

Queera livslopp

Att leva och åldras som lhbtq-person
i en heteronormativ värld

Anna Siverskog

Linköping Studies in Art and Science No.702
Institutionen för Samhälls- och välfärdsstudier
NISAL (Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande)
Linköping 2016

Linköping Studies in Art and Science No. 702

Vid filosofiska fakulteten vid Linköpings universitet bedrivs forskning och ges forskarutbildning med utgångspunkt från breda problemområden. Forskningen är organiserad i mångvetenskapliga forskningsmiljöer och forskarutbildningen huvudsakligen i forskarskolor. Gemensamt ger de ut serien Linköping Studies in Arts and Science. Denna avhandling kommer från NISAL (Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande) vid Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier.

Distribueras av:

Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier

NISAL (Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande)

Linköpings universitet

601 74 Norrköping

Anna Siverskog

Queera livslopp

Att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld

Upplaga 1:1

ISSN 0282-9800

ISBN 978-91-7685-653-6

© Anna Siverskog, 2016

Printed in Sweden by LiU-Tryck, Linköping 2016

Omslag: Matilda Wallén

Innehåll

Tack.....	8
Inledning.....	11
Livets förväntade bana.....	12
Syfte och frågeställningar.....	16
Studiens relevans.....	16
Avhandlingens disposition.....	17
Tidigare forskning om lhbtq-åldrande.....	21
Kvantitativa studier.....	21
Forskningstematiker.....	24
Hälsa och omsorg.....	25
Relationer, kropp och betydelser av kön.....	26
Trans och åldrande.....	27
Teoretiska skiftningar i fältet.....	28
Vilka inkluderas i forskningen?.....	29
Utmaningar för den framtida forskningen.....	30
Teoretiska utgångspunkter.....	33
Ålder och åldrande.....	33
Livslopp.....	35
Feministiska och queera perspektiv på ålder och åldrande.....	38
Intersektionella och feministiska perspektiv.....	38
Queer och transstudier.....	39
Trans och könsidentitet.....	40
Sexualitet.....	42
Materialitet och kroppslighet.....	44
Den åldrande kroppen.....	45
Posthumanistiska perspektiv.....	46
Queer fenomenologi.....	47
Metod.....	49
Med utgångspunkt i erfarenheter.....	49
Kategorier och positioner.....	50
Livsberättelseintervjuer.....	51
Vad kan ett intervju-material berätta?.....	52
Etiska överväganden.....	55
Urval och rekrytering av informanter.....	56
Intervjuerna.....	58
Databearbetning och analys.....	60
Tematisk analys.....	60

Queer historia	63
Transhistoria	64
Staten och transkroppen	65
Transkamp, motstånd och organisering	68
Synlighet och representation.....	70
Homo- bi- och lesbisk historia	71
Parkrepression och hemmets slutna rum: sociala rum över tid.....	71
Framväxandet av mötesplatser inomhus	72
HIV-debatten på åttiotalet och internet som ny möjlighet.....	74
Vunna segrar och tröga normer: politisk homokamp	75
Den nya (villkorade) öppenheten.....	76
Historien, staten och queera kroppar	78
En linjär framåtrörelse?	79
O/möjliggörande kontexter: erfarenheter från tidigare i livet	81
Tidsanda, historisk tid och det förflutna	82
Queera könsidentiteter och begär som osynliga, sjuka eller kriminaliserade	82
Avsaknad av queera förebilder.....	85
Omöjliga identiteter och praktiker.....	87
Förskjutningar över tid.....	89
Geografi, rum och förflyttningar.....	94
Att byta plats: en resa mot ett eget liv.....	94
Stad och landsbygd.....	97
Tiden, rummet och livsloppet.....	101
Att vara i fas: heteronormativa förväntningar	103
Begränsande (två)könsnormer.....	104
Kön utanför det linjära	105
Kroppens materialitet	108
Iscensättning av kön i relation till ålder	112
Transition på äldre dar.....	115
Förväntningar på heterosexuell familjebildning.....	118
Pressen på att gifta sig - att komma "i hamn"	118
Önskemål om barn(barn)	120
Viljan att vara "normal"	123
Livsfaser, ålder och (hetero)normativitet	127
(Hetero)normativitetens våldsamt	131
Att behöva smyga och hemlighålla.....	131
Att dölja sin könsidentitet för de som är närmast.....	132
Leva dolt med sin sexualitet, på del-, hel-, eller livstid	136
Den klibbade skammen	137
Den sociala döden.....	138
Homo- och transfobi inom arbets- och föreningsliv	141

Fysiskt våld eller hot om våld i offentliga rum.....	143
Homo-, trans- och queerfobins geografi.....	147
Andra stigar, andra världar?	149
Att orientera sig/bli orienterad: begär och riktningar.....	149
Tonårsförälskelser	150
Tidiga sexuella erfarenheter utan samtycke.....	152
Kroppen som kompass	155
Att rikta sig mot något, och från något annat.....	159
Lhbtq-sammanhang och community.....	163
Transföreningar, läger och gemenskap	163
Trånga normer inom trans- och lhbtq-sammanhang.....	167
Fördragna gardiner och låsta dörrar: gayklubbarnas framväxt.....	171
Lesbisk-feministiska grupper.....	173
Bögars politiska rum: mansläger, basgrupper och kollektiv krishantering.....	178
Att hitta hem?.....	181
Nära relationer	185
De som står en nära.....	186
Valda familjer	186
Kärleksrelationer.....	189
Transpersonernas relationer	191
Uppväxtfamilj och släktskap.....	194
Att leva på tvärs med tvåsamhetsnormer.....	196
När nätverken är små, eller saknas	198
Ragga på äldre dar: att vara äldre i lhbtq-sammanhang	202
Åldersnormer inom bögsammanhang.....	203
”Jag känner ingen lesbisk som har gjort en plastikoperation”	207
(Internet) dejting som transperson	212
De som finns, eller inte finns, nära	215
Vardagen som pensionär och tankar om framtiden	217
Vardagen utanför arbetslivet.....	218
Från arbete till pensionärliv.....	218
Frihet från arbete, frihet från cis- och heteronormer?	222
Ansvaret för den åldrande kroppen.....	224
Att bli läst som äldre	227
Att se framåt: oro, drömmar och att närma sig livets slut.....	229
Vård och omsorg: Att bli beroende av andra	230
Tiden kvar: döden kommer närmare	235
Drömmar och förhoppningar	241
Tiden, kroppen och åldrandet.....	244
Avslutande diskussion.....	247
Sammanfattning av avhandlingens resultat.....	247

L,h,b,t,q - gemensamma erfarenheter?	251
Att queera livsloppet: betydelser av kön och sexualitet	254
Att röra sig bortom normativa antaganden om kön och sexualitet.....	256
Posthumanistiska perspektiv på äldre och åldrande	257
Problematiserandet av linjär tid och utvecklingsnarrativ	261
Ålderskodade linjer och stigar	263
Att utmana den raka linjen: organiserat och vardagligt motstånd	264
Att vandra vidare.....	267
Summary	269
Aim and research questions	270
Methodology and theoretical framework	270
Results	272
Time and space: the line's surroundings	272
To be on line: heteronormative expectations	272
The violence of (hetero)normativity.....	273
Other paths, other worlds?	274
Relations and social networks	274
Retired life and thoughts about the future	275
Final discussion	276
Queering the life course	276
Posthumanist perspectives on age and ageing.....	277
Problematising linear time and ideas of linear development.....	278
Referenser	280
Bilaga 1. Informantöversikt.....	298
Bilaga 2. Annons	299
Bilaga 3. Informationsbrev	300

Tack.

Under de åren som jag arbetat med den här avhandlingen har den tagit mig till nya platser, nya världar och nya personer. Jag är så tacksam för alla riktningar den har fått mig att röra mig i och för alla dem som jag fått möta på vägen.

Till att börja med, mitt mest ödmjuka tack till alla ni vars berättelser den här avhandlingen bygger på. För att ni träffade mig och delade med er av era liv och erfarenheter. För att ni berättade om det som varit viktigt, fint, sorligt, svårt, våldsamt och intimt. Jag är så tacksam över att ha fått möta var och en av er, att ha fått lyssna och ta del av era liv. Tack också för att ni fortsatte söka efter och trampa upp de stigar som gjort det mindre snårigt för oss som kommer efter er att hitta fram och finna modet att trampa ytterligare nya. I de stunder när det känts tungt under de här åren så är det just löftet till er, att det skulle bli en bok, att jag skulle förmedla era berättelser och erfarenheter, som fått mig att fortsätta.

Jag vill tacka alla som jag har delat forskningsmiljö med på NISAL genom åren. När jag började som doktorand var jag ny inom åldrandeforskningsfältet och jag är glad för att jag kom till en plats där det bedrevs så tvärvetenskaplig, kritisk och spännande äldreforskning. Ni har lärt mig så mycket! Ett speciellt tack vill jag rikta till min huvudhandledare Lars Andersson och min bihandledare Håkan Jönsson som varit med sedan jag började, och till Annika Taghizadeh Larsson som kom in som bihandledare under det sista året. Ni har så tålmodigt läst och kommenterat alla dessa manus, kapitel och lösa texter som till slut blev den här avhandlingen. Lars, tack för att du lät mig ge mig ut åt de olika håll jag tyckte verkade intressanta och som sedan blev det här spåret. För att du alltid haft svar på de många frågor jag haft om smått och stort och för att du aldrig stressat mig utan alltid varit lugnande och uppmuntrande. Håkan, tack för alla roliga diskussioner och för att du avdramatiserade detta med att skriva vetenskapliga artiklar genom att tidigt skriva en sådan tillsammans med mig. Annika, tack för att du kom in på slutet med så mycket energi och alltid värdefulla och uppmuntrande kommentarer. Jag är inte bara tacksam för alla skarpa kommentarer ni alla bidragit med utan också för att det alltid känts lätt och roligt att diskutera tillsammans med er!

Det finns andra som läst texten i olika versioner. Tack till Renita Sörensdotter som var opponent vid mitt 60%-seminarium och Janne Bromseth som var opponent på 90%-seminariet för att ni läste så noggrant och gav mig så skarpa och viktiga kommentarer. Janne, att hitta någon annan som också intresserade sig för lhbtq-åldrande (i en tid och på en plats där den forskningen var nästan obefintlig) som dessutom visade sig vara en så fin, generös och solidarisk person har gjort att det på något sätt känts mindre ensamt. Jag är så glad för att jag fått lära känna dig. Linn Sandberg, Anna-Liisa Närvänen, Eva Jeppson-Grassman och Peter Öberg läste också texten inför dessa seminarier och gav ovärderliga kommentarer, tack!

Jag vill också tacka mina doktorandkollegor som jag haft på NISAL. För mig har det varit mycket värt att få navigera den akademiska världen och doktorandlivet tillsammans med er. Tack Anna Elmqvist, Axel Ågren, Annsofie Mahrs Träff, Ida Kåhlin, Jessica Berg, Joy Torgé, Laura Machat-From, Magnus Broström, Veronika Wallroth och Åsa Roin. Tack också Karin Krifors och Sara Ahlstedt som varit doktorander på REMESO under samma tid för alla samtal. Tack Ann-Marie Peterson och Anna Martin som varit administrativa hjältar. Tack till Slave Saveski och Hamid Gharakhani för all hjälp med tekniken.

In 2009 I was invited to join the D09 PhD research group headed by Cecilia Åsberg and Nina Lykke. This meant a lot to me, both the great discussions within the group but also an opened door in to the feminist research field. Thank you to all who participated in this group for great discussions. Special thanks to Magdalena Górska and Wibke Straube for becoming wonderful friends. Not least was I grateful to have you, Magda, pretty close on that US west coast when I moved there without knowing anyone.

Ett annat forskningssammanhang som betytt mycket är det lilla men växande fält av transstudier som jag haft privilegiet att få vara i. Jag vill framförallt tacka Signe Bremer och Iwo Nord för att ni organiserat så viktiga och välkomnande sammanhang. Att skapa trygga(re) rum inom akademien är så viktigt. Signe, tack också för alla samtal!

Jag vill tacka Stiftelsen Torsten Amundsons fond, Kungliga Vetenskapsakademien för ett generöst bidrag till fältarbetet som gjorde det möjligt att genomföra den här intervjustudien. Jag vill också tacka Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, Centralförbundet för Socialt Arbete, Socialvårdsförbundets fonder, Helge Ax:on Johnsons Stiftelse, Sparbanken Alfas internationaliseringsfond Liu & Campus Norrköping, Rolf Zetterström stipendium via Solstickans stiftelse samt Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd för att ni gett mig ekonomiska möjligheter att delta på konferenser, workshops, kurser och som också möjliggjorde en längre utlandsvistelse som gästforskare.

2010 I went to my first annual meeting of the Gerontological Society of America in New Orleans. It was a pretty overwhelming experience with several thousands attendees, and it was easy to feel a little lost. Then I found the Rainbow Research Group, a whole bunch of people who were into LGBT aging and who were so easy-going, welcoming and fun. I went from feeling very lost to a feeling of 'coming home'. Thank you to all of you who I met through this group, and a special thanks to Brian Grossman for making me feel so welcome. The workshops, conference sessions, meetings, hang outs and email list you have organized throughout these years have been so inspiring and valuable to me. I also met Tarynn Witten and Vanessa Fabbre through this group - it has meant a lot to connect with you who have done such important work on transgender aging!

During 2012-2013 I was a guest scholar at the Department of Sexuality Studies, San Francisco State University and had the privilege to work together with Brian deVries and Rita Melendez. Thank you for being so welcoming and making my visit such an

unforgettable time. It was so exciting and inspiring to work with the big data set from the LGBT Boomer study together with you. This visit also offered also time and space to write articles based on my empirical data. Thank you for the thoughtful comments you had on these texts, and for giving me this opportunity. Thanks also to Mona Sagapolutele who were administrative coordinator at Sexuality Studies at the time for always having answers to my questions about all practical things and for being so wonderful to share the days at the office with.

Tack till min familj som aldrig tjatat eller pushat för att jag skulle leva upp till alla de förväntningar som den här boken handlar om utan uppmuntrat att jag skulle röra mig åt de håll jag själv ville.

I slutfasen hade jag inte klarat det utan hjälp från andra. Matilda Wallén, tack för att du gjorde det fina omslaget! Klara Meijer, Fiona Rohlfs, Elin Olsson och Isak Edvardsson för att ni hjälpte mig med korrläsning. Thank you Kye Ocasio-Pare for proof-reading the english version of the abstract!

Och så till sist kommer vi till dem som finns och funnits allra närmast. Det är med er jag har överlevt vintrarna, vardagen, repressionen och kriserna och med er som jag funnit magin, äventyren och livet. Elin, Isak, Jessica, Klara, Lamine, Smox och Tindra. Er har jag delat livet med under den här tiden och när jag tänker på hur tacksam jag är för det går mitt hjärta nästan sönder. Ali, Aliou, Anna, Bex, Bill, Carro, Charlie, Eline, Fimpen, Fiona, Lilo, Mustafa, Nikos, Scapa, Sofi, Tessian och alla andra som finns i den stora familj med lösa kanter som jag är så glad över att tillhöra. Tack för att ni finns i mitt liv, för att ni orkar försöka göra på andra sätt, för att ni gör motstånd mot de fascistiska ordningar som blir allt mer normaliserade, för att ni aldrig ger upp. Jag skulle inte ha klarat någonting utan er.

Kapitel 1

Inledning

K: Jag har ju alltid förstått det på någon nivå, att jag var attraherad av kvinnor (...)

A: Hur tänkte du kring det de här åren när du levde som gift?

K: Jag funderade mycket på det, mmm, men jag ville ju också ha familj, ville vara liksom normal, du vet jag växte ju upp på en tid då det var väldigt onormalt, konstigt och de enda lesbiska kvinnor jag såg var de i USA som gick omkring med bakåtslickat hår och ett cigarettpaket i skjortan, ja som var väldigt, du vet, manliga. (Kari)

Jag har ju, om man går tillbaka då, till min ungdom uppe där jag växte upp så... Ja, man kände ju ingen som var homosexuell. Det fanns vissa personer som man misstänkte att de var homosexuella och några transpersoner hade man ju inte ens hört talas om, jag tror inte ens man hade hört begreppet. Så visst spelar väl tidsandan in. (Kjell)

Jag hade en syster och hon gifte sig och det var ju då ett himla, himla, himla, himla tjat om det här, jag var några och 30, cirka 30, 'varför gifter du dig inte, varför gifter du dig inte?' (Inge)

Kari, Kjell och Inge är tre av de personer som har berättat för mig om sina liv när jag har träffat dem under arbetet med den här avhandlingen. Sammanlagt har jag intervjuat tjugo personer, födda mellan 1922 och 1950, 62-88 år vid tiden för intervjuerna, som identifierar sig som lesbiska, homosexuella, bisexuella, transpersoner och/eller queera¹. Det är berättelser om liv som sett olika ut, men som alla på olika sätt förhåller sig till idéer och förväntningar om hur livet kan och bör se ut. Kari, som var 65 år när vi sågs och som identifierar sig som lesbisk, berättar om hur hon alltid förstått att hon var

¹ Medan lesbiskhet samt homo- och bisexualitet syftar till sexuella identiteter och praktiker som går bortom heterosexualitet så används transpersoner som ett paraplybegrepp för personer som på olika sätt bryter mot samhällets normer kring könsidentitet och könsuttryck. Queer används ibland av personer för att definiera identitet där ens könsidentitet och/eller sexualitet går utanför de kategoriseringar och uppdelningar som oftast finns tillgängliga. I texten använder jag förkortningen lhbtq som innefattande dessa identiteter och praktiker. Queerbegreppet används också i avhandlingen för att peka på praktiker eller uttryck som bryter mot det heteronormativa i relation till könsidentitet och/eller sexualitet. Se närmare definition av dessa i kapitel 3, samt en diskussion om att använda sig av kategorier i kapitel 4.

KAPITEL 1

attraherad av kvinnor, men att hon samtidigt ville ha familj och ville vara ”normal” och att lesbiskheten på den tiden var förknippad med att vara onormal och konstig. Kjell identifierar sig som icke-binär transperson, det vill säga att hen identifierar sig själv bortom köns kategorier som man och kvinna. Hen var 65 år när vi sågs, och berättar om hur homosexualitet var avlägset när hen var ung och inte något som var förknippat med öppenhet. Transperson var något som inte ens fanns som begrepp eller möjlig identitet. Hen menar att tidsandan spelar in. Lhbtq-personer som är äldre idag har upplevt hur villkoren för identiteter och praktiker kopplade till kön och sexualitet har omförhandlats under deras livstid. I en svensk kontext var exempelvis homosexuella handlingar olagliga fram till 1944 och homosexualitet sågs som psykisk sjukdom fram till 1979. Transpersoner fick 1972 juridisk rätt att få transvård villkorat av att genomgå en könsutredning och där leva upp till diagnoskriterierna för transsexualism, samt anpassa sig till de villkor utredningen ställer (såsom tvångssterilisering vilket gällde fram till 2013). Transvestism avskaffades som psykiatrisk diagnos först 2009, medan transsexualism fortfarande fungerar som en sådan. Det är inte bara juridiska förändringar som skett, under informanternas livstid har det också, som jag skriver mer om i kapitel 5, skett förskjutningar över tid när det gäller vad som är möjligt att säga och göra, vilka mötesplatser som finns tillgängliga etcetera. Inge, som identifierar sig som homosexuell, var 88 år när vi sågs. Hans citat, om hur han i trettioårsåldern upplevde stora påtryckningar från familjen att gifta sig, berättar något om de sociala påtryckningar en kan uppleva från omgivningen om en inte lever upp till de förväntningar som finns om hur livet bör se ut.

Livets förväntade bana

Trots att situationen för lhbtq-personer idag på många sätt har förändrats från när de här personerna var unga, är heteronormativa strukturer och idéer om hur en bör leva sitt liv något vi alla förhåller oss till. Detta hänger ihop med normer kring ålder och förväntningar på att en bör göra vissa saker vid vissa tider i livet, som exempelvis att studera, göra karriär, bilda familj, och gå i pension. De är naturligtvis också kontextuella, förväntningarna ser olika ut på olika platser vid olika tider. De här förväntningarna möter personer dagligen; genom TV-serier, populärkultur, reklam, på fikarasten etcetera. Ett exempel på hur dessa normer reproducerats genom tiderna är de klassiska ålderstrapporna som genom målningarna ”Mannens åldrar” och ”Qvinnans åldrar” illustrerar hur ett förväntat livslopp ska se ut.

I dessa ålderstrappor kan en se hur barndomen förväntas representera en tid för lek, medan det vid tjugofemårsåldern är dags att hitta en (heterosexuell) partner och tio år senare ha familj med små barn.

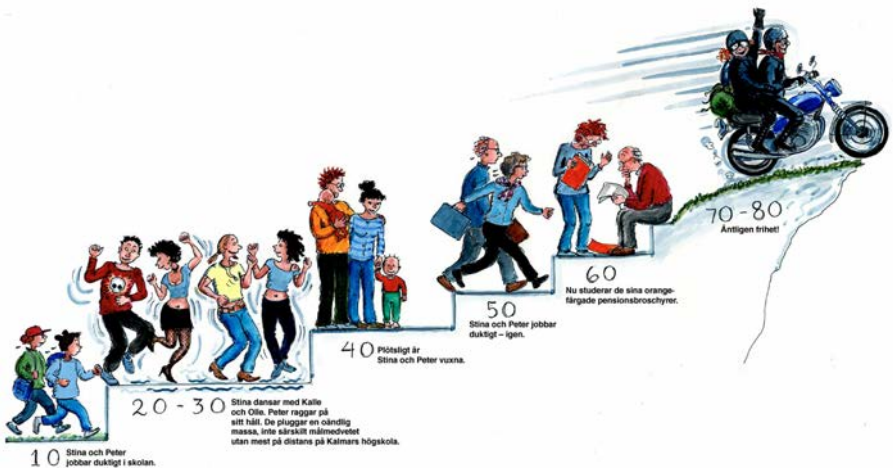
INLEDNING

KAPITEL 1

Trapporna berättar också för oss att det, enligt det här sättet att se det, finns olika förväntningar på hur vi bör leva våra liv utifrån vilken könsidentitet vi tilldelats vid födseln. Alternativen är man eller kvinna och med dessa följer olika trappsteg, olika förväntningar. Kvinnan är i hemmet för att vårda sina barn, medan mannen är ute i samhället och gör karriär. Kvinnan finns hela tiden till i relation till andra, medan mannen är en egen person som står ensam på många av trappstegen. Ålderstrappan når sin höjd vid femtioårsåldern ”vid banans höjd” där mannen står på toppen och ”väger livets sorg och fröjd”, medan kvinnan står över vaggan där hennes barnbarn ligger. Ålderstrappan börjar sedan gå nedåt igen, med och mot ålderdomen och döden. Kroppen behöver stöd i form av käppar, och håret grånar. I slutet av trappan väntar döden.

Det finns även nyare versioner av ålderstrappan. 2005 publicerade Aftonbladet Cecilia Torudds ålderstrappa, i en artikel med rubriken ”Full fart – från 0 till 100” och ingressen ”I den nya ålderstrappan trappar vi aldrig ner. Glöm den gamla ålderstrappan, med nerförsbacke efter livets höjdpunkt kring 50. Nu ger vi järnet med jeans och motorcykel mot nya höjder – ända tills vi dör” (Holmqvist & Kerpner, 2005).

Den nya ålderstrappan illustrerar hur förväntningarna skiftar över tid, men hur de samtidigt på många sätt speglar liknande förväntningar. I den nyare ålderstrappan får män och kvinnor dela på samma trappa, och de förväntas båda två vara delaktiga i barnomsorg, samt studera och göra karriär. Det är fortfarande två kön som representeras; man och kvinna som förväntas etablera en heterosexuell relation och skaffa barn. Något annat som förändrats är att åldergränserna är mer flytande, och att barn kommer något senare i livet. Och, som titeln till artikeln antyder, så går det inte längre nedåt – utan bara uppåt. Kroppens åldrande, skröplighet, sjukdom och döende är

INLEDNING

bortraderat till förmån för motorcykeln som tar en till oväntade äventyr. Senare i artikeln kan vi också läsa att 40-talisterna är den ”ungdomligaste generationen som någonsin blivit pensionärer. De är skönhetsopererade, gymtränade och mår bra”. Den här ålderstrappan säger oss alltså inte bara något om hur vi förväntas leva våra liv utifrån heteronormativa och åldersnormativa manus, utan väcker också frågor om hur det är att åldras i ett samhälle där åldrande och hög ålder verkar vara uttraderat i föreställningarna om hur livet ska bli. Vad händer om en inte har ekonomin, eller hälsan att bränna iväg på motorcykeln ”mot friheten” när en är 70-80 år?

Äldreforskare har illustrerat hur det att göra vissa saker vid vissa tider i livet också blir ett sätt att vara ”i fas” och på så sätt passera som normal i relation till ålder. För den som inte lever upp till förväntningar om att göra rätt sak vid rätt tid i livet kan det istället leda till att en blir sedd som onormal och avvikande (Gubrium, Holstein, & Buckholdt, 1994; Krekula, Närvänen, & Näsman, 2005; Närvänen, 2009). Dessa åldersnormer, som kan ses som sociala skript för hur livet ska se ut, är ofta allmänt vedertagna och i många fall definierade och sanktionerade av staten. Exempelvis är det staten som avgör i vilka åldrar det är möjligt att utbilda sig, gifta sig, arbeta och pensionera sig (Dannefer & Settersten, 2010). Utifrån dessa förväntningar kan vi tala om ett slags ”normativa livslopp” eller livsmanus. Vad den gerontologiska forskningen däremot inte problematiserat i så stor utsträckning är hur dessa förväntningar är kopplade till heteronormativitet, det vill säga till normativa förväntningar rörande kön och sexualitet. Om vi vänder oss till det queerteoretiska fältet kan vi få teoretiska verktyg för att komma bortom en förståelse av kön som utgår från en binär tvåkönsmodell, men också se hur dessa normativa livsmanus är starkt präglade av förväntningar på heterosexualitet (Ambjörnsson & Jönsson, 2010). Jack Halberstam har skrivit om hur normativ tid är starkt kopplad till respektabilitet och idéer om det normala vilket bygger på medelklassnormer, heterosexualitet, reproduktion och familjen som institution. Det normativa livsloppet byggs upp kring kvinnors ’biologiska klocka’ och utifrån detta skapas livets faser utifrån äktenskap, barnuppfostran etc. där långa perioder av stabilitet framhålls som önskvärda (Halberstam, 2005).

Även om det finns ett litet men växande fält rörande lhbtq-åldrande (se kapitel 2) så problematiserar queerforskningen sällan ålder eller fokuserar på åldrande eller hög ålder. Samtidigt har det i den forskning som rör åldrande i stor utsträckning funnits antaganden om heterosexualitet och stabila könsidentiteter och könskategorier. Med andra ord finns det ett behov av att forskningsmässigt kombinera ett åldersperspektiv med ett lhbtq-perspektiv (Cronin & King, 2010; Grossman, 2008; Heaphy, 2007; Heaphy & Yip, 2006) och i synnerhet i en svensk kontext (Bromseth & Siverskog, 2013; Robertsson & Tovatt, 2008; Socialstyrelsen, 2013).

Den här avhandlingen fokuserar på vad jag i titeln kallar ”queera livslopp”. Med det menar jag livslopp som rör sig bortom heteronormativa förväntningar på hur en bör leva sitt liv, i relation till könsidentitet och/eller sexualitet. Som avhandlingen kommer att visa kan det se ut på olika sätt och rymma många olika erfarenheter. Å ena sidan används

KAPITEL 1

queera alltså som adjektiv, men kan å andra sidan också användas som verb där titeln blir en uppmaning ”att queera” livsloppet, det vill säga att intressera sig för och utforska hur livslopp är kopplade till heteronormativa förväntningar.

Syfte och frågeställningar

Studien tar sin utgångspunkt i livsberättelser med lhbtq-personer som befinner sig i den senare delen av livet. Genom ett livsloppsperspektiv undersöker jag i den här studien erfarenheter från det tidigare livet såväl som i nutiden, samt tankar om framtiden. Individuella liv ses som inbäddade i historiska och rumsliga kontexter, och en utgångspunkt är att dessa kontexter har betydelse för personers upplevelser av vad som är möjligt att säga, göra och vara under livet. Med andra ord finns ett intresse för relationer mellan personers förkroppsligade erfarenheter och samhälleliga diskurser och strukturer. Ett exempel som nämnts i inledningen är hur den juridiska situationen sett ut och förändrats över tid, och vad det har haft för betydelse i personers liv i relation till hur en har kunnat förhålla sig till könsidentiteter och begär. Mer specifikt undersöker jag hur informanterna erfarit heteronormativa förväntningar under livet, och hur dessa är sammanflätade med normer för kön, sexualitet, ålder och livfaser. I förlängningen är detta kopplat till att undersöka idéer om hur ett livslopp förväntas se ut och vad som händer om en inte lever upp till dessa förväntningar. Hur personernas nära relationer, nätverk och kopplingar till subkulturella miljöer ser ut blir också relevant att undersöka i relation till detta. Åldrande ses i avhandlingen som processer som sker under hela livet, men det finns också ett särskilt intresse för hur personerna resonerar kring äldre och åldrande samt upplever den senare delen i livet i relation till könsidentitet och sexualitet.

Det övergripande syftet med projektet är att *undersöka erfarenheter och betydelser av att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld i förändring*. I detta syfte möts empiriska och teoretiska intressen, som konkretiseras genom studiens frågeställningar.

- Hur relaterar erfarenheter av könsidentitet och sexualitet till tidsanda, förändring över tid samt till rumsliga kontexter?
- Hur flätas normer för kön, sexualitet och ålder samman i förväntningarna på hur livet ska se ut och vad får det för betydelser att inte leva upp till dessa?
- Vilka betydelser har sociala relationer, nätverk och subkulturella sammanhang för personers livserfarenheter?
- Hur ser erfarenheter av åldrande ut, och vad betyder det att befinna sig i den senare delen av livsloppet samt förhålla sig till framtiden i relation till könsidentitet och sexualitet?

Studiens relevans

Studien har ett omfattande och rikt material av dessa livsberättelser. Det finns få berättelser om hur lhbtq-liv sett ut i en svensk forskningskontext, vilket också gör att

INLEDNING

materialet är ett bidrag till en historieskrivning. Detta gäller i synnerhet svensk transhistoria, som präglas av luckor och tystnader. Äldreforskningen har i en svensk kontext nästan uteslutande fokuserat på heterosexuella cispersoner (eller förutsatt att personerna som deltar i studierna har sådana erfarenheter)². Samtidigt är queer- och transforskning ofta fokuserad på yngre eller medelålders personer. Ett intervju-material som berättar något om hur det är att åldras som lhbtq-person, och som säger något om intersektioner mellan ålder, kön och sexualitet är med andra ord också ett viktigt empiriskt bidrag till den gerontologiska forskningen såväl som till det feministiska och queerteoretiska fältet samt för transstudier.

Teoretiskt sett skapar den här studien en brygga mellan gerontologi å ena sidan, och queerteori samt feministisk teori å andra sidan. Detta intersektionella grepp leder till mer komplexa analyser av ålder, åldrande och livslopp, såväl som av kön och sexualitet. Studien belyser hur heteronormativa strukturer präglar förväntningar om livsloppet såväl som hur att inte leva upp till dessa får stora sociala och materiella konsekvenser i personers liv. Den visar samtidigt hur kön och sexualitet också måste förstås i relation till ålder. En posthumanistisk förståelse av kropp och materialitet bidrar till fruktsamma sätt att förstå åldrande kroppar. Att röra sig teoretiskt och analytiskt mellan dessa fält för med sig kritiska frågor såväl som teoretiska förståelser av respektive fält, som i sin tur utmanar och problematiserar såväl som teoretiskt utvecklar dem.

Slutligen är en förhoppning att den kunskap studien genererar ska kunna komma till praktisk användning. En större förståelse av äldre lhbtq-personers livserfarenheter behövs i utformandet av sociala tjänster, inom socialt arbete, inom vård och omsorg, samt i planering av äldreomsorg. Större kunskap inom dessa områden är centralt för att undvika reproducerandet av heteronormativa strukturer som i praktiken kan innebära homo-, bi-, trans- och queerfobiskt bemötande av personer. Denna kunskap är viktig på utbildningar såväl som för personer som arbetar inom dessa områden.

Avhandlingens disposition

I det här kapitlet har jag introducerat studien och dess syfte och frågeställningar. Avhandlingens andra kapitel *Tidigare forskning om lhbtq-åldrande* ger en översikt kring tidigare forskning som fokuserar lhbtq i relation till äldre och åldrande. Kapitlet visar hur fältet växt fram, vilka centrala tematiker det har behandlat, vilka som inkluderats i forskningen samt sammanfattar vilka utmaningar som finns för fältet. Kapitel tre *Teoretiska utgångspunkter* ger en överblick över den teoretiska referensramen och presenterar de teoretiska perspektiv som avhandlingen grundar sig på genom tre tematiker; ålder och åldrande, där också livsloppsperspektivet diskuteras; feministiska och queera perspektiv på ålder och åldrande där jag presenterar intersektionella och

² Cisbegreppet används för de personer som identifierar sig som och känner sig bekväma med det juridiska kön de tilldelats vid födseln. Se närmare diskussion av begreppet i kapitel 3.

KAPITEL 1

feministiska perspektiv, queer- och transstudier samt definierar hur jag ser på sexualitet och könsidentitet och slutligen; materialitet och kroppslighet där den åldrande kroppen, posthumanistiska perspektiv samt queer fenomenologi presenteras. Därefter följer kapitel fyra *Metod* som fokuserar hur jag gått tillväga i arbetet med avhandlingen. Kapitlet tar upp metodteoretiska perspektiv där jag diskuterar vad det betyder att ta utgångspunkt i erfarenheter samt hur jag förhåller mig till kategorier. Det beskriver också hur jag gått tillväga med att rekrytera informanter, hur intervjuerna genomförts, etiska överväganden samt analysmetod. Kapitel fem *Queer historia* handlar om lhbtq-historia i en svensk kontext. Det syftar till att teckna en historisk kontext som en bakgrund mot vilken informanternas berättelser kan förstås. Inledningsvis handlar det om transhistoria där relationen mellan staten och transkroppen historiskt och i nutid diskuteras, men även transkamp, motstånd och organisering. Kapitlet handlar också om homo- och bihistoria, och om vilka sociala rum och mötesplatser som funnits över tid, om hur homo- och rättighetskamp sett ut och hur det nu råder en villkorad öppenhet. Kapitlet problematiserar idén om en linjär utveckling där allt blir bättre vilken ofta präglar lhbtq-historiska berättelser. Kapitel sex *(O)möjliggörande kontexter: erfarenheter från tidigare i livet* är det första empiriska kapitlet. Det fokuserar på informanternas erfarenheter av det tidigare livet och handlar om hur tid och plats spelat in och påverkat vad som upplevts som möjligt att säga och göra under olika perioder och på olika platser. Bland annat lyfts hur historisk kontext och tidsanda påverkat vilka identiteter som upplevts som o/möjliga vid olika tider, hur det varit att komma ut i olika kontexter, samt vilken betydelse geografisk plats kan ha. Berättelser om att flytta eller byta geografisk kontext diskuteras, där dominerande berättelser om queer migration, stad och landsbygd problematiseras. Nästkommande kapitel *Att vara i fas: heteronormativa förväntningar*, handlar om hur förväntningar på linjära kön och heterosexualitet kommer till uttryck i intervjuerna. Den första delen av kapitlet fokuserar på könsidentitet och transpersonernas erfarenheter av könsnormer under livet. Kroppens materialitet, samt hur ålder spelar in, diskuteras också. Den andra delen fokuserar på förväntningar på heterosexuell familjebildning, där det framförallt handlar om en press från omgivningen att gifta sig och skaffa barn. Senare under livet kan dessa förväntningar komma tillbaka i form av förväntningar på att ha barnbarn. Att leva heteronormativa liv kopplas samman med en vilja att vara normal. Kapitel åtta *(Hetero)normativitetens våldsambet* handlar om vad som händer när en inte lever upp till heteronormativa förväntningar och om de konsekvenser det haft i personers liv. Det innehåller berättelser om skam och smygande, trakasserier, sociala konsekvenser som ibland har inneburit att bli socialt förskjutet, samt rädslor för, och faktiska erfarenheter av, våld eller hot om våld. Kapitel nio *Andra stigar, andra världar?* vänder istället fokus till relationer och sammanhang där andra praktiker blir möjliga. Det handlar om hur informanterna, trots de många gånger starka normer som de behövt förhålla sig till, har sökt sig mot andra stigar, andra sätt att leva. Det kan som kapitlet visar handla om begär som inbegriper allt från tonårsförälskelser till de som tidigare varit i heterosexuella äktenskap och på senare dar bryter upp för att istället leva på andra sätt.

INLEDNING

Kapitlet handlar också om betydelsen av lhbtq-sammanhang såsom transläger, lesbisk-feministiska grupper, mansläger, gayklubbar etcetera samt hur dessa upplevts över tid. Kapitlet tio *Nära relationer* handlar om de relationer som upplevts som viktiga och stödjande för informanterna. Dessa diskuteras utifrån fyra tematiker; valda familjer, kärleksrelationer, transpersonernas relationer samt uppväxtfamilj och släktskap. Den andra delen i kapitlet fokuserar på hur det är att ragga på äldre dar och hur det är att vara äldre inom olika lhbtq-sammanhang. Kapitel elva *Vardagen som pensionär och tankar om framtiden* är det sista empiriska kapitlet. Det fokuserar på åldrande utifrån erfarenheter av att befinna sig i den senare delen av livet. Det handlar bland annat om hur livet som pensionär ser ut, om vardagen utanför arbetslivet, upplevelser av en åldrande kropp samt att bli läst av andra som äldre. Den andra delen i kapitlet handlar om hur personerna ser på framtiden, vilket inbegriper både oro och förväntningar. Oron handlar bland annat om att bli sjuk och beroende av andra, samt hur en ska bli bemött inom äldreomsorgen som lhbtq-person. Tiden som är kvar i livet minskar, men drömmar och förhoppningar om tiden kvar finns närvarande i berättelserna. Slutligen i kapitel tolv *Avslutande diskussion* fångas trådarna upp från de analytiska kapitlen i en avslutande diskussion, där jag sammanfattar avhandlingen samt för en teoretisk diskussion utifrån avhandlingens resultat och slutsatser.

Min förhoppning är att de olika kapitlen ska kunna läsas relativt fristående. För den som är ovan vid att läsa akademiska texter och som framförallt är intresserad av lhbtq-personernas berättelser rekommenderar jag att hoppa direkt till kapitel 5 eller 6.

Kapitel 2

Tidigare forskning om lhbtq-åldrande

Detta kapitel syftar till att ge en översikt över den forskning som finns om lhbtq-åldrande.³ Vilken typ av studier har gjorts? Vad har forskningen fokuserat på? Hur har fältet utvecklats över tid och vilka utmaningar finns för den framtida forskningen?

Kapitlet grundar sig dels på en mer systematisk sökning av vetenskapliga artiklar som gjordes tidigt under avhandlingsarbetet samt på böcker, avhandlingar, rapporter samt artiklar som publicerats under arbetets gång.⁴ De texter som finns med här utgörs av empiriska studier, metastudier, forskningsöversikter, självbiografier, samt metodologiska och teoretiska bidrag.

Inledningsvis introduceras de större kvantitativa studier som genomförts, därefter diskuteras de tematiska och teoretiska trender som präglat de kvalitativa studierna om lhbtq-åldrande. Sedan lyfts vilka som inkluderats i denna forskning, och avslutningsvis sammanfattas brister inom fältet, samt vilka utmaningar som finns för framtida forskning.

Kvantitativa studier

Även om kvalitativa studier dominerar fältet så har det genomförts några kvantitativa studier om lhbtq-åldrande. De har till stor del varit begränsade till anglosaxiska kontexter, men kan ge en antydning om mer generella mönster i lhbtq-personers erfarenheter. Dessa studier pekar mot hur det att leva i ett homo- och transfobiskt samhälle som lhbtq-person kan ha allvarliga konsekvenser för ens hälsa och välmående. Många personer har

³ Kapitlet är en omarbetad version av bokkapitlet ”Den internationella forskningen om äldre hbtq-personer” i *LHBTQ-personer och åldrande: Nordiska perspektiv* (Siverskog, 2013).

⁴ Sökningen gjordes i Sociological Abstracts på ”descriptors: old age *or* aging *or* ageing *and* gay *or* lesbian *or* homosexuality *or* bisexuality *or* transgenderism *or* transsexuality”.

KAPITEL 2

tidigare under livet upplevt diskriminering och är oroliga för hur det ska bli på äldre dar i relation till vård och omsorgsbehov. Resultaten indikerar också att det är färre inom lhbtq-gruppen, i synnerhet bland äldre homosexuella män, som lever med partners och har barn vilket ytterligare förstärker frågor om hur det ska bli med omsorgsstöd på äldre dar. När det gäller sociala nätverk tyder studierna på att respondenterna har skilda erfarenheter, där vissa har starka nätverk i vilka vänner spelar en central roll, medan andra inte upplever sig höra till ett community eller ha tillgång till emotionellt eller praktiskt stöd. Faktorer som kön, ras, klass och hälsa spelar också in för lhbtq-personers livsvillkor och erfarenheter.

En mindre brittisk enkätstudie från början av 2000-talet utforskar lhb-personers⁵ livsvillkor samt vad det betyder att åldras som icke-heterosexuell (Heaphy & Yip, 2003; Heaphy, Yip, & Thompson, 2004). Studien bygger på enkätsvar från 266 respondenter, 50 år eller äldre, som identifierar sig som lesbiska, bögar eller bisexuella, samt på fokusgruppsintervjuer med 30 personer. Studien undersöker betydelse av den historiska kontexten, samt konsekvenser av att inte leva öppet på grund av tidsanda eller social press, såsom isolering och ensamhet. Sociala relationer och community är ett annat centralt tema, där studien visar att parrelationer ges stor betydelse bland respondenterna. 60 procent av kvinnorna och 40 procent av männen var i en parrelation. 34 procent av kvinnorna och 22 procent av männen svarade att deras sexualitet hade resulterat i ett distanserat från ursprungsfamiljen, medan majoriteten av personerna i studien uppgav att deras relationer med ursprungsfamiljen var viktiga. Vänskapsrelationer värderades också högt, runt hälften uppgav att de räknade in vänner i sina familjer och en majoritet av respondenterna levde också nära sina vänner. Vänner sågs som mycket viktiga för emotionellt stöd och en majoritet uppgav att vänskapsrelationer blivit allt viktigare i och med åldrandet. Vissa av respondenterna i studien hade varit med och utvecklat det community med grupper och mötesplatser som vuxit fram under deras livstid, medan andra medverkande i studien inte haft tillgång till eller upplevt sig höra till detta community. Äldre bögar angav ibland hög ålder som en anledning till detta. Heaphy och Yip framhåller hur äldre lhb-personer å ena sidan har en möjlighet att utforma sina liv, men varnar för att å andra sidan överbetona friheten som individer har att skapa sig själva och sina communities och menar att det är viktigt att också uppmärksamma de begränsningar och orättvisa förutsättningar personer har.

Den amerikanska enkätstudien *Still Out Still Aging (Met Life)* är baserad på enkätsvar från 1201 lhbtq-personer 45-64 år, vilka jämförs med svar från den övriga befolkningen (MetLife Market Institute, 2010). Resultaten visar att oavsett sexualitet eller könsidentitet så upplever respondenterna liknande rädslor inför åldrande, samma ekonomiska kamp för att få livet efter pensionen att gå ihop och har likartade önskemål för vård i livets slutskede. När det gäller sociala relationer tyder studien, precis som den brittiska, på att vänner i större utsträckning räknas in i familjer för lhbtq-personer, och att

⁵ Jag använder ibland lhbtq-personer som samlingsbegrepp i denna text, men anpassar också begreppet utifrån en ambition att vara tydlig med vilka personer studierna jag refererar till inkluderar, som i detta exempel endast lesbiska, homosexuella män samt bisexuella.

TIDIGARE FORSKNING OM LHBTQ-ÅLD RAND E

dessa i högre grad förlitar sig på nära vänner när det gäller emotionellt och materiellt stöd, omsorgsstöd, samt oftare lever med vänner jämfört med den övriga befolkningen. Homo- och bisexuella män samt transpersoner rapporterar i större utsträckning än andra grupper i studien att de ger omsorg. Studien indikerar också att bisexuella har färre vänner och är mer försiktiga med att vara öppna med sin sexualitet.

The Caring and Aging with Pride Project är en annan amerikansk enkätstudie med 2560 lhbtq-personer 50 år och äldre som framförallt undersöker olika dimensioner av hälsa, vård och omsorg (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2011). Studien visar hur det inom lhbtq-gruppen, i jämförelse med övriga befolkningen, oftare rapporterades funktionshinder samt högre nivåer av mental stress. Samtidigt svarade en majoritet att de ägnade sig åt aktiviteter för att öka sitt välmående. Lesbiska, bisexuella och bögar hade mer sällan partners än heterosexuella vilket i sin tur kan innebära mindre socialt stöd och ekonomisk trygghet i åldrandet. Bland homo- och bisexuella män var det betydligt färre som hade barn och det var också signifikant vanligare att leva ensam jämfört med heterosexuella äldre män. En majoritet av de svarande upplevde tillhörighet med sina communities. Sociala nätverk skilde sig även i denna studie, där personerna i högre utsträckning förlitade sig på partners och vänner som stöd i åldrandet. När det gäller erfarenheter av trakasserier och diskriminering hade en majoritet av de äldre lhbtq-personerna upplevt diskriminering tidigare under livet, vilket kopplades samman med sämre hälsa och depression på äldre dar. Fyra av tio personer i studien hade övervägt att ta sitt liv. 53 procent upplevde sig ensamma, 47 procent uppgav att de levde med funktionshinder, och 31 procent att de levde med depression. Personer som rasifieras upplevde ökade och kumulativa risker med åldrandet, liksom personer med lägre utbildning och sämre ekonomiska förutsättningar. En stor andel bi- och homosexuella män i studien levde med HIV. En tiondel hade blivit nekade vård eller fått bristfällig vård. 15 procent av personerna kände sig rädda för att söka vård utanför communityt, och en femtedel hade inte berättat om sin sexualitet eller könsidentitet för sin läkare.

Det har även genomförts en större studie om trans och åldrande, som riktar sig specifikt till transpersoner, the Trans MetLife Survey on Later-Life Preparedness and Perceptions in Transgender-Identified Individuals (TMLSI) (Witten, 2009, 2013; Witten & Eyler, 2012). Sammanlagt har 1963 personer (varav 47 procent av dessa var 51 år eller äldre) från hela världen, med en majoritet från USA, besvarat enkäten. Studien illustrerar hur åldrande påverkar upplevda möjligheter att leva i enlighet med sin könsidentitet, när rädslor för att bli sjuk och döende samt ofrivilligt outad finns närvarande. För en del av respondenterna ledde detta till att de övervägde att ta sitt liv. Resultaten pekar också mot en upplevd brist på omsorg och socialt stöd, där svårigheterna att få tillgång till omsorg var relaterade till rädslor för diskriminering samt till dåliga ekonomiska förutsättningar. Runt hälften av respondenterna var oroliga för att de inte skulle kunna leva självständiga liv eftersom de inte hade någon som kunde hjälpa dem. De upplevde också rädslor för hur de skulle bli bemötta, och för huruvida de skulle få rätt vård och bli behandlade med respekt.

En motsvarande studie som kan ge en övergripande bild av hur det ser ut för äldre lhbtq-personer saknas i en svensk kontext, men de nationella

KAPITEL 2

hälsoundersökningarna om homo- och bisexuella personers hälsa respektive transpersoners hälsa (med personer i alla åldrar som respondenter) indikerar att en sexualitet och/eller könsidentitet som går på tvärs med normer kan få allvarliga konsekvenser för hälsan. Rapporten *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer* från 2006 tyder på att även om en övervägande del av hbt-personerna hade en god hälsa så var det en betydligt större andel med sämre hälsa bland hbt-personer än i den övriga befolkningen, speciellt var den psykiska hälsan sämre och i synnerhet bland transpersoner och bisexuella (Roth, Boström, & Nykvist, 2006). Ängslan, oro, ångest och stress var besvär som i högre utsträckning rapporterades. Det var också mycket vanligare att ha försökt ta sitt liv, eller seriöst övervägt det, inom den gruppen. Utsatthet för hot och våld var vanligare bland homo-och/eller bisexuella personer, samt att ha blivit diskriminerad på grund av sin sexualitet eller könsidentitet. Brist på tillit var vanligare inom denna grupp, i synnerhet bland de som var födda i annat land än Sverige, bland dem som inte var föreningsaktiva, samt bland transpersoner. I den uppföljande rapporten från 2014 undersöks utvecklingen under perioden 2005 till 2012 och många av de tidigare trenderna finns kvar, där hälsan bland homo- och bisexuella fortfarande är sämre än hos övriga befolkningen (Folkhälsomyndigheten, 2014). Folkhälsomyndigheten (2015) har också gjort en folkhälsoenkät som besvarats av 800 transpersoner, 15-94 år. Den visar att även om en majoritet av respondenterna uppger ett bra eller mycket bra hälsotillstånd så är det en minoritet av de svarande som känner att de helt kan leva i enlighet med sin könsidentitet. Många uppger psykisk ohälsa, samt har tankar på självmord. Det är framförallt det omgivande samhället som påverkar förutsättningarna för hälsan bland transpersoner, såsom kränkande behandling, diskriminering, våld och lågt förtroende för samhällsinstitutioner. Över hälften av respondenterna hade under de tre senaste månaderna blivit utsatta för kränkande behandling eller bemötande på grund av könsidentitet, 65 procent av respondenterna hade de senaste 12 månaderna avstått från olika aktiviteter på grund av rädsla för att bli dåligt behandlade eller diskriminerade. Var femte respondent hade någon gång blivit utsatt för våld på grund av sin könsidentitet. Nästan hälften av de svarande angav att de ofta eller alltid avstår från att gå ut ensamma på grund av rädsla för att bli överfallna, rånade eller ofredade.

Forskningstematiker

De teman som finns närvarande i de kvantitativa studierna, såsom hälsa, omsorg, diskriminering, sociala nätverk, community och relationer undersöks också i kvalitativa studier. Även här är en majoritet av studierna från USA, England, samt från Kanada och Australien. Delvis kan detta förklaras genom att sökningarna har gjorts med engelska sökord, men eftersom engelska också är det språk de flesta publicerar vetenskapliga artiklar på så är denna majoritet värd att uppmärksamma. I en nordisk kontext har det genomförts ett fåtal kvalitativa studier, de flesta representerade i antologin *Lbbtq-åldrande: Nordiska perspektiv* (Bromseth & Siverskog, 2013).

TIDIGARE FORSKNING OM LHBTQ-ÅLD RAND E

Hälsa och omsorg

Precis som i de kvantitativa studierna så är hälsa hos äldre lhbtq-personer ett centralt tema även i de kvalitativa studierna. Det kan handla om mental hälsa (D'Augelli, Grossman, Hershberger, & O'Connell, 2001), om att leva med demens som äldre lhbtq-person (Barrett, Cramer, Lambourne, Latham, & Whyte, 2015; Westwood & Price, 2016), att som äldre lesbisk leva med alkoholism (Rowan & Butler, 2014) att som äldre homosexuell man leva med hiv (Christiansen, 2013; Linsk, 1997; Robinson, Petty, Patton, & Kang, 2008) prostatacancer (Asencio, Blank, Descartes, & Crawford, 2012) eller någon annan kronisk sjukdom (Genke, 2004). Dessa olika studier visar hur homosexuella män i vissa fall låter bli att söka nödvändig vård för sina sjukdomar, då de är rädda för att bli diskriminerade. När homosexuella män i Asencios m.fl. (2012) studie resonerade om att de i framtiden skulle kunna drabbas av prostatacancer, menade hälften att de inte skulle behandla prostatacancer för att undvika biverkningar och för att kunna upprätthålla ett aktivt sexliv. Christiansen (2013) undersöker hur hiv påverkat äldre män, inte bara som ett virus en själv bär på, utan som något som påverkat bögcommunityt i stort och som fått konsekvenser för relationer och sexuella praktiker även för de som inte själv är hiv-positiva. Price (2008) belyser demensproblematik och hur homosexuella identiteter, åldrande och förlust av kognitiv förmåga samverkar, och vilken betydelse detta har för personer som är yrkesverksamma inom demensvården. Price menar bland annat att för de personer som inte levt öppet med sin sexualitet kan en begynnande demens leda till ångest och stress för att senare "försäga" eller "avslöja" sig. Hon menar också att demensvården är präglad av heteronormativa strukturer, men poängterar att det finns utrymme för yrkesverksamma att utmana och förändra dessa strukturer i det vardagliga arbetet (2008:1347). Wickman (2013) diskuterar i sin kunskapsöversikt kring äldre hbtq-personers möte med vården i Finland hur det kan skapas en ond cirkel där det råder kunskapsbrist och ibland negativa attityder gentemot hbtq-personer vilket har som följd att många inte är öppna i vårdssituationer eller ibland låter bli att söka vård och i förlängningen förblir lhbtq-personer osynliga inom hälso- och äldreomsorgen.

Ett annat tema som relaterar till hälsa är omsorg. Många av dessa studier finns inom socialt arbete och syftar till att ge riktlinjer för socialt arbete och omsorgssektorn. Dessa studier visar bland annat hur personer som lever i samkönade relationer i stater där de inte juridiskt kan erkännas som par, exkluderas när det gäller socialförsäkringssystem och arvsrätt. Det handlar också om lhbtq-personers erfarenheter av diskriminering och heteronormativitet på äldreboenden och inom omsorgen. En återkommande slutsats är att alla äldreboenden måste vara lhbtq-vänliga samt att socialarbetare måste ha lhbtq-kompetens (Cahill & South, 2002; Crisp, Wayland, & Gordon, 2008; Donahue & McDonald, 2005; Heaphy & Yip, 2006; Hughes, 2009; Jackson, Johnson, & Roberts, 2008; McFarland & Sanders, 2003; Price, 2008; Tolley & Ranzijn, 2006; Ward, River, & Fenge, 2008). Utöver de studier som nämnts ovan där heteronormativitet på äldreboenden diskuteras (Tolley & Ranzijn, 2006; Villar, Serrat, Fabà, & Celdrán, 2015) så finns det även studier som handlar om specifika boenden för lhbtq-personer (Aase, Johansson, Kottorp, & Rosenberg, 2012; de Vries, 2005; Sullivan,

KAPITEL 2

2014), men också studier som fokuserar hem i relation till rumslighet och mening. Waitt och Gorman-Murray (2007) intervjuar medelålders samt äldre homosexuella män som lever i mindre städer på landsbygden i Australien. Männens berättelse ställs i kontrast till myten om att homosexuella alltid migrerar till större städer och studien fokuserar också på hur icke-heterosexuellt liv kan se ut på mindre orter. Författarna konstaterar även att det egna hemmet kan bli en plats för motstånd mot heteronormativa strukturer.

Relationer, kropp och betydelser av kön

Sociala nätverk, familj och vänskap är ett annat tema. Muraco, LeBlanc och Russels (2008) studie visar hur äldre homosexuella män kan ha ett brett familjebegrepp som kan innefatta både den biologiska familjen, och vad som brukar kallas den "valda familjen", det vill säga de personer i ens närhet som upplevs som viktiga i ens liv. Bromseth (2013) undersöker vilka föreställningar som ingår i familjebegreppet för äldre lesbiska och bisexuella kvinnor, samt hur heteronormativitet kan påverka familjereationer. Ytterligare studier fokuserar på betydelsen av vänskap för äldre homosexuella (de Vries & Megathlin, 2009) samt på äldre morföräldrars (Orel, 2006) och farföräldrars komma ut-process i relation till sina barnbarn (Fruhauf, Orel, & Jenkins, 2009).

Relationen till den egna, åldrande, kroppen är ett ytterligare tema. Vissa studier undersöker både lesbiskas och homosexuella mäns relation till kroppen (Schope, 2005) medan andra fokuserar på mäns relationer till sina kroppar i förhållande till åldrande och maskulinitet (Jones & Pugh, 2005; Slevin, 2008; Slevin & Linneman, 2010). Wiggo Kristiansen (2013) undersöker hur äldre bögar i Norge resonerar kring sexuell praktik och hans resultat visar hur männen pendlar mellan berättelser om värdighet och motstånd. Flera studier belyser hur det kan finnas ett motstånd mot ålderism i lesbiska miljöer medan manliga homosexuella sammanhang präglas av idéer om ungdomlighet och attraktivitet i relation till kroppen vilket gör att många äldre homosexuella män blir exkluderade från dessa sammanhang. En vanlig slutsats är att jämfört med heterosexuella miljöer har homosexuella män större krav på sig att bibehålla en ung och attraktiv kropp än lesbiska. Homosexuella män lägger större vikt på den attraktiva kroppen och ser på åldrande mer negativt och som något som ska undvikas (Heaphy, Yip, & Thompson, 2004; Jones & Pugh, 2005; Schope, 2005; Slevin & Linneman, 2010). I Hughes (2009) studie var de homosexuella männen i större utsträckning oroliga för att vara ensamma när de blev äldre, medan lesbiska kvinnor var mer oroliga för att det skulle saknas lhbt-anpassade boenden, för att deras relationer inte skulle bli erkända, samt för att förlora självständighet och mobilitetsförmågor.

Garner, Clunis, Freeman, Nystrom och Fredriksen-Goldsen (2004) menar att social och historisk kontext spelar stor roll och att de lesbiska kvinnorna i deras studie har olika erfarenheter beroende på ålder. Pia Lundahls (1998) studie av lesbiska och bisexuella kvinnors livshistorier, där hon undersöker kön och sexualitet bland kvinnor i olika åldrar, där tio av kvinnorna är mellan 54 och 77 år belyser också hur generation och historisk kontext spelar in för hur lesbisk identitet konstrueras och för vad den kan betyda.

TIDIGARE FORSKNING OM LHBTQ-ÅLD RAND E

Utöver de nämnda tematikerna finns det andra överlappande teman som skär igenom många studier; som exempelvis diskriminering, komma-ut-processer, religiositet och döende. Möllerop (2013) diskuterar exempelvis personers rädslor för att döden ska bli en heteronormativ institution bortom ens egen kontroll, där ens könsidentitet eller sexualitet kan komma att osynliggöras av andra när en inte längre är i livet.

Trans och åldrande

Det är framförallt på senare år som transpersoner i någon större utsträckning inkluderats i empiriska studier och ett fåtal studier har också fokuserat specifikt på trans och åldrande. Ibland gör studier anspråk på att täcka in transpersoner genom att använda sig av lhbtq-begreppet när de i själva verket bara fokuserar på sexualitet genom att inkludera homosexuella och bisexuella. Ibland är transpersoner inkluderade i undersökningarna, men fokus utgörs ändå av sexualitet och "icke-heterosexuella", vilket blir problematiskt då transpersoner kan identifiera sig som heterosexuella (se exempelvis Aase, Johansson, Kottorp, Rosenberg, 2012). Detta resulterar i ett osynliggörande av transpersoner.

Cook-Daniels (2006) pekar ut några aspekter som är specifika för äldre transpersoner i relation till de andra under "lhbtq-paraplyet", exempelvis att transpersoner kommer ut i offentliga miljöer på ett sätt som inte är lika präglat av självkontroll som för homo- och bisexuella; att deras kroppar gör att de exponeras väldigt explicit i intima vårdssituationer och att detta kan vara stressande; att många äldre transpersoner har ett problematiskt förhållande till psykiatrisk vård vilket gör att många drar sig för att söka sådan även om de skulle behöva; samt att många äldre transpersoner på grund av höga kostnader för operationer, hormoner och ibland på grund av tidigare diskriminering i arbetslivet, har en svår ekonomisk situation. TMLS-studien som tidigare nämnts ger en överblick över transpersoners upplevelser av att bli äldre och att planera inför framtiden och åldrande (Witten, 2013; Witten & Eyster, 2012). Studien pekar mot hur många lever med rädsla och oro för att inte kunna få den omsorg de behöver på äldre dar, både på grund av diskriminering och ekonomisk situation. Resultaten från studien blir också belysta genom artiklar som lyfter specifika teman utifrån resultaten, såsom intersektioner mellan ålder, bisexualitet och transexfarenheter (Witten, 2016), betydelser av religiositet och spiritualitet för framgångsrikt åldrande bland transpersoner (Porter, Ronneberg, & Witten, 2013), samt erfarenheter av åldrande, familj och community (Witten, 2009).

I *the Caring and Aging with Pride Project* som tidigare nämnts har svaren från de transidentifierade personerna i studien analyserats separat, med syfte att undersöka fysisk och psykisk hälsa inom denna grupp (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2013). Resultaten indikerar att äldre transpersoner löper signifikant större risk för dålig fysisk hälsa, funktionshinder, depressiva symptom och upplevd stress i jämförelse med de utan transexfarenheter inom lhbtq-gruppen. Rädsla att söka vård, tillsammans med internaliserat stigma och trakasserier var centrala faktorer i relation mellan könsidentitet och hälsotillstånd.

KAPITEL 2

Latham och Barrett (2015) har genomfört en intervjustudie med 15 transpersoner mellan 49 och 73 år i Australien, samt med omsorgsanställda som ger omsorg till äldre transpersoner och utifrån detta skapat en evidensbaserad guide till inkluderande omsorg för äldre transpersoner. Guiden belyser bland annat vikten av att ta hänsyn till den historiska kontexten, där äldre transpersoner ofta upplevt dåligt bemötande inom omsorgskontexter, de hinder som finns för äldre transpersoner att genomgå en transition, bristen på kunskap och forskning om trans och åldrande vilket ofta leder till bristfällig information, samt de specifika utmaningar som transpersoner med demens upplever.

Vanessa Fabbre (2014, 2015) har gjort en intervjustudie med 22 transkvinnor som genomgått eller seriöst övervägt att genomgå en transition efter att de fyllt femtio. Hon har också gjort deltagande observationer vid tre amerikanska nationella transkonferenser. Fabbre använder begreppet ”queer tid” för att utforska hur äldre transkvinnor resonerar kring tid i relation till sina transitioner på äldre dar. Fabbre menar att det behövs en ny referensram för att förstå äldre transpersoners erfarenheter där queerteori spelar en viktig roll, och att det också omförhandlar vad ”framgångsrikt åldrande” kan vara för personer med icke-normativa könsidentiteter och sexualiteter.

Teoretiska skiftningar i fältet

Den tidiga forskningen inom fältet fokuserar primärt (homo)sexualitet och handlar ofta om fördomar gentemot homosexuella personer. Dessa studier syftade ofta till att utforska huruvida dessa fördomar stämde, eller kanske snarare slå hål på dem. Det är vanligt i dessa tidigare studier att tala om en ”dubbel utsatthet”, det vill säga att äldre homosexuella skulle vara särskilt utsatta på grund av att de både är äldre och homosexuella (Berger, 1984). Teorier som ”crisis competence theory” förs också fram, vilka bygger på att homosexuella skulle ha lättare att handskas med åldrandeprocesser och att upprätthålla en positiv attityd till åldrande, för att de tidigare tränat på att stå emot negativa stereotyper och marginalisering (Sharp, 1997).

Medan dessa tidigare studier till stor del utgick från äldre homosexuella som en homogen grupp med gemensamma erfarenheter börjar senare studier ifrågasätta antaganden om att lesbiska kvinnor och homosexuella män skulle dela livserfarenheter på basis av sexualitet och menar att det är nödvändigt att se hur erfarenheter och livsvillkor skiljer sig mellan homosexuella män och lesbiska, samt att det är viktigt att ta hänsyn till exempelvis faktorer som kohort, civilstatus och sociala nätverk (Boxer, 1997; Herdt, Beeler, & Rawls, 1997). Heaphy (2007) riktar tio år senare en liknande kritik mot forskningsfältet och menar att de flesta studier utgår från icke-heterosexualitet som förenande grund för erfarenhet, men att det inte finns någon gemensam icke-heterosexuell erfarenhet. Istället argumenterar han för att det är *intersektionerna* mellan olika sociala positioner, som exempelvis genus och sexualitet, som är det som är intressant att undersöka och att dessa positioner inverkar när det gäller vilka materiella, sociala och kulturella resurser individer har. Cronin och King (2010) visar hur teorier om mångfald bidragit till fältet genom en större förståelse av strukturella ojämlikheter inom

TIDIGARE FORSKNING OM LHBTQ-ÅLD RAND E

gruppen, men menar samtidigt, som Heaphy, att det är nödvändigt att röra sig bortom teorier av mångfald, mot intersektionella perspektiv. Detta menar de är en del av en större teoretisk vändning inom samhällsvetenskap och humaniora där identiteter i allt större utsträckning ses som ostabila och kontextuellt producerade. Denna vändning leder också till ett förflyttat fokus som kan ses även inom detta fält. Ett exempel på detta är när fokus flyttas från att studera män till att utforska maskulinitet (se exempelvis Slevin & Linneman, 2010). Queerteoretiska strömningar lämnar också avtryck i fältet när det gäller skifte i fokus, där exempelvis heteronormativitet i större utsträckning lyfts in i analyser och problematiseras (Rosenfeld, 2009; Ward m.fl., 2008). Trots dessa uppmaningar om ett mer kritiskt förhållningssätt till kategorier, makt och erfarenheter så diskuteras fortfarande sociala positioner ofta som stabila, och som "dubbla" eller "trippla förtryck" (Gabrielson & Holston, 2014). Utifrån vår studie av äldre lhbtq-personers dejtingannonser, argumenterar Jönson och jag för att ett intersektionellt perspektiv bidrar med viktig kunskap, men att det är viktigt att inte förbise kontextens betydelse (Jönson & Siverskog, 2012). Studier som endast fokuserar på intersektionen av olika kategorier eller positioner riskerar att missa betydelse av exempelvis ålder som måste förstås utifrån den lokala kontext fenomenet studeras i.

Även om dessa diskussioner förts så är en majoritet av studierna inom fältet relativt separerade från de teorier som utvecklats inom kritisk gerontologi respektive queer- och transstudier. Jag instämmer i den kritik som Fredriksen-Goldsen och Muraco (2010:403) riktar i sin forskningsöversikt över studier som rör åldrande och homo- och bisexualitet mellan 1984 och 2008. De menar att forskningsfrågor som hitintills styrts forskningen inom detta fält till stor del är explorativa och beskrivande, och att de saknar teoretisk underbyggnad. De argumenterar för att den här forskningen behöver förankras bättre teoretiskt.

Vilka inkluderas i forskningen?

I de kvalitativa studierna skiljer det sig hur "äldre" definieras. En del av författarna fokuserar på åldrande snarare än på hög ålder, och vissa menar att de studerar "mature" istället för "older". Det är en väldigt stor spännvidd bland studierna när det gäller urvalet, den undre åldersgränsen dras ibland så lågt som i trettio- till fyrtioårsåldern: 42-63 år (Sharp, 1997), 45+ (Herdt m.fl., 1997), 33-58 år (Whittle & Witten, 2004), 40+ (Waitt & Gorman-Murray, 2007), 37-70 år (Asencio m.fl., 2012). Det övre åldersspannet kan alltså vara runt 60 i vissa studier, och den undre åldersgränsen vid 65 i andra.

De flesta kvalitativa studierna fokuserar på homosexuella män och/eller lesbiska, där bisexuella allt oftare inkluderas. Utöver att cismän dominerar bland respondenterna är urvalen också ofta snäva när det kommer till andra faktorer som klass, etnicitet osv, och om detta finns en viss medvetenhet inom fältet (Grossman, 2008; Herdt m.fl., 1997; Hunter, 2005). Det finns exempelvis lite kunskap om erfarenheter av rasism bland rasifierade äldre lhbtq-personer, eftersom dessa personer sällan är inkluderade i empiriska studier (Sluytman & Torres, 2014). Donahue och McDonald skriver att studier om såväl

KAPITEL 2

lesbiska som homosexuella män förenas genom liknande problem när det kommer till urval;

The problems found in studies on selecting samples of older lesbians are also found in studies of older gay men. Again, the majority of these studies use small, unrepresentative samples of younger, middle-class, well-educated White men from urban areas. (2005:363).

Vidare menar författarna att det är vanligt att respondenterna i dessa studier ofta är, eller tidigare har varit, engagerade i lhbtq-rörelser (Donahue & McDonald, 2005). Fredriksen-Goldsen och Muraco (2010) pekar på hur rekryteringen av respondenter ofta sker via olika lhbtq-organisationer, vilket i sin tur gör att urvalet blir relativt snett och att forskningen missar personer som exempelvis inte lever öppet med sin sexualitet. Med bakgrund av att de kvantitativa studierna antyder att klass, ekonomiska förutsättningar, ras, sociala nätverk, boendemiljö etcetera har stor betydelse för erfarenheter av att åldras som lhbtq-person är det av stor vikt att arbeta för bredare urvalsprocesser inom fältet.

I de kvalitativa studierna är det inte alltid äldre lhbtq-personer som är intervjusubjekt, det är ibland kommun- och omsorgsanställda (Anetzberger, Ishler, Mostade, & Blair, 2004; Norrman, Nilsson, & Törnblom, 2013; Tolley & Ranzijn, 2006) eller vårdare (Price, 2008) som är intervjuade.

Utmaningar för den framtida forskningen

Utifrån denna överblick om forskningen om äldre och åldrande i relation till lhbtq går det att sammanfattningsvis peka på några av de utmaningar som finns, både för den här avhandlingen och för den framtida forskningen. Det är också utifrån dessa slutsatser jag har strävat efter att mejsla fram min studie.

En majoritet av forskningen är baserad på empiri från anglosaxiska länder och utgår även från en sådan kontext. En större geografisk variation inom fältet kan bidra till förståelser av hur historiska såväl som nutida lokala kontexter, lagstiftning, tillgång till välfärdsystem etcetera spelar in för lhbtq-personers erfarenheter. I den här studien uppmärksammas den lokala lhbtq-historiska kontexten, och avhandlingen syftar även till att utforska hur tid och rum har betydelse för personers erfarenheter. När det gäller kvalitativ forskning är det tydligt att det är viktigt att arbeta för att inkludera äldre lhbtq-personer som inte nödvändigtvis är vita, medelklass, lever öppet och är engagerade inom lhbtq-rörelser. De kvantitativa studierna antyder att detta spelar stor roll för hur erfarenheter kan skilja sig åt inom lhbtq-gruppen. Jag har tagit hänsyn till detta när jag har rekryterat personer till studien, där jag strävat efter att rekrytera personer som har olika typer av bakgrunder och erfarenheter. Tydligt är även att det behövs mer forskning kring äldre transpersoner, i synnerhet i en nordisk kontext där det finns stora kunskapsluckor (Bremer, 2011:221-222). Den gerontologiska forskningen har utgått från ett cisperspektiv som förbiset transpersoner, samtidigt som transstudier utgått från yngre och medelålders personer och därigenom förbiset åldrande och hög ålder. Den här avhandlingen kommer att undersöka intersektioner mellan transerfarenheter och ålder

TIDIGARE FORSKNING OM LHBTQ-ÅLD RAND E

och åldrande. Utöver att arbeta för att urvalsprocesserna ska bli bättre är det förstås viktigt att, som Cronin och King (2010) föreslår, i större utsträckning ha ett intersektionellt perspektiv där betydelse av olika erfarenheter integreras i analysen. Här vill jag också argumentera för att detta är viktigt att göra även när erfarenheterna utgör normen, det vill säga att problematisera även exempelvis vithet, klassprivilegier, god funktionsförmåga och utforska hur dessa spelar in för personers erfarenheter. Forskningsfältet behöver också förankras bättre teoretiskt (Fredriksen-Goldsen och Muraco, 2010:403). Jag menar att kritisk gerontologi, feministisk teori, queer- och transstudier erbjuder teorier och analytiska verktyg som kan berika och utveckla både detta område men också de respektive forskningsfälten. I nästa kapitel presenterar jag den teoretiska referensram som ligger till grund för den här avhandlingen mer utförligt.

Kapitel 3

Teoretiska utgångspunkter

Det här kapitlet handlar om teori, om olika sätt att se på, förhålla sig till, och förstå världen som har präglat avhandlingsarbetet. Den teoretiska ramen har inte varit fast, eller färdigformulerad från början, utan snarare skiftat och utvecklats under avhandlingsarbetets gång. Det övergripande syftet med projektet är att undersöka erfarenheter och betydelser av att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld i förändring. Det är ett ämne som spänner över flera olika teoretiska fält vilket gör att den teoretiska referensramen hämtar kraft från bland annat kritisk gerontologi, feministisk teori och queerteori. Medan kritiska perspektiv på kön och sexualitet varit relativt frånvarande inom äldreforskningen har på samma vis queer- och transstudier ofta utgått från ungdom och medelålders personer i empiriska studier, och förbisett (hög) ålder och åldrande i analyser och teoribildning. Min ambition i den här avhandlingen är att röra mig mellan dessa fält, låta dem mötas med en förhoppning om att det i sin tur också ska kunna problematisera och utveckla respektive område.

Det här kapitlet tar sin utgångspunkt i teoretiska perspektiv på ålder och åldrande som är min ämnesmässiga "hemvist", där också livsloppsperspektivet har varit centralt. Sedan rör det sig mot feministiska, intersektionella och queera perspektiv som erbjuder verktyg för att undersöka betydelser av kön och sexualitet i relation till ålder och livslopp. Slutligen diskuterar jag kroppslighet och materialitet.

Ålder och åldrande

Till vardags pratar vi ofta om kronologisk ålder, det vill säga hur gamla vi är. Den kronologiska åldern är bara ett sätt att mäta livstid, men framstår ofta som något som i sig betyder något; som en orsaksförklaring till olika egenskaper, förmågor, beteenden

eller kapaciteter (Andersson, Lukkarinen Kvist, Nilsson, & Närvänen, 2011). Som Närvänen påpekar, är ålder en grund för social ordning. I likhet med andra sociala kategorier, fungerar ålder ordningsskapande genom att utgöra en grund för delning mellan ålderskategorier och livsfaser vilket också är kopplat till makt (Närvänen, 2009). Calasanti och Slevin argumenterar för vikten av att utforska hur ålder fungerar som en socialt organiserande mekanism i samhället, där olika åldersgrupper får och ges makt i relation till varandra. Det påverkar i sin tur personers liv genom förlust av makt, marginalisering och ekonomisk och kulturell status (Calasanti & Slevin, 2006b). Detta sker exempelvis genom institutionaliserandet av livsloppet där ålderskategorier såsom barn, ungdomar och pensionärer skapas genom att institutioner som förskola, skola och pension knyts till ålder, men också genom förväntningar som skapas kring kategorier som "barn", "ungdom", "vuxen", "gammal" osv. Det leder också vidare in på ålderism vilket kan definieras som "fördomar eller stereotypa föreställningar som utgår från en människas ålder och som kan leda till diskriminering" (Andersson, 2008:12).

De perspektiv på ålder och åldrande som jag utgår från i avhandlingen är till stor del hämtade från kritisk gerontologi som är inspirerad av poststrukturalistiska perspektiv. Det innebär bland annat att ålder förstås som något som får betydelser för personers möjligheter att tolkas på olika vis samt agera utifrån den kronologiska ålder de tillhör eller blir lästa utifrån. Kritisk gerontologi är sprungen ur bland annat feministisk teori, marxistisk teori och ideologikritik. Den syftar ofta till att utforska hur olika politiska faktorer som ras, genus och klass formar och påverkar upplevelser av åldrande (Baars, Dannefer, Phillipson, & Walker, 2006; Calasanti & Slevin, 2001; Lynott & Lynott, 1996; Phillipson, 2003). Kritisk gerontologi har ofta kommit med en kritik av det gerontologiska fältet, som bland annat rört hur gerontologin är under-teoretiserad. Den har också kritiserat många centrala gerontologiska perspektiv, som exempelvis "successful aging" vilket har fokus på aktivt åldrande som kritiska gerontologer menar grundar sig på normativa antaganden, lägger stort fokus på individuell agens och därigenom förbiser strukturer som är kopplade till makt och får som konsekvens att individen bör ta ansvar för ett gott åldrande (Katz, 2000; Rozanova, 2010).

Min ingång till ålder är ett åldreperspektiv genom att jag intresserar mig för personer som befinner sig i livets senare skeden, det vill säga de som brukar falla inom kategorin "äldre". Inom forskning, och även i denna studie, dras ofta en kronologisk åldersgräns vid den ålder som ofta förknippats med pension, där de som är 65 eller äldre får tillhöra denna kategori. Detta innebär att de som definieras som "äldre" enligt denna konstruktion blir en väldigt stor grupp, där det exempelvis går att fråga sig vad en 65-åring har gemensamt med en 95-åring. Utöver inbördes ålderskillnader har personer naturligtvis väldigt skilda erfarenheter utifrån ens livssituation, var en bor, ens hälsotillstånd, kön, socioekonomiska förutsättningar etcetera. Som ett resultat av demografiska förändringar där allt fler lever längre, och som ett försök att diversifiera kategorin äldre har begrepp som "yngre äldre" och "äldre äldre" samt "tredje och fjärde åldern" etablerats. Tredje åldern representerar vanligtvis pensionsåldern fram tills att en

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

inte klarar sig själv, då fjärde åldern får stå för en tid av sjukdom, skröplighet och att bli beroende av andra. Lars Andersson beskriver hur tredje åldern blivit etablerad som: ”en unik period med ökad fritid och konsumtion av upplevelser och produkter samt en möjlighet till självförverkligande” (Andersson, 2009:210-211). Diskurser kring tredje åldern bär både på spår från tidigare gerontologiska teorier som aktivitetsteorin, eller koncept som "positive aging" och "successful aging" där det funnits idéer om att fortsatt aktivitet är en grundförutsättning för det "goda åldrandet". Dessa begrepp utgår ofta från ett medelklassperspektiv och har en tonvikt på konsumtion där kapitalistiska intressen tjänar på att upprätthålla dessa ideal genom att en ny typ av kundkrets etableras för vilken resor, antiåldrandeprodukter och andra varor och tjänster kan marknadsföras. Gilleard och Higgs menar att det är nödvändigt att integrera ett klassperspektiv i detta eftersom dessa ideal knappast är uppnåeliga för alla. De menar också att dessa ideal har ålderistiska mekanismer; ”Following an agenda that privileges choice and agency, ageresisted fitness regimes promote a self image in non-agedness that further reinforces the undesirability and fear of old age. Rather than transgressing the current social construction of old age, such practices subtly reinforce it” (Gilleard & Higgs, 2000:81).

Två viktiga utgångspunkter för den här studien är dels en syn på åldrande som något som sker under hela livet, där kroppen ständigt förändras (i motsats till idéer om åldrande som något som börjar inträffa vid en viss ålder och/eller senare i livet), samt dels ett förhållningssätt till ålder och åldrande som både materiellt och diskursivt. Åldrande ses med andra ord som fysiologiska processer där kroppen ständigt förändras och samtidigt ses ålder som en social ordnande princip vilken är kopplad till makt och subjektivitet vilket påverkar personers upplevelser av vad som är möjligt att göra och säga i olika kontexter.

Livslopp

I denna studie blir livsloppsperspektivet aktuellt på flera olika sätt, bland annat genom en inriktning på hur tidigare livserfarenheter påverkar upplevelser av åldrande i det senare livet; hur personliga livserfarenheter är situerade i tid och rum (vad exempelvis lagar, diagnostiseringar och repression riktade mot lhbtq har haft för betydelse i personers liv, men också hur personer påverkat och styrt förändringar); timing under livsloppet, det vill säga hur förväntningar rörande bland annat ålder har upplevts under livet. Livsloppsperspektivet blir också det som länkar flera dimensioner i analysen, såsom erfarenheter, strukturer, historisk tid, levd tid, samt ålder och åldrande.

Livsloppsperspektivet utvecklades under 1960-talet och betonade särskilt kontextens betydelse för personers åldrande. Glen Elders fem viktiga principer för livsloppsperspektivet har haft stor betydelse för livsloppsstudier. Inom dessa ses åldrande som en livslång process där timing är centralt, det vill säga att betydelser av viktiga övergångar i livet, händelser och beteendemönster varierar beroende på när de inträffar i livet (Elder, 1994). Liv ses som levda i relation till varandra och sociohistoriska influenser

uttrycks i detta nätverk av delade relationer, individers livslopp är inbäddade i och skapade i historiska tider och platser under livsloppet. Individer konstruerar själva sina livslopp genom de val och ageranden de gör inom de möjligheter och begränsningar som historiska och sociala omständigheter erbjuder (Elder, 1994; Phillips, Ajrouch, & Hillcoat-Nallemby, 2010:140). Mer sociologiska perspektiv på livsloppet har fokuserat på social strukturering och tittat närmare på hur livsloppet struktureras och institutionaliseras genom utbildning, anställningsstrukturer, välfärdssystem, sjukförsäkring, föräldraledighet, pension, äktenskapslagar, vilka i sin tur är ålders- och tidskodade. (Mayer, 2004). Vissa livsloppsstudier har mer fokus på erfarenheter genom livet, hur tidigare livserfarenheter har betydelse för att forma det senare livet för personer eller grupper samt hur personer själva upplever sina livslopp, medan andra studier utgår från livsloppet som en social och politisk konstruktion konstruerad genom sociala och politiska diskurser (Dannefer & Settersten, 2010).

Även om min studie utgår från personers erfarenheter så ser jag den här studien som placerad mitt emellan dessa perspektiv. Jag vill argumentera för att det är omöjligt att särskilja mikro- och makroperspektiv – strukturer och institutioner blir meningslösa utan förkroppsligade erfarenheter som förhåller sig till, reproducerar och upprätthåller dem, och på samma sätt blir en analys av erfarenheter som inte tar hänsyn till strukturella villkor snäv och otillräcklig. Som Elder konstaterar så rör sig också många livsloppstudier på flera nivåer, genom att exempelvis undersöka relationer mellan historisk förändring och livserfarenheter (Elder, 1994:5). Tid, ålder och åldrande är centrala begrepp inom livsloppsteorier. Dannerfer och Settersten argumenterar för att livsloppsperspektivet erbjuder verktyg för att tänka kring ålder bortom normativa termer såsom ”normalt åldrande” eller ”naturliga livsfaser” (Dannefer & Settersten, 2010:3).

Relationen mellan agens och struktur har diskuterats flitigt inom livsloppsältet, där tonvikt ibland lagts mer på agens, ibland mer på struktur. Men sett till vilka strukturer som tas i beaktande samt hur detta sker, vill jag hävda att kön och sexualitet (när de väl nämns) förstås i normativa och förgivettagna termer, och att personer som förkroppsligade subjekt med specifika erfarenheter ibland försvunnit i teorier rörande livsloppet (Kohli, 2007; Settersten Jr. & Gannon, 2005; Settersten & Hagestad, 2015). Settersten och Hagestad diskuterar exempelvis hur livsloppet blivit mer individualiserat vilket öppnat upp möjligheter för personer att forma sina livslopp, men de framhåller också hur detta begränsas av olika strukturer såsom klass och hälsa. De ägnar också ett avsnitt åt kön, där de bland annat skriver: ”There are no generic old *people*; there are old *men* and old *women*” (2015:42). Deras poäng om att det inte finns några generella erfarenheter av att åldras, utan att detta påverkas av olika saker som exempelvis kön är viktig. Dock har de en mycket binär könsanalys i vilken det endast existerar män och kvinnor, och där kön diskuteras på ett cis- och heteronormativt sätt utan att synliggöra transerfarenheter. De nämner hur fysiska ålderstecken påverkar kvinnor och män på olika sätt och lyfter hur män och kvinnor har olika förhållningssätt till omsorg. I slutet av avsnittet nämner de intersektioner mellan kön, klass, ras och etnicitet som viktiga

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

”niches” för olikheter och skillnader i subjektivt åldrande (Settersten & Hagestad, 2015). När Kohli (2007) i sin artikel om institutionaliseringen av livsloppsperspektivet blickar bakåt i det teoretiska landskapet för att ange framtida riktningar framhåller han hur kön är en viktig faktor för att förstå skillnader i livsloppsmönster, bland annat i relation till arbete och inkomst. I samma avsnitt diskuteras relationer på ett heteronormativt sätt, där par förutsätts bestå av ”kvinna och man”. När Kohli diskuterar vad som är centralt för en framtida forskningsagenda på livsloppsområdet nämner han framförallt klass som en viktig faktor (Kohli, 2007). Min poäng här är att i många av de tongivande texterna inom livsloppsperspektivet så nämns å ena sidan kön ofta, men utgår då å andra sidan från en binär och normativ analys, medan sexualitet som organiserande struktur oftast är helt osynliggjord. De kvantitativa studierna jag diskuterade i kapitel 2, vilka illustrerar hur könsidentitet och sexualitet har stor betydelse för personers livsvillkor, psykiska och fysiska hälsa, diskriminering i offentliga rum, på arbetsmarknaden, för omsorgsbehov på äldre dar och för struktureringen av sociala relationer. Dessa resultat pekar mot vikten av att i större utsträckning undersöka hur kön och sexualitet strukturerar och får betydelse genom livet i livsloppsstudier. Genom att utgå från heteronormativa antaganden förstärker dessa livsloppsforskare och teoretiker idéer om normativa livslopp och föreställningar om hur ett liv ska och bör se ut. Personer som inte lever upp till dessa parametrar exkluderas och osynliggörs dessutom genom dessa antaganden. Den här studien lyfter in kroppslighet i analysen och undersöker hur det är att röra sig genom livslinjer som ett *förkroppsligat subjekt*, samt utforskar betydelser av kön och sexualitet i relation till ålder under livet.

När det gäller att förstå äldre lhbtq-personers erfarenheter är den sociala och historiska kontexten viktig och ett livsloppsperspektiv kan vara betydelsefullt för denna typ av studier (Fredriksen-Goldsen & Muraco, 2010). Dana Rosenfeld (2003:89) påminner om att ålder eller generation kan vara mindre viktigt än den tid då personen började identifiera sig i enlighet med en viss kategori, eftersom olika tider i historien erbjuder olika specifika diskursiva villkor. Exempelvis pekar hon i sina egna studier av äldre homosexuella män och lesbiska kvinnor, på personer som tillhör samma generation, men som har kommit ut vid olika tider i livet och därför har skilda erfarenheter. Även om jag strävar efter en mer intersektionell analys (att komma ut som lesbisk betyder olika saker för olika personer) och andra faktorer som exempelvis geografisk kontext spelar in, så är det relevant att ta hänsyn till att de jag intervjuat är födda under ett tidsspänn och har kommit ut under olika tider i livet. Det kan emellertid också vara problematiskt att tala om att ”komma ut” som något som sker vid ett tillfälle i livet, ibland kanske personer lever mer eller mindre öppna i olika kontexter under olika skeden i livet, men den historiska kontexten har betydelse för de upplevda möjligheterna att göra detta (Valentine, 1993). Valentine har använt begreppet ”time-spaces” för att peka på betydelser av tid och rum i relation till öppenhet, där de lesbiska kvinnor hon intervjuat förhandlade strategier där de var öppna i vissa rum, vid vissa tider; exempelvis i hemmet och i lesbiska sammanhang, men inte på arbetet eller hos läkaren, men ibland på

samma plats fast vid olika tider på dygnet (Valentine, 1993). Tid och rum är naturligtvis mycket viktiga i relation till livsloppet. Tid, både i relation till historisk tid och timing under livsloppet, samt i form av förändring över tid, samt i relation till plats och rumslighet i form av materiell omgivning och geografiska kontexter.

Feministiska och queera perspektiv på ålder och åldrande

De teoretiska perspektiv jag introducerat erbjuder förståelser och analysverktyg för att utforska ålder, åldrande samt livslopp, men för att kunna få förståelser och analysverktyg som erbjuder kritiska förhållningssätt till kön och sexualitet vänder jag mig också till feministisk teori, queerteori och transstudier.⁶

Intersektionella och feministiska perspektiv

Inspirerade av feministisk teoribildning (Butler, 1990, 1993; West & Zimmerman, 1987) har äldreforskare teoretiserat ålder som görande, som något som konstant görs eller åstadkoms i relation till normer och förväntningar rörande ålder och åldrande. Det vill säga att vi ständigt iscensätter kronologisk ålder genom hur vi klär oss, uppträder eller agerar i olika sociala kontexter (Laz, 2003). Ålder uppträder inte heller i ett vakuum utan får betydelse i relation till andra maktordningar som kön, sexualitet, klass, ras, etnicitet, funktionalitet etc. Problematisering av kategorier och framhållandet av vikten att se kategorier som komplexa har varit en del av en postkolonial kritik som blivit tongivande inom feministisk teori:

The inclusion of other analytical categories such as race and class becomes impossible for a subject whose consciousness refuses to acknowledge that “one becomes a woman” in ways that are much more complex than in a simple opposition to men. In cultures in which “asymmetric race and class relations are central organizing principle of society,” one may also “become a woman” in opposition to other women. In other words, the whole category of woman may also need to be problematized. (Alarcón, 1990:360).

Ur denna kritik har begreppet intersektionalitet vuxit fram som ett teoretiskt verktyg för att undersöka hur olika sociala kategorier eller positioner förutsätter, konstituerar och formar varandra. Krekula, Närvänen och Näsman (2005) menar att ålderns betydelse i intersektionalitetsstudier ofta är förbisedd och argumenterar för att ålder bör föras in i

⁶ Kön/genusdistinktionen har ofta använts som ett försök att analytiskt separera olika dimensioner av kön, där kön fått stå för det som ansetts vara biologiskt och kroppsligt, medan genus pekat på det som är socialt konstruerat i form av normer och ageranden. Denna uppdelning har kritiserats då den bland annat vilar på förenklade distinktioner mellan natur och kultur samt medför problematiska gränsdragningar kring var det ”biologiska” respektive ”konstruerade” börjar och slutar. Även om genusbegreppet ibland finns med i texten då det används av de jag refererar till så använder jag oftast kön som begrepp och åsyftar då kön som materiellt-diskursivt.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

intersektionella analyser, och att åldersforskning samtidigt bör integrera ett intersektionalitetsperspektiv (Krekula m.fl., 2005). Studier som fokuserat på hur ålder och kön kan förstås i relation till varandra har exempelvis illustrerat hur ålder ges betydelse i förhållande till olika åldrar och i relation till kropp och kvinnlighet, där femininitet förväntas iscensättas på olika sätt i vissa åldrar och på andra sätt i andra (Persson, 2010). Ett visst uttryck för femininitet eller maskulinitet betyder olika saker utifrån hur personen blir läst åldersmässigt, exempelvis som tonåring, medelålders eller äldre. Uttryck som 'mutton dressed as lambs' illustrerar detta genom antydandet att det är opassande för kvinnor i en viss ålder att klä sig som att de vore yngre (Tigg, 2013:104). Ett intersektionellt perspektiv blir användbart i den här avhandlingen för att undersöka hur normer för kön, ålder och sexualitet flätas samman i relation till förväntningar för livsloppet. Som Alarcón (1990) skriver i citatet ovan innebär ett intersektionellt perspektiv också ett problematiserande av kategorier i sig, vilket är något jag kommer tillbaka till i metodavsnittet.

Queer och transstudier

Queerteori växte fram inom poststrukturalistiska strömningar och innehöll bland annat en kritik mot att tidigare forskning kring homosexualitet, 'gay and lesbian studies', förutsatte stabila och fasta identitetskategorier (Rollins & Hirsch, 2003). Queerteori kan användas som ett redskap för att tänka normkritiskt och för att utforska det heteronormativa; "det vill säga de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som en enhetlig, naturlig och allomfattande ursprungssexualitet" (Rosenberg, 2002:13). Det kan exempelvis handla om att utforska hur kön och sexualitet sammankopplas genom att konstruerandet av två separata, stabila kön också vilar på ett antagande om attraktion mellan dessa kön; att bli en "riktig kvinna" innebär också att bli heterosexuell; att åtrå en man och vice versa (Rich, 1986; Wittig, 1992). Butler (1990) gör detta sammankopplande genom vad hon kallar "den heterosexuella matrisen": ett naturaliserande genussystem som upprätthåller heterosexualitet som givet och därmed samtidigt naturaliserar genus. Att hävda att en är man eller kvinna blir möjligt genom det könsbinära systemet där kön konstrueras som varandras motsatser för och genom heterosexualitetens ramar. Kön, genus och begär enas genom representationen av heterosexualitet som det grundläggande och primära. De som inte lever upp till dessa föreställningar om kön och (hetero)sexualitet tvingas förhålla sig till att få sin existens (Butler, 1990).

Transstudier växte fram ur intersektionen av feministisk teori och queerteori, men bestod också av kritik mot dessa fält. Som andra, rasifierade, arbetarklasskvinnor, lesbiska osv tidigare hade gjort inom det feministiska fältet ifrågasatte transstudier kategorin kvinna och vilka antaganden denna bygger på. På samma sätt kritiserades det ibland homonormativa tänkandet inom queerstudier och begär och sexualitet problematiserades som de enda möjliga queera praktikerna. Frågor om kön, identitet och

förkroppsligande ställdes i fokus. Det akademiska fältet växte fram under 1990-talet parallellt med en transaktivistisk rörelse vilket gjorde att forskningen började formuleras mer utifrån personer som hade egna erfarenheter av trans, snarare än att som innan till stor del formulerats av cispersoner inom psykologin, som något patologiskt och som en psykisk sjukdom (Stryker, 2006). Susan Stryker menar att transstudier med tiden utvecklats till ett akademiskt fält som bidragit till omskrivningar av (queer) historia, och som fört upp andra frågor, kritik och perspektiv på agendan. Det handlar både om materiella villkor och representationella praktiker och ringas in av det som stör och omformulerar de normativa kopplingar som ofta tas förgivet mellan biologiska kroppar, hur personer upplever sig själva samt sociala förväntningar på könspraktiker. Stryker jämför transstudier med funktionshinderstudier och kritiska rasstudier som också undersöker förkroppsligade skillnader och hur dessa återspeglas i sociala hierarkier, samt hur dessa maktsystem kan ha våldsamma konsekvenser för kroppar. Det är med andra ord inte bara trans som fenomen som studeras, utan hur olika maktordningar och system skapar könsnormativitet (Stryker, 2006).

Jag ser på queerteori och transstudier som något som bland annat vänder fokus mot det normativa, samt utvecklar kritiska förhållningssätt till såväl sexualitet som kön. Exempelvis har gerontologin som jag har nämnt ibland haft en genusanalys där det undersökts hur kvinnor och män upplever åldrande olika, men dessa utgångspunkter vilar ofta på cisnormativa antaganden och en binär könsmodell där icke-normativa könsuttryck samt transefarenheter osynliggörs (Siverskog, 2015). Sandberg (2008) menar att det finns vinster med att föra in queera perspektiv på ålder och åldrande eftersom det innebär att föra in kritiska förhållningssätt till makt och normalitet som gerontologin tidigare saknat och att det också kan innebära ett ifrågasättande av idéer om gott och framgångsrikt åldrande. I den här avhandlingen blir queerteoretiska perspektiv användbara, både som en kritisk ingång till kön och sexualitet, men också för att bidra med kunskap om hur normer för hur livet bör levas är kopplade till heterosexuell reproduktion, och hur det heteronormativa livet är kopplat till idén om lycka (Sara Ahmed, 2010; Halberstam, 2005).

Trans och könsidentitet

Transpersoner är ett paraplybegrepp som används för personer som på olika sätt bryter mot samhällets normer kring könsidentitet och könsuttryck.⁷ Det kan vara en person

⁷ Begreppet (transgender) började användas på 1990-talet som en politisk och radikal term efter en text av Leslie Feinberg (2006). I en svensk kontext plockades det upp på slutet av nittiotalet av RFSL och är idag ett etablerat begrepp. Det har emellertid funnits en diskussion där vissa, däribland Patientföreningen Benjamin, menat att de inte vill förknippas med transpersonbegreppet, exempelvis genom att vissa transsexuella efter könskorrigering betraktar sig som före detta transsexuella och inte som transpersoner (Se Bremer 2011:17ff.). Medan vissa skiljer på transpersoner och transsexuella har jag valt att snarare se

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

som inte är bekväm med det juridiska kön som en tilldelas vid födseln, eller som har en könsidentitet som går bortom de två könen, "man" och "kvinna", som juridiskt (och i de flesta sociala kontexter) finns tillgängliga. Trans kan inbegripa en rad olika erfarenheter; det kan exempelvis handla om att vara obekvämt med förväntningar utifrån kön, att klä sig ibland eller jämt i enlighet med ett annat könsuttryck än vad som förväntas av en (ofta refererat till som transvestism), att uppleva sig vara av ett annat kön än det juridiska som en tilldelats vid födseln och då kanske ha en vilja att förändra kroppen helt eller delvis med kirurgi eller hormonbehandling (ofta refererat till som transsexualism)⁸, eller att känna en identifikation bortom köns kategorier som kvinna och man eller inte ha någon specifik könsidentitet (ofta refererat till som genderqueer eller icke-binär). Transidentiteten kan vara något som upptar perioder i livet eller något som är en livslång upplevelse (Stryker, 2008). Begreppet könskorrigering används ofta i transsammanhang för att beskriva den process där transpersoner som önskar förändra kroppen genom medicinska ingrepp och behandlingar med hjälp av vården. Jag kommer i texten istället använda begreppet könsbekräftande behandling som etablerats i en transkontext, men ibland använder jag också begreppet transition, då jag menar att det i större utsträckning täcker in personer med olika typer av transidentiteter och därigenom processer som ser ut på olika vis. I likhet med Straube använder jag ofta trans utan ändelse i texten, detta utifrån en bred definition av trans. Ibland är det något personer identifierar sig med, ibland är det praktiker, rörelser, ett förkroppsligt görande och tillblivande som skapar trans som fenomen (Straube, 2014:31-32).

Trans innebär olika saker på olika tider och platser; historisk tid och platser omskapar ständigt gemenskaper, identiteter och kulturer och språk (S. Whittle, 2006). Världen formas och omformas genom språket, och könsneutrala pronomen används ibland för att öppna upp för identiteter som går utanför tvåkönsnormen och för att undvika att köna personer genom "hon" eller "han" (Feinberg, 2006). I svenskan används exempelvis i vissa kontexter "hen" eller "den" som pronomen (Berg & Summanen, 2011; Holgersson & Lindblom, 2011) och hen finns från 2015 också med i svenska akademins ordlista. I avhandlingen används det pronomen som personerna jag intervjuat själv önskar, och i strävan att använda ett könsneutralt språk har jag valt att använda "en" istället för "man" (jmf Engdahl, 2010). Ibland används också begreppet "cis-person" för att åsyfta de personer som identifierar sig som och känner sig bekväma med det juridiska

transsexuella identiteter och praktiker som innefattade i transpersonbegreppet, se en mer utförlig diskussion om detta i (Straube, 2014).

⁸ I samband med transidentiteter och kanske i synnerhet transsexualism används ibland begreppen mtf (male to female) eller ftm (female to male). Jag försöker dock att undvika dessa begrepp då de utgår från en binär idé om kön, men också för att de antyder att person "är" ett kön, genomgår en transition och "blir" ett annat kön, medan transefarenheter ofta är mycket mer komplexa än så. En transkvinna som jag har intervjuat som genomgått transition på äldre dar säger exempelvis "Jag har aldrig varit man i mitt innersta jag, jag har alltid varit kvinna". Att då tillskriva henne en "mtf"-identitet vore att osynliggöra den erfarenheten och självupplevelsen.

kön de tilldelats vid födseln. Som Straube skriver är begreppet cisperson ett sätt att synliggöra könsprivilegier och sociala maktrelationer genom att peka på en privilegerad position i relation till kön. En kritik som framförts mot begreppet är att det antyder en stabilitet, samt att det skulle vara enkelt att dra linjer mellan cis- och transpositioner (Straube, 2014). Ett mer komplext sätt att prata om detta är Bremers uttryck "linjära kön", ett uttryck för när ett subjekts biologiska, juridiska, kroppsliga och sociala könsuttryck och identitet pekar åt samma håll (Bremer, 2011).

Sexualitet

I den här avhandlingen används sexualitet som ett brett begrepp som kan rymma många olika dimensioner. Det kan vara tankar, fantasier, känslor, begär, sexuella praktiker. Det kan vara sexuella identiteter genom något som kan finnas med i ens självbild, definiera vem en är, vara en central del av ens livserfarenheter. Samtidigt är sexualitet socialt och kulturellt skapat, fungerar ordnande samt ger värden till känslor och begär, samt reglerar vilka sexuella identiteter och praktiker som är möjliga och anses moraliskt riktiga (Grosz, 1994:viii). Sexuella begär och praktiker är med andra ord kroppsliga och diskursiva på samma gång, på samma sätt som sexuella stigman och förtryck är diskursiva och samtidigt materiellt våldsamma.

Även om sexualitet ofta konstrueras som något som hör till det privata blir det tydligt att det i högsta grad (om)förhandlas i en offentlig sfär. Gayle Rubin skriver i sin klassiska text *Thinking sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality* om hur sexualitet inte är något givet, naturligt eller stabilt, även om det ofta konstrueras så. Rubin menar, influerad av Foucault, att sexualitet snarare alltid är politiskt och något som konstitueras i samhället och historien. Hon ger en historisk överblick som visar hur det i vissa tider bedrivits kampanjer präglade av moralpanik för kyskhet, och mot prostitution, onani och homosexualitet. Dessa kampanjer har inte bara varit repressiva och våldsamma mot personer och grupper i dessa tider, utan också gett spår för hur vi ser på sexualitet än idag, i lagstiftning, diagnossystem och medicinska praktiker (Rubin, 1999:143-148).⁹

Begär och vad vi attraheras av påverkas av vad vi exempelvis ser på TV, i film, reklam och porr, men också av religiösa diskurser och politiska beslut (Rubin, 1999:161). Genom olika modeller visar Rubin hur det sker en hierarkisering av sexuella praktiker, bland annat genom en cirkel vars inre mitt definierar det sex som representerar det goda, normala, naturliga och välsignade sextet; heterosexuell, gift, monogamt, reproduktivt, utan ekonomisk transaktion, inom en relation, samma generation, i det privata, utan porr, bara kroppar, ”vaniljsex”. I cirkelns yttre gränser hamnar det som anses som dåligt,

⁹ När det gäller hur staten reglerat olika sexuella uttryck genom lagar och diagnostiseringar i en svensk kontext så var exempelvis homosexualitet likställt med att ha sex med djur, och kriminaliserat fram till 1944. Bds-m-praktiker var patologiserade genom att de likställdes med psykiatrisk sjukdom fram till 2009. Jag kommer tillbaka till den diskussionen mer ingående i kapitel 5 om queer historia.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

abnormalt, onaturligt och fördömt sex; homosexuellt, ogift, promiskuöst, icke reproduktivt, med pengar inblandat, ensam eller i grupp, över generationsgränser, på offentliga platser, porr, med andra objekt, sadomasochistiskt.¹⁰ Genom detta skär också andra maktordningar, som klass, ras, kön etcetera (Rubin, 1999:152ff.). Don Kulick (2005), som studerat sexuella diskurser i Sverige, menar att attityderna till sex i Sverige på många sätt har skilt sig från de som dominerar på många andra platser genom att sex i sig inte fördömts. Däremot har det varit viktigt att det som sker är ”goda” sexuella praktiker, i likhet med hur Rubin definierar det som ses som goda sexet. Detta präglar också svensk lagstiftning som Kulick definierar som präglad av ”några av de strängaste sexuallagarna i Europa” (Kulick, 2005:76). Rubin nämner också att de som lever homoliv inom långvariga stabila tvåsamma relationer är på gränsen till att leva upp till respektabilitet. I en svensk kontext har staten bekräftat detta genom möjligheter att ingå äktenskap, skaffa barn etcetera (jmf Ambjörnsson & Bromseth, 2010). Att sexualitet är något föränderligt gäller inte bara hur synen på sexualitet förändras över tid, men också hur personer själva upplever sexualitet och hur det kan förändras under livet.

När det kommer till sexuella identiteter och kategorier används ofta begrepp som ”heterosexuell”, ”homosexuell” och ”bisuell” för att peka på olika sexuella praktiker. En kritik mot dessa begrepp är att de utgår från stabila köns-kategorier och inte ”räcker till” för exempelvis personer som faller utanför en binär könsmodell. Begreppen antyder också att det är något en ”är”, något som vissa skulle hålla med om medan andra snarare skulle säga att det är praktiker och begär som är föränderliga. Dessa begrepp har också till stor del konstruerats inom medicinska diskurser för att kunna sortera, kategorisera, diagnostisera och behandla personer vilket gör dem ytterligare laddade (Spade, 2006). Trots att ett syfte med queerteori var just att framföra kritik mot identitetspolitik och fasta kategorier har ”queer” i stor utsträckning kommit att fungera just som en identitetsmarkör för att definiera sig i relation till kön och/eller sexualitet. Sammanfattningsvis vill jag framhålla att jag är medveten om det problematiska i användandet av dessa begrepp, och jag diskuterar närmare vad det innebär att använda sig av olika kategorier i metodkapitlet. Jag har valt att på flera ställen i texten använda dem, framförallt för att de som jag har intervjuat själva identifierar sig utifrån dem. Som jag nämnde i inledningen använder jag ibland också queerbegreppet i avhandlingen för att peka på praktiker eller uttryck som bryter mot det heteronormativa i relation till könsidentitet och/eller sexualitet.

¹⁰ Här nämns också transpersoner vilket har kritiserats av andra. Hon bemöter denna kritik i en senare text om hur hon skrivit om transidentiteter och praktiker som erotiska praktiker snarare än könsidentiteter och håller med om att hon kunde hanterat detta bättre (Rubin, 2011).

Materialitet och kroppslighet

Jag kom in i det här projektet med en socialkonstruktionistisk och diskursteoretisk ingång med tonvikt på det sociala och diskursiva.¹¹ Socialkonstruktionismen har ett anti-essentialistiskt perspektiv där det inte finns någon given natur eller essens hos världen eller personer. Hur språket formar och konstituerar våra tankar, liv, verkligheter och vad som blir möjligt att säga och göra är centralt. Språk ses som något som konstituerar, snarare än representerar, världen (Burr, 2003:8). Makt reduceras inte till att ses som något statiskt, nödvändigtvis negativt eller gående i en riktning utan ses snarare som något snarast ofrånkomligt och som möjliggörande för identiteter och en förståelse av världen (Burr, 2003; Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Under arbetets gång började jag uppleva att de teoretiska verktyg jag hade till hands inte riktigt räckte för att förstå, analysera och diskutera de berättelser som handlade om kroppsliga och materiella aspekter (även om de i mitt material var i just formen av berättelser). Erfarenheter av våld, kroppar som förändrades med åldrandet, ”bråkiga” kroppar, berättelser om hur olika rum fick kroppen att kännas på olika vis etcetera krävde helt enkelt något mer som i större utsträckning tog hänsyn till kroppslighet och materialitet. Alaimo och Hekman (2008) menar att vändningen mot det lingvistiska och diskursiva har varit extremt produktiv för bland annat feministisk teori och erbjudit komplexa analyser av makt, kunskap, subjektivitet och språk. Den har bidragit till intersektionella analyser, erbjudit analysverktyg för att dekonstruera de dikotomier som strukturerat västerländskt tänkande och utmanat kategorier och identiteter som exempelvis ”kvinna”. Men Alaimo och Hekman menar att dikotomierna språk/verklighet och kultur/natur inte har blivit dekonstruerade, och tonvikten på det diskursiva och språkliga har inte bara haft fördelar utan också brister. Den materiella verkligheten har, när den erkännts, konstruerats som separat från språk, diskurs och kultur och det verkliga/materiella presenterats som att det konstituerats helt genom språket och som verkligt endast genom språket. När kroppen teoretiserats har det ofta varit genom analyser av diskurser *om* kroppen (Alaimo & Hekman, 2008). Därför har jag vänt mig till feministiska forskare som teoretiserar

¹¹ En socialkonstruktionistisk utgångspunkt innebär bland annat att se att de sätt vi förstår världen på är historiskt och kulturellt specifika och relativa och därigenom föränderliga, samt att kunskap och social agens är sammanlänkande genom att vissa konstruktioner av världen upprätthåller vissa ageranden och exkluderar andra eftersom konstruktionerna av världen är sammanbundna med maktrelationer (Burr, 2003:2 ff.). Diskurs kan beskrivas som ett sätt, bland andra, att tala om eller representera saker, personer eller utsnitt av världen. Det kan vara bilder, berättelser, utsagor, metaforer och betydelser som tillsammans producerar en specifik version av händelser, personer eller grupper. Diskurser har sanningsanspråk, att naturalisera den specifika utsagan som en sanning (Burr, 2003:64-65; Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Diskursivt orienterade analyser har inte som syfte att undersöka om något är sant eller falskt, utan syftar istället till att undersöka *hur* något produceras och framställs som sant eller falskt (Mills, 2004). Diskurser förstås ofta som att de verkar reglerande, det vill säga att de begränsar såväl som möjliggör identiteter, beteenden och ageranden i olika kontexter (Burr, 2003; Mills, 1997).

materialitet, och som ser kroppens materialitet som en aktiv kraft (Alaimo & Hekman, 2008; Barad, 2003).

Den åldrande kroppen

Twigg menar att kroppen, som en följd av ett fokus på det sociala och strukturella, blivit frånvarande inom gerontologin. Hon argumenterar för att den åldrande kroppen måste komma tillbaka till gerontologisk teoribildning, men på ett sätt som inte hamnar i en biomedicinsk eller reduktionistisk förståelse (Twigg, 2004, 60,70). På samma sätt har andra feministiska forskare illustrerat hur det tidigare funnits en motvillighet inom den feministiska forskningen att teoretisera kroppen. Elizabeth Grosz menar att det kan ha att göra med hur den kvinnliga kroppen blivit konstruerad som känslig, opålitlig och objektifierad i patriarkala teorier om kroppar. Grosz efterlyser ett teoretiserande som flyttar kroppen från periferi till centrum. Hon menar att en feministisk filosofi om kroppen måste undvika att dela in subjektet i exkluderande kategorier av kropp och själ, samt att undvika reduktionism och motstå dualism (Grosz, 1994:21-23). I *Bodies that matter* (1993) ägnar sig Judith Butler åt materialitet genom en ontologisk diskussion grundad i begreppen kön/genus. Där definierar Butler materia som “not as a site or a surface, but as a *process of materialization that stabilizes over time to produce the effects of boundary, fixity, and surface we call matter*” (Butler, 1993:9). Medan Butler eftersträvar att undvika språklig monism och kritiserar förståelser av kroppen och materialitet som endast effekter av medvetandet, menar MacKenzie (2008) att Butlers materialitetsteori utvecklar en form av konstruktionism som tar könslig materialitet i beaktande, och i själva verket bara driver den konstruktionistiska tesen ytterligare (MacKenzie, 2008). Även Karen Barad (2003) menar att Butler inte helt lyckas i sitt projekt med att förklara hur kroppar materialiseras. Barads definition av performativitet inkorporerar å andra sidan materiella och diskursiva, sociala och vetenskapliga, mänskliga och icke-mänskliga samt naturliga och kulturella faktorer. Därigenom blir det materiella något som aktivt är med i världens blivande (2003:808). Enligt Barad är kroppar varken något som existerar före (diskurs), men inte heller är de slutprodukter. Snarare ses relationen mellan det diskursiva och det materiella som ständigt konstituerande varandra, och kroppar blir enligt detta utgångspunkt materiella-diskursiva fenomen (2008:821-823).¹² Karen Barad har varit tongivande inom vad som ibland kallas posthumanism.

¹² Jag menar dock att Butler närmar sig en Baradisk förståelse i hennes senare texter, exempelvis skriver hon i *Genus Ogjort* att ”kroppen är inte könsligt läsbar utan dess tecken vilka är oreducerbart kulturella och materiella på samma gång” (Butler, 2006:100).

Posthumanistiska perspektiv

Posthumanism är olika teoretiska riktningar som både har sina rötter i, men samtidigt består av en kritik av socialkonstruktionism och den lingvistiska vändningen¹³ (Åsberg, Hultman, & Lee, 2012). Posthumanistiska teorier samlar kritiska förhållningssätt vilka pekar på hur tonvikten på språk och diskurs gjort att materialitet, kroppslighet och det icke-mänskliga hamnat i periferin. Istället för att förstå diskurs och materialitet som separerade ses de som oseparatorbara i posthumanistisk teori. Kroppar, materialitet, icke-mänskliga djur och natur erkänns agens istället för att ses som passiva ting och det finns ett intresse för hur det materiella är medskapande och fungerar som en aktiv och flerfaldig resurs. Aktörskap och motstånd är med andra ord inte något som begränsas till mänsklig individualitet. Intresset för materialitet är emellertid inte en tillbakagång till essentialism, utan handlar snarare om ett intresse för processer av tillblivelse (Alaimo & Hekman, 2008; Åsberg m.fl., 2012).

Karen Barad (2003, 2007) argumenterar för att språk har tillskrivits alltför stor makt. Hon frågar sig varför vi tror att det finns möjlighet till direkt åtkomst till kulturella representationer och deras innehåll, men inte till 'tingen' som representeras, varför språket har blivit mer tillförlitligt än materia samt varför språk och kultur ges egen agens och historia medan materia beskrivs som passiv och oföränderlig. Hon menar att språkets diskursiva förmåga att förändra bör tonas ned, till förmån för det materiellt-diskursivas performativa förmåga. Detta innebär att röra sig från representationalism mot en performativitet som låter materia bli en aktiv deltagare i görandet av världen (Barad, 2003, 2007). Materia ses inte som fixerad och given, och inte heller som blott slutresultatet av olika processer. Den är producerad och produktiv, genererad och genererande, agentisk, inte en fixerad essens (2007:137). Materialitet är diskursivt på samma sätt som diskursiva praktiker är materiella, det är omöjligt att särskilja diskurs från materialitet, snarare konstituerar de varandra (Barad, 2003:822). Ett centralt begrepp i Barads teori är intra-aktion, som används i kontrast till interaktion vilket förutsätter existensen av oberoende enheter/relata. En specifik intra-aktion uppför ett agentieilt snitt vilket har effekt på hur 'objekt' och 'subjekt' skapas. Världen är agentieilla intra-aktioner i blivande. Det som ofta framstår som avgränsade fenomen (entiteter), med skarpa kanter medför inte alls relationer av absolut exteriör. Det är inte en statisk relationalitet, utan ett görande – verkställande av gränser (Barad, 2003, 2007).

Min studie är på många sätt formad av poststrukturalistiska förståelser där makt ses som produktiv, där personer har viss möjlighet att agera på tvärs mot normer och förväntningar, men samtidigt är begränsade av strukturella och diskursiva begränsningar för vad som är möjligt att säga och göra. Samtidigt har posthumanistiska perspektiv

¹³ Ibland benämns posthumanism i termer av anti-humanism eller nymaterialism, Sara Ahmed kritiserar emellertid tendensen att konstruera fältet som den "nya" materialismen eftersom det implicerar att feministiska studier tidigare varit endast anti-biologiska eller socialkonstruktionistiska vilket blir en falsk och reduktionistisk historieskrivning (Ahmed, 2008).

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

underlättat en förståelse av kroppen som agentisk, hjälpt mig att inte ta kroppens gränser eller hur subjekt och objekt skapas i olika situationer för givet, tillåtit analyser av materialitet, möjliggjort förståelser av hur den materiella omgivningen är central, samt underlättat analyser av hur diskurs och materialitet alltid konstituerar varandra.

Queer fenomenologi

När det gäller att tänka kring, analysera och förstå kroppen och kroppslighet har Sara Ahmed också varit betydelsefull. I hennes queera fenomenologi teoretiserar hon hur kroppar är situerade i tid och plats och hur de formas genom att röra sig i världen genom att rikta sig mot eller bort från andra kroppar och ting (Ahmed, 2006). Orientering är ett centralt begrepp i hennes arbete, där ”att vara orienterad” betyder att känna sig hemma, veta var en befinner sig eller att ha vissa objekt inom räckhåll. Inspirerad av fenomenologi, förstår hon kroppar som orienterade genom hur de tar upp (bebor) rum och tid, För Ahmed blir kroppar könade, sexualiserade, rasifierade (och jag vill lägga till ålderskodade) genom hur de tar plats i en rumslighet (2006:2ff). Orientering handlar om varifrån en börjar, hur en ”hittar vägen”, och hur en kommer att ”känna sig hemma”. Men det kan också handla om att gå vilse eller att bli ”out of line” i kontexter där kroppen blir obekvämt och inte får plats som följd av att rummet är skapat för andra kroppar (2006:9, 13ff).

Ett annat centralt begrepp i Ahmeds arbeten är linjer, vilka trampas upp när kroppar och objekt ständigt orienterar sig mot varandra på olika sätt. Linjer blir performativa genom att de blir skapade genom att följas, men följs genom att bli skapade, de är beroende av repetition av normer och konventioner. En kan känna sig socialt pressad att följa vissa linjer och att leva en viss typ av liv, en press som kan kännas fysiskt mot ens kropp. (Ahmed, 2006:14, 17; 2010). Genom att följa vissa linjer blir vissa saker tillgängliga och/eller otillgängliga. Ahmed menar att det ofta finns kollektiva riktningar och att följa dem blir att vara i linje, att vara orienterad. Att följa dessa linjer kan handla om social investering och löften om att en viss linje också ska medföra något, exempelvis lycka.

För mig blir linjemetajoren ett fruktsamt sätt att tänka på och begripliggöra livsloppsnormer och förväntningarna som finns på de riktningar ett liv bör ta. Som Ahmed skriver låter linjer oss hitta vägen, där vissa linjer gör vissa saker (ageranden, känslor, begär, personer, objekt) tillgängliga, och där andra sådana förblir utom räckhåll. Personer behöver inte själva exkludera eller välja bort vissa saker som inte ”finns längs med linjen”, riktningen vi har tagit har redan exkluderat saker åt oss, och de finns helt enkelt inte inom räckhåll längs med linjen. Att genom repetitiva ageranden följa en straight linje, som redan följts av många andra vilket gör att den är väl upptrampad, gör att linjen försvinner från en blick – också för att följa den blir ett sätt att ”vara i linje”. (Ahmed, 2006:14-15). Straight får en dubbelbetydelse genom att det både betyder ”rak” och ”heterosexuell” på engelska. Ahmed skriver om hur heterosexualitet är något som

förväntas inom familjen, genom krav på barnen att återbetala sin skuld (livet) genom liv. Pressen på att reproducera (familjeärv) sker ofta genom ett språk som rör sig runt kärlek, lycka och omsorg och som pushar en att följa vissa linjer. Att vägra följa linjen blir att bli sedd som otacksam, en källa till sorg för familjen. Att orientera sig åt andra håll, och att vägra reproducera blir också ett misslyckande som i sin tur blir ett hot mot den sociala ordningen och livet självt (Ahmed, 2006:89-91). Sociala relationer är arrangerade rumsligt och det queera stör och omarrangerar dessa relationer när de accepterade och förväntade vägarna inte följs (Ahmed, 2006). I avhandlingen byter jag ibland ut linjemetaforen mot ”stig”, både för en mer språklig variation, och för att stig ofta fungerar bättre än linje på svenska som metafor i relation till livsloppet.

Ahmed erbjuder begrepp och analysverktyg som gör det möjligt att förstå hur livslopp är starkt kopplade till heteronormativa förväntningar, det vill säga det som jag har saknat i livsloppsteorier. I relation till detta har jag även vänt mig till Jack Halberstam, som skrivit om hur de sätt vi förväntas leva våra liv på är starkt kopplade till normativ tid, vilket i sin tur vilar på heterosexuella medelklassnormer (Halberstam, 2005). Åldrande och hög ålder är något som är relativt frånvarande hos Ahmed och Halberstam, men de erbjuder analysverktyg för att förstå hur normer för (cis)kön och (hetero)sexualitet är sammanflätade med idéer för hur vi bör leva våra liv. Ahmeds teoretiska begrepp blir även ett fruktbart sätt att se kroppslighet som situerad i tid och rum och underlättar att undersöka hur personer rör sig genom livet, men också i och mellan olika kontexter som ett förkroppsligat subjekt.

Kapitel 4

Metod

Syftet med avhandlingen är att undersöka erfarenheter och betydelser av att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld i förändring. Det här kapitlet handlar om *hur* jag gått tillväga för att utforska detta och om processen som ledde fram till den färdiga text som blev den här avhandlingen.

Denzin (2014) menar att en diskussion om den metodologiska processen bör förhålla sig till olika saker såsom ordningsskapande (hur det går till när en rör sig mellan fältanteckningar och empiri till den faktiska skrivprocessen samt bestämmer vad som ska fokuseras på och inkluderas); representation (hur en förhåller sig till röster i texten, informanterna, sin egen roll och läsaren och relationerna däremellan); legitimering (hur en text legitimerar sig själv, reliabilitet, validitet); begär (hur en tar beslut om vad en ska skriva om och hur en faktiskt gör detta, textens njutningsfullhet, kreativitet, vitalitet, nyfikenhet) (Denzin, 2014:572-573). Om dessa frågor och andra saker relaterade till metodologi handlar detta kapitel.

Jag beskriver här vad det innebär att utgå från erfarenheter, och om användandet av livsberättelseintervjuer. Jag beskriver också de etiska ställningstaganden jag gjort under processen. Kapitlet handlar förstås också om hur jag har gått tillväga och om vad jag har gjort; hur jag sökt efter informanter, hur intervjuerna gått till och hur jag bearbetat och analyserat materialet. Jag har ingen separat metoddiskussion utan har integrerat en kritisk diskussion som följer genom kapitlet.

Med utgångspunkt i erfarenheter

I den här avhandlingen finns det ett intresse både för det som ofta betraktas som privat och personligt, såsom erfarenheter, känslor, upplevelser, minnen, kroppen, samt för det

KAPITEL 4

som ofta betraktas som offentligt såsom diskurser, maktrelationer, förväntningar och strukturer. Hur kan vi ”få syn på” strukturer och maktrelationer? Hur kan vi förstå kön, sexualitet, ålder som förkroppsligade erfarenheter och samtidigt som sociala kategorier som strukturerar våra liv? Dorothy Smith menar är det möjligt att ta sin utgångspunkt i personers vardagliga erfarenheter för att se hur dessa är kopplade till olika styrningsmekaniker och makt, och därigenom förstå samhällets struktur och funktionssätt (Smith, 2005). Jag har även tagit vara på Dorothy Smiths induktiva uppmuntran om att vara nyfiken och inte från början ha svar som en vill få bekräftade. När jag började med projektet fanns det i princip inga studier kring lhbtq och åldrande i en svensk kontext, och jag visste inte vad som skulle visa sig centralt för de personer jag pratade med. Jag gick in relativt ”öppet” i projektet och hade en bred ingång via livsberättelseintervjuerna, där jag hoppades att teman och spår som kom upp i intervjuerna skulle ta mig vidare i arbetet. Samtidigt har jag parallellt tagit del av, inspirerats och förts framåt av tidigare forskning och teori. Min teoretiska förståelse är inte heller något jag har kunnat stänga av utan något som från början format mitt syfte, mina frågor och min ingång i ämnet. Men vad betyder det att ringa in ett forskningsämne genom kategorier och begrepp som beskriver personer? Vad betyder det att använda sig av begrepp som ”äldre”, och ”lhbtq” och vad blir erfarenheter i relation till identiteter, kategorier och positioner?

Kategorier och positioner

Kath Weston (1991), som i sin studie *Families we Choose* har intervjuat bögar och lesbiska där deras bakgrunder och erfarenheter skiljer sig mycket åt, skriver:

In any sample this diverse (...) theoretic sample cannot hope to be 'representative'. To treat each individual as a representative of his or her race, for instance, would be a form of tokenism that glosses over the differences of gender, class, age, national origin, language, religion and ability which crosscut race and ethnicity. (Weston, 1991:11)

Hon fortsätter med att framhålla hur hon inte är intresserad av dessa kategorier som demografiska variabler, utan snarare som identiteter eller erfarenheter som varit meningsfulla för informanterna själva (Weston, 1991:11). I den här avhandlingen använder jag begrepp som ”lhbtq-personer”, ”lesbiska” och ”kvinnor”, delvis för att det är svårt att prata om världen och göra den förstälig utan att använda sig av kategorier, men också för att olika maktordningar som ordnar in subjekt och kroppar i olika positioner och kategorier har materiella konsekvenser i personers liv (rasism, sexism och queerfobi är diskursiv-materiella maktordningar genom att de på samma gång är diskursiva och materiellt våldsamma). Tobin Siebers, som skriver utifrån ett posthumanistiskt perspektiv i en funktionshinderskontext, frågar sig om ett poststrukturalistiskt avfärdande av erfarenhet är radikalt eller reaktionärt. Han

METOD

argumenterar för att sociala identiteter är konstruerade såväl som verkliga, vilket också kan rättfärdiga kunskapsanspråk (Siebers, 2008). Jag håller med Judith Butler som menar genus- och sexualitetsstudier måste vara ”against proper object” för att inte essentialisera eller förhärda någon kategori, och att det inte finns någon solid eller oföränderlig essens hos kategorier som kvinna, homosexuell osv (Butler, 1994). Med andra ord är det viktigt att problematisera ett förgivettaget samband mellan identitet, position och kategori vilket också är något som återkommer i avhandlingens empiriska kapitel. En utgångspunkt för avhandlingen är att det inte finns några ”rena erfarenheter” som utgår från en viss identitet eller position utan snarare präglas erfarenheter av skärningar mellan en rad olika diskursivt-materiella kategorier och varierar för olika personer i olika kontexter.

Detta relaterar också delvis till positionen som forskare som Smith diskuterar. Även om jag inte tror att det finns en ren erfarenhet eller position utifrån vilken forskning kan eller ska bedrivas, tror jag att ens egna erfarenheter kan spela roll för vilka frågor en ställer, och för hur processen för kunskapsproduktionen ser ut. I likhet med Smith menar jag att det inte är möjligt eller önskvärt att som forskare placera sig själv med en objektiv blick utanför världen. Donna Haraway kallar detta ”gudstricket”, det vill säga hur många vita, manliga forskare i en europeisk/nordamerikansk kontext ofta positionerat sig som från en universell och perspektivlös position, som står utanför det en utforskar. Haraways alternativ blir istället att sträva efter en annorlunda objektivitet, som tar både mänskliga och icke-mänskliga kritiska perspektiv/agens i beaktande för att visa upp den materiella världen. Som Haraway skriver har ens position betydelse, även om det inte är givet vilken (Haraway, 1988). Jag kommer tillbaka till detta i relation till min egen position senare när jag diskuterar hur mina egna erfarenheter kan ha haft betydelse i intervjusituationen.

Till sist vill jag säga något mer om erfarenhet och begreppet lgbtq som på många sätt ringar in den här avhandlingen. Utöver att de personer som identifierar sig som l, h, b, t eller q, precis som Weston påpekar, naturligtvis har skilda erfarenheter så är det också viktigt att komma ihåg att det inom begreppet ryms både begär och könsidentiteter samt könsuttryck som går på tvärs med heteronormativitet. Som avhandlingen kommer att visa har dessa i sin tur olika gemensamma beröringspunkter, historiskt såväl som idag genom hur kön och sexualitet är nära sammanflätat. Samtidigt är det viktigt att framhålla hur dessa erfarenheter också ofta skiljer sig åt. Jag kommer tillbaka till detta i slutkapitlet där jag diskuterar det närmare utifrån min analys.

Livsberättelseintervjuer

Livsberättelseintervjuer är en kvalitativ metod som använder berättelser om livet som forskningsobjekt. Vad som utgör berättelsen kan variera från en utsaga om en specifik händelse till en hel livshistoria (Riessman, 1993). Livsberättelseintervjuer faller inom biografiska metoder vilka har gemensamt att de värderar subjektiva upplevelser och

KAPITEL 4

erfarenheter framför objektivitet och sanningsanspråk. Biografiska metoder har enligt Chamberlayne, Bornat och Wengraf vuxit fram i samband med en större subjektiv vändning inom de sociala vetenskaperna, där personliga och sociala erfarenheter och meningsskapande fått allt större betydelse. Ofta präglas biografiska metoder av en ambition att länka samman mikro- och makroanalyser (Chamberlayne, Bornat, & Wengraf, 2000). Att studera personliga berättelser kan avslöja saker om strukturer, maktpraktiker och socialt liv (Szebehely & Eliasson-Lappalainen, 2008). Intresset skiftar mellan olika biografiska ansatser där det kan röra sig från språk och formen för berättelsen till innehållet och meningen av det berättade. Atkinson menar att livsberättelseintervjun som metod är unik för att den möjliggör att kunna få en berättelse om ett helt liv, och att den lämpar sig speciellt väl för den som är intresserad av livsloppsperspektiv (Atkinson, 1998).

När det gäller tillvägagångssätt inom biografiska metoder kan det variera hur intervjun är strukturerad. Ibland ställs det bara en initial första fråga och informanten får sedan styra intervjun (Wengraf, 2001). Inom andra tillvägagångssätt är forskaren mer aktiv genom frågor som utgår från frågeformulär formulerade på förhand, eller/samt från informantens berättelse. Atkinson argumenterar för en approach där livsberättelsen när den transkriberas presenteras endast i informantens ord, där intervjuaren skärs bort från texten (Atkinson, 1998:2). Bornat menar att det är ett omöjligt projekt att som forskare kunna göra sig osynlig eller att hävda att en inte skulle påverka informanten under intervjusituationen. Hon kritiserar hur intervjukontexten ofta presenteras som en ram snarare än som en del av datan (Bornat, 2008:352). Jag instämmer med Bornat i att det är problematiskt när forskaren och dess roll i intervjun, samt kontexten som intervjun utgör blir bortskuren i den analytiska texten.

Det blir också viktigt att se berättelsen som något som skapas i interaktion under intervjun och att se (livs)historien som tidsspecifik; tid och minne är centrala begrepp inom den biografiska forskningen. Livsberättelsen är en konstruktion, av många möjliga, av hur ett liv sett ut och skulle kunna ha berättats på ett annat vis i en annan tid i livet, i en annan kontext eller för en annan person. Upplevelser som informanterna delar med sig av från tidigare i livet berättas och (om)tolkas utifrån det nu som informanten befinner sig i. Erfarenheten aktualiseras i en specifik kontext där det som minns förmedlas genom vissa diskurser i en specifik kontext till de människor som finns i denna (Riessman, 1993:64; Smith, 2005:123-126; Holstein & Gubrium, 2000:179-180). Detta leder i sin tur vidare in på frågor om validitet och reliabilitet.

Vad kan ett intervjumaterial berätta?

När det gäller frågor om reliabilitet (huruvida de frågor som ställs skulle få samma svar om de frågades vid ett annat tillfälle) och validitet (huruvida en undersökning ger de "rätta" svaren) så utgår dessa begrepp från kvantitativ forskning och behöver diskuteras på andra sätt när det kommer till livsberättelseforskning. Två olika forskare kommer inte

METOD

att få samma historia vid olika tillfällen, eller analysera svaren på samma sätt. (Atkinson, 1998). Många verifierings- och valideringsprocesser vilar också på positivistiska antaganden som blir irrelevanta för biografiska studier. När Riessman diskuterar validitet skiljer hon på etnografiska inriktningar. Inom vissa ses personers berättelser mer som avspieglingar av verkligheten, där språket blir ett transparent verktyg för att förmedla något som skett. Kritiker mot dessa inriktningar utmanar dessa sätt att se på språk och vetande och förhåller sig skeptiska till idéer om sanning. De förstår istället språket som något som djupt konstituerar verkligheten, inte som blott ett tekniskt verktyg för att etablera mening. Riessman menar att informanternas berättelser inte kan spegla en ”värld där ute”, utan att de snarare är konstruerade, kreativt författade, retoriska och tolkande (Riessman, 1993:4-5). Hon menar att vi inte heller *kan* få direkt tillgång till någons erfarenheter utan att vi snarare hanterar motsägelsefulla representationer av den, genom språk, text, interaktion och tolkning (Riessman 1993:8).

Så sammanfattningsvis närmar sig forskare som sysslar med biografiska metoder frågan om sanning på olika sätt där vissa antar att språk representerar verklighet, medan andra intar positionen att narrativ konstituerar verkligheten, att det är genom språket som verkligheten skapas. Riessman pekar också på att när personer berättar om sina liv så glömmes de, överdriver, blir förvirrade och säger ”fel” (Riessman, 1993:22). Hon argumenterar för att en personlig berättelse inte är menad att bli läst som en exakt beskrivning av vad som egentligen hänt, eller som en spegel av världen. Våra läsningar av datan är också lokaliserad i en rad diskurser. Valideringen måste därför ske på ett annat sätt. Det handlar om processer genom vilka vi gör anspråk på att den kunskap vi producerar och de tolkningar vi gör är pålitliga. Pålitlighet är enligt Riessman något annat än sanning (1993:64). Andra strategier för att arbeta med validitet som hon lyfter handlar exempelvis om att vara transparent i sina tolkningar genom att ha med citat från intervjuerna, synliggöra sina tolkningar och visa vad och hur en gjort, använda en teoretisk referensram, tydliggöra sina utgångspunkter och antaganden och genom allt detta också låta läsaren göra sina tolkningar som kanske potentiellt är annorlunda (Riessman, 1993:68). Dessa strategier har jag försökt ta fasta på i mitt skrivande. När det gäller hur jag förhåller mig till berättelserna ser jag dem som konstituerande verkligheten och som Riessman uttrycker det – berättelser om erfarenheter. Jag vill emellertid förtydliga att jag ser berättelserna som något mer än diskursiva konstruktioner. Utifrån ett diskursivt-materialistiskt synsätt går de inte att särskilja från kroppsligt lokaliserade erfarenheter som i högsta grad kan vara materiella, händelserna när de händer, minnen och trauman som finns i kroppen. Berättelser om förkroppsligade erfarenheter, historia, strukturella förtryck, minnen, känslor, tankar osv. Barad skriver såhär om att minnas: ”Memory and re-member-ing are not mind-based capacities but marked historicalities ingrained in the body’s becoming” (Barad 2007:393).

För att exemplifiera detta metodologiska förhållningssätt kan vi titta närmare på två citat från intervjuerna. När jag träffade Ingrid så levde hon i en lesbisk relation, men berättar under intervjun om hur hon tidigare haft en heterosexuell relation där de hade

KAPITEL 4

ett gemensamt barn. När hon och mannen skilde sig flyttade dottern med pappan och om detta säger Ingrid:

Jag hade sökt upp en mycket känd advokat i Los Angeles och sagt: ”Såhär och såhär och såhär är det, vad tror du om mina möjligheter att få vårdnad om min dotter?” Finns ingen chans här i California, säger han. Och då kämpade inte jag. Och det kan tyckas konstigt idag när jag vet vad jag vet men på 70-talet var det så. (Ingrid)

Det andra citatet är från Bengt som pratar om hur det har varit att klä sig i kläder förknippade med feminitet:

Snarare har det väl varit en hotbild att skulle någon få reda på att jag var intresserad att gå i kvinnokläder, så det, det höll jag mig undan från på det viset. Att man skulle bli helt utstött, utlämnad om man gjorde det. (Bengt)

Hur kan vi förstå de här berättelserna och vilka slutsatser går det att dra av detta? Dessa bägge berättelser är något som informanterna konstruerar i stunden när jag möter dem under intervjun, som vi bägge skapar tillsammans. De är specifika sätt, bland andra möjliga, att berätta om vissa erfarenheter. Å ena sidan kan vi se dessa berättelser som att de inte bara berättar om något som skett, utan som narrativ som både bidrar till att konstruera dem som subjekt, vilka också förklarar deras livsval. Ingrids citat kan ses som en förklaring till varför hon inte kämpade för att få sin vårdnad om sin dotter, Bengts citat kan ses som en förklaring till varför han undvek att klä sig i kvinnokläder. Enligt det sättet att förstå citaten blir de alltså konstruktioner av ett liv som varit och självbeskrivningar. Å andra sidan vill jag också förstå berättelserna som något mer än blott konstruktioner vilka skulle kunna varit helt annorlunda. Jag läser också berättelserna som minnen som fysiskt ligger i kroppen och som också kan vittna om smärtsamma upplevelser, trauman, skuld och skam. I just dessa citat nämns inte känslor explicit, men när Bengt exempelvis pratar om att ha levt med en hotbild, att bli utstött och utlämnad, så tolkar jag det som en viktig levd erfarenhet som är förankrad genom specifika känslor som har präglat hans liv och erfarenheter. Samtidigt menar jag också att citaten berättar något för oss om samhället, om homo- och transfoba strukturer samt om förändring över tid. Jag ser Ingrids citat som en berättelse om den juridiska situationen i USA på 70-talet, där lesbiska inte ansågs vara lämpliga föräldrar. När hon säger att det kan ”tyckas konstigt idag när jag vet vad jag vet” antyder det också en förändring över tid, kanske både samhällelig sådan och personlig. På samma sätt berättar Bengts citat något om transfobi i en svensk kontext, där att ha på sig kläder som går emot förväntningarna utifrån det kön en blir läst som innebär en hotbild och en risk för att bli utstött. Med andra ord är mitt förhållningssätt till empirin rörligt, berättelserna kan ofta ses och förstås på olika vis och jag vill förhålla mig öppen till att just kunna se dem på olika sätt.

Etiska överväganden

Studien är etikprövad och godkänd hos Regionala Etikprövningsnämnden i Linköping (Dnr 2010/29-31). Genom arbetets gång har etiska överväganden och ställningstaganden gjorts och resonerats fram, ofta med Vetenskapsrådets *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* som grund (Vetenskapsrådet, 2011). Dessa vilar på fyra krav: informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.

Den inledande kontakten med informanterna har sett lite olika ut, beroende på hur vi fått kontakt med varandra. Oavsett om den första kontakten varit muntlig eller skriftlig har jag sett till att alla informanter har fått ett informationsbrev om projektet via post, men också haft möjlighet att prata med mig och ställa frågor. Informationsbrevet har tydliggjort studiens bakgrund och syfte, praktisk information kring intervjuerna, kontaktuppgifter till mig och min handledare (se bilaga 3). Jag har också poängterat, både i informationsbrevet och innan intervjuerna påbörjats, att deltagandet är frivilligt och att de har rätt att avbryta sin medverkan när som helst under projektets gång om de så skulle önska, samt att deras medverkan ska vara konfidentiell genom att jag i den mån det är möjligt kommer att bibehålla deras anonymitet. Informanterna har därefter fått fundera och ta ställning till om de vill medverka. När de sagt ja har vi sedan bestämt tid och plats för intervjun, där jag lämnat det öppet för personerna att bestämma var de önskar genomföra intervjun och föreslagit deras hem, min arbetsplats (i de fall där det varit möjligt) eller en offentlig plats där det är möjligt att sitta relativt ostörda.

Utöver att personerna blivit väl informerade om studien och deras deltagande i denna samt att informerat och frivilligt samtycke inhämtas finns det flera aspekter när det gäller intervjusituationen och anonymisering som blir särskilt viktiga för studien. Mot bakgrund av den historiska kontext i vilken dessa personer vuxit upp skulle det kunna tänkas att dessa personer skulle kunna tycka att det vore känsligt eller svårt att prata om sin sexualitet eller könsidentitet och sin historia. Samtidigt har de frivilligt valt att medverka i studien med en medvetenhet om att studien skulle handla om just detta. Den samhälleliga kontexten har också förändrats över tid vilket exempelvis kan göra att vissa begrepp jag ser som självklara att använda, som exempelvis ”flata” eller ”böj” kan ha andra (historiska) konnotationer för dem jag intervjuat. Jag har försökt att följa Jones (2009) som har genomfört en kvalitativ studie med metodfokus när det gäller att forska kring sexualitet och åldrande där hon intervjuat både forskare och äldre informanter som ingått i sådana studier. Hennes resultat visar att denna typ av forskning är viktig och kan utgöra en positiv erfarenhet för respondenterna samt att det är viktigt att inledningsvis utveckla en gemensam definition av sexualitet tillsammans med informanten i intervjun (Jones, 2009). Jag har varit lyhörd för vilka begrepp informanten själv använt och anpassat mig efter dessa.

Det har också varit viktigt att under intervjun ha en lyhördhet för hur informanten hanterar intervjusituationen. Om något verkat vara känsligt för personen

KAPITEL 4

har jag försökt tydliggöra att de själva väljer vad de vill berätta samt vilka frågor de vill svara på. Som Atkinson skriver väcker en livsberättelse ofta olika typer av känslor, såsom skam, förlust och saknad vilket kräver att den som intervjuar är lyhörd. Han menar också att tystnader hos den som berättar är viktiga att respektera och låta finnas där utan att bryta in i tystnaden, vilket är något jag har försökt ha i åtanke (Atkinson, 1998:35). Det kan även tänkas att informanterna, genom att öppna sig och berätta sina livshistorier, börjar reflektera kring händelser som länge varit undanträngda. Det kan väcka minnen och trauman som skulle kunna sätta igång tankeprocesser efter intervjun som jag inte uppmärksammar då jag lämnat dem. Jag har därför en tid efter intervjuerna hört av mig till alla informanter genom att skicka ett litet kort där jag tackar för att jag fått träffa dem samt öppnar för att de kan höra av sig till mig om något dykt upp efter intervjun, för att kunna hänvisa dem vidare till samtalsstöd om något skulle dykt upp. En del informanter har jag även haft telefonkontakt eller mailkontakt med efteråt, men ingen har uttryckt att de upplevt intervjuerna som problematiska eller jobbiga (även om många händelser naturligtvis varit svåra att prata om). Flera informanter har tvärtom efter intervjun eller vid senare kontakt sagt att de tyckte att det var roligt eller skönt att få prata om sig själva och sina liv.

Eftersom informanterna i olika utsträckning lever öppet med sin könsidentitet eller sexualitet inför omgivningen har det också varit extra viktigt att vara tydlig med att jag kommer att göra vad jag kan för att de kommer att förbli anonyma i rapporteringen av materialet för att på så vis undvika en oro för att de ska kunna bli identifierade. Detta är också något som flera av informanterna tryckt på och menat varit en förutsättning för att de skulle vilja delta, medan andra menat att det inte är så viktigt att de förbli anonyma när jag berättat hur jag hanterar detta. Alla intervjuer har anonymiserats genom att namn, och i många fall även bostadsorter, arbetsplatser samt föreningar, ändrades eller exkluderades i transkriptionerna. Detta i enlighet med konfidentialitetskravet i Vetenskapsrådets Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (Vetenskapsrådet, 2011).

Urval och rekrytering av informanter

När jag hade landat i att jag ville undersöka erfarenheter av att leva och åldras som lhbtq-person och bestämt mig för att jag ville göra detta genom livsberättelseintervjuer med äldre lhbtq-personer var jag fortfarande osäker på om den studien skulle bli möjlig, och om jag skulle lyckas hitta några att intervjua. Var skulle jag leta? Hur skulle jag kunna hitta de som inte levt eller nu inte lever öppet med sin sexualitet eller könsidentitet? De uppenbara vägarna att gå, genom de få storstadsorienterade grupper som finns för äldre lesbiska (Golden Ladies) och homosexuella män (Gayseniorerna), ville jag så långt som möjligt undvika eftersom dessa grupper dels fungerat som rekryteringsbasis för andra studier, men framförallt för att jag också ville nå personer med andra erfarenheter. Av de

METOD

personer jag har intervjuat har det sedan visat sig vara några som är eller varit engagerade inom dessa grupper, men långt ifrån alla har varit det. Som jag har nämnt tidigare finns det ett problem inom det här fältet där den kvalitativa forskningen till stor del utgår från vita medelklasspersoner i urbana miljöer som är engagerade i olika typer av rörelser, vilket kritiserats (Donahue & McDonald, 2005; Fredriksen-Goldsen & Muraco, 2010). Med den kritiken i bakhuvudet så strävade jag efter att (också) hitta informanter som lever utanför storstadsområden, har andra klasserfarenheter, inte är engagerade i lhbtq-rörelser etc. Jag har annonserat i tidningar; i RFSL:s tidning *Kom ut*, vilken når alla RFSL:s medlemmar, samt i *Transinforma*, en medlemstidning inom Transföreningen FPE-S (se bilaga 2). Jag har även sökt informanter via ett webbaserat forum riktat mot lhbtq-personer. Sökfunktionen på detta forum gjorde det möjligt att avgränsa sina sökningar utifrån ålder, könsidentitet, sexualitet, geografiskt område etc. Jag sökte personer som är 65 år och äldre och som identifierade sig som homosexuella, bisexuella, transpersoner, queera eller annat och skickade därefter via dessa personers profiler ett informationsbrev samt en förfrågan om de vill medverka. Vid något tillfälle har jag fått tips av en bekant om en person som jag sedan intervjuade, och jag har också fått kontakter via de jag intervjuat. Eftersom jag hade svårt att finna personer med transmaskulina erfarenheter frångick jag den undre åldersgränsen vid ett tillfälle, och intervjuade en person som då var 62 år.

Sammanlagt har jag intervjuat tjugo personer födda mellan 1922 och 1950, varav sju homo-/bisexuella cismän, sju lesbiska ciskvinnor samt sex personer med transerfarenheter. Intervjuerna har tagit mig över hela Sverige, från Skåne i söder till Norrbotten i norr, via en hel del omvägar till olika större städer, mindre städer, byar och ut på landsbygden. Utöver att informanterna skiljer sig åt när det gäller ålder och boendesituation så har de också väldigt olika erfarenheter genom att några av informanterna exempelvis lever ensamma nu medan andra är gifta eller har en partner. Några har barn, andra inte. Vissa lever öppet med sin sexualitet eller könsidentitet, andra gör det inte. Av de som idag identifierar sig som homo- eller bisexuella har några tidigare levt i heterosexuella relationer. För vissa har begären och hur de identifierat sig skiftat över tid, där någon kanske tidigare identifierat sig som bisexuell, men numera ser sig själv som bög. När det gäller transpersonerna finns det någon som endast är intresserad av att klä sig i könsöverskridande kläder, medan andra har genomgått utredningar för att de vill få tillgång till transvård, vilket också några av dem fått. En person identifierar sig som icke-binär och använder könsneutrala pronomen. Det finns en översikt i bilaga 1 där jag kortfattat presenterar informanterna, för att bibehålla deras anonymitet, de presenteras närmare i den löpande texten. I texten använder jag de pronomen som personerna själva föredrar.

Det är samtidigt viktigt att vara självkritisk när det gäller urvalet. Även om det finns personer födda på 1920-talet och 30-talet med i studien är de flesta födda på 40-talet och majoriteten av informanterna är således ”yngre äldre”. De intervjuade personerna är också alla vita. Ett par av informanterna har tidigare under livet identifierat

sig som bisexuella, men det är inte någon som har en stark bisexuell identitet och detsamma gäller queer som identitet. Jag hade även gärna intervjuat fler transpersoner på det transmaskulina spektrat, samt personer som identifierar sig som icke-binära. Det har blivit tydligt att det varit mycket lättare att få ett varierat urval när det gäller homosexuella män, än när det gäller lesbiska och transpersoner.

Intervjuerna

Intervjuerna har genomförts under ett långt tidsspänn, mellan den första och den sista intervjun har det gått nästan tre år (2009-2011). De flesta intervjuerna har skett i informanternas hem, en intervju har genomförts på min arbetsplats, och vid ett tillfälle lånade jag en lägenhet av en vän. En intervju genomfördes via telefon då informanten var inlagd för vård i livets slutskede. Personen var mycket trött och vi delade upp intervjun på flera tillfällen. Vid ett tillfälle intervjuade jag ett par och inledde med att intervjua dem var för sig varpå sista delen av intervjun skedde med de båda tillsammans. När jag ser tillbaka på intervjuerna upplever jag att de intervjuer som skett i informanternas hem är de samtal som (för mig, jag kan självklart inte veta hur de jag intervjuat upplevt det) är de som känts mest avslappnade och informella (jmf Atkinson, 1998:30).

De inspelade intervjuerna har varat mellan 90 och 260 minuter, men i nästan samtliga fall har mötet med personen varat mycket längre än så. Jag har blivit bjuden på fika, innan, under och efter intervjuerna, och ibland har jag stannat på lunch eller middag. Jag har fått många rundvisningar, i hus, trädgårdar, byar och städer. Vid ett tillfälle spenderade jag en hel dag med en informant som hämtade upp mig på morgonen, visade mig runt i staden där hon bodde, bjöd på lunch, fika och middag i pauser under intervjun tills hon skjutsade mig till flygplatsen på kvällen. Oftast har dessa möten känts informella och jag har ofta känt mig väldigt påverkad efter att vi sagt hejdå, tacksam och glad över att ha fått dela dessa erfarenheter, ibland fylld av sorg och berörd över att ha fått ta del av svåra och tunga känslor och upplevelser (jmf Atkinson, 1998:22-23).

Jag har redan vid första kontakten berättat att jag skriver om lhbtq i relation till äldre och åldrande, jag har då också poängterat att jag är intresserad av att få ta del av deras livsberättelser. Själva intervjuerna har varit tematiskt öppna till sin karaktär (Atkinson, 1998:31). Inledningsvis har jag uppmanat dem att fritt berätta om sina liv och sagt att jag kanske kommer in ibland under intervjun och ställer följdfrågor (jmf Bornat, 2008:350). Jag har påverkat livsberättelsen i den mån att jag vid varje intervju sagt; "och du får gärna börja från början och berätta var och när du är född och hur det såg ut när du växte upp" och därigenom uppmuntrat en kronologisk berättelse som tar sin början i barndomen. Hur informanterna sedan valt att berätta har sett väldigt olika ut. Några har efter detta pratat i flera timmar medan andra har dragit sin livsberättelse under femton minuter och sedan uppmuntrat mig att istället ställa frågor. Vad de har fokuserat på som viktigt har också i stor utsträckning skilt sig åt mellan informanterna. En berättelse var

METOD

exempelvis väldigt centrerad runt karriär och arbetsliv medan andra var mer fokuserade på relationer. En informant som under hela sitt liv fört dagbok samt gått i terapi under många år berättade strukturerat och kronologiskt och använde ett mycket reflexivt sätt att berätta. En del personer har visat foton, tidningsurklipp och läst dikter. I de fall informanterna funnit det svårt att prata fritt eller om livsberättelsen blivit mycket kortfattad har jag kommit in och ställt frågor. De har rört bland annat hur sysselsättning, typ av boende, socialt nätverk samt relationer sett ut under livet, men även hur den nuvarande livssituation ser ut och hur en ser på framtiden. Om könsidentitet eller sexualitet inte redan varit i fokus ställde jag även frågor om hur en sett på detta och hur det sett ut under livet. Jag frågade också hur informanterna upplevde att de påverkats av hur samhället sett på lhbtq och hur detta förändrats under livsloppet samt hur denna, eventuellt förändrade syn, påverkat den egna livssituationen och de val en gjort under livet. Jag har också ofta ställt frågor utifrån det de berättar och bett dem berätta mer om saker som nämnts i förbifarten. I praktiken har intervjuerna ofta, när jag kommit in och börjat ställa frågor, tagit formen av ett dynamiskt samtal.

Atkinson uppmanar att en livsberättelseintervju sker vid flera tillfällen, där varje tillfälle tillåter ett samtal som spänner över flera timmar (Atkinson, 1998:24-25). Jag hade gärna kommit tillbaka till informanterna flera gånger, men det var helt enkelt inte möjligt av logistiska skäl då jag ofta reste många timmar för att träffa dem en gång. Jag försökte emellertid boka in möten där det fanns mycket tid så att jag inte behövde skynda vidare till ett tåg eller en buss.

Jag har funderat mycket på vad det betyder att försöka fånga erfarenheter från ett helt liv på några timmar. Skulle de ha berättat helt andra saker för mig om jag kommit dit dagen, eller veckan efter? Och vad betyder det att det är mig de berättar för? Vad betyder det exempelvis att jag är mycket yngre än dem jag träffat? Ofta har jag upplevt att ålderskillnaden är en fördel eftersom det bidrar till att de vet att jag inte delar erfarenheter från hur det var att leva i den tid de växte upp i, vilket gjort att de har berättat och förklarat saker som de kanske inte skulle ha gjort annars (Weston, 2004). När det kommer till könsidentitet har jag, även om jag själv inte skulle säga att jag har ett speciellt feminint uttryck, nog vid alla intervjuer blivit läst som tjej vilket ibland lett till situationer där jag vid möten med de lesbiska tolkat det som att det har funnits ett visst samförstånd, i form av ett "vi". "Vi:et" har förmodligen även funnits där när det kommer till vithet. Vad samförstånd betyder kan förstås variera. Ibland upplever jag att det skapar ett förtroende som gör att personer upplever att de kan dela med sig av saker i större utsträckning än annars. Samtidigt kan det också bidra till att en inte berättar vissa saker då en kanske har en idé om att det inte behöver uttalas, i motsats till effekten av ålderskillnaden. Vid ett tillfälle sade en man att det var skönt att jag var "en ung tjej", för annars hade han nog inte "vägat berätta så mycket som han gjort". Den upplevda olikheten hade då gjort det lättare för honom att dela privata erfarenheter. När det gäller sexualitet har många av informanterna förutsatt att jag är lesbisk, medan vissa frågat om jag har någon partner eller vad jag har för sexuell identitet och livssituation. Jag har bött

KAPITEL 4

mer eller mindre kollektivt tillsammans med vänner och haft olika relationer under tidsperioden för intervjuerna, med personer som identifierat sig som kvinnor, män och med personer som inte velat identifiera sig utifrån någon könskategori, vilket jag berättat för informanterna. Även här har det skapat relationer av likhet och olikhet beroende på intervjusituation. hooks skriver om hur olika positioner i mötet mellan forskare och informant kan bidra till närhet eller distans. Det kan exempelvis handla om att, som svart informant, med erfarenheter av kolonialism och rasism, uppleva det nödvändigt att hålla en viss distans mot en vit intervjuare för att på så sätt vara säker och ha kontroll över situationen (hooks, 2003).

På det stora hela har jag många gånger upplevt att informanterna ofta känt ett förtroende och pratat om saker som de själva blivit berörda av, och som ibland varit svårt och lätt till att mycket känslor har kommit fram. De har berättat om sexuella erfarenheter, som ibland bestått av övergrepp och sexuellt våld, om erfarenheter av fysiskt våld och trakasserier, om svåra relationer, tankar och erfarenheter rörande döende och död, uppbrott, ensamhet och sorg. Saker som många kanske skulle beteckna som intima.

Databearbetning och analys

Livsberättelseintervjuer skapar ett stort material, som det bitvis kan vara svårt att få överblick över och hantera. Alla intervjuerna har transkriberats ordagrant och i transkriptionerna är pauser, skratt och saker som händer i bakgrunden markerade för att göra texten förståelig (exempelvis om det blir ett avbrott i berättelsen kanske det beror på att telefonen ringer). I de citat som finns med i texten har jag tagit bort ord som ”eh” och ”mmm” samt skrivit om talspråk till textspråk för att göra texten mer läst. Detta har också varit motiverat eftersom min avsikt inte är att göra en lingvistisk analys (Atkinson, 1998:55). När de flesta intervjuer var transkriberade tog jag med mig transkriptionerna ut till ett hus på landsbygden för en arbetsvecka där jag ägnade dagarna åt att läsa dem för att lära känna materialet, men också bearbeta dem.

Tematisk analys

Jag har använt mig av tematisk analys som enligt Braun och Clarke är en metod för att identifiera, analysera och redogöra för mönster och teman i datan (Braun & Clarke, 2006:79). Braun och Clarke argumenterar för att tematisk analys bör ses som en metod som kan stå för sig själv och användas för en rad olika teoretiska och epistemologiska ingångar, men samtidigt vara ett flexibelt och användbart verktyg som kan generera detaljerad och komplex data. Kodning och analysarbete har skett löpande i samband med insamling av empiri för att underlätta forskningsprocessen och möjliggöra en utveckling

METOD

av de pågående intervjuerna genom upptäckter av intressanta spår (Becker, 1998:109; Silverman, 2006:337).

Den tematiska kodningen var till en början "öppen" och skedde genom att under de första läsningarna förutsättningslöst stryka under ord och meningar som framstätt som intressanta. I det här stadiet kunde det vara när informanterna uttryckte olika känslor, när det fanns upprepningar, vändningar, viktiga hållpunkter, förgivettaganden eller motsägelser i berättelsen (Ryan & Bernard, 2003:275). Efter hand gav jag dessa koder namn när de upprepades. Så småningom började jag sortera dessa koder under olika teman som framstod som centrala utifrån koderna; dessa teman var ett resultat av empirin men också av min teoretiska förförståelse (Ryan & Bernard, 2003:88). Jag använde färgpennor för att gå igenom intervjuerna och markera ställen där dessa koder förekom, och gjorde parallellt mindmaps där jag försökte ringa in de många olika trådarna som fanns utifrån teman. Dessa teman, som exempelvis kunde vara "komma ut", "familj", "tid", har under analysarbetet konstruerats och omkonstruerats då de ofta skär in i varandra på olika sätt. Med andra ord har jag utgått från en abduktiv analysmodell där jag har pendlat mellan induktion (empiri) och deduktion (teori). Ett exempel är "att vara i/ur fas", vilket var något som fanns närvarande i materialet genom olika berättelser, och när jag sedan läste om det som teoretiskt begrepp sökte jag också mer aktivt efter det i materialet osv. Jag har sedan ytterligare laborerat med dessa tematiker för att strukturera empiriska kapitel utifrån det som framstätt som mest centralt i analysen, mest relevant utifrån mitt syfte och mina frågeställningar samt intressant i relation till luckor i tidigare forskning. På många sätt har analysprocessen handlat om att söka efter och få syn på mönster – vad som binder dessa mönster samman, men också sådant som bryter mot mönstren. Som Denzin skriver, kan kvalitativa tolkningar inte vara mekaniska eller följa en färdig formel, snarare är det en konst att tolka, som bara kan läras genom att göras. Inte förrän en sätter sig ned och börjar skriva den tolkande texten i form av en, för andra, förståelig berättelse kan en förstå vad en lärt sig (Denzin, 2014:571).

Den tematiska analysen leder också in på diskussionen om i vilken utsträckning det är etiskt försvarbart att tolka, analysera och skära ut delar från de livsberättelser som utgör det empiriska materialet. Borland pekar exempelvis på hur forskarens tolkningar kan ha effekter och konsekvenser för den levande personen (Borland, 1998). Jag ser dock inte hur en ansats att presentera informantens berättelse så orörd som möjligt skulle vara mer önskvärd, i synnerhet inte om kontexten där berättelsen kom till diskuteras och problematiseras. Jag har också förklarat för informanterna när vi setts hur intervjuerna kommer att användas. Det öppnar alltså upp för ett perspektiv där det är möjligt att tolka, analysera och göra tematiska analyser, men med en tydlighet och ett reflekterande över de tolkningar som görs. Reflexivitet handlar för mig också om att reflektera över sina egna tolkningar och utifrån vilken position dessa görs – med vilka ögon jag ser och tolkar med. Men mer än att räkna upp de sociala kategorier jag kan tänkas ingå i och redogöra för min förförståelse handlar det om att ständigt ställa frågor, problematisera

KAPITEL 4

och framförallt synliggöra mig själv i skrivandet av den konstruerade berättelse som utgör min avhandling (Haraway, 1997). Skrivprocessen har också varit ett balanserat mellan en vilja att försöka skriva mer kreativt och lättillgängligt, men samtidigt ständigt förhålla sig till de ganska fyrkantiga ramar akademien sätter för hur en text ska se ut (jmf Richardson, 2003). Ibland har skrivandet gått sakta, det har varit svårt att tänka och komma framåt, och ibland har det varit mer lustfyllt och roligt.

Materialet är omfattande och spåren är många; det hade gått att plocka upp oändligt många spår och belysa dem från många olika perspektiv. Mina egna erfarenheter av att befinna mig i en ålder där det börjar bli kritiskt att "komma i fas" har förmodligen också betydelse. Att jag inte själv lever upp till förväntningar om att bilda en heterosexuell kärnfamilj, eller ens bor med en partner eller har tvåsamma monogama relationer, och därigenom konstant känner de sociala konsekvenserna av det, avspeglar förmodligen avhandlingens fokus på förväntningar under livsloppet. Hade jag själv befunnit mig i en annan ålder eller skrivit från en annan social position kanske inriktningen för avhandlingen blivit en annan (jmf Hesse-Biber & Leavy, 2004). Förmodligen har avhandlingens riktning påverkats av en rad olika saker under åren som den skapats; vad jag har läst, var jag har varit, de personer som funnits omkring mig, annan forskning, vad som hänt i mitt liv. Texten har inte bara kommit till när jag suttit ned vid datorn och slagit på tangenterna, utan också bearbetats i mitt huvud och i mina tankar. Saker har kommit till mig när jag sett en film, promenerat i skogen, varit på en klubb, haft diskussioner med vänner. Det har helt enkelt inte varit en rak eller självklar bana. Under processen har också min teoretiska blick skiftat och tagit nya riktningar. Kroppslighet och materialitet i empirin krävde något mer än den diskursfokuserade inriktning jag hade med mig in i projektet, men texter som fokuserar på materialitet har också fått mig att kanske upptäcka nya saker i materialet. Min egen kropp har också, i högsta grad, funnits med och påmint mig om att jag inte kan gå in i en objektiv forskarroll med analytisk distans. Den har innan, under och efter intervjuer varit nervös, förväntansfull, generad, trött, ledsen, arg, glad, koffeinstinn. Under skrivandet, och speciellt under perioder där jag inte mått bra, har den gjort sig påmind genom trötthet, stress, hjärtklappning, yrsel och rastlöshet. Jag försökte länge stänga ute min egen kroppslighet, men när jag läste Dorothy Smith som skriver om hur akademien ofta präglas av och förstärker maktrelationer som kräver att en just lämnar sina vardagliga förkroppsligade erfarenheter utanför universitetsvärlden försökte jag istället bjuda in kroppen, känna efter hur den känns och ibland skriva fram det i texten (jmf Smith, 2005:11).

Kapitel 5

Queer historia

Detta kapitel syftar till att ge en bakgrund som kan kontextualisera informanternas erfarenheter och berättelser. Kapitlet fokuserar framförallt på en svensk kontext och på 1900-talet fram till idag. Det blir naturligtvis en konstruktion av historien bland andra möjliga, utifrån den tidigare litteratur som finns tillgänglig. Texten gör inte heller några anspråk på att teckna en fullständig historia (vilket inte heller är möjligt), snarare är den, som historieskrivning ofta är, präglad av luckor, brister och tystnader. Det är viktigt att framhålla att berättelserna som finns, i synnerhet när det gäller första halvan av 1900-talet, ofta är utifrån auktoritetens tolkningar och beskrivningar, såsom polisrapporter, rättsprotokoll och medicinska journaler. De är också relativt storstadscentrerade. Det finns mer skrivet om homosexuella mäns villkor och erfarenheter än lesbiskas samt mycket lite om transpersoner. Den transhistoria som jag tecknar här blir därför också ett viktigt bidrag. De berättelser, händelser, lagändringar och hållpunkter som beskrivs här har förstås också betytt olika saker för olika personer.

Det går att fråga sig vad det betyder att försöka teckna en identitetspolitisk historia, det vill säga en historia som bygger på identitet och i förlängningen antaganden om delade och gemensamma erfarenheter. Sam Holmqvist diskuterar detta mer utförligt i sin avhandling och framhåller hur det är möjligt att göra detta utan att se historien som ett framåtgående narrativ som ska skapa en lycklig framtid, ”som trappsteg på väg mot oss själva i slutet av utvecklingen”, utan istället vägra framåttrörelse. Holmqvist konstaterar också att historieskrivning alltid är ett slags identitetspolitiskt projekt, även om det sällan brukar kallas så när det inte är en minoritetsgrupps historia det gäller (Holmqvist, 2014:24). Det här kapitlet kommer delvis problematisera idén om lhbtq-

KAPITEL 5

historien som ett framåtgående narrativ, där allt ”blir bättre”. Queera erfarenheter skiljer sig också åt i relation till tid och rum, bland annat beroende på när och var en är född, ens klassbakgrund, när en kommit ut, på vilka platser en befunnit sig, om en varit engagerad i olika rörelser osv.

Första halvan av kapitlet handlar om transhistoria och om relationen mellan staten, makten och transkroppen, om betydelse av motstånd och organisering kring transpolitiska frågor samt på betydelse av representation och synlighet. Andra halvan av kapitlet fokuserar på historien i relation till homo- och bisexualitet och handlar inledningsvis om hur sociala rum och mötesplatser sett ut och förändrats över tid, och sedan om homokamp och om vunna segrar och tröga normer. Avslutningsvis för jag en sammanfattande diskussion om historien, staten och den queera kroppen.

Transhistoria

Å ena sidan finns det väldigt lite skrivet om transhistoria, å andra sidan är historien full av personer som vi idag skulle kalla transpersoner. Sam Holmqvist, som undersökt könsväxlingar i skönlitteratur under 1800-talet, menar att fram till 1900-talet, innan medicinvetenskapen började klassificera trans så fanns det inte någon allmänt accepterad berättelse, vilket betydde att transliv kunde se ut lite hur som helst. När det gäller hur personer som vi idag kanske skulle kalla transpersoner levde under första halvan av 1900-talet finns det väldigt lite skrivet i en svensk kontext, men återigen beror detta kanske på hur vi läser och tolkar de berättelser som finns.¹⁴ I arbetet med det här kapitlet läser jag i ett avsnitt om lesbisk historia, om Klara Johansson och Lydia Wahlström som träffades 1897 på Kvinnliga Studentföreningen i Uppsala och hade ett intensivt kärleksförhållande under några år. Klara gick under namnet ”Parveln” eller ”den lille” och andra använde ibland ”han” som pronomen för Klara. Enligt Lydia blev Klara nöjd vid de tillfällen som innebar ett passerande som man (Norrhem et al., 2008:115). Det är en av många berättelser där det är svårt att låta bli att fundera över hur personen hade identifierat sig om hen hade levt i en annan tid, när andra begrepp är tillgängliga. Men mer intressant är kanske hur vi läser denna berättelse och vilken historieskrivning vi placerar in den i – handlar detta bara om lesbiskhet och sexualitet, eller också om att uttrycka kön på ett sätt som gick på tvärs mot normer? Jens Rydström (2008) menar att det ligger en hel del i anklagelserna mot homosexuella för att de ”stulit” transpersoners historia. Han förklarar

¹⁴ För exempel på berättelser om transpersoner och deras liv utanför en svensk kontext, se exempelvis (Feinberg, 2006; Stryker, 2008). Detta kapitel fokuserar framförallt på fenomen och hållpunkter som kan tänkas ha varit betydande för personer som befann sig i en svensk kontext, men i relation till transhistoria - vilken ofta har ett europeiskt och amerikanskt fokus - vill jag också hänvisa till en historieskrivning som tar andra kontexter, andra transuttryck och praktiker i beaktande och som bland annat belyser hur kolonialism och rasism påverkat möjligheterna till transuttryck på olika platser (Feinberg, 2006; Stryker & Aizura, 2013; del VII i Stryker & Whittle, 2006; Witten & Eyler, 2012).

QUEER HISTORIA

detta genom hur (homo)sexualitet och (normbrytande) könsidentitet under 1900-talet varit tätt sammankopplade, för att senare under 1970- och 80-talen separeras utifrån en ideologisk grund där homorörelsen ansåg det viktigt att skilja på sexualitet och könsidentitet och definiera sig utifrån binära köns kategorier samt som hetero eller homo. Historien blev också uppdelad i hetero och homo vilket i sin tur har lett till ett osynliggörande av transpersoner. Berättelserna finns där, men de är ofta tolkade utifrån ett fokus på sexualitet där de blir lästa som uttryck för homosexualitet snarare än i ett transhistoriskt perspektiv (Rydström, 2008). Så beroende på hur vi läser berättelser, vilka frågor vi ställer och vad vi fokuserar på så kan vi få syn på det som vi idag skulle kalla transpersoner och transpraktiker. Även om jag inte har utrymme att göra en sådan läsning eller analys i det här avsnittet så håller jag med Holmqvist om att vi kan närma oss en transhistoria genom att vägra bortförklara eller osynliggöra transpersoners liv, samt genom att förstå berättelser utifrån könsidentitet snarare än bara sexualitet (Holmqvist, 2014).

Staten och transkroppen

I början av 1900-talet skapades ett västerländskt transnarrativ, framförallt genom sexologer som formulerade och diagnostiserade trans (M. Holmqvist, 2014). En av dessa personer var Magnus Hirschfeld som grundade världens första institut för sexologi i Berlin vilket senare blev förstört av nazister efter att Hitler kallat Hirschfeld "världens farligaste man". År 1910 publicerade Hirschfeld boken *Die Transvestiten* där han bland annat argumenterar för att transuttryck är komplexa, och inte kan bli reducerade till homosexualitet, fetischism eller andra former av psykopatologier (Hirschfeld, 2006). Hirschfelds medarbetare Felix Abraham publicerade 1931 den första vetenskapliga artikeln om genital kirurgi. När nazisterna kom till makten flydde både Hirschfeld och Abraham från Tyskland, Abraham kom då till Sverige och samarbetade bland annat med sexualupplysare inom RFSU (Norrhem, Rydström, & Winkvist, 2008:121). Trots att Hirschfeld framhöll att normöverskridande könsuttryck och (homo)sexualitet inte hade en naturlig koppling skulle större delen av 1900-talets diskurser kring könsöverskridande komma att vara tätt sammanlänkade med homosexualitet. Homosexualitet beskrevs ibland som "ett tredje kön", där könsöverskridande betraktades som inbyggt. Ett vanligt förhållningssätt var också att se homosexualitet som genus-inversion, där personers könsöverskridande sågs som tecken på homosexualitet (Holmqvist, 2014; Norrhem, Rydström, & Winkvist, 2008; Stryker, 2008:34). Stryker beskriver hur medicinen i allt högre utsträckning ersatte kyrkan som en högsta auktoritet i samhället och spelade en allt större roll i att definiera personers vardagsliv. Med ofta konservativa syften konstruerades dikotomier som frisk-sjuk, normal-patologisk, tillräknelig-galen vilket i sin tur skapade förtryckande hierarkier. Stryker menar att medicinvetenskapens roll är central i transhistorien. Å ena sidan har dess utveckling erbjudit möjligheter till kirurgi och

KAPITEL 5

hormonbehandlingar, men detta har alltid gått hand i hand med makten att definiera, döma och klassificera (Stryker, 2008:36-37).

En av de första kända personerna som genomgick en transition var den danska konstnären Lili Elbe som under 1930-31 genomgick kirurgi och kunde ändra juridisk könsidentitet i sitt pass och kyrkoboken. I början av 50-talet när Christine Jorgensen genomgick kirurgi samt påbörjade hormonbehandling blev detta en medial världsnöhet. Feinberg menar att Jorgensen blev så hårt medialt attackerad att det verkade som att hon tvingats i exil från det som betraktas som mänskligt (Feinberg, 2006:219). Elbe och Jorgensen var några av de transpersoner som under 1900-talet släppte memoarer om sina liv vilka i sin tur blev betydelsefulla för andra transpersoner, tillsammans med vad Sandy Stone kallar ”O.T.F”, obligatoriska transsexuella filer bestående av tidningsurklipp och ibland dagböcker om ”opassande” könsbeteende (Stone, 2006:224). Detta verkar också applicerbart i en svensk kontext, exempelvis hade en av transkvinnorna jag träffade byggt upp ett eget arkiv utifrån tidningsurklipp från årtionden tillbaka. I Sverige är en av de första personerna som jag känner till som fått transvård Max Lundqvist (född 1922 och då tilldelad kvinnligt juridiskt kön) som 1953 fick påbörja hormonbehandling efter att han kommit till en läkare som tog hans önskemål på allvar. Dessförinnan hade han flera gånger sökt sig till vården med sin tydliga önskan, vilken blivit avfärdad som hysteri och sedd som ett skäl till behov av psykiatrisk behandling. Efter ansökan hos kungliga patent- och registreringsverket blev han 1965 också beviljad att få ändra sitt namn juridiskt till Max (Wallin, 2007).

Enligt Norrhem, Rydström och Winkvist (2008) fick fler och fler personer som identifierade sig som transsexuella i Sverige kirurgi och ändrade sina förnamn under 60-talet. Det fanns dock ännu ingen lagstiftning som reglerade detta. 1966, samma år som den amerikanske läkaren Harry Benjamin publicerade boken *The transsexual phenomenon* där han förespråkade att transsexuella skulle få möjlighet till könsbekräftande kirurgi, tillsattes en utredning för att undersöka intersexuellas¹⁵ och transsexuellas behov och möjligheterna att tillmötesgå dem medicinskt och juridiskt i Sverige. Sara Edenheim menar i sin avhandling att ett könsnormativt tänkande präglade den statliga utredningen, med en binär könsmodell där manligt och kvinnligt bör särskiljas (Edenheim, 2005). Utredningen ledde 1972 fram till instiftandet av Lagen om fastställande av könsidentitet i vissa fall (1972:119) som gav personer rätt till, att efter prövning, få rätt till kirurgi, hormonbehandling och möjlighet att kunna ändra juridiskt kön (Norrhem, Rydström, Winkvist, 2008:133). För att få rätt till detta krävs det än idag en diagnostisering som transsexuell av ett utredningsteam bestående av psykiatriker, psykologer och kuratorer (för mer utförlig beskrivning av utredningen, se Bremer, 2011). Som lagen såg ut när den

¹⁵ Intersexuell är ett samlingsbegrepp för olika tillstånd och diagnoser för medfödda tillstånd där könsorganens utseende, kromosomuppsättning eller utveckling av testiklar eller äggstockar inte följer en binär tvåkönsuppdelning och därför utifrån vårdens parametrar räknas som atypiska och gör att dessa personer inte entydigt kan kategoriseras som man eller kvinna utifrån dessa.

QUEER HISTORIA

kom krävde den också att en för att få ändra juridisk könstillhörighet bland annat var ogift, över 18 år, steriliserad och svensk medborgare. År 2007 kom Betänkandet av Könstillhörighetsutredningen med förslag om att lagen från 1972 skulle upphävas och ersättas med en ny lag där vissa av dessa krav tas bort, tillsammans med andra lagändringar som att det ska fastställas nytt personnummer, att personen ska ha rätt att få ett eller flera nya namn, att det istället för steriliseringskravet ska finnas ett krav om avlägsnande av könskörtlar (Statens Offentliga Utredningar, 2007). Denna utredning blev starkt kritiserad av flera transpolitiska organisationer, bland annat för att kravet på avlägsnande av könskörtlar är ett större fysiskt ingrepp som i praktiken innebar samma sak som tvångssterilisering (Engdahl, 2010:117-118). Bremer beskriver också hur betänkandet skapar transvärden som en gränsvakt för könade kroppars begriplighet, där bland annat gravida män beskrivs som något som inte får tillåtas uppstå vilket i sin tur legitimerar kravet på avlägsnandet av könskörtlar som de beskriver som rimligt (Bremer, 2011:207ff).

År 2009 avskaffade Socialstyrelsen transvestism som diagnos. Samma år lades könsöverskridande identitet eller uttryck till som diskrimineringsgrund i svensk lagstiftning. Namnlagen ändrades också så att alla myndiga personer därefter fick heta vad de ville, oavsett juridiskt kön. Äktenskapslagen blev könsneutral detta år vilket påverkade kravet på den som ville ändra juridiskt kön att vara ogift, där det inte längre blev nödvändigt för personen att skilja sig. 2012 avgjorde Patent-och registreringsverket att personer mellan 12 och 18 år får ha de namn de vill så länge alla vårdnadshavare samtycker (Transformerering, u.å.).

Även i Socialstyrelsens rapport från 2010, med syfte att utreda samhällets vård- och stödinsatser för transsexuella och intersexuella, kritiseras den dåvarande lagen. Rapporten föreslog bland annat att kraven på att vara ogift och svensk medborgare, samt steriliseringskravet skulle tas bort, dessutom att det skulle utredas om personer under arton år skulle kunna få sin juridiska könstillhörighet ändrad. Vidare kritiserar rapporten den nuvarande vårdsituationen och föreslår olika förändringar, samt att behandling ska kunna ges även till personer som har ospecificerad könsidentitetsstörning och som inte vill genomgå fullständig könsbekräftande behandling (Socialstyrelsen, 2010). Signe Bremer undersöker i sin avhandling, utifrån närläsningar av offentliga dokument såväl som genom intervjuer med personer som varit i utredning för transsexualism, hur transsexualism förkroppsligas, görs och omförhandlas under ett könsbekräftande tidsförlopp. Hon visar att lagen som är till för att göra informanternas liv mer levbart samtidigt vållar lidande och gör att de i själva verket upplever livet som mindre levbart. Lagen beskrivs som könskonservativ och Bremer visar utifrån personernas berättelser att våld och lidande är en del av fastställelsen av kön (Bremer, 2011). År 2012 slog kammarrätten fast att kravet på att den som vill ändra juridiskt kön måste vara steril och inte får ha sparade könsceller bröt mot Europakonventionen och svensk grundlag. Året därpå ändrades lagen och bland annat togs kravet på sterilisering bort efter en lång kamp av transaktivister. Kravet att vara svensk medborgare ersattes med kravet att en måste

KAPITEL 5

vara folkbokförd i Sverige (Transformering, u.å.). Lagen innehåller emellertid fortfarande samma formuleringar som bland annat kritiserats av Bremer, där krav ställs på att personen ”sedan en lång tid upplever att han eller hon tillhör det andra könet, sedan en tid uppträder i enlighet med denna könsidentitet, måste antas komma att leva i denna könsidentitet även i framtiden” (Svensk författningssamling 1972, u.å.). På senare år har utredningsteam i Stockholm och Lund också börjat ge personer diagnosen ”Könsidentitet utan närmare specifikation” (UNS) vilket också i vissa fall gett personer rätt till hormonbehandling och samtalsstöd. Med andra ord kan personer på vissa ställen i Sverige få rätt till viss transvård som icke-binära, eller som transpersoner som inte lever upp till kraven för transsexualitet.

2015 kom betänkandet *Ett utvidgat straffrättsligt skydd för transpersoner m.m.* vilket bland annat innehåller förslag om att bestämmelsen om olaga diskriminering ska utvidgas till att omfatta könsidentitet eller könsuttryck generellt. Utredningen menar också att det finns skäl att överväga om det straffrättsliga skyddet för transpersoner bör stärkas och att det kan finnas ett behov av lagstiftning om hets mot transpersoner som grupp eftersom det enligt den gällande lagstiftningen inte är straffbelagt att uttrycka hot eller missaktning mot transpersoner som grupp (SOU 2015:103, 2015).

Transkamp, motstånd och organisering

År 1962 bildades gruppen Transvestia av Eva-Lisa Bengtsson och Erika Sjöman med transvestiter, transsexuella och sexuella minoriteter som målgrupp. Den gav ut medlemsbladet Quinno-Spegel. Anette Hall, en av medlemmarna i Transvestia, träffade under en USA-resa Virginia Prince som i USA startat den nationella organisationen FPE – Full Personality Expression som framförallt riktade sig till heterosexuella transvestiter. Inspirerad av detta startade Hall, tillsammans med andra intresserade i Norden, FPE Northern Europe år 1966 (FPES, u.å.).¹⁶ 1979 bildades Patientföreningen Benjamin med målgruppen transsexuella.

¹⁶ Även om detta inte skedde i en svensk kontext vill jag nämna upproren på Compton's cafeteria i Tenderloin, San Francisco 1966 som en viktig hållpunkt i transpolitisk historia. Det dygnet-runt-öppna caféet var en mötesplats för bland annat drag queens, sexarbetare, cruisers och tonåringar som rymt hemifrån. En augustinatt blev personalen irriterade på ett sällskap av drag queens som de tyckte satt för länge utan att spendera pengar, och ringde därför polisen som kom dit för att slänga ut dem. Det var inte första gången polisen kommit dit för att köra ut folk och det var inte första gången polisen utsatte transpersoner för polistrakasserier. När en polis våldsamt försökte dra iväg med en av personerna slängde hon en kopp kaffe i ansiktet på honom vilket blev startskottet för upproret där personer började kasta saker, krossa rutorna och när pikébilarna anlände utbröt ett gatuslagsmål mellan cafégästerna och polisen, där transpersoner gjorde motstånd mot de trakasserier de utsatts för (Stryker, 2008:63 ff.). Leslie Feinbergs *Stone Butch Blues* är en skönlitterär skildring av en transperson i 1960-talets USA där berättelser om hur transpersoner tvingas utstå våld, trakasserier och övergrepp från polisen är centrala (Feinberg, 1993).

QUEER HISTORIA

Efter att kön(söverskridande) länge kopplats samman med (homo)sexualitet börjar dessa separeras under 1970- och 80-talen. Rydström skriver om hur det blev viktigt för homosexuella att betona att de var män eller kvinnor samt homo eller hetero och att de också betonade att de inte var könsöverskridare (Rydström, 2008). På samma sätt har några av de jag intervjuat berättat om hur det rådde starka normer inom en transrörelse att betona att de var heterosexuella och att de förväntades anta en berättelse i transaktivistiska sammanhang om att vara ”manliga heterosexuella transvestiter” (det vill säga personer som tilldelats ett juridiskt manligt kön vid födseln och som sedan förväntades presentera sig som män vilka klädde om till kvinnor, men var heterosexuella och hade relationer med cis-kvinnor). Något som upplevdes som snävt för de som inte identifierade sig i enlighet med detta. Jag skriver mer om detta senare i kapitel 9, men det är viktigt att framhålla att det inte bara var från homorörelsen denna separation skedde.

1991 bildades FPE-S som en fristående svensk FPE-förening. 2001 inkluderade RFSL transpersoner i sina stadgar och som en del av sin målgrupp. De bytte senare också namn från Riksförbundet för sexuellt likaberättigande till Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter. 2007 startades KIM (Kön, identitet och mångfald) med syfte att arbeta för transpersoners rättigheter. RFSL ungdom fick 2008 pengar för projektet ”Transformering” som särskilt riktade sig till transungdomar. Inom ramen för detta projekt har det publicerats flera rapporter, en antologi, startats en webportal som fungerar som både mötesplats och kunskapsbas samt genomförts stöd- och samtalsgrupper för unga transpersoner (Transformering, u.å.). 2012 debatterades frågan om tvångssteriliseringar flitigt och i januari organiserades också en större demonstration utanför riksdagshuset med anledning av att allianspartierna signalerat att de ville behålla tvångssteriliseringarna (Voss, 2012). Året därpå, efter att kammarrätten slagit fast att steriliseringskravet stred mot grundlagen, lämnade RFSL, RFSL Ungdom, KIM, FPES och Diskrimineringsbyrån Uppsala in ett skadestånd till Justitiekanslern där över 100 personer begärde skadestånd för att de blivit steriliserade mot sin vilja i samband med könsutredning. Denna avslogs senare av JK, men om regeringen stiftar en ny lag kan dessa personer få rätt till skadestånd (Transformering, u.å.).

Utöver de mer rättighetsinriktade aktörerna såsom RFSL, FPES, och KIM så finns det också andra grupper som exempelvis Transmilitanta Brigaden i Göteborg, Cissemester i Malmö och Anarchopride i Stockholm vilka har en uttalad antikapitalistisk kritik, queerpolitisk inriktning och intersektionella analyser. Dessa grupper har bland annat producerat texter, gjort aktioner samt kommit med en kritik av lhbtq-sammanhang som privilegerar cis- och homonormativitet samt assimilering (Anarchopride, u.å.; Bremer, 2011; Sandin, 2012). I mars 2012 ockuperade Anarchopride Socialstyrelsen med kravet att sjukdomsförklaranden av transpersoner genom patologiserande diagnoser rörande trans skulle upphöra (i analogi med 1979 då homosexuella personer ockuperade samma plats med kravet att sjukdomsförklarande av homosexuella skulle upphöra). Ockupanterna argumenterade för att trans istället skulle kunna ses som ett tillstånd som

KAPITEL 5

skulle ge rätt till vård genom att bli en diagnoskod, men att det inte skulle ses som en psykisk sjukdom då de menade att det är samhällets transfobi som är sjukt snarare än transpersoners uttryck. Kraven som ställdes gällde också att staten skulle sluta använda en genusideologi som bygger på en idé om två stabila kön, och att vården borde vara rådgivande snarare än diagnostiserande. Till skillnad från 1979 när generaldirektören mötte ockupanterna och lovade en förändring som också skedde relativt snabbt därefter när homosexualitet togs bort i registret blev det 2012 istället ett polisärende där polisen kom och där åklagare senare valde att åtala. Fem personer blev dömda för olaga intrång och sjukdomsdiagnoserna för trans kvarstår, trots att de ändrats i den senaste versionen av den internationella diagnosmanualen DSM (Anarchopride, 2012).

Synlighet och representation

Jens Rydström skrev 2004 att det gick att se hur det talades mer om trans (Rydström, 2004:53). DRYGT tio år senare har det inte blivit tystare. Även om ”hbt” ofta används lite slarvigt som begrepp fast det som åsyftas i själva verket är icke-heterosexuella, så är transpersoner i högre grad än tidigare representerade i ett offentligt samtal och inom populärkulturen (Siverskog, 2014). RFSL:s inkluderande av transpersoner och debatten om tvångssteriliseringar har bidragit till detta synliggörande, men också en ökad närvaro av transpersoner i film, serier och reklam. Wibke Straube menar att 1990-talet var en avgörande tid, där det kom fler och fler filmproduktioner med transkaraktärer (Straube, 2014:37-38). De senaste åren har Laverne Cox blivit hyllad för sin roll i TV-serien *Orange is the new black*, 2014 började TV-serien *Transparent* sändas, om en familj där den ena föräldern kommer ut som transkvinna, och när Caitlyn Jenner kom ut som trans på omslaget till *Vanity Fair* blev det en välspriidd nyhet. Några exempel från en svensk kontext är hur Saga Becker 2015 vann en guldbagge i kategorin bästa kvinnliga huvudroll för sin prestation i filmen *Något måste gå sönder* (Bergsmark, 2014). Det könsneutrala pronomenet ”hen” togs upp som nytt ord i Svenska Akademiens Ordlista i utgåvan för 2015 (Fahl, 2014). Kulturprogrammet Kobra gjorde 2014 ett specialavsnitt om trans med rubriken ”Transrevolutionen är här” om transpersoners representation i populärkulturen (Kobra, 2014). Precis som Straube konstaterar i sin avhandling är de transkaraktärer som syns ofta kvinnliga, medan transmaskulina och genderqueera karaktärer fortfarande syns realltvis sällan (Straube, 2014:39). Frågan om trans har också varit aktuell i en debatt (sedan länge pågående, men uppblussad på nytt under 2014) om politisk kamp, feminism och strategier där vissa pekat på transkamp som identitetspolitik medan andra framhållit vikten av intersektionalitet (Måwe, 2015).

I samband med frågan om representation är det viktigt att tydliggöra att ökad synlighet och representation inte behöver betyda ett automatiskt minskat förtryck. Folkhälsmyndighetens rapport om hälsa hos transpersoner från 2015 som jag tidigare har nämnt visar att situationen inte förbättrats de senaste tio åren, snarare har den på vissa områden försämrats. Var tredje person i studien hade under det senaste året allvarligt

övervägt att ta sitt liv, och hälften av informanterna har upplevt kränkande behandling de senaste tre månaderna, samt undvikit olika vardagliga aktiviteter på grund av rädsla för diskriminering. Många känner sig otrygga i vardagen och rapporterar att de blivit utsatta för fysiskt och psykiskt våld på grund av sin transidentitet (Folkhälsomyndigheten, 2015).

Homo- bi- och lesbisk historia

De flesta informanterna i den här studien föddes innan homosexualitet avkriminaliserades 1944. Den lag som då fortfarande gällde (18:10) instiftades 1865 och innebar att det var belagt med straffarbete upp till två år att med en annan person "öva otukt, som emot naturen är". Lagen riktade sig både mot kvinnor och män (Silverstolpe, 1999:16).

Parkrepression och hemmets slutna rum: sociala rum över tid

För homosexuella män var det under första delen av 1900-talet till stor del utomhus som möten och sexuella praktiker kunde äga rum i urbana miljöer, i parker och på offentliga toaletter. Allmänheten kände ofta till de platser där dessa möten ägde rum och det hände att personer tipsade polisen. Jens Rydström har studerat de anmälningar om homosexuella handlingar som inkom till sedlighetspolisen mellan 1920- och 40-talet i Stockholm. Rydström pekar på hur den här tiden präglades av stora förändringar, där urbaniseringen tog fart och socialdemokratin tog makten. Trettio-talet var å ena sidan en sexualliberal tid, men samtidigt en tid av kontroll och social ingenjörskonst (Rydström, 1999:371). Det förekom även att polisen utförde spaningsarbete i parker och vid toaletter för att kartlägga den homosexuella världen, eller för att gripa personer som hade sex. Denna statliga repression ökade i slutet av 1930-talet och de begrepp som användes för att beskriva personer och praktiker i polisrapporterna var ofta nedsättande, såsom "pervers" eller "onaturligt" (Silverstolpe mf, 1999). Detta skedde inte bara i Stockholm utan även på ganska små orter runtom i landet. Även om straffen för de som blev dömda blev lägre under den här tiden så blev allt fler istället inlåsta på mentalsjukhus på obestämd tid och blev ofta uppmanade att ansöka om kastrering (Norrhem m.fl., 2008:127).

Det nattliga livet på gatan var alltså framförallt ett manligt rum. Lesbiska kvinnor är till stor del frånvarande i polisrapporter och rättsmedicinska undersökningar, troligtvis på grund av att dessa möten till stor del skedde i mer privata rum, men också för att kvinnlig sexualitet inte togs lika seriöst, eller kanske sågs som mindre hotfull, än manliga homosexuella praktiker. Under tiden som strafflagen var i kraft dömdes 1400 män och endast tio kvinnor (Norrhem, Rydström, & Winkvist, 2008:106-107). Norrhem, Rydström och Winkvist menar att det under de första årtiondena under 1900-talet skedde en omförhandling av kvinnlighet som möjliggjorde andra sätt att leva och att ha

KAPITEL 5

relationer, men som även påverkade kulturproduktionen där det under trettioalet kom flera svenska romaner med lesbiskt tema. De konstaterar att den lesbiska historien inte finns att finna i domstolsarkiven så mycket som i brev, dagböcker och romaner. Där finns exempel på lesbiska par från olika samhällsklasser som levde tillsammans för att undgå giftermål och kunna försörja sig (Norrhem et al., 2008:112-118). Lindholm och Nilsson menar att innan klubbarnas intåg på 1950- och 60-talet skedde det lesbiska livet framförallt i hemmen. Det erotiska livet var integrerat i andra sociala relationer. Det var vanligt att lesbiska bodde tillsammans, och umgänget skedde till stor del med partners och ex-partners (Lindholm & Nilsson, 2005:292). Arbetsplatser och grannskapet kunde vara platser för att träffa partners, men också frivilligorganisationer som Frälsningsarmén och Lottakåren samlade många lesbiska (Norrhem m.fl., 2008:107).

I samband med avkriminaliseringen på 1940-talet blev homosexualitet uppmärksammat i större utsträckning, och den "tystnadspolitik" som tidigare rått i media upphörde genom en rad artiklar om "den homosexuella prostitutionen", vilket kan relateras till efterkrigstiden där det ställdes ökade krav på moralisk upprustning och nationell stabilitet. I början av femtioalet slogs olika skandaler upp relaterade till homosexualitet, bland annat Kejne-affären och Haijby-affären. Rättsprocesserna blev oerhört uppmärksammade i media genom tusentals artiklar. Söderström menar att det inte handlade om "rättsröta" eller "myndighetsövergrepp" så mycket som det handlade om populistiskt uppiskad homofobi. Rädsla för befarade konsekvenser av avkriminaliseringen spelade in. Rättssäkerheten ansågs bli satt ur spel genom att högt uppsatta homosexuella såg till att homosexuella särbehandlades och skyddades (Söderström, 1999a). Söderström skriver att det finns rykten om att dessa skandaler, som på många sätt spelade på homofoba och bögfientliga diskurser, fått män att ta livet av sig i rädsla för åtal eller skandalisering, men att för många andra pågick vardagslivet som vanligt. Även om de flesta homosexuella männen hade sitt umgänge i parkerna, beskrivna som "parkfjollar" eller "parkbögar", så fanns det också nätverk av bekanta som ordnade middagsbjudningar i hemmiljöer, omnämnda som "kandelaberbögar", och som "snobbjudningar" i överklasskikten (Söderström, 1999c:503).¹⁷

Framväxandet av mötesplatser inomhus

Under femtioalet växte det fram en homosexuell "inomhuskultur" i Stockholm på restauranger, caféer och dansställen där också heterosexuella möttes. I slutet av femtioalet öppnades några få ställen som riktade sig enbart mot en homosexuell publik.

¹⁷ I relation till empiriska berättelser om manligt homosexuellt (vardags)liv vill jag nämna Fredrik Silverstolpe och Dodo Parikas intervjumaterial, där Fredrik Silverstolpe under 80-talet intervjuade homosexuella män om den homosexuella subkulturen i Sverige under 1950-talet och Parikas intervjuer med personer som berättar om den så kallade soldatprostitutionen som ägde rum från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet där yngre manliga soldater sålde sex till andra män (Söderström, 1999d).

QUEER HISTORIA

Till dessa krävdes medlemskort och rekommendationer, en säkerhetsåtgärd som fortsatte in på sextioalet (Söderström, 1999c). Då öppnades fler sociala mötesplatser som riktade sig specifikt till homosexuella i storstäderna. Klubb Timmy, den första egna RFSL-lokalen i Stockholm invigdes 1964 och 1966 öppnade Scotch Club, den första gayklubben i Göteborg (Lindholm & Nilsson, 2005).

Politiska grupper och platser kunde också utgöra sammanhang där en kunde träffa bekanta, vänner, älskare och partners. År 1950 skapades en svensk fraktion av Forbundet af 1948, en dansk organisation som riktade sig mot homosexuella. 1952 bildades RFSL, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande som en självständig organisation. Huvudsakligen var det män från arbetar- och medelklassen som var medlemmar och aktiviteterna var mestadels sociala. Diskretion och anonymitet sågs inom RFSL som viktigt under de första åren, och många medlemmar fanns inte med riktiga namn i registren. År 1956 startades en egen förening inom RFSL för kvinnorna, Diana, som ordnade egna klubbar men där medlemmarna också deltog i RFSL:s andra arrangemang. Efter att RFSL tillfälligt förlorade lokalen Timmy på Timmermansgatan knöts verksamheten i slutet av sextioalet till kommersiella City Club, där vem som helst kunde bli medlem utan rekommendationer vilket gjorde att verksamheten fick en större öppenhet.

Margareta Lindholm och Arne Nilsson skriver att den mest grundläggande ambivalensen under 1950-, -60 och 70-talen förmodligen var döljande och synlighet där många ville leva dolt inför allmänheten, men samtidigt vara synliga inför andra likasinnade. Tystnaden och att dölja kunde bli något förtryckande, men det kunde också möjliggöra handlingar och relationer. Det var först under 1970-talet när det skapades starkare ideal om att vara öppet homosexuell som doldheten blev något som behövde förklaras. Lindholm och Nilsson sammanfattar också det ganska könsuppdelade homolivet under den här tiden som att det förändrades genom att kvinnligt homoliv flyttade ut från hemmet till staden, och manligt homoliv flyttade in från parkerna (Lindholm & Nilsson, 2005).

Första åren av sjuttioalet startades RFSL-avdelningar i andra städer som Göteborg, Malmö, Uddevalla, Örebro och Uppsala. År 1972 slogs Diana och Kretsen ihop med RFSL Stockholm och många lesbiska lämnade förbundet till följd av detta (Söderström, 1999b). Många lesbiska upplevde det omöjligt att arbeta inom RFSL för att de upplevde att det fanns samma kvinnoförtryck där som i samhället i övrigt, och att det fanns fler gemensamma beröringspunkter med kvinnorörelsen. Året därpå bildades istället Viktoria som arbetade för lesbisk frigörelse och kultur. I efterdyningarna av upprorsvågen på 1960-talet, och med inspiration från en amerikansk kontext växte alltså under 1970-talet en lesbisk rörelse fram, där det skedde en identitetsförskjutning från homosexuella kvinnor till lesbiska. (Rosenberg, 2006:42-43). I mitten av sjuttioalet, när Viktoriagruppernas aktivitet avtagit, bildades Lesbisk Front som bestod av grupper från Stockholm, Göteborg och Malmö. Hanna Hallgren menar att dessa olika lesbiska grupper framförallt syftade till att stärka medlemmarnas lesbiskopolitiska identitet. De

ägnade sig åt politiska aktioner, kulturproduktion, nätverkande med lesbiska feminister i andra länder, medvetandehöjande basgrupper samt organiserade sociala aktiviteter (Hallgren, 2008:144ff).¹⁸ I mitten av åttiotalet startades kvinnofolkhögskolan i Göteborg vilken gjorde mycket för att synliggöra den lesbiska kampen (Norrhem, Rydström, & Winkvist, 2008:154, 141). 1988 bildades Lesbiskt Nu vars syfte var att tjäna som en lesbisk träffpunkt. Samma år öppnade RFSL:s lokaler på Sveavägen. 1989 startades Golden Ladies för lesbiska över 45 år (Söderström, 1999:674) och finns idag i Stockholm, Göteborg och Malmö. Motsvarigheten för äldre homo- och bisexuella män, Gayseniörerna, bedriver seniorcafé sedan 1980-talet i Stockholm (Söderström, 1999b).

HIV-debatten på åttiotalet och internet som ny möjlighet

På åttiotalet dominerades den mediala debatten om homosexuella av HIV-problematiken. Under en av intervjuerna för den här avhandlingen pratade personen jag intervjuade om en bild som han har i minnet från den här tiden, samma bild som är publicerad i Ingeborg Svenssons avhandling *Liket i garderoben*. Den föreställer en kropp i svarta sopsäckar, med tejp snurrad runt kroppen och en påklistrad lapp vid midjan med ordet "smittorisk". På var sida om kroppen står två personer iklädda vad Svensson kallar "rymdräktsliknande skyddsutrustning" (Svensson, 2007:54-55). Smittskyddsläkare fick rätt att tvångsintenera hivpositiva personer vid misstanke om att de inte skulle följa deras föreskrifter. Debatten gav konsekvenser också för mötesplatser, 1987 förbjöds bastuklubbarna enligt lag för att förhindra spridningen av HIV. Svensson skriver att bastuklubbarna blev en symbol för promiskuös sexualitet, som politikerna inte ville legitimeras och att föreställningar om manlig homosexualitet som "irrationell och tvingande, destruktiv och dödlig" var tillbaka i dagspressen (Svensson, 2007:65). Hon skriver också om hur många män som betraktat sig som öppet homosexuella vid denna tid drog sig tillbaka av skam och rädsla för trakasserier, men att samtidigt kom lesbiska och bögar ut och fick en mer politisk homosexuell identitet efter detta. Stängningen av bastuklubbarna ledde fram till att andra mötesplatser skapades (2007:60). Det följde också en viss aktivism efter detta, både inom RFSL, men också i Noaks Ark och Positiva gruppen. Act Up Stockholm blockerade 1991 aidsdelegationen efter att polisen fått en anmälan att personer misstänktes för att sprida hiv och där myndigheterna krävde att få ut personernas journaler från Venhälsan. Svensson skriver att Act Up då, som svar på angivermentaliteten, uppmanade alla att anmäla sin värsta fiende som misstänkt för att sprida hiv (Svensson, 2007:61)

¹⁸ Hanna Hallgrens avhandling om hur lesbiskfeministiska kvinnor skrev om kön, sexualitet, kropp och identitet under 1970- och 1980-talen i Sverige utgör en viktig del i lesbisk historieskrivning och samlar också empiriskt material från lesbiskfeministiska grupper under den här tiden. Se denna för en mer utförlig och komplex beskrivning av lesbiskt organiserande (Hallgren, 2008).

QUEER HISTORIA

De senare åren har internet vuxit fram som en mötesplats och många av informanterna använder internet för att träffa sexuella kontakter, partners eller vänner. Norrhem, Rydström och Winkvist menar att internetrevolutionen radikalt har förändrat villkoren för hbt-personer, i synnerhet för dem utanför storstäderna och för dem som saknat ekonomiskt kapital att resa till andra ställen eller haft tillgång till klubbkulturer etc. (Norrhem m.fl., 2008:144).

Idag har RFSL över trettio lokala avdelningar runtom i landet och Pridefestivaler arrangeras på många olika platser (RFSL - Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners och queeras rättigheter, 2014). Med andra ord är inte platserna där en kan möta andra lhbtq-personer lika centrerade till de största städerna längre, även om storstäderna har ett större utbud av klubbar och caféer som riktar sig mot en lhbtq-publik, ofta framförallt mot homosexuella män, medan det finns färre kommersiella mötesplatser för lesbiska (och för transpersoner och queeridentifierade). Historiskt såväl som idag påminner detta också om hur lesbiska och bögar ofta har levt homoliv på olika villkor, där män ofta haft bättre ekonomiska förutsättningar och på andra villkor har kunnat röra sig i offentliga rum.

Vunna segrar och tröga normer: politisk homokamp

I början av 1970-talet ägde ideologiska diskussioner rum inom RFSL där vissa menade att organisationen borde göra upp med samhällets normer istället för att arbeta för att accepteras i ett samhälle som helt bygger på kärnfamiljen. RFSL politiserades allt mer, och många medlemmar var öppna och politiskt aktiva företrädare, många inom vänstern (Söderström, 1999b:671). Ibland nämns upploppen 1969 på gaybaren Stonewall Inn på Manhattan som ett startskott för en homosexuell frigörelserevolution i västvärlden, dock hade andra upplopp inträffat redan tidigare och kraven på öppenhet rests i en nordisk kontext före Stonewall (Norrhem m.fl., 2008:137-138). Även om Stonewall nämns främst i relation till homokamp, så påminner Leslie Feinberg om att det var radikala transpersoner som stod i frontlinjen vid upploppen (Feinberg, 2006). År 1970 publicerade Radicalesbians sitt manifest i USA vilket fick betydelse för hur lesbisk feminism formulerades i Sverige. Det gjordes en rad uppmärksammade aktioner under 1970-talet, som att bland annat kasta surströmning i sexköparens bilar samt aktioner mot sexklubbar (Norrhem m.fl., 2008:140).

RFSL gjorde 1973 påtryckningar i samband med riksdagens behandling av familjelagssakkunniga vilket ledde till att utskottet uttalade att samlevnad "mellan två parter av samma kön är från samhällets synpunkt en fullt acceptabel samlevnadsform" (Söderström, 1999b:675). Detta ledde vidare till att en utredning om homosexuell situation i samhället tillsattes 1978. Samma år upprättades också lika åldersgräns för sex för homosexuella och heterosexuella vilken tidigare hade varit högre för homosexuella (Rydström, 2004:45). Kampen fördes på många fronter, också inom den kristna rörelsen genom EKHO som startas 1976. Söderström skriver att den första gay pride-

KAPITEL 5

demonstrationen i Stockholm äger rum 1977, men flera av informanterna jag har intervjuat minns det som att det redan på sextioalet ägde rum mindre demonstrationer (Söderström, 1999b:670).

1979 ströks homosexualitet ur det svenska registret över psykiatriska diagnoser. Sjukdomsstämplens togs bort efter att homosexuella på samma dag massjukskrivit sig samt ockuperat Socialstyrelsens trappa (Söderström, 1999b:675). 1984 lades betänkandet *Homosexuella och sambället* fram vilket senare ledde till en särskild lag om homosexuella sambor, en begränsad antidiskrimineringslagstiftning samt statligt stöd till riksorganisationen för homosexuella. År 1995 trädde partnerskapslagen i kraft i Sverige (Söderström, 1999b). Diskrimineringslagen stärktes i olika omgångar under 90- och 00-talet och kom att omfatta fler områden. 2009 infördes könsneutralt äktenskap ("Hbt-historia - RFSL", u.å.).

Den nya (villkorade) öppenheten

1998 ägde Europride rum i Stockholm och det betecknar Tiina Rosenberg som startpunkten för vad hon kallar den "nya öppenheten" (Rosenberg, 2002:103ff.). Idag är Stockholms prideparad Skandinavien största och utgör en folkfest, där runt 40 000 personer deltar i paraden och flera hundra tusen personer samlas för att titta på. Politiska partier, statliga institutioner och ett stort antal företag deltar årligen i paraden (Stockholm Pride, u.å.). Men det är inte bara under Pride homosexualitet har blivit synligt, utan också i mainstreamkulturen i form av film, tv-serier och reklam. Det homosexuella subjektet har blivit "respektabelt" i (vissa) nationella rum, men detta välkomnande in i det nationella rummet och i mainstreamkulturen är också villkorat och kräver ofta assimilering.

Lisa Duggan beskriver vad hon kallar den "nya homonormativiteten" som nyliberal sexualpolitik vilken inte utmanar dominerande heteronormativa antaganden och institutioner, utan snarare upprätthåller dem. Istället utmejslas en mainstream, avpolitiserad gaykultur som är kopplad till familj och konsumtion. Diskussionerna om separatism versus integration är, som kapitlet visar, inte nya, men Duggan placerar in denna homonormativitet i en tid av nyliberal politik (Duggan, 2002). Idén om en gemensam homosexuell erfarenhet som kan representeras i företagsstyrelser eller i reklamfilmer vilar dock ofta på specifika klass-, ras- och cisnormativa antaganden, där vissa personer och kroppar inte får plats i homonormativiteten. Välkommandet i olika rum kräver ofta vithet, möjlighet att konsumera och ingåendet i monogama parrelationer. Jasbir Puar pekar på hur homosexualitet inte längre förknippas med död (genom koppling till aids), utan till liv. Lagändringar och reproduktiv teknologi har öppnat upp möjligheter för homosexuella att delta i heteronormativa familjeinstitutioner genom att gifta sig och ha barn. Puar skriver också om homonationalism, det vill säga hur stater i västvärlden framhåller hbt-rättigheter för att på så sätt konstruera sig som liberala och demokratiska – i motsats till exempelvis muslimska länder som därigenom konstrueras

QUEER HISTORIA

som homofoba och odemokratiska. Det är emellertid inte vilka queera subjekt som helst som ryms i den nationella identiteten, utan de som kan assimileras in i homonormativa berättelser (Puar, 2007). Ett exempel i en svensk kontext på homonationalism är när Jimmie Åkesson, partiledare för det rasistiska partiet Sverigedemokraterna, i en debattartikel i Aftonbladet skriver att Sverigedemokraterna är ett parti för hbt-personer. Artikeln är ett svar på kritik de fått för sin konservativa kärnfamiljsorienterade politik. Han och medförfattaren Carina Herrstedt menar att det faktum att fler och fler öppet homo- och bisexuella personer blir medlemmar i SD är en indikation på ”den starka oro som många homosexuella känner inför massinvandringen och det homohat som den tilltagande islamiseringen medför”. Sverigedemokraterna beskrivs som en försvarare av västerländska och demokratiska grundvärden (Åkesson & Herrstedt, 2010). Genom dessa argument kopplas västerländska värden, demokrati och hbt-rättigheter samman, medan islam kopplas till homofobi (samtidigt som partiet för en homo- och transfobisk politik). Dessutom osynliggörs rasifierade queera personer och kroppar.¹⁹

Rydström illustrerar hur debatten under 2000-talet till stor del har handlat om rätt till äktenskap och fokuserat på familjepolitik (Rydström, 2004). Samtidigt har det vuxit fram en queer kritik mot lhbtq-organisationer och rörelser för att de stått för assimileringspolitik och homonormativitet. Istället för att som genom "Pride" fokusera på stolthet har queeraktivismen snarare omfamnat det avvikande, skamfulla och obegripliga (Wickman, 2010). Cathrin Wasshede som gjort intervjuer med queeraktivister i Göteborg visar hur hat och smuts är centralt i motståndet mot assimilering och normalisering som de menar präglar en rättighetsinriktad homorörelse. Det rena förknippas med normativitet, borgerlighet och det anpassade. Istället för att försöka distansera sig med sådant som klibbat fast vid föreställningar om queerhet används och framhävs det abjekt (Wasshede, 2013). Kritik har också riktats mot hur Migrationsverkets, Försvarsmaktens och polisens närvaro i Pridesammanhang sker på bekostnad av andra, mindre privilegierade personer, som inte kan delta för att detta skapar en otrygg miljö. Bland annat pekas polisens närvaro ut som särskilt hotfull och nätverket Queer Killjoys menar att polisens närvaro vid Pridesammanhang de senaste åren lett till ökad repression för andra deltagare, där personer vittnat om hur polisen vid olika tillfällen misshandlat, pepparsprayat, gripit och avlägsnat andra pridedeltagare som vid seminarier har ställt kritiska frågor och genomfört tysta aktioner med banderoller (Queer killjoys, 2014). Aktivistbaserade nätverk har också i en svensk kontext fört fram en antikapitalistisk kritik mot kommersialiseringen av lhbtq-sammanhang (som exempelvis

¹⁹ Ett annat exempel på detta är det Joint Statement av Fredrik Reinfeldt och Barack Obama som 2013 publicerades på Vita husets hemsida. Det inleds med att Sverige och USA är ”very special friends” och innehåller ett antal samarbetsområden. Bland annat nämns just HBT-rättigheter under mänskliga rättigheter som särskilt viktigt att arbeta för globalt – det vill säga någon annanstans (Vita huset, 2013) (detta uttalande sker samtidigt som svenska staten patologiserar transpersoner och amerikanska delstater har både homo- och transfoba lagar).

Pride), men också av hur företag tjänar "rosa pengar" på att marknadsföra sig gentemot lhbtq-personer (Nielsen, 2010).

Historien, staten och queera kroppar

Detta kapitel har syftat till att illustrera en historisk kontext mot vilken informanternas erfarenheter kan tolkas och förstås. För att återvända till inledningen av kapitlet vill jag igen understryka att jag inte gjort anspråk på att teckna en fullständig historia utan att texten bygger på olika berättelser som funnits tillgängliga vilket innebär att den också är full av luckor och tystnader.

Genom att titta på historien blir det tydligt hur den svenska staten, både historiskt men även idag, genom exempelvis lagar och diagnostisering relaterade till kön och sexualitet har sorterat, kategoriserat, skilt ut och markerat (queera) subjekt och kroppar som avvikande (Bremer, 2011; Edenheim, 2005). Sally Munt menar att processer där stater skiljer ut och stigmatiserar vissa grupper (som underklass, fattiga, sexarbetare, homosexuella samt utifrån etnicitet) får som följd att vissa kroppar kopplas till skam, skuld och äckel. Skammen kan ha direkt våldsamma konsekvenser för personer och kroppar, men har också en internaliserande effekt (Munt, 2007:2ff.). Historikern Nan Boyd skriver om relationen mellan kropp, nation och stat, och hur den materiella kroppen under slutet av 1800-talet fick betydelse genom att nya lagar och regleringar blev riktade mot kroppen, men också att kroppen blev ett statligt subjekt, en fysisk representation av ideologi. Genom detta menar Boyd att; "the body through its social and political gestures, indeed its social and political embodiments, began to participate more efficiently in its own regulation and prohibitions." (2006:421). Kroppen blir självreglerande som respektabel eller heteronormal i relation till nationen (nationalism) och till staten (juridiskt), där vissa kroppar värderas högre än andra. För att åtnjuta medborgarskapets privilegier, skydd, fri- och rättigheter krävs att en är kulturellt begriplig. De kroppar som inte lever upp till detta, de avvikande kropparna som överskrider gränserna för det normala, ses samtidigt inte som värda att skydda eller sörja (Boyd, 2006; Butler, 1993; Foucault, 1980). Detta återspeglas i det här kapitlet genom berättelser om bland annat kriminalisering, diagnostisering, undanskynda mötesplatser, krav på tvångssteriliseringar, repression och mediala hatkampanjer. Det är viktigt att understryka att detta inte är något som ligger långt bak i tiden utan även är aktuellt idag genom juridiska och medicinska diskurser kring könsuttryck. Så sent som 2013 tvångssteriliserade den svenska staten transpersoner och staten patologiserar fortfarande de som bryter mot normer för kön genom att använda psykiatriska diagnoser. Bremer har visat hur lagen om fastställelse av ny könstillhörighet vållar de personer som genomgår könsbekräftande behandling psykisk såväl som fysisk skada. Hon menar att de som kvalificerats för könskorrigering genom fastställelsen blir juridiskt erkända som det kön de själva känner igen sig som, men att detta sker på bekostnad av att de också mister

QUEER HISTORIA

något (Bremer, 2011). Folkhälsoinstitutets rapporter visar också hur lhbtq-personer, och i synnerhet transpersoner, har sämre psykisk hälsa än genomsnittsbefolkningen och i högre utsträckning blir utsatta för trakasserier och våld på grund av könsidentitet eller sexualitet (Folkhälsomyndigheten, 2015; Roth m.fl., 2006). Ett annat exempel är den ökade repressionen mot personer inom lhbtq-rörelsen som öppet kritiserar vad de betraktar som assimileringstendenser, pinkwashing och homonationalism. Queeraktivister har de senaste åren vittnat om hur de blivit utsatta för våld och repression av polisen under Pridesammanhang (Queer killjoys, 2014).

En linjär framåtrörelse?

Det här kapitlet har visat hur möjligheterna att utforma sitt liv har sett olika ut i olika tider, där diskurser rörande kön och sexualitet förändras över tid. Om jag skulle rita en tidslinje där jag markerade juridiska förändringar som skett skulle det vara frestande att anamma idén om historien som en framgångsrik och positiv utveckling där ”allt blir bättre”. Många förändringar har betytt andra materiella förutsättningar. Lhbtq-identiteter är idag mer tillgängliga och synliga. Juridiska förändringar har möjliggjort att det som tidigare kunde innebära frånvaro och förlust av exempelvis tillgänglig transvård eller möjlighet att skaffa barn på andra sätt är möjligt idag. Det finns fler mötesplatser, mer information och internet har också underlättat detta. Men samtidigt har det här kapitlet på olika vis problematiserat denna idé om linjaritet och utveckling och jag vill ägna den här avslutande diskussionen åt att ytterligare diskutera detta.

Tiina Rosenberg talar om den homosexuella identitetsberättelsen i Sverige som på ”många sätt en assimileringpolitisk framgångssaga” (Rosenberg, 2002:104). Den ökade acceptansen och lagändringarna är ofta villkorade av inrättning och assimilering (Rosenberg, 2002; Stryker, 2006). Elizabeth Freeman diskuterar hur det är vanligt att använda vågen som metafor för olika generationer inom politiska rörelser (bland annat den feministiska) som en idé om politiska generationer som avlöser varandra i progressiv tid. Hon menar att denna behöver problematiseras, och att vågor också består av motströmmar och baksug där vågens framåtsträvande rörelse också innebär en bakåtrörelse (Freeman, 2010:65). Rydström menar att med en blick på historien så förefaller varje steg till liberalisering av lagstiftningen åtföljas av en åtstramning av någon form. Han exemplifierar detta med den ökande öppenheten under 90-talet som åtföljs av en mer subtil men ökad kontroll av oönskade sexualiteter, som att buskarna i de klassiska raggingsparkerna i Stockholm kapades, och att omklädningshytterna på badhusen togs bort (Rydström, 2004:38, 51). Ett annat exempel är när det sköts till statliga pengar för RFSL:s lokaler på Sveavägen, samtidigt som bastulagarna infördes. Ökade möjligheter för transpersoner att få vård för också med sig krav på att inrätta sig i vissa förbestämda berättelser med tydliga könsideologier. Dessa åtstramningar är svåra att få syn på i en illustration av en tidslinje där nyinförda rättigheter tycks avlösa varandra.

KAPITEL 5

En ytterligare fråga som blir relevant är vad utveckling i form av ökade rättigheter betyder för olika personer, vem är det som ges rätt och till vad? Dean Spade varnar lhbtq-rörelsen för att ställa ”inkludering och juridiskt erkännande” som de främsta politiska målen. Spade visar hur många större organisationer som arbetat för lesbiska och bögars rättigheter kompromissat för en nyliberal agenda, och menar att detta resulterar i stora kostnader och ökad marginalisering för de som är mest sårbara i relation till homo-, transfobi och statligt våld. Dessa personers liv är ofta kontrollerade av juridiska och administrativa system av dominans (som fängelser, välfärdsprogram, fosterhem, rehabiliteringsvård, härbärgen, arbetsförmedlingen), vilka i sin tur ofta vilar på och förutsätter rigida binära könsnormer. Istället menar han att det är viktigare att arbeta för avskaffande av fängelsesystemet, omdistribuering av resurser och att organisera sig mot en restriktiv flyktingpolitik (Spade, 2011:15ff.). Till de institutioner Spade nämner vill jag lägga äldreomsorg som en sådan institution där personer blir sårbara och utelämnade till andra. Även i en svensk kontext är arbetsmarknaden och socialförsäkringssystemen i förändring, en allt mer restriktiv flyktingpolitik förs och beteenden som förknippas med fattigdom blir i allt högre grad kriminaliserade. De (allt fler) lhbtq-personer som lever utan papper kan exempelvis inte tillgodogöra sig de rättigheter som staten erbjuder lhbtq-personer. Spades poäng är att det endast är de mer privilegierade skikten av lhbtq-personer som åtnjuter de ökade rättigheterna som staten instiftar, medan de mindre privilegierade personerna förblir utan rättigheter. Antidiskrimineringslagar är populära, men en diskrimineringslag som är kopplad till arbete har kanske inte någon betydelse för den som på grund av transfobi står utanför arbetsmarknaden osv. Spade menar också att de rättighetsdiskurser (däribland antidiskrimineringslagarna) som är så centrala i en liberal kapitalistisk kultur omvandlar sociala problem till något individualiserat där det inte finns något problem om det inte finns någon förövare eller ett skadat offer. Det tar också bort fokus från hur staten skapar strukturell och systemtisk transfobi genom assimilerande krav och lagar (Spade, 2011:79ff.). En ytterligare viktig poäng Spade gör är att visa hur antidiskrimineringslagar också bygger på att utsatta transpersoner förväntas kontakta och ta hjälp av polisen och staten när något händer, vilket kan vara svårt för personer som i många fall blivit utsatta för våld och trakasserier av just polisen. I en svensk kontext är detta relevant utifrån Folkhälsoinstitutets undersökning som visar att transpersoner i stor utsträckning inte bara har lågt förtroende för samhällsinstanser som polis, hälso- och sjukvård och socialtjänst, men som också visar att 25 procent av alla transpersoner som blivit utsatta för våld på grund av sitt könsuttryck har blivit det av en polis som varit i tjänst (Folkhälsomyndigheten, 2015). Det kan alltså vara betydelsefullt att reflektera över vad ökade rättigheter betyder för olika personer samt vilka personer som kan dra nytta av dessa.

Kapitel 6

O/möjliggörande kontexter: erfarenheter från tidigare i livet

Det förra kapitlet blickade tillbaka på hur det sett ut under 1900-talet och fram till idag och gjorde nedslag i olika juridiska, statliga och sociala processer som relaterar till könsidentitet och sexualitet. Detta empiriska kapitel dröjer sig kvar vid tiden och frågar – vad betyder detta för personer som levde då? Vilka avtryck har exempelvis lagar, diagnostiseringar och mediala hatkampanjer satt i människors liv? Personerna jag har intervjuat föddes under första halvan av 1900-talet, med ett spann där den äldsta personen är född 1922 och den yngsta 1950. Det betyder med andra ord att de kommer från olika generationer, men samtidigt att de alla har varit unga, växt upp och levt större delen av sina liv under det seklet.

Som Mayer skriver är relationen till (historisk) tid central i studier av livsloppet, eftersom livslopp är inbäddade i historiska perioder (Mayer, 2004). Baars menar också att gerontologin utgår allt för mycket från kronologisk ålder, och missar att åldrandet är något som sker över tid såväl som i vissa tider. Samtidigt menar han att tidsbegreppet sällan analyseras eller problematiseras vidare i äldrestudier (Baars, 2009). Tid är också knutet till rumslighet, där ”tidsanda” betyder olika saker på olika platser. Även om personerna jag har intervjuat då befann sig och levde i en svensk kontext, har de också rört sig mellan olika platser under livet. Några har migrerat från andra länder till Sverige, andra har flyttat iväg, kommit tillbaka. Några har rört sig från landsbygden till staden, andra åt andra hållet. Det här kapitlet fokuserar på just betydelse av tid och rum, och hur dessa faktorer, som ramar in livsloppet, enligt de personer jag intervjuat påverkat vad som upplevts möjligt att säga, vara och göra utifrån olika kontexter som informanterna har befunnit sig i under livet. Detta betyder emellertid inte att jag ser (historisk) tid som

KAPITEL 6

en universell linje där det är möjligt att göra ett nedslag utifrån en kronologisk tabell och konstatera att det var på ett visst sätt just då – det är också beroende av plats och kontext. På samma vis betyder platser och rum olika saker vid olika tider, för olika personer och i olika kontexter. Men tid och rum har stor betydelse, och i det här kapitlet utforskas informanternas erfarenheter av att leva i vissa tider och på vissa platser, samt vad förändring över tid och plats kan betyda. Tid och rum är naturligtvis faktorer som skär genom hela analysen och i alla empiriska kapitel, men som i detta kapitel är i särskilt fokus. Den första delen av kapitlet fokuserar mer på tiden och på betydelser av historisk tid, medan den andra delen tittar närmare på betydelser av plats.

Tidsanda, historisk tid och det förflutna

Detta inledande avsnitt handlar om hur informanterna upplever att det pratades om icke-normativa könsidentiteter och begär när de var unga, om vilka bilder eller skildringar som fanns, samt vad detta betydde för ens egna upplevda möjligheter.

Queera könsidentiteter och begär som osynliga, sjuka eller kriminaliserade

Under intervjuerna har vi ofta kommit in på spår kring vilka bilder eller föreställningar av begär eller könsidentiteter som fanns (eller inte fanns) när informanterna var unga. Många av de personer jag har intervjuat menar att det var något som inte alls existerade eller något det talades om. En vårdag åker jag och träffar Bengt, som är 77 år när vi ses i den villa där han lever ensam. Han identifierar sig som heterosexuell, man och transvestit. Han har barn och barnbarn från tidigare äktenskap. Efter en rundvisning i det gamla huset, som också är en rundvisning i historien med möbler och tapeter från olika tider, genomför vi intervjun i vardagsrummet samtidigt som vi dricker te. Bengt pratar om hur det var som ung:

Det här med transvestit, transvestism och sänt det fanns ju inte. Man pratade inte om, man kunde inte läsa, det fanns ingenting. Definitivt pratade jag inte med föräldrar om någonting sänt där, man pratade ju inte sex överhuvudtaget, och homosexualitet och att vara intresserade av andra, nej, det var lite sjukt bara över det då. Det var någonting som man inte brydde sig om. (Bengt)

Bengt minns det som att medan homosexualitet sågs som något sjukt, så var transidentiteter och praktiker något som inte överhuvudtaget existerade, varken som något det pratades om eller gick att läsa om. Kjell, en annan av de transidentifierade personerna, har liknande erfarenheter. Vi ses i lokalerna för den förening som Kjell är engagerad inom, i den medelstora stad där hen bor tillsammans med sin partner. Kjell identifierar sig som transperson, och vill inte definiera sig utifrån binära könskategorier som man och kvinna. Hen säger:

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

Om man går tillbaka då till min ungdom däruppe så... Ja, man kände ju ingen som var homosexuell. Det fanns vissa personer som man misstänkte att de var homosexuella och några transpersoner hade man ju inte ens hört talas om, jag tror inte ens man hade hört begreppet. Så visst spelar väl tidsandan in också naturligtvis. (Kjell)

Kjell var ung i en tid där trans inte fanns, eller användes, som identitet eller begrepp. Det är återkommande i transpersonernas berättelser hur transidentiteter inte fanns tillgängliga, de var otillgängliga genom att de var osynliga.

När jag träffar Olof, som identifierar sig som bög, är han 69 år och bor ensam på en mindre ort. Vi ses i en väns lägenhet i en stad som ligger i närheten av Olofs hem. Olof ser tillbaka på när han gick på internatskola som ung, där de hade en husföreståndarinna:

Hon var en väldigt konstnärlig människa, hon sysslade med konst och sånt och jag minns att hon en gång skulle lägga ett horoskop för mig, hon älskade att göra det. Så när hon berättade så sade hon, 'Jag tror att du kommer att bli homosexuell'. Och jag visste inte vad det var, så jag gick och slog upp i våra uppslagsverk, vad säger hon? Men någonting att läsa, det fanns absolut inte. Och det nämndes inte överhuvudtaget i, vi hade ju sexualundervisning i skolan, men det nämndes absolut ingenting. (Olof)

Även homosexuella identiteter och praktiker kunde alltså upplevas som osynliga, även om det i de flesta berättelser snarare framstår som att det uppfattats som något negativt vilket blir tydligt i ett citat från Inge. När jag kom i kontakt med Inge var han inlagd för vård i livets slutskede. Vi genomförde intervjun på telefon, uppdelat på några olika tillfällen eftersom han var trött och hade mycket dålig hälsa. Inge gick tyvärr bort under den här tiden, och vi hann aldrig göra sista delen av intervjun. Inge var 88 år när vi pratade med varandra, han identifierade sig som homosexuell man och var gift med en annan man som han då hade levt tillsammans med under många år. Han hade barn från tidigare äktenskap. När Inge pratar om när han var ung säger han:

Jag umgicks med pojkar, det var inte det men jag... vågade aldrig. Det var flera som försökte våga med mig men det blev aldrig någonting. Ja, jag visste bara vad som stod i Nordisk familjebok och i Läkarboken och hur farligt och dåligt det var, hur dåligt det var. Jag visste om att det var förbjudet, jag visste om att när jag var i lumpen att det var straffbart (Inge)

I Inges citat kopplar han samman hur han inte "vågar" trots att andra pojkar "försökte våga" med honom, med hur "farligt och dåligt" det var. Inge är född på 1920-talet vilket betyder att homosexualitet fortfarande var olagligt när han var tonåring, och han refererar till hur han visste i lumpen att det var straffbart. I detta citat, samt i Bengts citat ovan går det att spåra hur statliga och medicinska diskurser om könsidentitet och sexualitet ger avtryck i personliga upplevelser. Homosexualitet framstod i läkarböckerna som farligt och dåligt, och när Bengt säger att det är "något sjukt över" homosexualitet är det kanske möjligt att förstå uttalandet utifrån hur det då av staten var klassat som en

KAPITEL 6

psykisk sjukdom. Statens och medicinska experters reglerande av sexualitet lämnar spår i hur personer reglerar sina kroppar, uttryck och begär (jmf Boyd, 2004; Munt, 2008). Det kan också handla om mediala kampanjer som påverkar hur en relaterar till sexualitet. Lars, som är 75 år vid intervjun, lever på landsbygden med sin man. Han som är född 1935 minns Kejne-affären och Vilhelm Mobergs texter:

Jo, men alltså jag upplevde ju femtiotalet och det var... Jag menar, jag är född 1935, så jag var tjugo då -55. Du förstår det var hemskt, Vilhelm Moberg, han hatade ju kungen och så hatade han de homosexuella och han skrev så fult om, fruktansvärt var det. Men sen var det ju då någonting som hette Kejneaffären och jag tror Kejne var justitieminister eller något sådär, jag satte mig aldrig in i vad, men det skrevs hemskt mycket om och då var det den homosexuella, ja det var liksom en klick som försökte styra det här samhället i fel riktning (...) Jo, men så var det och jag var lite för ung för att förstå det där och justitieministrar var inte något som jag hade någon större, men Vilhelm Moberg tyckte jag om som författare, men däremot alla de där hemska artiklarna som han skrev då, och det var delvis mot den här Gustav den femte. (Lars)

Lars beskriver femtiotalet som ”hemskt” och refererar till hur media framställer homosexuella som en klick som försöker styra samhället, men också hur han särskilt minns Vilhelm Mobergs homohat. Som jag diskuterade i det förra kapitlet var 1940- och 50-talen en tid där homosexualitet i media blåstes upp och skandaliserades, både i samband med avkriminaliseringen och med de rättsprocesser som ägde rum. Lagstiftning, medicinska diskurser, och mediala debatter är alltså sådant som spelar in för vilka föreställningar av könsidentitet och sexualitet som fanns. Rosenfeld pekar på hur en måste se intersektioner mellan historia, generation och livslopp å ena sidan, och hur det påverkar möjliga identiteter å andra sidan. Hon använder begreppet ”identitetskohorter” för att peka på kohorter som kan överskrida åldersgenerationer, men som har erfarenheter av att dela subkultur, samt av att förhålla sig till historiskt specifika ideologier som råder, men också skapa och delta i konkurrerande sådana. Hon exemplifierar detta genom att beskriva hur homosexualitet fram till 1970 i en amerikansk kontext inte sågs som ackrediterande, hur det förväntades ta plats endast i privata rum, där diskretion sågs som eftersträvt, medan det efter 1970 sker en förändring där det ses som positivt och öppenhet och stolthet värderas högre (Rosenfeld, 1999). Jag menar att det är svårt att dra sådana tydliga linjer för årtal och göra kausala samband på det sättet. Andra saker såsom den nära omgivningen och vilka platser en rör sig på etcetera spelar också in för ens erfarenheter. Men samtidigt menar jag att det också har betydelse i vilken tid en lever, där vissa dominerande diskurser, debatter och samtal kan prägla ens minnen, erfarenheter och känslor. Men det kan också handla om det som inledde det här avsnittet – tystnader och att uppleva att ens könsidentitet eller begär inte finns som referenspunkt, vilket leder över till hur det är när det inte finns några queera förebilder.

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

Avsaknad av queera förebilder

En dag är jag hemma hos Ingrid, som bor tillsammans med sin fru i en medelstor stad. Jag känner mig snabbt välkommen hemma hos dem och stannar kvar på kvällen och äter middag. Ingrid identifierar sig som lesbisk och är 69 år när vi träffas. Ingrid har under några år bott i USA och hon har barn från ett tidigare äktenskap. När Ingrid pratar om att vara ung kommer hon in på bilder av lesbiskhet, och att det fanns få förebilder:

Jag är då född på 40-talet, tonåring på 50-talet. Det fanns inte så många lesbiska som man hörde talas om. Karin Boye, tog livet av sig. Birgit Tengroths romaner eller noveller var oerhört deprimerande. Jag hade en kusin som var lesbisk och alkoholist som söp ner sig så oerhört. Inte ville jag bli sån. Det fanns verkligen ingen som man kunde använda som modell. (Ingrid)

Det Ingrid säger återkommer bland de lesbiska kvinnorna jag har intervjuat, där de lesbiska skildringar som fanns när de var unga beskrivs som deprimerande och utan lyckliga slut. Utanför skönlitteraturen finns inte heller så många förebilder att tillgå, även om Ingrid hade en lesbisk släkting kände de flesta inte till någon. Ingrid upplever inte att det fanns någon som hon kunde "använda som modell".

En dag träffar jag Anita, som när vi sågs var 66 år. Anita identifierar sig som lesbisk, och är gift med en annan kvinna. Vi ses på hennes kolonilott och sitter i den lilla kolonistugan och dricker kaffe. När jag frågar Anita om det fanns några tillgängliga bilder eller texter av lesbiskhet när hon var ung säger hon:

Egentligen inte mycket. Det är ju den här Claddy Hall, Ensamhetens brunn men den läste jag mycket senare. Sen tyckte jag mest att det var, nej inte mycket, ganska tomt. Men annars var det ju mer öden som var väldigt negativt, typ Karin Boye. Du vet såhär självmords, sådär så att det var väldigt lite positivt. Den första positiva förebilden tycker jag, hon är ju nästan i ålder med mig, det är Gerd Brantenberg egentligen. Som kom liksom ut och började skriva, tycker jag nog. Som ja, tog upp det på ett annat sätt. (Anita)

Även Anita upplever att det lilla som fanns var negativa bilder av lesbiskhet, där det lesbiska livet slutade i självmord. Hon nämner också Radclyffe Halls *Ensamhetens brunn* som Sara Ahmed har skrivit om i relation till lycka. Ahmed analyserar den som ett exempel på ett verk som fungerar som en berättelse om queer olycka. Ahmed menar att lyckoskript fungerar som ordnande apparater som riktar kroppar, får dem att rikta sig mot, eller stanna längs med rätt (heterosexuella) linjer. Att avvika från de linjerna blir att hotas av (avvikelsens) olycka. Ahmed menar att dessa lyckoskript har en kraftfull funktion genom att de avger löften om att om en gör på vissa sätt så kommer vissa saker hända, det vill säga att de även fungerar som hot och uppmaningar om att inte göra vissa saker (Ahmed, 2010:96). Detta finns närvarande i både Anitas och Ingrids citat där de lesbiska karaktärer som fanns, fiktiva eller i det verkliga livet, kopplas samman med olyckliga öden. Den typen av skildringar av lesbiskhet spelar också in när det gäller livsval, som Ingrid säger ”inte ville jag bli sån”.

KAPITEL 6

En solig vårdag när jag träffar Lars, som jag redan presenterat i texten, möter jag också hans man Matti på deras gård där de bor tillsammans. Matti är 67 år. De nämner båda Pontus Wikners bok som de menar hade mycket stor betydelse, men också boken *De homosexuella och kyrkan*, men bägge dessa böcker kom ut först i början av 70-talet när de var i trettioårsåldern. Jag frågar Matti om det fanns något att läsa innan dess:

Nej, man hade ingenting. Eller jo, jag minns alltså, man stötte ju på, jag visste ju redan själva ordet när jag var tolv år redan, men det fanns ju ingenting att läsa. (...) Men sedan fanns det ju sådana böcker eller texter där man presenterade liksom olika orsaker varför folk blir så. Alltså det är, så småningom kom man över dessa funderingar, 'varför blir man', alltså, det var ju liksom helt onödigt alltså, det är ju bara ett sätt att vara människa. För mig har det här med, min biologiska utbildning hjälpte mig. Jag ser ju liksom naturens rikedom är oändlig och det är bara ett uttryck av samma sak. *skratt* Så alltså naturen provar sig fram hela tiden och man kan inte säga liksom, man kan inte sätta på några värdeomdömen alltså om någon blomma är blå eller vit *skratt*. (Matti)

Matti minns att han hört ordet homosexuell, men att det inte fanns något mer att läsa utöver böcker med förklaringsorsaker (där utgångspunkten då också blir homosexualitet som avvikelse). För honom blev istället förståelsen av världen som han fick från biologin något han kunde använda för att också förstå homosexualitet. Framförallt blev det kanske ett sätt att relatera till sig själv och sina känslor bortom en heteronormativ syn där sexuella praktiker inte behövde värderas olika. Det påminner också om att detta var en tid innan lhbtq-politiskt motstånd skapat förskjutningar och andra sätt att se på och prata om sexualitet, vilket gör att Matti själv fick hitta sätt att förhålla sig till detta.

Lena är den första transidentifierade personen jag träffar för intervju. Jag åker till hennes hem på landsbygden där hon lever med sin katt och hon tar emot mig på trappan när jag kör in på gården. Hon är 65 när vi ses och identifierar sig som transsexuell kvinna. Hon har tidigare varit gift med två olika kvinnor, samt haft relationer med både kvinnor och män. Lena har genomgått en könsutredning och fått diagnosen transsexuell, hon tar hormoner men har inte fått genomgå kirurgi på grund av sin hälsa. Innan vi börjar intervjun pratar Lena mycket om sin sorg över att ha förlorat sin partner som nyligen gått bort. Jag skriver i mina fältanteckningar att jag känner mig berörd av intervjun och att jag upplever att Lena blottar mycket av sin sårbarhet och ensamhet på ett utelämnande sätt. Lena berättar om hur hon tidigt ville klä sig i kvinnokläder men förstod att det sågs som "fel", och jag frågar om när hon hörde om trans när hon var ung. Hon svarar då:

Oj, oj, oj, då var jag, det hade jag inte en aning om då, jag trodde jag var ensam i hela världen, och var galen. Så att, nej det hade jag inte en aning om, alltså, vad det var. Hade aldrig hört transvestit, eller vad det var. Så att nej, men ... Det var ju så, man hade aldrig hört, man visste ju inte vad det var. (Lena)

Att uppleva ett begär efter något som det varken finns ord för, eller representationer av, sätts i Lenas berättelse i samband med känslor av ensamhet, men också till en känsla av att vara galen. Jag tolkar det som att en hamnar utanför begriplighetens ramar, där att

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

falla utanför det som förknippas med normalitet i relation till kön kopplas till att röra sig bortom det normala, friska och förståeliga (jmf Butler, 2006).

Denna historiska kontext, där det saknades queera förebilder, och där de få bilder som fanns förknippas med något olagligt, sjukt, ensamt, tragiskt eller något negativt kunde alltså enligt de personer jag intervjuat leda till en situation där möjligheterna att känna eller uttrycka sina egna begär eller könsidentiteter blev begränsade.

Omöjliga identiteter och praktiker

I Inges tidigare citat berättar han om hur han redan i lumpen hade killar runt omkring som närmade sig honom, men att han inte vågade ta steget ut. Senare i intervjun berättar han om en speciell händelse där han och en annan kille gick iväg och badade tillsammans och när de klädde av sig så ”syntes det ju mellan benen vad vi ville och vi gick sakta, sakta fram emot varandra, och vi var en decimeter ifrån att det hade hänt, för vi var så kåta så vi var ju helt förstörda, nej, och då hoppade vi i vattnet. Sen pratade vi aldrig mer om det här”. Om denna händelse säger Inge:

Så känslorna fanns, äkta då, redan på 40-talet. Det hade kunnat bli någonting då, men det var, jag bortträngde alla, alla homosexuella känslor, bortträngde dem. Jag visste inte om, jag visste att det var någonting som inte var bra och alltså att säga ordet homosexuell, bevare mig väl. (Inge)

I Inges berättelse är det känslor, men också kroppsliga begär genom åtrån efter en annan man närvarande, men eftersom homosexualitet var förknippat med det som ”inte är bra” och det otänkbara blir den något som måste trängas bort och som inte kan ageras ut, eller ens sägas. När Olof berättar hur det var när han var ung säger han:

Nej, man kan ju bara se det att jag hade ju aldrig i livet gått och sagt, ska vi se, när jag var 25 år gammal, att jag är gay till någon jag inte kände, aldrig. Och lagen var ju så konstig också minns jag, det var ju i Finland. Vi besökte, det var den här dansken jag var ihop med då, vi bodde på ett hotell i Helsingfors, och där hade receptionisten i hotellet anmält oss och trodde, tänkte då att vi är nog homosexuella. För homosexuella fick inte ta in på samma rum i Finland på den tiden. Och det här är bara 70-tal. Så att mitt i natten rusade polisen in för att se vad vi håller på med. (Olof)

Olof beskriver det som otänkbart, när han var 25 i mitten av sextioalet, att berätta för någon han inte kände att han var gay, ”aldrig i livet”. Han refererar till hur homosexualitet fortfarande var kriminaliserat (i Finland avkriminaliserades homosexualitet först 1971 och att ”uppmuntra till homosexualitet” var olagligt fram till 1999), och berättar också om erfarenheter av repression, där han och hans partners blotta samvaro på ett hotell blir sedd som anledning för statlig intervention där polisen rusar in mitt i natten. Kriminaliseringen av begär blir här inte heller bara ett avlägsset hot, utan realitet där staten ger sig själv rätt att ingripa i personers privata liv. Polisen stormar in mitt i natten för att granska personers kroppar och praktiker, och huruvida gränser

KAPITEL 6

mellan kroppar upprätthålls. Det illustrerar väl vad Boyd skriver om relationen mellan kroppen och staten, där kroppen är i högsta grad politiserad och på olika sätt kopplad till staten (Boyd, 2006). Det betyder samtidigt, som Boyd skriver, inte att kroppen alltid är duperad eller foglig; trots lagen är Olofs begär där och han har sexuella relationer med andra män, men det sker med risk för statligt ingripande.

Erland är en annan person jag intervjuar. När jag en höstdag kommer hem till honom slås jag direkt av hans sympati och entusiasm. Han inleder intervjun med att läsa en lång dikt på vers om sitt eget liv. Sedan berättar han om sitt liv genom en brokig historia med många olika spår. Även formen för intervjun blir brokig, med pauser för att visa foton, internetsidor, telefonen som ringer, katten som vill in och rök- och fikapaus. Erland bor med sin katt i en lägenhet i en medelstor stad, och är 73 år när vi ses. Han har tidigare haft relationer med både kvinnor och män, men träffar idag bara män. Om sin ungdom säger han såhär i relation till sexualitet:

E: Det fanns någon form av bisexualitet i faggorna, men det kunde man ju inte prata om, gud nej, inte ens för sig själv.

A: Försökte du bara tränga undan det eller?

E: Ja, fantasierna fanns förstås, det gjorde de ju.

A: Hur, hur kändes de då, blev det nånting som blev skamfullt eller var det...

E: Ja, naturligtvis, det var, bara för några år tidigare så var det ju straffbart, homofil, aldrig! Gud nej. (Erland)

Erland beskriver det bisexuella begäret som otänkbart att prata om, eller ens tänka på i relation till sig själv, när han var ung. När jag frågar om det blev skamfullt (och i högsta grad är med och skapar berättelsen) hänvisar också Erland till hur det bara några år tidigare varit straffbart. Avkriminaliseringen skedde 1944 och Erland som är född 1937 var tonåring under femtiotalet. Även om kriminaliseringen är borttagen ligger statens reglering av begär kvar i personers medvetande och bidrar, med Boyds ord, till självreglering av kroppen som respektabel och heteronormal (Boyd, 2006:421). Men återigen finns det sprickor, som Erland beskriver det fanns fantasierna där. Staten försökte, och försöker, kontrollera kroppen, men i kroppen finns också begär, fantasier och känslor som samtidigt står utom statens kontroll.

Apropå att vara ung säger Lena att ”det var ju ingen idé att säga någonting då på 50, 55, 60-talet du vet det var ju ... Farsan var ju rätt dominant också så att det hade liksom nog inte fallit i god jord, tror jag inte faktiskt. Man hade fått sig ett par riktiga hurringar vet du och sen hade saken varit utagerad för hans del”. Både i Olofs, Erlands och Lenas citat hänvisas det till tidsandan för att förklara hur begäret eller transidentiteten var något en inte kunde prata om, eller ibland inte ens kunde erkänna för sig själv.

De här berättelserna ger en bild av hur de diskurser som omgärdar oss, och som vi ingår i, har betydelse för vilka identiteter och ageranden som blir möjliga och tillgängliga (Burr; 2004:31; Winter Jorgensen, Phillips, 2000:21). I tidliga och rumsliga

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

kontexter där queera begär och identiteter konstrueras som avvikande, sjuka eller otillgängliga uppstår situationer där personer inte upplever att de kan vara öppna med eller ens för sig själva erkänna sitt begär eller sin könsidentitet. Munt menar att "groups that are shamed contain individuals who internalize the stigma of shame into the tapestry of their lives, each reproduce discrete, shamed subjectivities" (Munt, 2008:3). Informanterna refererar dels direkt till statliga (juridiska) och medicinska diskurser som när de pratar om lagar eller medicinska definitioner av exempelvis homosexualitet. Men också till att en vet att det är "något sjukt" som Bengt säger, det vill säga en medvetenhet eller känsla av att vissa identiteter och praktiker är förknippade med skam och stigmatisering. Makten är, som Foucault skriver, inte (begränsad till) "institutioner och apparater som garanterar medborgarnas underkastelse i en given stat" (1980:117). Snarare menar han att makt finns överallt och fungerar relationellt. Den statliga kontrollen fungerar subtilt och genom internalisering. Med andra ord är den är knuten till internaliserad kunskap hos subjekt om det som betraktas som normalt vilket i sin tur begränsar tankar, känslor och ageranden.

Förskjutningar över tid

Det sker också förändringar över tid, där betydelser av könsidentitet och sexualitet omförhandlas. En vårdag träffar jag Marianne i hennes hem. Hon lever som särbo i en större stad, är 65 år när vi ses och identifierar sig som lesbisk. Marianne berättar om de tidiga frigörelsedemonstrationerna:

Jag tror att det var en av de allra första demonstrationerna i Stockholm, så gjorde jag jobb på det om jag inte minns fel, och då var det fortfarande folk som gick med påse på huvudet. Ja, man fattar inte idag vet du, och det var verkligen inget långt tåg. De gick upp mot Vasaparken. Ja, och så var det någon fest där i parken, jag vet inte om det var första året men det var det några år i rad när de hade börjat komma igång lite mer (...) och så delade man ut det här ruttna apelsinen-priset till de som hade visat stor homofobi. Ja, men sen så, och bara det när man ser på demonstrationerna och gayveckan som vi sa förut då, nu är det väl Pride som har vuxit och blivit helt alltså accepterat, fränsett de värsta homofoberna då. Och QX-galan och Mona Sahlin och andra solar sig och så, så att det är enorm skillnad, på klimatet. (Marianne)

Marianne berättar om hur hon som journalist gick på de första frigörelsedemonstrationerna i Stockholm, det som senare skulle bli Pride. Hennes minne av hur några av de som gick i det korta tåget hade påse på huvudet berättar något om samhällsklimatet, där de första stegen mot frigörelse och synlighet är förenade med risk och där bibehållen anonymitet blir viktig. Priset som delas ut kan också ses som försök att göra motstånd mot en dominerande bild av homosexualitet som avvikande, där uppmärksamheten istället riktas mot det homofoba som det som är negativt. Matti och Lars minns också hur de deltog i demonstrationer:

KAPITEL 6

L: När vi gick i de här demonstrationstågen i Stockholm, då var det inte helt ofarligt och det var klart att vi var ju några stycken så vi var inte helt ensamma.

M: Ja, de började ju precis på sextioalet, det var ungefär när vi träffades, då var de allra första frigörelsedemonstrationerna.

L: Du vet att det var ju också så att, det här att vi var accepterade och de enda som accepterade oss var vänsterpartiet.

M: Ja, Björn, vad hette han, en vänsterpartist som egentligen var den enda som hade fattat.

L: Vi fick inte gå i socialdemokraternas tåg, det gick inte, och sen vet jag inte, det var ju första maj. (...)

M: Sen var det ju första maj-demonstrationer där både VPK och vad hette det, SKP, Sveriges Kommunistiska Parti, en liten del alltså, RFSL var med där.

L: Och där fick alltså homosexuella gå, men i de andra tågen fick de inte.

M: Men sen började det bli, sen var det en utveckling det här att RFSL bjöd alltså någon kväll alla politiska partier till en sån här paneldiskussion, då fick de svara alltså för sig, hur de såg på saker och där var ju Barbro Westerholm från Folkpartiet som var också på klarvatten alltså.

L: Och du vet att det var så här att några demonstrerade, Barbro Westerholm var chef för Socialstyrelsen, och de satte sig där ett antal personer i trappan där,

M: Han som var ordförande i RFSL, vad heter han, han och gänget satte sig på trappan där och 'vi är sjuka'.

L: Då sa de att de var sjukskrivna och...

M: Barbro ordnade det, så att det ströks bort alltså.

L: Och det var klart att det, jag tyckte alla fall alltså att de var fantastiska.

När Lars säger att det inte "var helt ofarligt" hänvisar han till det risktagande som det innebär att vara öppen på gatorna (se mer om detta i kapitel 8). Att vara öppen som homosexuell ledde också till att inte få demonstrera med andra partier än vänsterpartiet. Detta blir intressant i relation till Mariannes citat om hur högt uppsatta politiker idag solar sig i det "hbt-vänliga" klimatet. Både Mariannes samt Matti och Lars citat rymmer samtidigt en berättelse om förändring över tid, där RFSL gjort påtryckningar, där sjukdomsstämpeln tagits bort och där politiska partier inte längre exkluderar homosexuella utan istället ses som självklara inslag på Pridefestivaler. Men hur upplevs denna förändring över tid av andra, och hur påverkar det ens praktiker och sätt att leva? Som avhandlingen kommer att visa så finns det olika berättelser i intervjuerna om hur det kan upplevas som enklare att exempelvis vara öppen vid olika tillfällen i livet. Detta relateras ibland till personlig utveckling, ibland till att den kontext en befinner sig i ser annorlunda ut, exempelvis vilka som finns runtomkring, eller hur livet är strukturerat. Men det finns också berättelser där tidsandan finns med som förklaring till varför det kan vara enklare att vara öppen med begär eller könsidentiteter. När jag frågar Erland, som tidigare under livet haft relationer med både kvinnor och män hur det ser ut nu för tiden svarar han:

E: Nej, nu nu säger jag på skoj att jag har vuxit ifrån det. Nej nu lever jag ut, för nu är det ju inte skamligt längre, nu är det ju populärt... nu är det ju inne.

A: Och hur öppen är du med din..

E: Ja, jag förvänar mig själv ibland, bara mottagandet av dig såhär och sitter så här och snackar. Nej nu, stolt är jag inte, men jag står för vem jag är. Det har jag aldrig gjort, har jag aldrig gjort. (Erland)

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

Skiftande diskurser leder till skiftande upplevda möjligheter. Både när det gäller att kunna ”stå för vem en är”, men också när det gäller sexuella och intima praktiker, där Erland numera enbart har relationer med män.

Bengt berättar hur han länge var öppen med sin transidentitet i sitt äktenskap, men inte för omvärlden:

B: Så att åren gick ju där och i äktenskapet så talade vi väl om det lite grann, men det fanns inte plats för det på något vis i alla fall. Det fanns ingen information att få, och skulle man då klätt sig och gått ut på stan såhär på 60-, 70-talet, jag menar *pustar* det hade inte varit bra alls. (...)

A: Men då var det på ganska sena dar egentligen som du...

B: Ja, som jag kom ut ja. Ja. Och då gick jag ju rätt ut också. Jag menar, har man väntat så länge, så har man ingenting att vänta på då, då må de rasa då, må vänner falla som käglor. Men det föll inga vänner som käglor, utan det blev bara fler istället, så att det var jättefint ju. Å andra sidan, så känner jag inte att jag ångrar på något vis, och tycker det var fel att jag inte gick ut tidigare, för jag var kanske inte mogen för det och framför allt, samhället var inte moget för det heller. Så att det har hänt så mycket, på de där åren som gjorde att det blev så positivt som det har blivit. (Bengt)

I Bengts citat blir det tydligt hur historisk tid ges betydelse där 1960- och 70-talet upplevts som en tid där vissa praktiker inte är möjliga, och där samhället ”inte är moget för det”, medan det vid en senare tid upplevs finnas andra möjligheter, både för honom själv men också i samhället. Bengt var ändå rädd för att vännerna skulle försvinna när han ”gick rätt ut”, men fick ändå en positiv upplevelse där vänner stannade och han fick nya bekanskap. Detta relateras bland annat till att det ”hänt så mycket på de där åren”. Som det förra kapitlet visade skiljer sig homo- och transhistorien delvis åt, homosexualitet blev synligt och politiserat som identitet tidigare än trans, vilket kan förklara att det är först på senare dar som Bengt upplever att det är en annan tid.

Medan förändring över tid i Erlands och Bengt berättelser kopplas samman med utveckling, fler rättigheter och ökade möjligheter så finns det också berättelser som delvis bryter mot detta. Exempelvis pratar Harald som är 66 år när vi ses, identifierar sig som bög och lever ensam i en storstad, om hur hiv upplevdes när det bröt ut på 1980-talet:

Det var att man skulle dö. Snart. Mm, det var ju så. DN publicerade ju en förskräcklig förstasida, med en död man i en svart sopsäck som bars iväg, en stor bild. Det var det värsta klavertrampet någon gjorde. Men, det fanns ju inga bromsmediciner, de kommer alltså inte förrän -93 -94 och det här är ju -85. Så man visste väldigt lite men man visste att det här var en mycket farlig sjukdom, det fanns ingen bot och man dog inom något år eller två eller sådär, ungefär så var det. (Harald)

Den bild som Harald fortfarande minns väl, trettio år efter att den publicerades, föreställer en kropp som packats ned i en sopsäck. Att hivpositiva döda personer istället för att svepas blev inpackade i sopsäckar var något som pågick i flera år, trots att det under den tiden kom kunskap om hur smittan spreds. Svensson menar att ”mötet med det homosexuella hivpositiva liket kom att konkretisera sin tids och plats centrala

KAPITEL 6

existentiella föreställningar om förkastlig pervers sexualitet, vämjelig sjukdom och fasansfull död” (Svensson, 2007:77). Hiv-epidemin innebar ett bakslag för homokampen, där (framförallt manlig, och promiskuös) homosexualitet på nytt blev framställd som destruktiv, irrationell och tvingande. Även om det var mindre grupper som uttryckte avsky och hot var det dessa röster som hördes i massmedia (Svensson, 2007:63 ff). De som drabbades av hiv fick själva bära skulden för att de blivit smittade och homosexualitet kopplades samman med skuld, straff och död. Svensson beskriver detta som att det sker en repatologisering av homosexualitet, efter att den just avpatologiserats då homosexualitet togs bort som diagnos (2000:69 ff).

När det gäller hur idéer om kön förändras över tid resonerar Kjell:

Ja, jag har ju svårt att liksom veta hur din generation ser på det. Man tror ju ändå att liksom könsrollerna blir vidare, fast fan vet egentligen, de verkar ju liksom ganska cementerade. Jag tror att det tar, det är väl ofta kanske så att man tror att de här förändringarna ska gå fortare än vad de gör. Det pågår säkert en förändring men det verkar inte gå sådär speciellt fort egentligen. (Kjell)

I Kjells citat problematiseras idén om en snabb utveckling där allt blir bättre och förändringar framställs istället mer komplexa och långsamma. Sture var 76 år när vi sågs och levde då ensam på en mycket liten ort på landsbygden med relativt dålig hälsa. Han har tidigare varit transidentifierad men är idag inte öppen med sina transerfarenheter i vardagen, både på grund av fysiska och sociala förutsättningar vilket jag återkommer till senare i avhandlingen. När jag frågar Sture om han funderar något på hur det skulle varit att vara ung nu och om det hade varit lättare, svarar han:

Ja, det tror jag, tror jag. Men det, ska jag säga, det måste sägas med reservation för att nu, nu har jag mina erfarenheter, jag vet hur det har varit. Och det är nog kanske lika svårt, att vara transa idag, ung transa idag som det var på min tid. Fast det är andra barriärer man ska slå igenom. (Sture)

Sture påminner också om att han upplever samhällliga förändringar från en viss position med vissa erfarenheter. Även om villkoren förändras så bär de som levit i andra tider med sig minnen från hur det har varit i kroppen. Sture pratar också om utmaningarna för transpersoner idag som stora om än annorlunda. Anita är delvis inne på samma linje i relation till sexualitet när hon säger att det nu ”är ju mera attitydfrågorna tycker jag på nåt sätt, än att det handlar om politiska eller lagliga rättigheter”. Även om många juridiska segrar är vunna så förändrar inte det automatiskt attityder, och normer för kön och sexualitet är seglivade. Dessa citat bryter också mot berättelsen om rörelse över tid som synonymt med progressiv utveckling där ”allt är bra nu” och ger en mer komplex bild.

Tiden kan också användas som en förklaring till val och handlingar som inte direkt är kopplade till öppenhet. Detta var något som framträdde i intervjun med Irene. Jag träffar Irene i hennes hem i en medelstor stad där hon bor tillsammans med sin fru Ingrid (som jag tidigare presenterat) och deras katt. Ett ombonat hem fyllt av böcker och växter. Irene är 70 år när vi möts och hon identifierar sig som lesbisk. Hon är upp vuxen i

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

USA och har bott där större delen av sitt liv, men flyttade till Sverige på 80-talet. Precis som Ingrid har Irene tidigare levt i ett heterosexuellt äktenskap där de fick barn och när de sedan separerade levde barnen med sina pappor. I intervjuerna med dem berättar de om detta:

Jag åkte hem till Frankrike med en plan och så jag skilde mig. Men i detta insåg jag att min son skulle må bättre av att vara med sin far. Det var inte lätt. (...) Han var 11 och ett halvt år. Det var också så att med lagstiftningen som den var och sociala situationer kring homosexualitet i Frankrike var jag rädd för att jag kanske skulle missa att träffa min son på grund av det om min före detta hade varit tillräckligt elak. Skulle han kunna använda emot mig, 'hon får inte träffa barnen, hon är ju homosexuell eller hon kan träffa honom 2 timmar med någon som är närvarande'. Så det var väldigt smärtsamt, någonting jag inte helt kommit igenom själv. Har diskuterat mycket med min son nu, som är 38 år gammal och vi har hela tiden diskuterat det (Irene)

Jag hade sökt upp en mycket känd advokat i Los Angeles och sagt: "Så här och så här och så här är det, vad tror du om mina möjligheter att få vårdnad om min dotter?" Finns ingen chans här i California, säger han. Och då kämpade inte jag. Och det kan tyckas konstigt idag när jag vet vad jag vet men på 70-talet var det så. (Ingrid)

Citaten berättar också något om tid och plats, där homofoba lagstiftningar i Frankrike och USA på 70-talet får som konsekvens att lesbiska fräntas rätten till sina barn. I dessa citat blir alltså, utöver tiden, återigen platsen också viktig för att göra valen förståeliga. Irene beskriver hur detta varit mycket smärtsamt, och kanske går det också att spåra känslor av skuld eller skam i dessa citat vilket kan förstås utifrån förväntningar på femininitet och idéer om mödrskap. Det blir viktigt att kunna förklara och motivera hur en, som Ingrid uttrycker det, "inte kämpade".

Det kan också finnas en frustration i berättelserna, "om tiden bara varit en annan", vilket kan väcka känslor av ånger. Lily som var 66 år när vi sågs, definierar sig som transsexuell kvinna. Efter att ha smugit med sin transidentitet under många år är det först på äldre dar hon har varit mer öppen. Hon har genomgått könsutredning och fått diagnos som transsexuell. Hon tar hormoner men har inte fått genomgå den kirurgi hon önskar på grund av hennes hälsa som på senare tid blivit nedsatt. Lily säger att om hon bara vetat och tidigare kommit till insikt om vad hon vet idag så hade hon "aldrig tvekat, då hade jag varit kvinna idag. Det är ingen tvekan". Lena som är i en liknande situation berättar att hon nog genomgått könsbekräftande behandling om samhället varit ett annat när hon var yngre:

Ja, ja, det hade jag gjort. Det hade jag nog gjort (...) det hade jag nog gjort faktiskt, det hade jag. Jag har tänkt på det, men då skulle jag nog ha gjort det. Men då skulle man ha varit då... 18 år måste man vara fyllda, men börjat med hormoner tidigare då, innan allt det där manliga liksom kommer fram. Så att, jo men det hade varit kalas, faktiskt. (...) Nej, det där skulle man ju ha gjort när man var 25-30 men, då hade jag ju inte haft grabbarna. Så att, men man får ju vara glad för den tiden man får faktiskt, det får man vara. (Lena)

KAPITEL 6

För Lena handlar det dels om att möjligheten att ha kunnat leva ett annat liv är förbi, men dels om något som med åldrandet blir begränsat. Som Lena säger finns det andra möjligheter att forma kroppen med hormoner och kroppskorrigerande ju tidigare det påbörjas. Här blir också relationen mellan staten och kroppen tydlig (Boyd, 2006), där transsexuella måste förhålla sig till statens villkor för könskorrigering. Lena refererar till att en måste ha fyllt 18 för att få genomgå könsbekräftande behandling och få en ny juridisk könstillhörighet, samt att tvångssteriliseringen innebär att barn hade varit uteslutet vilket Lena är väl medveten om när hon säger att "då hade jag ju inte haft grabbarna". Lenas erfarenheter pekar tydligt på hur olika historiska kontexter kan spela en avgörande roll för vad som är möjligt att göra. Lena fyllde exempelvis 18 år 1963, det vill säga nio år innan *Lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall* (1972:119) instiftades. Även om några personer lyckades få rätt till transvård även innan dess var det förmodligen svårt att få information om hur detta var möjligt, och krävde ett visst mått av tur med vilken läkare en träffade. Tid och ålder flätas samman här, då olika åldrar och olika tidliga kontexter betyder olikartade förutsättningar.

Som texten har visat så är det inte bara tiden som har betydelse, också platsen spelar in. Kjell lokaliserar i sitt tidigare citat sin ungdomliga kontext till platsen hen kommer ifrån, Olof pratar om Finland, Irene om Frankrike och Ingrid säger "men du kan tänka dig 50-talet, och USA på köpet hur det var". Den historiska kontexten är med andra ord alltid lokaliserad i specifika rumsliga kontexter.

Geografi, rum och förflyttningar

Tid går inte att fränkoppla från rum utan de ges och får alltid betydelse i relation till varandra. Informanterna har olika erfarenheter där några av dem vuxit upp i större och mindre städer, andra i byar eller på landsbygden. De har också alla rört på sig under livet i olika riktningar, och flyttat över nationsgränser, till städer, mellan städer, till landsbygden och kanske tillbaka igen. Det här avsnittet fokuserar på plats och förflyttningar samt på stad och landsbygd.

Att byta plats: en resa mot ett eget liv

Saga, som identifierar sig som lesbisk, är 66 år när jag träffar henne. Hon bor ensam i en större stad. I intervjun berättar hon om hur hon växte upp i Finland, i en feministisk miljö där hon bodde tillsammans med sin mamma och andra kvinnor, däribland en lesbisk kvinna som ofta hälsade på och som Saga beskriver som "väldigt charmig och trevlig" och som gjorde att hon fick "fina förebilder av lesbiska från början". Hon berättade tidigt för sin mamma att hon var lesbisk och beskriver det som att "då var hon stöttande och uppmuntrande och sa att det tyckte hon inte var så farligt". Kollektivet där Saga växte upp beskriver hon som att "vi hade ju den inställningen som inte fanns i

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

samhället i stort, att det var okej”. På så sätt bryter Sagas erfarenheter mot många andras genom att hon växte upp och befann sig i en miljö där det både fanns andra öppett lesbiska i den nära omgivningen, men också andra möjligheter att komma ut och vara öppen. Trots det så ville Saga flytta för att kunna känna sig mer fri:

S: Som trettioåring flyttade jag till Sverige för att leva ett lite friare liv och här kändes det mycket friare, mycket bättre att ta steget ut för mig, för att jag kände mig inte påpassad. (...)

A: Men det här med att det var friare i Sverige, tänker du på att det var lättare att komma ut eller?

S: Jag tyckte att det var lättare att klippa banden till min uppväxt och till min barndom och bli en annan människa när jag inte var rädd för att något skulle avslöjas eller så, för jag var ju liksom ingen när jag kom hit så jag får ju göra precis vad jag vill. Man måste ju axla något slags ansvar kände jag, det behövde jag kanske inte alls och de flesta förstod ju säkert hur det var fatt, men man kände det så. Så jag kände mig mycket friare, jag andades faktiskt ny luft och sen kanske det inte alltid har varit så enkelt men det har varit en resa mot vuxen världen och mitt eget liv. (Saga)

Saga refererar till hur flytten innebar en möjlighet att distansera sig från att vara påpassad och kunna ”bli en annan människa” när hon slapp förväntningar från den nära omgivning som fanns i Finland. Flytten innebar känslor av frihet, att ”andas fri luft” och att inte behöva oroa sig för att ”något skulle avslöjas”. En annan kontext och anonymiteten en ny plats kan erbjuda kan upplevas som frigörande. Det handlar också om att få bli en egen (som Saga säger, vuxen) person. Sara Ahmed skriver om hur det att aktualisera sexuella identiteter, relationer och begär verkar vara nära kopplat till rörelse (Ahmed, 2006). En annan person som precis som Saga flyttade från Finland till Sverige är Matti. När vi pratar om hur samhället har förändrats över tid säger han:

För mig var det, tror jag, att jag inte stannade i Finland. Finland har ju varit efter, alltså i utvecklingen. På något sätt känner jag bara att jag har inte samma livsmöjligheter alltså i Finland som i Sverige. Och det var precis då vid sextioalet, början av sjuttioalet, det var precis då en väldig våg av finska ungdomar som flyttade till Sverige, det var så lätt att få jobb i Sverige så att det var helt fantastiskt. Men det spelar för mig stor roll det här att jag insåg större möjligheter till ett normalt liv. (Matti)

En flytt kan alltså både vara relaterad till att frigöra och distansera sig från sin uppväxt och familj, men också till sökandet efter andra materiella möjligheter. Dessa kan i sin tur både handla om andra möjligheter att vara öppen med könsidentitet eller sexualitet, men också om att få jobb. Sagas och Mattis migrationserfarenheter måste också förstås mot bakgrund av den stora migrationsvågen från Finland till Sverige som kulminerade runt 1970. De flesta var unga personer som migrerade för att finna arbete eftersom inkomstnivån och levnadsstandarden var mycket högre i Sverige än i Finland och för att det var bättre bostadsstandard och brist på arbetskraft där (Lukkarinen Kvist, 2006:59-63). Matti säger också att han upplevde det som att Finland ”låg efter i utvecklingen”. Det säger också något om hur ”tidsanda” kan vara svår att byta bort på den plats en befinner sig, men däremot kanske en har möjlighet att röra på sig och byta plats och sammanhang. Andrew Gorman-Murray skriver att queer migration ofta handlar om att

KAPITEL 6

utforska andra sätt att vara, och att söka efter platser och sammanhang som kan erbjuda fysisk och emotionell trygghet i en heteronormativ värld som disciplinerar och förtrycker queera identiteter och praktiker (Gorman-Murray, 2008:112). Han pekar på hur queer migration ofta handlar om en vilja att testa nya sexuella identiteter, praktiker och sätt att vara, hitta och lämna intima relationer, samt söka sammanhang där en kan känna tillhörighet. I hans empiriska forskning av queer migration visar han hur centrala drivkrafter för personer som flyttat just har varit att kunna utforska begär, att kunna flytta till områden där många andra queera personer bor, och till sist relationer som motivation, att flytta till, eller från, en partner (Gorman-Murray, 2009). Irene är en av dem som berättar om att ha flyttat för att kunna leva närmare en partner:

När man tar nya friska tag, kan det innebära att faktiskt flytta. Det är väldigt symbolrikt. (...) Att flytta hit för att leva lesbiskt, ja Ingrid bodde här. När jag bodde i Frankrike och tänkte, skulle jag leva lesbiskt i Frankrike, då kom hotet, det här med min son in i bilden. Skulle jag känna mig säker här, skulle jag bli trakasserad av min före detta? Skulle det bli... så laddat, så hemskt laddat. Och Sverige drog mig redan då. Jag menar, hade jag inte träffat Ingrid, hade jag någon gång undrat över att bo i Sverige, för jag älskade svenska språket. Jag hade fått många svenska vänner. Så för mig var Sverige ett naturligt val. (...) Men det är klart att börja ett nytt förhållande då, ibland är flytten nödvändigt. Å andra sidan, kan ibland ett nytt förhållande behöva omgivningens stöd. (Irene)

För Irene innebar att stanna kvar i Frankrike och leva lesbiskt liv ett hot om att bli trakasserad av sin före detta man. Irene beskriver hur hon redan hade kopplingar till Sverige på olika sätt, men det är framförallt för att "leva lesbiskt" som hon bestämmer sig för att flytta. Puar, Rush-Brook och Schein menar att en icke-normativ sexualitet ofta innebär en vilja att förflytta sig, och antyder att icke-heterosexuella personer ofta framstår som felplacerade i de sammanhang där de har vuxit upp, men att en förflyttning kan innebära andra möjligheter. Utifrån det pekar de på hur viktigt det kan vara för någon som inte lever upp till normer för sexualitet att kunna flytta på sig, till ett annat område, en annan stad eller till ett annat land. De påminner samtidigt om att det är viktigt att utforska hur maktrelationer spelar in i detta, där personer har väldigt olika förutsättningar för att röra på sig beroende på var en är född och under vilka villkor en lever. Ekonomiska förutsättningar, postkoloniala strukturer, rasism och gränskontroller påverkar personers möjligheter att förflytta sig (Puar, Rushbrook, & Schein, 2003). När det gäller transnationell migration reglerar också staten vilka som kan migrera genom juridiska, politiska, kulturella och ekonomiska faktorer som i sin tur också reproducerar sexuella identiteter, praktiker och kategorier. Asyl knuten till sexualitet eller könsidentitet bidrar också till upprättandet av dokument som fastslår att vissa samhällen är homo- och transfoba (och mindre utvecklade), samtidigt som det öppnar för att exportera västerländska queera identiteter (Manalansan, 2006). Det är viktigt att komma ihåg att bland de jag intervjuat som har erfarenheter av att ha migrerat över nationsgränser så är alla vita och har flyttat från Finland, Frankrike, USA och Danmark, och har relativt privilegierade erfarenheter av migration.

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

Berättelser om att byta kontext beskrivs som nya möjligheter, öppningar och ibland som en förhoppning om frihet. När platsen en befinner sig på känns trång orienterar en sig mot andra håll, i hopp om att finna något annat. Det behöver inte alltid handla om att röra sig från en plats där öppenhet är omöjligt, i Sagas berättelse var en lesbisk identitet möjlig på platsen hon lämnade, men samtidigt band henne den platsen på andra sätt, hon kände sig påpassad, hade visst ansvar och olika förväntningar på sig som kanske begränsade möjligheterna att få ta plats på olika vis. Att flytta och byta kontext öppnade för andra möjligheter.

Stad och landsbygd

Förflyttningar behöver heller inte ske över nationalstatliga gränser, utan kan också ske mellan områden, städer och landsbygd. Gorman-Murray menar att den migration som övervägande studerats och teoretiserats inom queerforskningen är den som sker från landsbygd till stad. Därigenom har en idé skapats om att komma ut ur den ”lantliga garderoben” till stadens frihet och queera sammanhang. Han problematiserar detta genom att argumentera för att komma-ut-processen inte är något som sker en gång för alla, men att flyttningar också kan se ut på andra sätt, ske flera gånger och kan betyda olika saker – något som osynliggörs när ”från landet till staden” blir den enda möjliga berättelsen (Gorman-Murray, 2008). Jag vill också argumentera för att en möjlig orsak till att berättelsen om migration från landsbygd till storstad blivit dominerande kanske också handlar om att forskningen ofta fokuserar på intervjusubjekt som bor i städer, men också på yngre/medelålders personer. Intervjuerna jag har gjort bryter också delvis mot den här berättelsen. Även om flera har flyttat till större städer vid en tid i livet i hopp om att kunna leva öppet och hitta andra sammanhang än som tidigare varit möjligt, är det också flera personer som bott kvar på landsbygden, eller flyttat från stad till landsbygd. Två av dessa personer är Matti och Lars som tidigare bott tillsammans i en storstad för att sedan flytta till landsbygden som ligger i vad Matti kallar ”bibelbältet”. De säger så här under intervjun:

M: De som vi känner här på landet, riktigt här på landet, alla är öppna par. Liksom de har ingenting att dölja. Det är bara två kilometer nedåt där mot sjön, en stor gård. Alltså urgammal gård från medeltiden och deras äldsta son gifte sig med en kille. Stort, båda släkterna var alltså inbjudna och det var ju partnerskap. Det var jättefest då och sådär liksom. Precis, så att inga betänkligheter, men de som bor inne i samhället, jag tror att de gömmer sig.

L: De vågar inte.

M: Nej, och sen beror det på, jag menar även vuxna människor med möjligtvis lite beroende av vad man jobbar med. Som till exempel han den här läraren, folk känner ju säkert till massa människor som känner honom och så, jag tror inte att han är särskilt öppen, det är kanske inte det lättaste att vara lärare, jag vet inte.

L: I en mindre stad.

M: Men liksom, folket här runtomkring alltså, det är, ingen höjer ögonbrynen här inte. (...)

KAPITEL 6

M: Ja, det är ju lättare alltså i ett så här litet samhälle så här, om man kan kalla det här för samhälle *skratt* jag vet inte, men människor känner ju varandra och så där. Man kan inte gå och prata illa om sina grannar så bakom ryggen, det gör man bara inte. Men i centralorten, där har man ju inget ansvar, var och en lever sitt liv liksom och man hälsar inte på varandra på gatan.

A: Samtidigt som det är lite för litet för att vara helt anonym.

M: Ja, precis, så det är precis på gränsen, så ändå vet alla vem som är vem. Eftersom även vi, ganska många känner igen oss när vi åker hit. Så att det är nog på ett sätt antagligen känsligare där och jag tror att det är likadant i alla dessa småstäder här omkring.

Utifrån Lars och Mattis erfarenheter innebär landsbygden ”inga betänkligheter”, det är ingen som höjer på ögonbrynen och att bo ”riktigt på landet” innebär att kunna vara öppen. Eftersom alla känner varandra på bygden så menar de att det inte blir möjligt att prata illa om varandra bakom ryggen. Däremot kontrasterar de den kontexten mot småstäder där de menar att det inte tas samma sociala ansvar, folk lever egna liv men samtidigt är en heller inte anonym. Olof och hans partner bestämde sig vid en tidpunkt i livet för att flytta tillbaka till Finland:

Men den här killen jag gick partnerskap med, vi försökte ju flytta tillbaks till Finland, och ja, det var ett litet samhälle, det är ett helt finlandssvenskt samhälle så att alla pratar svenska och så. Och vi flyttade dit då, så bodde vi i en av byarna. Och jag som tänkte ‘hur ska det där, hur ska de ta det, att två män flyttar in här nu’. Jag var inte orolig men jag som bara funderade. Men helt naturligt, och jag minns till exempel om man gick in i affären, det fanns en stor supermarket, och gick in där för att handla, så om jag var ensam, så sa de alltid, på dialekt då, ‘vart har du gubben’, så att, det var som aldrig nåt problem. Och jag trodde ju faktiskt att det skulle vara det. (Olof)

Olofs egna farhågor för hur det skulle bli att flytta tillbaka till den lilla byn han kom ifrån visade sig vara obefogade. Dessa erfarenheter är intressanta att sätta i relation till hur lite uppmärksamhet som ägnats åt queera liv i icke-urbana miljöer. Som Halberstam skriver har berättelsen om queers som migrerar från landsbygden till staden blivit dominerande, med förklaringsmodellen att en på landsbygden blir synlig och bestraffad, medan staden föreställs erbjuda omfamnande och tillfredsställelse för queers. Halberstam pekar på hur queera liv i lantliga eller småstadsmiljöer ofta blir mytologiserade som deppiga eller ensamma, och personer som bor i dessa miljöer ses som att de ”blivit kvar” eller ”fastnat”. Det binära begreppspar urban/lantlig, som inte bara i sig är problematiskt för att det förutsätter enkla gränsdragningar mellan stad, småstad, tätort, landsbygd, är också intressant att tänka på i relation till andra begreppspar som traditionell/modern, västerländsk/icke-västerländsk, och natur/kultur. Det lantliga får ofta fungera som garderoben där queers förväntas befinna sig tills de förflyttar sig till urbana miljöer och kan komma ut (Halberstam, 2005:34ff.). Mattis och Lars erfarenheter bryter också mot föreställningen att det bara är urbana miljöer som kan erbjuda relationer och mötesplatser för personer som bryter mot normer för kön eller sexualitet. De har flera andra bekanta som också lever på landsbygden nära dem. Det gäller också Olof som nu

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

bor på en ”rätt så liten ort”, där han ”känner såna som är homosexuella och jag känner såna som inte är det”.

Gorman-Murray likställer ”queer” med icke-heterosexuell och menar att queer migration ofta handlar om att utforska sexuella begär (2008:107). Detta menar jag bidrar till ett osynliggörande av transpersoner och blir en problematisk och snäv definition av queer. Som Nash menar kan transperspektiv inom queer geografi bidra till förståelser av subjektivitet, performativitet och kropp i relation till geografi och plats (Nash, 2010). Könsidentitet och en förhoppning om att kunna leva på andra sätt kan också vara en orsak till att en vill byta kontext. Klas är en av personerna med transefarenheter som pratar om det. När vi träffas är Klas 62 år och lever ensam i ett hus i en mindre stad. Han identifierar sig som man med transsexuell bakgrund, och genomgick en transition och ändrade juridisk könstillhörighet på sjuttioalet:

Och det var -75. Sen när det var gjort då fick jag för mig att jag skulle flytta på mig, och då skrev jag till olika ställen, och jag fick svar härifrån (...) Jag kände att jag vill börja om, jag vill få en ny start på livet där ingen har den här bakgrundshistorien. Jag vill leva ett vanligt svenssonliv med min fru, vi var inte gifta, vi gifte oss innan hon flyttade upp. Men det var alltså målsättningen. (Klas)

Klas berättelse är intressant för att den, liksom som för Saga och Matti, handlar om att flytta till en annan plats där ingen känner till ens bakgrundshistoria och där en kan vara den en vill vara. Men det är inte ett queert sammanhang han längtar efter, utan snarare en normalitet, ”ett vanligt Svenssonliv” i en halvstor stad. Eller kanske snarare, ett sammanhang där han kan passera som normal, utan att omgivningen kan se de queera spåren.

Sture som bott på olika platser under livet, och som är den enda av de transidentifierade personerna som levt mer öppen tidigare i livet bestämde sig för att på äldre dar flytta till ett mindre samhälle på landsbygden.

S: Sedan jag har flyttat hit så har Eva alltså varit på sparlåga så in i hoppsan. Jag har inte gått ut här. Hon där inne talade om att alla dem, när jag höll på att flytta hit, så hade tanten där inne sett ett tidningsreportage om mig. Och hon hade funderat över hur det skulle bli om det kom en sän, en sän, hit ut. Och vad som skulle hända och allt möjligt. Och varit mycket, mycket betänksam... och hon där inne hade sagt, han är väl inget särskilt, det är väl en människa som alla andra. Ja, men det... Men sen flyttade jag ju in och alla var ju vänliga och snälla och de har inte låtsas om nånting. Men jag har ju ändå märkt, förut, en viss spänning. Och ja, sen har inte jag visat nåt, ingen har sett nåt. Men det är ju ganska många som vet om det. Och så länge jag inte visar nåt så händer det inget. Då är allting bra.

A: Men känner du att du har, liksom medvetet begränsat dig och anpassat...

S: Ja, ja det har jag. Det har jag gjort... Men det, jag vill ha fred och ro, runt i kring mig. Tyvärr alltså, emellanåt så känns det som om jag skulle vilja dra järnet här... äh, så har jag ju gjort som i min ungdoms dar, jag trippar runt ensam här hemma. (Sture)

För Sture innebar flytten att också behöva kompromissa bort att kunna leva som han vill och tidigare gjort, det vill säga som Eva. Istället blev det som han uttrycker det en

KAPITEL 6

tillbakagång till hur han gjorde i ungdomen, han klär om ensam hemma innanför hemmets väggar. Så länge han inte visar något utåt så förblir det lugnt med grannarna, men han har känt en spänning och har fått höra att grannarna var nervösa för att det skulle komma ”en sån” som han ”hit ut”. I det här fallet innebär det lilla samhälle som Sture flyttade till också en social kontroll, där avsteg från cisnormativiteten inte blir möjlig. Sture får den ”fred och ro” som han önskade med flytten till en liten ort, men det är på bekostnad av att kunna leva och bli sedd som han vill.

Lily som bor i en mellanstor stad berättar om hur hon genom åren träffat många andra transpersoner som blivit utsatta för transfobiskt våld och trakasserier:

Det finns de som har blivit förföljda och retade och trakasserade på alla möjliga konstiga sätt, men det blir ju det i storstäder. För där försvinner individen i massan och då kan individen uppföra sig ganska bedrägligt mot någon enskild människa och sen försvinna in i massan.

I Lilys berättelse är det framförallt i storstaden som miljö som transfobiska attacker sker, där anonymiteten och större folkmassor kan användas för att som förövre försvinna. Det problematiserar också idén om staden som en queer fristad. Lena som är transidentifierad bor, som jag tidigare nämnt, på landsbygden. När Lenas före detta fru en dag kom på henne med att klä sig i kvinnokläder gick frun därefter runt i byn och berättade om detta och Lena blev på så vis ofrivilligt outad. Jag frågar under intervjun om Lena tror att det hade varit annorlunda att bo i en storstad när detta hände och då svarar hon: ”Kanske inte, för du har ju grannar där med som bor tätt intill. Och du har ju släktingar och bekanta också, även i en storstad då, som du har liksom som närmaste, och hade man ju här med.” Lena slår hål på idéer om att det är den geografiska platsen som har störst betydelse och förflyttar istället fokus till den nära omgivningen och de personer som finns där. Grannar, släktingar och bekanta ges mer betydelse (än hurvida det är en åker eller ett höghus utanför fönstret). I den norska studien *Skeiv på bygda* har 24 unga lhbt-personer intervjuats om hur det är att leva i rurala miljöer (Eggebo, Maria Almi, & Taylor Bye, 2015). Informanterna i studien har delade erfarenheter, där några har de relationer och sociala nätverk de önskar sig, medan andra skulle önska fler miljöer och sociala nätverk av den typ som finns i större städer. Författarna diskuterar hur det finns en rad olika sätt att benämna olika typer av ruralt boende, såsom bygd, lokalsamhälle, landsbygd och byar, men något som skiljer dessa platser från större urbana områden är att fler personer tenderar att ha relationer till samma personer eftersom det lever färre personer på platsen och att ”alla känner alla”, precis som Matti pratade om tidigare i citatet. I intervjupersonernas berättelser framträder detta som något som kan bli både en styrka och något sårbart. För Matti och Lars beskrivs det som en väg till starka nätverk där det blir enklare att vara öppen, men för Lena som blir ofrivilligt outad och Sture vars grannar uttryckt sig skeptiskt innebär dessa mindre platser en hypersynlighet där ”alla” plötsligt vet. Informanterna i den norska studien pratar om hur de å ena sidan upplever sig osynliga (med upplevelser av att vara den enda queera personen på platsen)

O/MÖJLIGGÖRANDE KONTEXTER

och å andra sidan som hypersynliga där personer stirrar och kommenterar dem eftersom de inte passar in i heteronormativiteten (Eggebo m.fl., 2015). I Valentine och Skeltons intervjustudie med 43 lesbiska och bögar i England problematiserar de utifrån sina resultat idén om staden som en plats för social och sexuell revolution och visar hur, vad de kallar "The lesbian and gay scene" spelar en paradoxal roll för lhb-personer. Å ena sidan menar de att det kan vara en positiv och frigörande plats som erbjuder stöd och gemenskap, men å andra sidan kan det också utgöra en fara där en utsätts för olika risker, exkludering och destruktiva relationer (Valentine & Skelton, 2003:863).

Förflyttningar som har betydelse kan också vara geografiskt mindre eller kortare än de som hittills diskuterats. En berättelse som visar att andra saker än just staden kan spela roll är Erlands. Erland flyttade från en storstad till en mindre stad för att han fått jobb på en teater. Han berättar hur han innan smugit med sin sexualitet:

Skamligt, hysch hysch, hemligt, oj oj oj. Och det där fortsatte hela sextioalet. -69 kommer jag hit och här var ju halva ensemblen homosexuell! Då kunde man släppa hämningarna, alltså stå för det, inte utåt, men inom familj... inom teatern så att säga. (...) Befrielse! (Erland)

Det är inte så mycket staden, som i sig hade färre queera mötesplatser än den han lämnade, som gör skillnad, utan snarare är det rummet som teatern utgjorde som förklarar att han kan "släppa hämningarna" och vara öppen, i just det rummet. Det kan också exempelvis handla om; att befinna sig i samma stad men lämna hemmet, som i sig kan fungera som en plats där en själv kan formulera vilka normer som ska gälla och vilka en vill släppa in (se nästa kapitel om hemmets betydelse); att gå från en offentlig plats som en gata in i dörren till ett sammanhang som riktar sig mot lhbtq-personer (diskuterar mer i kapitel 9); eller att behöva vård eller omsorg och kliva in på en vårdcentral eller flytta till ett äldreboende (diskuterar mer i kapitel 11). Sammanhangen och platserna en rör sig på framträder som avgörande för hur kroppen kan ta plats och vad som är möjligt att vara och säga.

Tiden, rummet och livsloppet

Det här kapitlet har fokuserat på själva ramarna för livsloppet, dess "omgivning", genom att titta närmare på betydelse av tid och rum. Kapitlet har belyst informanternas erfarenheter av hur det, när de var unga, i princip inte existerade några bilder av transidentiteter eller praktiker och hur transidentiteter inte fanns tillgängliga, medan homosexualitet ofta förknippades med något avvikande eller sjukt. Historisk kontext, tid och plats får betydelse för vilka identiteter, begär och praktiker som ses som tillgängliga och möjliga. De tidsliga och rumsliga kontexter där queera begär och identiteter konstruerats som avvikande, sjuka eller otillgängliga upplevs som situationer där personer inte upplever det som möjligt att vara öppna, eller ens för sig själva erkänna sitt begär eller sin könsidentitet. Dessa processer sker genom lagar och diagnostisering såväl som

KAPITEL 6

genom (re)producerandet av heteronormativa diskurser där vissa identiteter eller praktiker omöjliggjorts (Rubin, 1999). Det är dock inte så enkelt som att kroppar och subjekt bara är fogliga och duperade av staten, som Nan Boyd (2006) skriver: "Rather, the body remains a highly politicized, unstable, and symbolic structure, intimately connected to the state, and as a result, it reflects both nationalism and resistant social movements" (2006:421). Kroppen fungerar alltså som ett politiskt spelrum där statliga diskurser återspeglas, men där kroppen också delvis gör motstånd, exempelvis genom olika sexuella eller könsöverskridande praktiker. Statens kriminalisering och patologisering av queera könsidentiteter och sexualiteter, medicinska och mediala diskurser samt populärkulturella skildringar flätas samman och ger spår i personliga erfarenheter. Kapitlet har handlat om att ha upplevt sig ensam om/med en viss erfarenhet och att inte ha någon att "använda som modell", som en av informanterna säger. Men det har också handlat om förändring över tid, där det sker vissa förskjutningar som på sikt möjliggör andra sätt att vara och leva.

Platsens och rummets betydelse har också illustrerats, framförallt genom berättelser om vad som kan hända när en byter kontext. Det kan vara att röra sig transnationellt, att flytta till en annan stad, eller att gå in på sitt arbete. Kapitlet har också problematiserat den etablerade berättelsen om queer migration som något som rör förflyttning från den homofoba garderoben till den queervänliga staden och visat att förflyttningar kan ske åt andra håll och på andra sätt, samt att stad och landsbygd kan betyda olika saker. Kapitlet visar hur livslopp är inbäddade i historisk tid, vilket inte betyder en syn på historien som en linjär tidslinje, snarare pekar kapitlet på hur saker å ena sidan förändras över tid, men problematiserar å andra sidan berättelsen om historien som linjär utveckling. Det visar också hur kontexten är av avgörande betydelse i förståelsen av livslopp. Vid vissa tider, på vissa platser är vissa diskurser dominerande och påverkar hur individers livslopp och individuella erfarenheter ser ut.

Kapitel 7

Att vara i fas: heteronormativa förväntningar

Det här kapitlet handlar om föreställningar om hur ett livslopp bör se ut, om när vissa saker förväntas äga rum under livet, föreställningar som i sin tur är kopplade till åldersnormer och livsfaser. I intervjuerna finns det olika sådana berättelser, exempelvis om upplevda förväntningar på att utbilda sig och/eller göra karriär, som bland annat är knutna till klass. I kapitlet kommer det framförallt handla om förväntningar som är kopplade till kön, sexualitet och ålder, i relation till livsfaser och livslopp. Det förra kapitlet illustrerade informanternas erfarenheter av hur könsidentitet och sexualitet har konstruerats vid olika tider och på olika platser, samt hur tidsanda och geografiska kontexter påverkat hur identiteter och praktiker upplevts som möjliga eller omöjliga för informanterna under livet. Det här kapitlet knyter an till det - tidsanda och geografiska platser påverkar vilka förväntningar som finns under ens liv, men förflyttar delvis fokus från de tidsmässiga och rumsliga ramarna kring livsloppet, till informanternas egna erfarenheter av förväntningar kring könsidentitet, sexualitet och livsfaser under livsloppet. Vilka förväntningar upplever de sig ha haft under livet i relation till könsidentitet och sexualitet? Varifrån kommer dessa förväntningar? Hur är detta kopplat till ålder och idéer om livsfaser och hur ett liv bör se ut? Kapitlet är uppdelat i två delar, där det inledningsvis handlar om begränsande (två)könsnormer under livet. Det handlar om hur informanterna, och framförallt transpersonerna, upplevt förväntningar utifrån kön under livet samt hur detta hänger samman med ålder och kroppslighet. Det andra avsnittet handlar om förväntningar på heterosexualitet och på att träffa en (heterosexuell) partner, bilda familj och skaffa barn.

Begränsande (två)könsnormer

Det är ju den där ryggsäcken som man får med sig, man fostras från första dan, så får man ju med sig manliga attribut och tjejerna får med sig kvinnliga attribut. Även om man inte tänker på det, det är alltså små, små, små skitsaker i början men det blir mer. Och sen blir förväntningarna på en kille och förväntningarna på en tjej olika. (Sture)

Kvinna då ska du stå vid spisen och du ska baka, och du ska föda barn, vad är det mer dom ska göra, dom ska va duktiga på att sticka och sy och såna här grejer också, ja, det är kvinnligt, typiskt kvinnligt. Och man, då ska du vara skitig, du ska ha snus under läppen, du ska jaga om du bor här i trakten och du ska helst inte ha byxor mer än på halva häcken *skratt* förlåt, men så ser det ut i byn bredvid här. Och det är ju alltså, det är ju uppfattningar, det är moral, fördomar. (Klas)

Det framkommer tydligt i berättelserna hur det juridiska kön en förutsätts ha innebära förväntningar på hur en ska bete sig och agera, men även för hur andra bemöter en. Sture pratar om det som en ryggsäck som en får med sig genom livet med förväntningar utifrån kön där det finns två tillgängliga sådana: manligt och kvinnligt. Å ena sidan är det ”små skitsaker”, men som med tiden blir mer och mer och som till slut leder till olika förväntningar utifrån kön. Vilken ryggsäck en får beror på hur staten och medicinska experter bedömer ens kroppsliga anatomi vid födseln. I Klas citat kommer klassiska diskurser om kön igen, där kvinnlighet och femininitet kopplas till hemmet, hushållsarbete, barnalstrande, handarbete medan manlighet och maskulinitet handlar om att jaga och vara skitig. Det är också en viss typ av maskulinitet som Klas lokaliserar till den geografiska platsen där han befinner sig. Det påminner om det maskulinitetsideal som Lissa Nordin (2005:28-29) fann att många män förhöll sig till i hennes studie av ogifta medelålders och äldre män i Västerbottens inland. Livet på den platsen har gynnat maskulint kodade arbetsuppgifter som att arbeta i skogen och hålla på med jakt och fiske där det praktiska är i fokus vilket präglar vilken maskulinitet som premieras. Oavsett om männen i Nordins studie levde upp till det eller inte så var det ett ideal som de behövde förhålla sig till, precis som Klas gör i citatet, även om han befinner sig en bit från Västerbotten. Män och maskulinitet konstrueras också i motsats till kvinnor och femininitet, exempelvis säger Kjell; "därför är man väldigt rädd ofta som man att liksom göra nåt som kan förknippas med kvinnlighet, det, då blir det ju fjolligt". Att vara man är att inte vara kvinna, vilket illustrerar hur könskategorierna kvinna och man konstrueras i relation till varandra; som varandras motsatser.

Framförallt blir förväntningar om könsnormativt beteende tydliga och synliga när de upplevs som trånga, och när de överskrids. Detta blir framförallt tydligt i transpersonernas berättelser, även om känslan av att ramarna för ens uttryck och handlingsutrymme är trånga inte är något som är begränsat till dem i studien. Flera lesbiska kvinnor pratar om hur de upplevt sig obekväma med förväntningar på femininitet, vilket särskilt aktualiserats i relation till heterosexualitet. Ingrid pratar om hur hon i sitt tidigare äktenskap var obekväma med de förväntningar hon hade på sig att vara

”någons fru” och ”svensk, blond och storbystad” samt klädd på ett speciellt sätt. Förväntningar på förkroppsligad femininitet kopplas i det här fallet både till etnicitet och idéer om svenskhet, men också om att vara ”någons fru”. Mannen hade åsikter kring hur Ingrid var klädd vilket hon berättar att de blev ovänner om och att det ledde till att ”så fort någonting gick emot hans förväntningar så, så blev han aggressiv och våldsam.” Att vara *någons* fru implicerar att tillhöra någon annan, att lämna ifrån sig rätten att själv bestämma över sin kropp samt hur och vad den ska vara. Hustrurollen kopplas samman med förväntningar på feminina attribut i Ingrids berättelse, och den menar hon att hon inte kände sig hemma i. Detta är något som kommer upp i andra intervjuer med lesbiska kvinnor som tidigare levt i äktenskap med män. Kari, som var 65 år när vi sågs och som identifierar sig som lesbisk, men tidigare levt i ett äktenskap med en man, säger också att hon inte kände sig hemma i rollen som lantbrukarhustru. Förväntningarna på femininitet framstår också bland de lesbiska ciskvinnor jag intervjuat som särskilt aktualiserade i relation till heterosexualitet. Monique Wittig lokaliserar i sin klassiska text *Straight Mind* materiellt och kulturellt producerade köns kategorier i heterosexuella regimer. Hon menar att kategorin ”kvinna” endast får betydelse i ett heterosexuellt system och inom heterosexuella system blir inte lesbiska kvinnor (1998:438). Även om denna text har kritiserats för att den innebär ett förenklande av kategorin ”kvinna” och för att den skapar och bibehåller en binär relation mellan heterosexualitet och homosexualitet (se exempelvis Hale, 2006), går det att dra paralleller till den betydelse sexualitet har för hur informanterna relaterar till femininitet och kvinnlighet. Ett annat exempel är när Saga berättar om hur tonåren var tuffa eftersom hon ”var så annorlunda än alla andra”, bland annat för att hon var ”lite tuffare, alltså jag var en pojkflicka och bara det var ju inte så himla poppis”. Det visar också hur ett binärt tvåkönssystem kan upplevas som trångt även av cispersoner. Att det framförallt (om än inte uteslutande) är i ciskvinnors och transpersoners berättelser som könsnormer i större utsträckning nämns pekar också kanske mot hur cismän inte på samma sätt behöver förhålla sig till dessa, då de i högre grad privilegieras av denna köns maktordning.

Kön utanför det linjära

Personerna med transerfarenheter är födda mellan 1935 och 1950 och har, som jag tidigare nämnt, olika erfarenheter och sätt att förhålla sig till kön. Jag har introducerat flera av dem i texten men innan jag går vidare in på det här avsnittet vill jag stanna upp för att ge en tydligare överblick. Tre av personerna identifierar sig som transsexuella, Lena och Lily (födda 1945) vilka bäge genom hela livet upplevt sig obekväma med den juridiska och sociala könstillhörighet de blivit tillskrivna. De har levt dolt med detta under större delen av livet och har bäge levt tillsammans med kvinnor, Lena har barn från tidigare äktenskap. De är nu bäge två separerade och kom ut och påbörjade transitioner på äldre dar. Klas (född 1950) genomgick en transition på 1970-talet när han var i tjuogoårsåldern och har därefter levt som man, där få personer känner till hans

KAPITEL 7

historia och transeferenheter. Han är nu ensamstående, men har tidigare haft relationer med kvinnor. Bengt (född 1933) har en juridisk könstillhörighet som man, identifierar sig som man, men klär sig nu och bär attribut förknippade med feminitet på heltid, efter att länge begränsat det till slutna rum. Han har barn från tidigare äktenskap och lever som särbo med en kvinna. Sture (född 1935) har en juridisk könstillhörighet som man vilken han tilldelades vid födseln, men har tidigare identifierat sig som kvinna under stora delar av livet och levde då öppet som transkvinna. Nu på äldre dar ligger han, som han säger, lågt med transpraktikerna och klär sällan om. Han har tidigare haft relationer med kvinnor och män, men lever idag ensam. Kjell (född 1946) identifierar sig som icke-binär transperson. Hen lever tillsammans med en kvinna som hen har barn tillsammans med och är öppen med sin transidentitet sedan drygt sex år tillbaka. Kjell har på egen hand gjort bröstimplantat då hen inte fick transvård genom den offentliga vården. Med andra ord är dessa personer både födda vid olika tider, har olika ingångar till trans, samt har kommit ut vid olika tider i livet.

I alla intervjuerna beskriver personerna hur de tidigt blev medvetna om förväntningar på beteende i enlighet med tillskrivet kön. När Klas berättar så handlar det först om att det var svårt att dejta tjejer som ung när en samtidigt själv blev läst som tjej, men att det också handlade om drömmar i de tidiga tonåren om att se annorlunda ut. Han upplevde att något saknades. För de andra transpersonerna handlar berättelserna framförallt om ett intresse för damkläder när de var barn. Lily och Lena berättar hur det var för dem:

Redan i den här åldern så lekte jag väldigt mycket, som sagt var tillsammans med flickor, och det var då också då att jag kände... Vi bytte kläder med varandra *småskrattar* Så då var jag klädd som flicka och de minnen jag har var att jag trivdes väldigt bra med det. Men det var ju inte tillåtet, det var ju väldigt fort att byta tillbaka innan vi skulle gå hem. (Lily)

Jag var ju inte gammal när jag märkte att jag hade en dragning till kvinnokläder, det var ju 3, 4-års åldern (...) Och man gick i morsans kläder och tog på sig nattlinnen och sådär (...) och sen växte man upp och då kom man ju underfund med att, fan det här är ju inte riktigt bra. Även i den där åldern så är man liksom... medveten på nåt sätt, att såhär gör man inte. Man ska inte gå i flickors kläder. (Lena)

Citaten illustrerar hur personerna väldigt tidigt blir medvetna om hur det finns normer och förväntningar utifrån det juridiska kön en tilldelats eller blir uppfattad som. I de fall de bryter mot detta blir de snabbt medvetna om att detta inte är "tillåtet", något som "man bara inte gör". Detta kan förstås utifrån förväntningar på linjära kön där juridiskt kön, könsidentitet och kropp ska överensstämja utifrån existerande idéer om två stabila köns kategorier; manligt och kvinnligt (Bremer, 2011). Som Butler skriver regleras personer av genus, och denna typ av reglering fungerar som "ett tillstånd av kulturell begriplighet" (Butler, 2006:69). Att lämna det linjära innebär en risk för att vara obegriplig, vilket Lilys och Lenas citat illustrerar att de tidigt förstod. Ingen av dem nämner en person eller ett tillfälle när någon talat om detta, utan det berättas som något

ATT VARA I FAS

som en "kom underfund med" eller "blev medveten om". Det visar också hur reglering av genus verkar genom normer knutna till normaliseringsprocesser (Butler, 2006:71). Att avvika från idéer om linjärt kön och därmed riskera att bli obegriplig och hamna utanför idéer om det mänskliga är något en *kommer underfund med* genom att det blir socialt obekvämt av att göra på andra sätt. Hur (o)begriplighet hänger samman med kön illustreras också när Klas uttrycker en frustration över hur "allting ska sitta i det här förbenade könet". Han fortsätter:

Man eller kvinna oavsett. För det är ju trots allt det. Ja men titta på Pekka Heino eller vem du vill, Mark. Ja men det är två killar, ja men det är väl inga problem, de tycker det, men de är ju fortfarande utrustade som de är skapta och födda. Och det är en skillnad mellan oss som då byter kön, vi är ingenting till slut. Lite djupt kanske men det är så man kan känna ibland, man finns inte i någon definition. Och så tänker jag såhär ibland: ja vad fan är jag biologiskt idag? (Klas)

Klas gör en distinktion mellan cisbögar och transpersoner, där Klas kontrasterar homofobi mot transfobi genom att ställa cisbögars upplevda problem mot transpersoner som genomgår könskorrigering vilka blir "ingenting till slut". Utifrån Klas beskrivning blir transpersoner något som hamnar mellan, eller utanför, binariteten och kategorier såsom man och kvinna vilket i sin tur innebär en känsla av att inte vara ett subjekt. Jag tolkar Klas citat som att för att vara/bli ett subjekt krävs det linjärt kön inom vilket kroppslighet och materialitet är centralt (och omöjligt att särskilja från något annat). Klas har genomgått könskorrigering, ändrat juridisk könstillhörighet, passerar som man, men ser sig ändå inte (riktigt) som en man. Det får mig att tänka på vad Butler skriver; "för att vara förtryckt betyder det att du redan finns där som ett subjekt av något slag", att en förhärskarsubjektet finns som ett möjligt eller potentiellt subjekt och i någon mening begriplig. Men att vara fundamentalt obegriplig menar Butler är att upptäcka att en ännu inte fått tillräde till det mänskliga (Butler, 2006:48-50).

Detta obekväma är något som förklarar att flera av transpersonerna upplever att de i många situationer och under långa perioder varit tvungna att dölja könsöverskridande praktiker, något jag återkommer till i nästa kapitel. Det förklarar också erfarenheter bland flera av dem av att i perioder ha försökt leva upp till cisnormativitet på olika vis:

Då skulle man ju vara så macho på nåt sätt, att dölja det här, och då skulle man liksom spela över åt andra hållet. Och då köper man ju motorcykel och var skinnkutte och var ute och åkte. (Lena)

Men så lumpen var för mig, alltså dels ville jag ha det hårt, ta avstånd liksom ifrån det där, visa att jag var karl. Det, ja det skulle vara macho. Samtidigt som det där fanns hela tiden och jag var livrädd att bli avslöjad. Så lumpen var... rent ut sagt ett helvete. (Sture)

Att som man vara begriplig görs synonymt med att vara "macho" och att åka motorcykel eller göra lumpen. På så sätt kan en konstruera sig själv som ett maskulint subjekt; där ens biologiska, juridiska, kroppsliga och sociala uttryck pekar åt samma håll. Detta är

KAPITEL 7

emellertid inte något som upplevs som enkelt, som Sture säger "fanns det där hela tiden" och beskrivs som ett helvete, och Lena berättar om när hon är på en mc-träff;

Och det kom över mig, jag måste få klä om, och det var bara att packa ihop tältet och åka hem. Det var inget att diskutera om alltså. Så att... så starkt är det, det är så starkt och det är ju många gånger man har önskat att det hade funnits en knapp med off på, så man kunde ha stängt av det. (Lena)

I det här citatet beskrivs viljan att klä om upprepade gånger som något "så starkt" och något som Lena inte själv har kontroll över, även om hon menar att hon flera gånger har önskat att hon hade kunnat "stänga av". Transidentiteten, synlig utåt eller ej, är alltså något som i högsta grad är med och konstant formar livet och upplevelser.

Att iscensätta kön utanför det linjära kan innebära nya handlingsutrymmen och att andra ageranden blir möjliga. Sture beskriver hur han upplever att han som man inte kan gråta, medan hur han som kvinna upplever att han kan få en makt gentemot andra män, genom att det ger en möjlighet att nobba dem, att få uppmärksamhet och kunna välja hur en ska bemötas. Kjell menar att det finns vidare ramar för kvinnor än för män att överskrida gränser för kön och att det är mer riskfyllt för manliga subjekt att kodas som feminina, medan ramarna för kvinnligheten inte är lika snäva;

Ingen reagerar ju egentligen på att en kvinna går i ganska manlig klädsel (...) så att jag tror att det är nog lättare då för, det här är ju det här med könsroller igen, för vi män får inte se kvinnliga ut. Däremot om en kvinna ser manlig ut då är det kanske snarare positivt, det är ingenting negativt och pojkflickor är väl inget negativt, flickpojkar vet jag inte ens om de existerar. (Kjell)

Att transsexuella män lättare passerar än transsexuella kvinnor är en vanligt förekommande uppfattning. Det handlar dels om att testosteron underlättar transmäns möjligheter att bli uppfattade som män, men också för att olika kroppar har olika förutsättningar att kvalificera sig för de kroppsnormativa uppfattningar om autentiskt förkroppsligad femininitet och maskulinitet som präglar bland annat könsutredningar, (Bremer, 2011:102 ff). Detta leder över till betydelser av kroppens materialitet.

Kroppens materialitet

Vi har en präst här, som är transsexuell, hon har bytt [kön]. Hon gör ett bra jobb, hon är duktig och de flesta tänker nog inte på det, mer än att hon är längre än de flesta. Men, jag ska säga att jag ser på hennes sätt att röra sig, så ser man på händerna. Killar, även om killar har små händer, och jag har inte särskilt stora händer, så är det ändå dasslock jämfört med flickhänder. Axellbredd, det gör inte hormonerna någonting åt. (Sture)

I det här citatet om prästens iscensättning av kön refererar Sture till hur hon rör sig, hur lång hon är och hur stora händer hon har när han säger att han "ser", det vill säga, ser det icke-linjära könet som "avslöjas" av de fysiska formerna på den här kvinnans kropp. De

formerna är som Sture säger svåra att göra något åt med hormoner eller iscensättande av kön. Sture säger att prästen har ändrat könstillhörighet och att ”de flesta tänker nog inte på det” vilket å ena sidan indikerar att kvinnans iscensättning av kön gör att hon passerar som kvinna. Å andra sidan ”bråkar” kroppen genom att antyda något som är kulturellt kodat som maskulint genom stora händer, breda axlar och hur den rör sig. Kroppen blir här, med Karen Barads (2003) ord, en aktiv agent i iscensättandet av kön, omöjlig att särskilja från det mänskliga subjektets agens. Hur någon vill röra kroppen kan vara påverkat av sociala och kulturella diskurser, men rörelsen är beroende av en materiell kropp som kanske rör sig på ett sätt som blir, eller inte blir, läst på det sätt som var tänkt.

Det är viktigt att framhålla här att jag inte menar att det finns en underliggande yta, någon slags maskulin essens som kan avtäckas, i relation till detta. Som Holmqvist skriver innehåller själva begreppet ”passera”, som ofta används i transkontexter, en föreställning om avslöjande, tanken om att det finns en identitet eller essens som lurar under ytan. Hen påminner om att passerande måste förstås inom ramen för de sociala koder och normer som det sker igenom (Holmqvist 2014:30). I Signe Bremers empiriska material bestående av intervjuer med transsexuella personer som genomgår könsturedningar, samt närläsningar av juridiska texter såväl som transbloggar och exempelvis RFSL:s portal *Transformering*, framstår att passera ofta som ett ideal och en framgång. Det handlar både om strategier för att forma kroppen så att en kan bli läst som en vill, men samtidigt handlar det också om att rätta in sig i samhällets könsnormativa linjer. De idealiserade könade kroppstyperna som personer förväntas nå finns närvarande både i psykiatrins könsutredningar såväl som i de forum som drivs av transpersoner. Det handlar både om att försöka styra hur omgivningen uppfattar en, men under de könsnormativa villkor som finns för hur könade kroppar kan förstås (Bremer, 2011:130ff.). Enligt Feinberg (2006:207) kan passerandet betyda osynlighet och att gömma sig, framtvingat genom diskurser som bara påbjuder två kön och där uttryck utanför dessa innebär en risk att bli kritiserad eller trakasserad. Att ”gömma sig” antyder också ett val som framstår som det ”enkla” eller kanske till och med som det ”fega”. Det finns också tidiga queerteoretiska texter där transsexuella uppmanas att komma ut med sina transerfarenheter inför omgivningen (Stone, 2006). I relation till de här resonemangen vill jag understryka att den här förutsatta osynligheten som skulle komma av en vilja att passera varken är enkel eller garanterad. Klas som genomgick könsbekräftande behandling för trettio år sedan, fick på nittioalet höra att det då blivit möjligt att göra en falloplastik (det vill säga en konstruktion av penis, i Klas fall utan förlängning av urinröret) och beslutade sig för att göra en sådan. Främsta skälet för det säger Klas var att han ville kunna simma och bada med sin partners barn utan att behöva avslöja en icke-linjär kropp. Klas är inte öppen med sin transbakgrund där han bor och hans könsidentitet som man blir aldrig ifrågasatt. Men det är något som kräver anpassningar och begränsar det vardagliga livet. Klas pratar om hur han ständigt får hitta på ursäkter för att inte följa med och basta eller simma, men även andra saker blir omöjliga:

KAPITEL 7

Jag skulle ju älska att göra vissa saker men jag sätter upp begränsningar. Åker jag med en kompis ut och fiskar, inte fan kan jag ställa mig och pinka som han gör, då låter jag bli att åka med exempelvis. Det finns så mycket sådant, som jag tror att gemene man inte tänker på. (...) Det är begränsningar, ja, men det är jättesvårt att få någon annan att förstå vad det gör härinne, det måste man ha upplevt. (Klas)

Det här citatet illustrerar hur kroppen kan svika en i ens begär att iscensätta linjärt kön. Att inte kunna stå upp och kissa blir synonymt med ett misslyckat iscensättande av maskulinitet, och därigenom en för stor risk att ta att inte bli läst som man. Att bada, som var Klas önskan, har han heller inte vågat göra sedan han var 25 år, trots operationen, eftersom han upplever ärren som avslöjande. Någoting annat han säger att han saknar är modet att våga inleda en sexuell relation med en kvinna. Även om han haft det tidigare så säger han att det ”har blivit ett problem” för att det känns svårt när det gått lång tid och att han ”sätter upp den här muren som blir så hög”. Barad menar att makten inte bara är social, utan också borde ses i sin materiella helhet. Klas nämner båten, bastun, simhallen och sexuella situationer i intervjun som platser där han inte upplever att han kan vara. De här situationerna konstituerar platser där de materiella omständigheterna kräver kroppar som kan bete sig och agera på specifika sätt; att stå upp och kissa, eller att kunna vara naken i en bastu, i ett omklädningsrum eller vid sex. De är ömsesidigt materiellt och diskursivt konstituerade (Barad, 2003:810). Både citatet från Klas och det från Sture om prästen pekar också mot en annan poäng Barad gör; det är omöjligt att skilja den observerade från den observerande. Kön görs i interaktionen mellan observerare och observerad: ”in the ongoing reconfiguring of locally determinate casual structures with determinate boundaries, properties, meanings and patterns on bodies” (2003:817). Oavsett hur mycket Klas upplever sig vara en man så är hans genus också konstruerat genom urineringsakten, och genom blicken hos den andra personen på båten. Risken att inte passera som man får Klas att begränsa sig i sin vardag, något han menar gör något med honom inombords. Även Sture berättar hur han som Eva låter bli att prata så mycket eftersom rösten blir något som ”avslöjar” och att hamna i en konflikt kan bli farligt för Eva. Det kan förstås mot bakgrund av nästa kapitel där det blir tydligt hur en synlig transidentitet kan innebära trakasserier och hot om våld. En djup röst kan bli det som plötsligt förvandlar en situation av passerande till något som blir direkt farligt (Doan, 2010).

Som Butler (2006) påpekar i senare texter kan inte ett transsexuellt begär att bli man eller kvinna avfärdas som ett enkelt begär att anpassa sig efter etablerade identitetskategorier. Det kan vara en strävan efter en identitet som omgestaltande utövning. Hon påpekar att ett liv kräver varierande grader av stabilitet för att bli möjligt att leva eftersom livet för vilket det inte finns några erkända kategorier inte är ett levbart liv (2006:29). Med andra ord kan Klas, men även Lena och Lilys, vilja att passera också förstås som en vilja att bli begriplig och som kan göra ett levbart liv möjligt. Men medan Lily och Lena kan prata om att passera som ”en seger” menar Kjell att hen snarare vill

ATT VARA I FAS

väcka lite uppmärksamhet, provocera och ge andra en tankeställare för att därigenom "vidga könsrollerna".

Jag har nog kommit bort ifrån det här med att man vill passera, det är roligt om man passerar som kvinna naturligtvis. (...) Visst, men det är inget mål i sig, det är väl snarare tvärtom - passerar jag som kvinna, ja då bidrar jag ju inte till att förändra könsrollerna utan det är nästan bättre att väcka då lagom mycket uppmärksamhet, att någon får sig en tankeställare, 'kan en gubbe se ut sådär'. För passerar du, då missar man lite grann som vitsen med att, då upprör man ju ingen. (Kjell)

När Kjell säger att hen "kommit bort" från det här med att passera indikerar det att det tidigare varit viktigt. Men vad Kjell understryker i citatet är att det är viktigt för hen att ifrågasätta köns kategorier baserade på en binär förståelse av kön. Så medan vissa, som exempelvis Klas, känner att de inte har råd att inte passera som begripliga subjekt är det snarare ett mål för Kjell att inte göra det. Det kan emellertid vara svårt som en icke-binär person, som inte vill identifiera sig eller bli läst utifrån binära köns kategorier, att bli läst som en vill. Eftersom tvåkönsnormen dominerar juridiskt såväl som socialt kan det bli svårt att bli läst och förstädd som en person med en könsidentitet som går bortom dessa. Inte heller för Bengt upplevs det som viktigt att passera, han berättar om när en journalist som intervjuar honom säger till Bengt att "Det ska bli intressant att se när du gör om dig till kvinna":

Och då sa jag, 'du, så är det inte för min del'. Utan jag sminkar mig lite grann, då får du gärna titta på, men jag känner inte att jag gör om mig till någonting annat än till min grej (...) Jag sminkar mig och skulle någon uppfatta lite hastigt innan jag börjar prata eller någonting, att jag är en kvinna så, ja men då har jag lyckats rätt bra men det är inte mer med det. Och det är inget misslyckande att de skulle se att jag inte är det, så det, jag vet inte om det är en gardering eller inte men det finns inget önskemål. (Bengt)

I det här citatet blir, utöver ansikte, smink och kläder, också Bengts röst en aktiv agent i iscensättandet av kön, och något som Bengt beskriver som något som kommer minska sannolikheten för att passera som kvinna.

I Bengt och Kjells berättelser konstrueras å ena sidan passerandet som något "roligt" eller som ett tecken på att en har "lyckats rätt bra", men det är samtidigt inget som framstår som ett mål. I Bengts fall utmanar han idéer om linjära kön genom att iscensätta en kvinnlighet men samtidigt identifiera sig och presentera sig som man. Kjell uttrycker att hen vill bråka med och störa de separerade köns kategorier som finns. Detta kan förstås i relation till Butlers resonemang om levbara liv där hon menar att ett liv "för vilket dessa kategorier innebär ett outhärdligt tvång inte [är] ett acceptabelt alternativ" (2006:29). Det finns med andra ord en spänning här mellan en vilja och nödvändighet att bli ett begripligt subjekt och att förändra de villkor under vilka en blir begriplig. Just i sprickorna mellan könsnormativa ordningar blir dessa ordningar synliga, där sprickorna också kan fungera som öppningar och alternativ.

Iscensättning av kön i relation till ålder

De tidigare avsnitten har illustrerat hur starkt binära tvåkönsnormer kan upplevas, hur detta är tätt sammankopplat med att bli ett förstäligt subjekt, samt visat hur den materiella kroppen är en aktiv agent i iscensättandet av kön, men hur hänger detta samman med ålder, åldrande och livsfaser? Som jag har diskuterat var det enligt personerna redan tidigt i barndomen som de blev medvetna om att det juridiska kön de hade fått också innebar förväntningar på hur de kunde presentera sig och vad de kunde göra. Barndom som åldersfas brukar förstås som en tid för lek (se exempelvis ålderstrapporna i inledningen till den här avhandlingen), men det blir i intervjuerna också en tid där normer för kön ska läras in, och där lekar som rör sig utanför cisnormer blir förbjudna. De flesta berättelser som berör hur ålder och kön flätas samman i intervjuerna handlar framförallt om erfarenheter från senare i livet. Det är förmodligen relaterat till hur de, med undantag för Klas och Sture, först på äldre dar varit mer öppna med sina transidentiteter och det är i mötet med en omgivning som dessa normer aktualiserats/kommit till uttryck. Som jag nämnt tidigare sade Lena att om hon börjat tidigare med sin transition så hade det funnits större möjligheter att forma kroppen. Ju tidigare i livet en börjar, desto större möjligheter att påverka och anpassa de materiella former som det förra avsnittet handlade om. Det handlar också om att få leva en större del av livet som en önskar, att skapa levbara liv så tidigt som möjligt. Nu var det inte möjligt för Lena, och som hon säger själv hade barnen inte funnits då. Att ta vissa stigar, eller som Ahmed (2006) skriver, röra sig längs med vissa linjer leder mot olika riktningar och olika sätt att leva. På många sätt har de transpersoner jag intervjuat under stora delar av livet utåt levt upp till många livsloppsnormer, de har inför omgivningen framstått som cis-personer, och flera av dem har också levt kärnfamiljsliv i äktenskap med barn. I intervjuerna med dem är det med andra ord framförallt berättelser från den senare delen av livsloppet som berättelser om kön i relation till ålder kommer till uttryck vilket gör att det i dessa avsnitt framförallt kommer att vara fokus på livsfaser som hör till senare delar av livsloppet.

Kroppen förändras med åldrandet över hela livet, men för de som går på hormonbehandlingar förändras kroppen också av detta. Hormonella förändringar kan röra psykologiska förändringar, påverkad sexlust, fysiska förändringar som att rösten förändras eller att kroppsfettet förflyttas på kroppen. För Klas blev hormonbehandlingarna något som gjorde att han fick ”ungdomsfinnar fast man var lite äldre”, det vill säga att för Klas hamnade kroppen i puberteten igen. Det är också vanligt att transmän ofta upplever sig se yngre ut än andra män i samma ålder. För vissa blir testosteronbehandlingen ett sätt att bli läst både som man och som ”vuxen”. Även om den gör att en först hamnar i puberteten innebär den sedan ofta kroppsliga förändringar som också förknippas med (maskulint kodat) åldrande. Som Matza påpekar, utifrån sin intervjustudie med cis- och transmän om maskulinitet, testosteron och kroppslighet, blir testosteron paradoxalt nog något som används både för att framkalla åldrande (för

ATT VARA I FAS

många transmän som går på hormonbehandling) och för att motverka åldrande (för många cismän i form av antiåldrandeprodukter) (Matza, 2009:108ff.). En transition kan med andra ord innebära att temporala ordningar störs genom att det också kan ske förskjutningar i hur en uppfattas och blir läst utifrån ålder. Det rubbar idéer om kroppen som följande en linjär (ålders)utveckling.

Men det kroppsliga åldrandet är också något som personerna förhåller sig till. Några av transkvinnorna pratar om sig själva som två personer; å ena sidan om sig själva som män då de använder de manliga juridiska namn de har eller tidigare haft, och å andra sidan om sig själva som kvinnor med deras kvinnliga namn. Dessa två olika personer har inte bara olika könsidentiteter, utan också olika åldrar vilket exemplifieras i Lenas och Stures citat:

Lena är ju inte så gammal som Roland är. Det... jag lever liksom i två åldrar, tidsåldrar. För det första, Lena ser ju mycket yngre ut än vad Roland gör, jag heter ju inte Roland men om vi säger så, så är det ju. Lena är ju yngre, det är hon ju. (Lena)

Eva åldras inte. *småskratt* Eva är alltid medelålders. Så jag tror att det är delvis därför också som jag ligger lågt, spegeln skulle avslöja *småskratt* för mycket. (Sture)

Citaten antyder att Lena och Sture inte bara upplever att de iscensätter kön, utan även ålder. För Lena handlar det om att bli yngre, att iscensätta kön som är ålderskodat och förstås som yngre ålder än vad hon gör som Roland. Sture pratar om att den åldrande kroppen påverkar möjligheterna att iscensätta feminitet eftersom han menar att han upplever att kroppen åldras på ett ”manligt sätt”. Rynkor gör att det blir svårare att sminka sig, det är svårare att gå i högklackat och de fysiska formerna på kroppen förändras. Detta blir också en anledning till att han ”ligger lågt” eftersom kroppen annars skulle ”avslöja” för mycket. Igen är det kroppen som står utom ens kontroll, och risken att bli läst som icke-linjär som gör att Sture hellre presenterar sig själv som man, även om han är mindre bekväm med den könsidentiteten. Med andra ord kan den åldrande kroppen upplevas som något som gör iscensättandet av kön svårare. Men det finns också andra, som Lily, som istället menar att den åldrande kroppen blir mer androgyn och att detta kan vara fördelaktigt;

Det blir en liten bonuseffekt av det hela. För det är ju onekligen så att det är ju vad som händer med kroppen. Den börjar ju lite androgyn och slutar lite androgyn, så det, everything between, så man får väl se det som en fördel (Lily)

I Lilys citat blir kroppen något som i början och slutet av livet är mer androgyn och mindre präglad av kön. Det visar hur åldrande i relation till trans kan upplevas på väldigt olika sätt beroende på kroppsliga förutsättningar och hur en vill bli läst. Inom gerontologin har Featherstones och Hepworths ’mask of ageing’ använts som metafor för att peka på en diskontinuitet mellan en åldrande, allt mer oattraktiv, kropp och ens

KAPITEL 7

inre jag, som fortfarande känner sig ung. De synliga tecknen på kroppsligt åldrande liknas vid en mask som inte kan tas av (Featherstone, Hepworth, 1990). I relation till Lena och Stures citat blir det emellertid ett könat fenomen. Det kan förstås i relation till hur feminitetsuttryck blir reglerade hårdare eller på andra sätt med åldern. Som Therese Persson pekar på i sin avhandling om feminitet, ålder och kropp, baserad på intervjuer med kvinnor i olika åldrar, förväntas feminitet iscensättas på olika sätt i olika åldrar. Att under den senare delen av livsloppet uttrycka en feminitet som är förknippad med yngre åldrar innebär en risk att bli betraktad som ”opassande” och förstådd på negativa sätt (Persson, 2010). Den åldrande kroppen blir för Lena och Sture något som inte tillåter dem att iscensätta vissa feminiteter, samtidigt som dessa feminiteter kanske är vad de upplever att de behöver iscensätta för att kunna passera som kvinnor. En mer nedtonad feminitet, som kanske ses som ”passande” i relation till deras ålder kan samtidigt omöjliggöra deras passerande som kvinnor. Det relaterar också till respektabilitet, där normer för kön, ålder och klass flätas samman (Skeggs, 2000). Jag läser inte dessa berättelser som att de (endast) handlar om att ”hålla sig unga”, utan också framförallt om att bibehålla ens möjligheter att iscensätta vissa feminiteter. Som Sandberg påpekar kräver iscensättandet av kön ”på rätt sätt” att en också anpassar sig till åldersnormer, och till heteronormativa temporaliteter. Om en inte lyckas göra det riskerar en att bli läst som misslyckad i relation till genus- och åldersperformativitet (Sandberg, 2008:12).

Intersektioner mellan maskulinitet, hög ålder och åldrande har tidigare diskuterats genom att visa hur nyliberala idéer om att ”åldras framgångsrikt” skapar ideal som att ”förbli ung” genom att undvika åldrande. Produkter som viagra marknadsförs för att ”firm the floppy penis” för äldre män så att de kan förbli unga, sexuellt aktiva och fortsätta iscensätta en begriplig maskulinitet (Calasanti & King, 2005; Sandberg, 2008). I Klas fall blir det dock tydligt hur hans slaka penis inte kan bli, eller någonsin har kunnat bli, styv. Den kan inte användas för olika maskulint kodade handlingar, som att urinera stående, få erektion eller ha penetrationssex. Här blir begreppet ”on and off time”, eller på svenska ”i eller ur fas” relevanta. De används för i relation till normer för ålder och livsfaser för att peka på huruvida personer lever upp till förväntningar utifrån ålder (Gubrium m.fl., 1994; Neugarten & Neugarten, 1996). I kontrast till heterosexuella, linjära funktionella kroppar där en slak penis är något som kommer med åldrandet och som präglas av misslyckande, så är samma ”misslyckande” något som för en transman faktiskt kan bli normaliserat i och med hög ålder, där en slak penis är något förväntat (om än ej accepterat). Det kodar inte längre kroppen som ”misslyckad” på samma sätt i iscensättningen av maskulinitet, och den maskulina kroppen blir ”i fas”. På liknande sätt kan frånvaron av menstruation bli förstådd som ett misslyckande för transkvinnor i åldrar där menstruation är förväntad, medan samma frånvaro blir normaliserad i hög ålder – kroppen kommer ”i fas”. Ingen av de transkvinnor jag intervjuat har gjort en vaginoplastik, det vill säga konstruktion av en vagina, men det är ändå intressant att tänka på det i relation till misslyckande. Kvinnor som har genomgått en vaginoplastik kan ofta

inte lubricera, vilket också är något som blir normaliserat med åldern eftersom många ciskvinnor efter klimakteriet förlorar förmågan att lubricera.

Transition på äldre dar

De som har genomgått utredningar för att få rätt till transvård har väldigt skilda erfarenheter. Sture blev diagnostiserad som homosexuell transvestit och fick därför inte rätt till transvård. Klas som genomgick sin transition på sjuttioalet fick gå igenom en process som delvis var annorlunda än hur det ser ut nu. I hans utredning ingick inte bara gynekologbesök, vilket kan vara svårt för någon som inte är bekväm med sin anatomi, han blev också inlagd på mentalsjukhus en vecka och fick göra en rad olika psykologiska tester. Kjell som ville göra bröstimplantat fick inte göra det inom den offentliga vården och vände sig då till privata kliniker för att kunna göra det. I processen där hen letade kirurg blev hen även nekad av två kliniker som menade att de inte kunde åta sig det jobbet. Detta för att de, som hen uppfattade det, inte ville sätta in bröstimplantat på vad de läste som en man, det vill säga bidra till att skapa ett icke-linjärt subjekt. Kjell köpte också hormoner på en resa till Frankrike för att starta sin egen hormonbehandling, något som kan bli en risk för hälsan eftersom en då inte har samma möjlighet att regelbundet gå och kontrollera sina hormonnivåer och få hjälp med att reglera sin dosering.

Det finns upplevelser hos personerna med transerfarenheter av att det inte är självklart att få den transvård en önskar eller behöver. Sture uttrycker det så här;

Det kan man också konstatera, transsexuella som har lyckats få igenom, det är inga svagt presterande småttingar. Det måste vara någon som är rapp i käften. Det måste vara någon med lite fantasi. Så här gäller det inte att vara rak utan det gäller alltså att snacka runt. (Sture)

I Stures citat blir transvården inte något som är till för transpersoner och deras behov, utan snarare något en måste arbeta för att få tillgång till, där det inte handlar om att vara ärlig utan snarare om att identifiera samt anpassa sig till spelregler, krav och villkor som präglar transvården. Signe Bremer har beskrivit den svenska vården för transsexuella som ett biopolitiskt genushygieniskt system, designat för att återintroducera den transsexuella kroppen i en heteronormativ social ordning. Transvård i Sverige verkar vara till mer för att producera linjära män och kvinnor, än för att tillgodose och stötta personers behov (Bremer, 2011:213). Det är inte unikt för Sverige, Butler har skrivit om hur essentiella antaganden om kön krävs för att få rätt till transvård i USA. Det har bland annat lett personer till att anordna workshops för att öva sig på att anta ”rätt” könsidentitet och berätta rätt sorts historier för att få rätt till transvård (Butler, 2006).

Lily och Lena har liknande transbakgrunder genom att de bägge, efter att ha dolt sina transidentiteter under många år, kom ut på äldre dar, sökte sig till utredningen för att få diagnosen transsexuell, få tillgång till transvård och ändra juridiskt kön. De fick bägge

KAPITEL 7

diagnosen, men när det gällde kirurgi satte hälsan stopp. När jag frågar Lena om hon varit i utredningen svarar hon:

Ja, det har jag varit, men när de fick höra att jag hade hjärt- och förmaksflimmer och pacemaker och massa hjärtmediciner och sen Varan, då la de bara ner pennan och sa, det där, det kan du glömma, sa de, för det finns ingen som sätter en kniv i dig, om det inte är precis nödvändigt... Så att, sen har jag försökt att göra en plastikkirurgi också då, men det var nobben där också. (Lena)

I Lenas fall är det läkaren tillsammans med hennes egen kropps hälsostatus som avgör att hon inte kan genomgå kirurgi. För Lily var det också hjärtat som satte stopp då det inte klarade en nedsövning. Hon har övervägt att åka till Thailand och genomföra operationen på egen hand, men säger att det vore med hjärtat som insats. Kroppsliga förändringar relaterade till åldrande sätter stopp för att förändra kroppen i relation till kön. Eftersom Lily inte kunde genomgå kirurgin kunde hon heller inte ändra juridiskt kön vilket var något hon önskade. Som jag tidigare nämnt så säger både Lily och Lena att de tror att om samhället varit ett annat när de var yngre så hade de genomgått operationen då.

Hade jag i det här läget, vid den där tiden kommit till insikt vad jag idag vet... Ja, det är lätt att vara efterklok, *småskratt* då hade jag ju aldrig tvekat, då hade jag varit kvinna idag. Det är ingen tvekan. Men jag var inte kunnig då, hade inte läst tillräckligt mycket. (Lily)

Trots att Lily idag identifierar sig som kvinna tolkar jag det här citatet som att hon inte gör anspråk på att vara kvinna. Jag vill dra en parallell till vad Michael Hames-Garcia skriver om att kroppar inte har någon inneboende mening, men: "Yet, given the physical properties of bodies and the historical sediment of their intra-actions with ideologies and politico-economic practices, one cannot attach just any meaning to any body" (2008:327). Jag läser Lilys citat som att hon, trots att hon identifierar sig och presenterar sig som kvinna i de flesta kontexter, inte ser sig som kvinna. Det kan ha att göra med att hon inte hade möjlighet att genom kirurgi få en kropp med bröst och vagina vilken diskursivt skulle förstås som kvinnlig. Detta påminner om Klas citat som inledde detta kapitel där han inte ser sig själv som "någonting". Oavsett hur transpersoner själva definierar sig är det omöjligt att bortse från den agentiska materialiteten och hur en blir läst och förstådd av andra. Med andra ord, och i linje med Garcias resonemang, är kroppen något mer än ett passivt sävligt objekt på vilket ideologi kan applicera mening, utan snarare en agentisk verklighet som i sig själv skapar mening (Garcia, 2008:327).

Att på äldre dagar bestämma sig för att vilja påbörja en transition och inse att det då är för sent kan väcka känslor av ånger över att inte ha (vågat) komma igång tidigare. Det går att föreställa sig hur det blir tungt att bli ifrågasatt för att inte ha gjort detta tidigare, när en äntligen tagit sig mod och kraft att göra det på äldre dagar. Lily berättar hur hon fått den typen av tankegångar "kastade i ansiktet" flera gånger under sin utredning där utredaren bland annat ifrågasatt om könsbekräftande behandling är

nödvändig eftersom hon inte har så länge kvar att leva, något som jag kommer tillbaka till i kapitel 11. Detta, att riskera att bemötas av ålderistiska föreställningar, är något som blir specifikt för äldre transpersoner under utredningen. Bremer (2011) konstaterar att vissa kroppstyper tycks gynna transsexuellas personers förmåga att kvalificera sig för könskorrigering, även när det inte är den direkta hälsan som sätter stopp. Lämpliga kroppar är de kroppar som transvårdens personal anser ha de bästa materiella förutsättningarna för ett linjärt utseende, men det handlar också om ”föreställningar om skönhet, mode och smak” (2011:216). Ibland leder detta till att personalen väljer att ge transexuella (framförallt kvinnor) råd om mode och smak, och dessa råd kan också handla om att klä sig ”rätt för sin ålder” (2011:117). Det illustrerar hur respektabelt och linjärt kön förstås och blir begripligt utifrån intersektioner med ålder och klass och hur ålder finns med och får och ges betydelse under könsutredningarna.

Att nödvändigheten i den transvård Lily önskar blir ifrågasatt väcker också frågor om hur kroppar värderas i relation till omsorg, och vilka kroppar som ses värda att lägga ekonomiska och tidliga resurser på. Enligt Tarynn Witten är det vanligt att inom vården förutsätta att äldre personer inte behöver transvård i samma utsträckning som yngre personer (2008). Jan Wickman ger exempel från en finsk kontext där Folkpensionsanstalten har en otydlig linje när det gäller ersättning för äldre transpersoners hormonbehandling, men också ett fall där ett äldreboende bedömt att den fortgående hormonbehandlingen av en äldre transperson inte var nödvändig (2013:265). Nolan et al. konstaterar utifrån sin forskning att äldre personer inte får den vård de har rätt till i Storbritannien. De menar också att arbete med äldre personer ofta ses som lågstatusarbete och mindre attraktivt än andra sjuksköterskeområden, med hänvisning till studier som gjorts både i Storbritannien, Australien och i Hong Kong (Nolan, et al. 2004). Dessa exempel pekar mot en mer generell ålderism inom äldreomsorgen.

Transvården finns tillgänglig för den som är redo att genomgå könsbekräftande behandling och leva i en "stabil ny könsroll", men stödjer i de allra flesta fall inte könsvarierande uttryck som går bortom idéer om två stabila kön (Spade, 2006; Bremer, 2011). Därför får Lena inte kvinnligt könshormon utskrivet av sin läkare innan hon påbörjat utredningen, och Kjell får betala sina bröstimplantat på egen hand och ordna hormoner själv. Transsubjektets existens är ofta villkorat av dess anpassning till den stabila tvåkönsmodellen. Sådana tankar går att spåra i kraven som ställs vid könsutredningar där personen förväntas leva utifrån en entydig manlig eller kvinnlig "könsroll". Det gäller också i sociala kontexter; så länge en person passerar som man eller kvinna föreligger inget hot; det är när transidentiteten är eller blir synlig som hotet om våld eller social exkludering väcks (Mizock & Lewis, 2008:337-338). Som Boyd skriver blir den queera kroppen entydig och självreglerande i relation till staten, och, inte så queer alls när den ska rätas in (Boyd, 2006:422). Detta blir intressant i relation till äldre och åldrande eftersom det kan vara svårare för transpersoner som först på äldre dagar kommit igång med hormonbehandlingar och könskorrigering, att lyckas nå dit betänkandet av Könstillhörighetsutredningen önskar, det vill säga att lyckas skapa ett

KAPITEL 7

subjekt där ens kropp, attribut och uttryck utgår från ett stabilt kön. Flera av de jag intervjuat menar att deras transfarenheter är synliga på grund av kroppsbyggnad, röst osv. Lena säger exempelvis att hon känner att folk ”tittar” och då inte ser henne som linjär kvinna:

Ja, de tittar. Ja, de läser mig, att där är en trans... det gör de ju, helt klart att de gör. Men okej, de får göra det, jag menar de måste få se att det finns transor, och inte bara på TV:n. De finns i verkliga livet (...). Jag skäms inte för vem jag är, jag gör inte det, utan jag är jag och antingen får de acceptera det, så är det eller också så får det vara. Nej, jag är stolt över att vara den jag är och att jag äntligen törs vara den jag är, det är ju det. (Lena)

Som berättelserna visar kan det bli svårare på äldre dagar och/eller med vissa kroppsliga förutsättningar att iscensätta denna sammanhållna könsidentitet som kanske krävs för att ses som ”respektabel”. Att passera är, som Bremer påpekar, ett tillfälligt och privilegierat tillstånd, som när det upphör kan innebära att istället bli "hypersynlig" vilket kan utgöra en fara för diskriminering, hot och våld; "i samma stund som passerandet upphör riskerar den transsexuella kroppen nämligen att tolkas som representant för det svenska samhällets queera och abnormale Andre" (Bremer, 2011:100). I Lenas citat används stolthet och mod som ett sätt att hantera synligheten. Hon vägrar skämmas och ber inte om ursäkt för den hon är. Problemet förläggs istället hos den som tittar och på deras potentiella brist på acceptans.

Förväntningar på heterosexuell familjebildning

Denna del av kapitlet kommer att fokusera på hur de som identifierar sig som lesbiska och bögar pratat om förväntningar på att leva ett heterosexuellt liv, där det ingår att träffa en heterosexuell partner, gifta sig och skaffa barn, men också om hur dessa förväntningar på olika sätt är sammanflätade med förväntningar utifrån ålder och livsfaser. Dessa personer har, som kapitlet kommer att visa, erfarenheter som skiljer sig åt. Bland kvinnorna är det tre som levt i heterosexuella äktenskap där de också fick barn, medan fyra av dem i huvudsak har haft relationer med kvinnor genom hela livet. Bland männen är det tre som levt i äktenskap varav två av dem har barn, en man som tidigare haft relationer med kvinnor och män under livet, samt fyra män som endast haft relationer med män under livet. Inledningsvis handlar det om de som inte gifte sig eller skaffade barn och deras erfarenheter av påtryckningar från omgivningen rörande detta, och sedan om de som ingick äktenskap och hur de resonerar om detta.

Pressen på att gifta sig - att komma "i hamn"

Jag hade en syster och hon gifte sig och det var ju då ett himla, himla, himla, himla tjat om det här, jag var några och 30, cirka 30, 'varför gifter du dig inte, varför gifter du dig inte?' (Inge)

ATT VARA I FAS

Men jag minns speciellt från min farmor var det varje gång jag träffade henne så, 'jaha har du fått nån ring på fingret' och du vet, sånt där. Och inte från min mors sida men jag minns att, just det där med farmor speciellt. Men sen, jag tyckte sen när man hade kommit upp till 35 då försvann det som mer och mer, de här frågorna. Men ja, det är många som brukar säga, men saknar du inte att... barn. (Olof)

I: Så att, men på sikt när man blir äldre så, ja, en del frågar ju då om har du inte gift dig än och så nej det har inte varit aktuellt eller sådär, det förekommer ju såna där frågor i släkten och sådär. Så att det får man glida förbi bara.

A: Är det jobbigt?

I: Nej, inte nu när man är sådär gammal så att. Man får ju säga att man är den eviga ungarlen och hittills är det ingen som har fastnat för en. (Ivar)

Enligt de informanter som inte gifte sig eller levde tillsammans med en stadgad partner innebar avvikelsen från normen upprepade frågor och påtryckningar från omgivningen om varför en inte gjort detta. Förväntningar från omgivningen kring att bilda familj är, som citaten antyder, starkast i den reproduktiva åldern, och kanske i synnerhet när en betraktas som på väg ut ur den förväntade åldersfasen för familjebildning; när det börjar bli kritiskt att "komma i fas". Det visar hur förväntningarna kring den heterosexuella familjebildningen är knutna till ålder och åldersfaser och att åldras också kan innebära att befrias från förväntningar, och att slippa frågor och tjat från omgivningen. Som Olof nämner försvinner dessa frågor mer och mer efter trettiofemårsåldern, och Ivar beskriver det som att det blir enklare att hantera frågorna med åldern. Ivar, som är 67 år vid intervjun, identifierar sig som bög. Han lever ensam i en stad och har aldrig varit öppen utåt med sin sexualitet. Han har under livet haft tillfälliga sexuella kontakter. Ivar har utarbetat strategier för att bemöta frågor och förväntningar genom den delvis skämtsamma kommentaren om att han är den "eviga ungarlen" och att ingen har fastnat för honom. Det är en kommentar som delvis förlägger ansvaret hos andra, att det är andra än han själv som (inte) valt honom, men kommentaren innebär också att behöva blotta sig som icke-vald vilket blir att anta en sårbar position i ett samhälle där tvåsamhet, kärlek och kärnfamiljsideal värderas högt. Genom att inta en sårbar position kan riskerna för fler frågor eller att bli ytterligare ifrågasatt minska, eftersom den positionen blir känslig och utelämnande. Det är framförallt den biologiska familjen som står för dessa förväntningar. Vad handlar då dessa förväntningar om, och varför är det så viktigt att gifta sig? Kari, som levde i ett äktenskap under några år trots att hon funderade mycket över lesbiskheten berättar att hon upplevde att hon inte kunde prata med sina föräldrar om dessa funderingar; "nej, de var väl lycklig att jag var gift och *skrattar till* i hamn, ja". Att gifta sig framställs som att "vara i hamn", att vara räddad. Det illustrerar hur det heterosexuella äktenskapet konstrueras som ett centralt livsmål. Lahad och Hazan menar att tvåsamhet och familjeliv diskursivt bär på löften om upprätthållande av ordning, sammanhang och meningsfullhet till ens liv, medan att vara singel istället förknippas med att sakna detta, samt att vara isolerad och ensam (Lahad & Hazan, 2014). Rubin menar

KAPITEL 7

att biologiska familjer ofta spelar en central roll i att upprätthålla sexuell konformitet, genom att utöva social press mot den som uttrycker erotisk icke-konformitet. Ibland leder det till att familjer försöker förändra, bestraffa eller utesluta personen som i sin tur kan gå miste om trygghet och resurser som en familj i bästa fall kan innebära (Rubin, 1999:160). Ambjörnsson och Bromseth (2010) ställer frågan vad det är föräldrar saknar när deras barn valt att inte ingå heterosexuella relationer och menar att det kan handla om skam, eller rädsla för att barnen är olyckliga, men att det också kan handla om vuxenstatus och mognad. Detta genom att heterosexuell familjebildning kulturellt konstrueras som det yttersta tecknet på att du har blivit vuxen och är ett krav för att bli tagen på allvar (Ambjörnsson & Bromseth, 2010:207).

Önskemål om barn(barn)

Som Olof nämner i citatet i förra avsnittet är det många som brukar fråga om han inte saknar att ha barn. Utöver förväntningarna på giftermål är det också just förväntningar om att skaffa barn som framstår som centrala i berättelserna.

Eftersom jag var ensam barn så tycker jag att det som, den stora förväntningen för min mor det var att hon ville få barnbarn. Och det tror jag är ganska vanligt att, att många homoföräldrar, så att säga, hamnar i det, åh, då kommer inte jag få några barnbarn. (Anita)

För att komma tillbaka till den tidigare diskussionen, om varför föräldrar och släktingar anser det som så viktigt med heterosexuell parbildning, är en möjlig förklaring utöver de redan nämnda, en idé om att genom reproduktion föra familjen och arvet vidare. Barn representerar framtiden, hopp och utveckling, inte bara för föräldrarna utan även för familjen, släkten och samhället (Ambjörnsson, Jönsson, 2010; Edelman, 2004). Att inte uppfylla omgivningens förväntningar på heterosexuell familjebildning kan leda till känslor av utanförskap:

När de flesta av mina väninnor gifte sig eller skaffade familjer så var jag, kände mig otroligt utanför. Och det var också en av orsakerna till att jag flyttade till Sverige för de skaffade ju sina egna liv och då levde man familjeliv och då är jag liksom ensam och inte har någon familj. Men när jag flyttade hit så har jag väldigt många människor i samma situation omkring mig, för det är inte, nej, jag har inte tänkt på det aktivt nu så ofta, men visst har jag saknat det, visst det har jag gjort, kanske mindre nu än förut. (Saga)

Sagas citat antyder att familjeprojektet innebär att "skaffa ett eget liv", där exempelvis vänskapsrelationer inte längre kan få lika stort utrymme. Familjeprojektet framstår som något som kräver den mesta av ens tid och uppmärksamhet. Att hamna utanför är att (för)bli ensam och att känna sig "utanför". Det kan dels handla om att inte kunna dela erfarenheter som bygger på barn och familj, men också om känslor av att inte bli begriplig; att förstås som utanför eller annorlunda för att en inte följer det förväntade livsloppet, där livet byggs upp kring den biologiska klockan med faser av äktenskap,

ATT VARA I FAS

barnalstring, barnuppfostran etcetera. (Halberstam, 2005). Saga beskriver det också som en saknad efter något, som andra har haft men inte hon.

Att vara lesbisk kunde emellertid för andra innebära att befrias från heteronormativa förväntningar:

M: Nej, alltså min mamma tjatade rätt mycket på min syster, att hon ville ha barnbarn och så. Det sade de aldrig till mig, *skratt* guess why, *skratt*

A: Du blev förskonad. *skratt*

M: Ja, det tycker jag nog, alltså det, jag tror inte att de såg mig framför sig, som fru och mamma. Så att nej, det, jag kände inte det trycket och tycker inte att jag kände det från omgivningen heller men... nej, det gjorde jag inte och jag har själv aldrig längtat efter barn, så att för mig var det liksom inte en fråga, det var inte så att jag tänkte, åh jag är lesbisk, hur fan ska det gå, jag som så gärna vill ha barn. För så, det har aldrig varit så för mig. (Marianne)

För Marianne, som själv inte ville ha barn, innebär lesbiskheten att trycket på att ingå äktenskap eller skaffa barn inte fanns på samma sätt. Att vara lesbisk blir här oförenligt med att kunna bli sedd som fru och mamma. Kanske kan det också vara enklare att få avvika från den här typen av förväntningar när det finns syskon som kan axla ansvaret på att föra familj och arv vidare.

Även om (den övre) medelåldern kan innebära att få en paus från förväntningar på barn kan det som äldre innebära att förväntningarna senare under livsloppet kommer tillbaka, men att det då framförallt handlar om att ha barnbarn:

I och för sig nu i min ålder så här, jag har ju inga barn. Man är med i föreningar och träffar då på pensionärsträffar och sådär, alla jämnåriga som gläder sig åt sina barnbarn. Sitter jag med lång näsa, det känns väl lite. Men å andra sidan är det ganska skönt, slippa tonår och alla problem med ungar. Nej, jag har katten, ja. (Erland)

På min sista arbetsplats, där var ganska många som var där och det var väldigt mycket barnbarn-snack där på lunchen och på kafferaster och så. Och det kan jag känna att det kunde kännas lite trist, liksom trist sådär. Men sen kan jag också känna att det verkar också som väldigt många är liksom väldigt upptagna i det och stressade och har en kompis nu som jag kanske ska träffa. Hon liksom har världens karusell och den slipper ju, den har inte jag. Och sen tänker jag att man kan ju alltid, om man har det behovet av att ha kontakt med barn så kan man ju vara sån här extra-mormor. Det är ju många familjer som behöver det. (...) Men ibland kan det ju kännas lite påfrestande med det hära, att det är det liksom som är huvudämnet på lunchrasten och så. (Anita)

Men när man då kommer upp i min ålder då, då är det ju så att många har barnbarn, eller de börjar komma nu så att säga. Min granne ovanför som är skild och har fortsatt kontakt med sin exman är jättemycket barnvakt. (...) Och den rollen, eller uppgiften, har ju inte jag. Kan inte ha heller. Utan jag får hitta annat för att skapa mening med min tid och mitt liv och så. Sen har jag ju tänkt då att, jaha, som, tänkte jag väl innan jag blev pensionär att ja, hur ska jag göra då? Ska jag engagera mig i nån frivillig organisation eller ska jag börja plugga vid universitetet, som en del gör eller ska jag gå med i nån pensionärsgrupp och sådär. (Harald)

KAPITEL 7

Det är mest i olika sociala sammanhang som frånvaron av barnbarn upplevs som tung. Även här handlar det dels om att inte kunna relatera till andras erfarenheter, men också att barnbarnen utgör huvudämnet på fikarasten; att ha barn och barnbarn utgör normen som det kan vara svårt att förhålla sig till om en inte ingår i den. Det påminner om en lesbisk kvinna som Lindholm intervjuat om åldrande och lesbiskhet, och som säger att en hamnar utanför när det blir prat om barn och barnbarn, och att sakna barn blir att ”inte riktigt ingå” och att det blir som att man inte är värd något om man inte har barn (Lindholm, 2013). Samtidigt blir det tydligt hur familjeprojektet återigen är något som kräver mycket tid och arbete. Att inte ha detta ansvar kan innebära att en aktivt måste fylla livet med annat innehåll, men det kan också upplevas som skönt att slippa det ansvaret. Halberstam skriver om potentialen för liv "unscripted by the conventions of family, inheritance, and child rearing" (Halberstam, 2005:2). Att inte ha barn eller barnbarn som kräver ens tid lämnar utrymme för andra typer av aktiviteter som exempelvis de Harald nämner; att bilda sig, engagera sig i en frivilligorganisation eller intressegrupp. Apropå att leva med eller utan barn och hur det relaterar till föreställningar om vad ett liv kan bli skriver Lissa Nordin utifrån sin studie av ogifta män i Västerbottens inland att det blir en paradox där den som är ”ogift, lös och ledig” inte, som en skulle kunna tro, oftast kopplas till rörlighet och det expansiva utan snarare ses som att de har ”fastnat”, medan de personer som knutit sig till kärnfamiljen istället kopplas till det rörliga och framåtsträvande (Nordin, 2005:37). Anita öppnar också upp för möjligheten att vara "extramormor", och ifrågasätter därigenom nödvändigheten av de biologiska banden. Detta är emellertid inte helt enkelt vilket Bromseths studie av äldre lesbiska visar. Där illustreras det hur mormödrarelationer utan biologiska band tenderar att inte i lika stor utsträckning tas på allvar eller betraktas som "riktiga" eller lika mycket värda (Bromseth, 2013:64ff.).

I samband med att han pratar om att inte ha barn eller barnbarn säger Harald:

Och där kan man naturligtvis fundera på ålderdomen, och om man blir allvarligt sjuk eller om man får Alzheimer, som en av mina vänner har nu. Och där hennes man har ett förfärligt tungt ansvar. Om jag skulle få det, vem, hur går det då? Vem hjälper mig i sådana lägen när det så småningom kommer att behövas? Kan åtminstone tänka tanken, sen kan jag inte göra nånting åt det. Det enda jag kan göra det är att fortsätta och ha de vänskapsrelationer jag har och vara trevlig och hoppas att dom vill ha kontakt med mig. Och när det sen gäller, så har man ju faktiskt ingen aning om vem det är som kommer springande och sätter sig vid sjuksängen. Det kan vara nån helt annan. (Harald)

Att inte ha barn eller barnbarn kan aktualisera tankar om framtida omsorgsbehov vilket kommer upp i flera intervjuer. Implicit i detta finns en idé om att den biologiska familjen ska ta ett ansvar för en på äldre dagar; att en ska få igen den omsorg en gett barnen under livet. När den biologiska familjen saknas, och en dessutom inte har en partner, uppstår en osäkerhet kring vem som kommer att finnas där. Harald, och flera av de andra informanterna, sätter hoppet till vänskapsrelationer och hoppas att vännerna kommer att finnas där. Det visar också hur samhället i stor utsträckning är organiserat utifrån den

biologiska kärnfamiljen som institution. Detta blir än mer aktuellt i en kontext där värden allt mer privatiseras och de statliga välfärdsnäten skärs ned med konsekvens att den biologiska familjen förväntas ta ett större ansvar (Katz, 2005:14; Szebehely, 1999). Detta gäller naturligtvis inte bara lhbtq-personer utan barn, utan alla som inte har barn.

Viljan att vara "normal"

Det är förstås viktigt att komma ihåg att de förväntningar som informanterna berättar att de kände när de var unga ägde rum i en annan historisk kontext. Kanske var exempelvis kraven på äktenskap mer rigida när informanterna var unga än vad de är idag? Samtidigt är det tydligt att heteronormativa förväntningar är påtagliga för unga personer även idag, om än delvis på andra sätt (se Ambjörnsson, Bromseth, 2010). Anita säger apropå barn:

Men det har ju förändrats otroligt, i min generation så var det inte riktigt samma, lika aktuellt och då liksom bara avskrev man det. Men idag så ser man ju jättemycket regnsbågsbarn, så att säga. Så jag tror att den kanske kommer lätta så att säga, men då tycker jag att det var vissa förväntningar på det. Mer egentligen tycker jag att skaffa barn, än att gifta sig på nåt sätt. För min del var det nog så, i min omvärld. (Anita)

Vad Anita säger har förmodligen stor betydelse; informanterna växte upp i en tid där det lesbiska eller homosexuella livet uppfattades som synonymt med att "avskriva" möjligheten till barn och där det heterosexuella familjeprojektet sågs som en förutsättning för att kunna skaffa barn och barnbarn på ett annat sätt än vad som är fallet nu (jmf Bromseth, 2013:65-66). Detta pratar även Irene om och menar att en idag inte behöver "gå igenom det vanliga" och det utstakade. Viljan att ha barn var också ett skäl till att några av informanterna som identifierar sig som lesbiska eller bögar, ingick heterosexuella äktenskap. En av dessa personer är Kari:

K: Jag har ju alltid förstått det på någon nivå, att jag var attraherad av kvinnor (...)

A: Hur tänkte du kring det de här åren när du levde med, ja men som gift?

K: Jag funderade mycket på det, mmm, men jag ville ju också ha familj, ville vara liksom normal, du vet jag växte ju upp på en tid då det var väldigt onormalt, konstigt och de enda lesbiska kvinnor jag såg var de i USA som gick omkring med bakåtslickat hår och ett cigarettpaket i skjortan, ja som var väldigt, du vet, manliga. (Kari)

Viljan att ha familj blir här synonym med viljan att vara normal och detta konstrueras i kontrast till det lesbiska som blir synonymt med det onormala och konstiga. Här flätas normer kring kön och sexualitet samman, där det inte bara handlar om sexuell praktik utan också om att lesbiska kopplas samman med manlighet (Rich, 1986; Wittig, 1992). När informanterna berättar om sina tidigare heterosexuella relationer eller äktenskap så har de olika sätt att förhålla sig till dessa relationer. Irene, som säger att hon också tidigt visste att hon var lesbisk säger i likhet med Kari att hon trots detta inte berättade för någon annan: "Jag tänkte att man vill vara som alla andra eftersom man läst i böckerna att det var sjukt. Så, ja, jag gick ut med killar och sånt", och senare gifte hon sig med en

KAPITEL 7

man. Så medan Kari och Irene beskriver sina äktenskap som mer medvetna val för att känna sig, eller passera som normala så beskrivs det mer som en slump av andra:

De första åren hade jag inga relationer egentligen utan det var den kvinnan jag gifte mig med. Det var mer av en händelse, hon var arkitekt och hon skulle låna min lägenhet och möblera om för någonting. Bara, först när hon kom in i den där lägenheten, så tittade vi in där, på rummen och vackra utsikten, det första hon sa, här tänker jag bo. Och jag var inte alls inställd på det, men hon tjatade och tjatade och tjatade och tjatade tills hon, hon gav inte mig lugn och ro utan hon, och vi ville ha barn bägge två, det hade vi då pratat om. Och så det blev väldigt, vi kände varandra bara i ja, september, oktober, november innan vi gifte oss. Efter en, två, tre, fyra månader, nu ska vi gifta oss, nu ska det skaffas barn och ja. (Olof)

Olof som visserligen å ena sidan säger att han visste att han ville ha barn säger å andra sidan att "det var mer av en händelse" att han gifte sig. Han är inte ensam om att förklara ett tidigare äktenskap som något som "bara hände" vilket framstår som intressant när det gäller ett val som påverkat livet i en så tydlig riktning under långa perioder under livet. Både han och Erland beskriver hur de blir pressade av kvinnor som "tjatar och tjatar" vilket får dem att ingå relationer. Det antyder en känsla av att en är offer för omständigheterna, och för livet. Detta måste också förstås mot bakgrund av den historiska kontext som tidigare diskuterats där homosexuella identiteter och praktiker konstruerades som otillgängliga, eller som Kari säger: onormala och konstiga. Ingrid beskriver det exempelvis som att hon "inte riktigt förstår vad som hände" när hon gifte sig med en man, hon säger att hon inte var nöjd med livet och att den heterosexuella relationen blev en förhoppning om att "allt skulle fixa sig".

Förväntningarna på heterosexuell familjebildning är inte bara något som kommer från omgivningen, utan också något som finns internaliserat hos informanterna själva. Kari säger att det var hennes dröm "att ha två tre barn, tre tänkte jag och de skulle spela baseball och basketboll och jag skulle skjutsa dem och vi skulle ha en herrgårdsvagn och en basketboll hoop på garaget och jag skulle liksom delta i en massa olika saker i samhället och jobba deltid" och att den bilden representerade "någon slags lycka" för henne. Detta konstaterande tillsammans med utsagor om att "vara i hamn" antyder att det heterosexuella familjeprojektet inte bara är en förutsättning för att bli begriplig, utan också något som konstrueras som åtråvärt; en fullkomlighet som erbjuder lycka. Sara Ahmed har i sin bok *The Promise of Happiness* synliggjort hur vi förväntas sträva mot att bli "lyckliga" och att denna lycka fungerar som ett löfte som styr oss mot vissa livsval, och bort från andra. Lyckan blir ett löfte för de som är villiga att leva sina liv på "rätt vis" (Ahmed, 2010). Hon illustrerar hur lyckan ofta är beskriven som en stig, där det gäller att orientera sig åt rätt håll för att nå lyckan om en väljer den rätta stigen att vandra. Utifrån detta blir Karis tidigare citat om att gifta sig och "vara i hamn" förstäligt eftersom det blir en synonym för att "vara framme", att ha valt rätt stig mot rätt riktning. Att bli lycklig blir också ett individuellt ansvar, vilket vilar på kulturella föreställningar och fantasier om moraliska medelklasssubjekt som kan och kommer att välja (2010:35). Särskilda sätt att leva bär löften om lycka där giftermål fungerar kulturellt som en primär

indikator på lycka, men också som en rekommendation – gift dig och bli lyckligare. Bröllopsdagen är ofta beskriven som ”den lyckligaste dagen i livet” (2010:29). Familjen är också ett lyckligt objekt som fungerar bindande, som en myt om lycka och hur och var denna existerar, men också som ett kraftfullt juridiskt verktyg och som ett sätt att distribuera tid, energi och resurser. Det handlar också om arv, och att förväntas reproducera det vi själva ärver genom att känna affektion på rätt sätt till rätt saker (2010:45). Ahmed illustrerar också hur skripten för lycka bygger på heterosexualitet, och där queera liv – lite oavsett hur de ser ut – redan är sedda som olyckliga liv, då de saknar de saker som gör en lycklig (möjligtvis delvis i förändring om giftermål och barnalstring i större utsträckning blir möjligt) (2010:94). Ahmed föreslår att omdömen om vissa saker som ”lyckliga” redan är gjorda, innan en ens mött dem. Vissa saker är så starkt förknippade med lycka och cirkulerar som goda objekt innan vi råkar på dem, vilket kanske blir själva anledningen till att vi råkar på dem (2010:29). Just detta är intressant i relation till berättelserna om äktenskapen som sker ”av en händelse”, kanske är det inte så slumpartat att en styr/s mot heterosexuella äktenskap när en ständigt möts av bilder som kopplar samman detta med normalitet och lycka. Ingrid säger att väldigt många lesbiska i hennes generation ingick äktenskap och skaffade barn: ”Väldigt många, som jag själv har träffat och som har barn, därför att det andra hade inte presenterats på ett särskilt lockande sätt. Jag tror att det är en av orsakerna. Absolut inget lockande.” Det är resonemang som känns igen från det förra kapitlet där lesbiskhet kopplas samman med olyckliga öden som inte blir lockande som livsval, eller med Ahmeds ord, det framstår inte som stigar som är möjliga eller önskvärda att slå in på.

Irene säger att hon, även om hon tidigt visste att hon var lesbisk, ville vara "som alla andra" vilket kunde vara "bekvämt" och att sexuella relationer med kvinnor när hon var ung helt enkelt inte sågs som ett val:

Och jag visste inte vad man kunde göra tillsammans [med kvinnor] tills senare i livet. Och de som jag valde att ha sex med, män alltså, de kunde detta. (...) Så, det som var ett val för mig då var detta. Jag var rädd för att utforska det här med kvinnorna. Vad det skulle innebära att bli liksom upptäckt, om man skulle få veta om det, jag skulle bli stenad. Jag vet inte vad. Så det var inget (...) då skulle det gå över och man kände sig uppskattad. Så flera gånger i mitt liv har jag liksom gått ner i vikt och blivit... Ja, jag gick på mannekängskola i Chicago och saken var att ja, man skulle bli vacker och då skulle man bli vald av en man och så skulle saker och ting gå över. Och det gjorde inte det. Det gör inte det heller men ja... Så det blev kvinnor så småningom. En sak som jag trodde var en dröm, jag skulle aldrig kunna uppleva. (Irene)

I jämförelse med tidigare citat där heterosexuella relationer beskrivs som mer slumpartade framstår det i Irenes citat som att hon medvetet sökt sig till män, och valt att ha sex med vissa män. Samtidigt beskriver hon i citatet hur valmöjligheterna är begränsade eftersom hon ”inte visste”, men hur de också begränsas av rädslor för vilka konsekvenser det skulle kunna ha att bli upptäckt att utforska lesbiskheten. Att vara med kvinnor beskrivs som "en dröm" som är utom räckhåll. Återigen flätas också kön och sexualitet samman, där heterosexualitet bygger på att arbeta på en åtråvärd feminitet som

KAPITEL 7

går ut på att disciplinera kroppen, gå på mannekängskola, bli smal och vacker – med målet att bli *vald* av en man vilket i sin tur skulle kunna leda till att det lesbiska begäret skulle "gå över".

För de som under många år levde i äktenskap men funderade på att "ta steget ut" ledde det till en del funderingar under tiden som gift. Som Irene berättade i citatet kunde det upplevas som en avlägsen dröm som inte skulle kunna uppfyllas eller upplevas. Harald berättar om tiden när han levde i ett heterosexuellt äktenskap:

Jag ville alltså ta reda på mer. Samtidigt funkade jag alltså inte så att jag liksom kastade mig ut i den hemliga bögvärlden och buskarna och toaletterna och sånt där, så har jag aldrig funkad. Så det var liksom inte på det sättet liksom, jag hade ingen stark sexdrift att nu måste jag ut och se vad det här står för. Men visste inte riktigt hur jag skulle göra eftersom relationen till min fru på många sätt var bra. Och genom den här vännen då så träffade jag en annan man som han kände, som var homo eller bisexuell. Som var gift och hade tre döttrar och, men som inte ville skilja sig utan som levde i ett vitt äktenskap med skilda sovrum och åtminstone hans fru var väl medveten om att han hade tillfälliga förbindelser med män och sådär. (...) Ja, tänkte jag, jaha så det är så man ska leva eller ska jag välja det här och så... Efter jag hade träffat honom så hade jag en ensam cykelvecka och cyklade runt och tänkte. Och kände att nej, men det där känns inte rätt liksom, det blir inget helt liv. Det blir två halva liv, som jag brukar säga. (Harald)

Även här framstår det homosexuella livet som avlägset, bögvärlden beskrivs som något hemligt och kanske till och med som något snuskigt eller smutsigt som äger rum i buskar och på toaletter. Haralds erfarenhet är intressant genom att den pekar mot hur det genom att komma ut på äldre dar blir en brytning att "kasta sig ut" i en okänd värld där en är ny och oerfaren vilket bryter mot idéer som omgärdar ålder och livsfaser där den sexuella oerfarenheten är något som hör till yngre åldrar. Återigen handlar det om att göra rätt saker vid rätt tid i livet (Dannerfer & Settersten, 2010). Men kanske handlar också vad Harald kallar "ett helt liv" om en idé om kontinuitet och linjaritet, där äktenskapet kräver all ens uppmärksamhet och bygger på idéer om monogam tvåsamhet, trohet och ärlighet. Som Gayle Rubin (1984) skriver är de sexuella relationer som är högst upp i hierarkin för det som värderas som sunt och respektabelt de som är monogama heterosexuella äktenskapliga relationer. Promiskuösa homosexuella sådana hamnar längre ner i hierarkin Rubin presenterar, något som urskiljs i citatet där bögsexet närmar sig det smutsiga och undangömda som Harald nästan tar avstånd ifrån genom att markera att det inte var det han var intresserad av. Att inom äktenskapet ha andra sexuella förbindelser blir "två halva liv", kanske också för att smygande och lögner inte kan förenas i idén om ett "helt" liv.

Flera av informanterna som ingått heterosexuella relationer och äktenskap säger att de gjort detta trots att de visste att de begärde något annat. Som det här avsnittet har visat kan det handla om att uppleva att det inte finns möjligheter att strukturera sitt liv på andra sätt. Men det handlar också om rädslor för att bli upptäckt och sedd som onormal, vilket nästa kapitel kommer att handla mer om.

Livsfaser, ålder och (hetero)normativitet

Det här kapitlet har handlat om hur normer för kön och sexualitet flätas samman i förväntningar på hur en bör leva och strukturera sitt liv, samt hur informanterna upplever att detta varit kännbart under livet. Inledningsvis har det handlat om könsnormer och transefarenheter, om hur ens juridiska kön har betydelse för vilka förväntningar som läggs på en redan tidigt i livet. Kapitlet har visat hur det att avvika från dessa förväntningar också kan föra med sig att en riskerar att inte bli ett begripligt subjekt. Materialitet och kroppslighet är centralt i detta, där kroppen också blir en agent i iscensättning av kön. Att bli läst som en önskar är aldrig enkelt eller garanterat, och det kräver begränsningar och anpassningar i det vardagliga livet. Transpersonerna har olika erfarenheter och ingångar till trans, och det finns en spänning mellan att vilja bli begriplig och samtidigt förändra de villkor under vilka en blir begriplig. Berättelserna har också belyst hur det att genomgå en transeutredning på äldre dar kan innebära att en får möta ålderism, men också att ens hälsotillstånd kan sätta stopp för kirurgi som en önskar få. Snäva binära könsnormer sammanflätas med ålderism och begränsar transvården för vissa personer.

Den andra delen av kapitlet har visat hur de av informanterna som inte gifte sig eller skaffade barn upplever att det ofta har funnits förväntningar från omgivningen på att göra detta. Det handlar om förväntningar som ofta är uttalade genom påtryckningar från en nära omgivning. Heterosexuell familjebildning kopplas samman med att vara "normal" och lycklig, och ofta som det enda möjliga eller tillgängliga. Förväntningarna är också åldersbundna genom att de aktualiseras i de åldrar under livsloppet där dessa förväntningar är som störst; i de reproduktiva åldrarna. Att passera dessa kan innebära att förväntningarna också lättar, samtidigt som att de kan aktualiseras senare i livet genom förväntningar på att ha barnbarn. Samhället bygger till stor del på den heterosexuella kärnfamiljen som institution vilket också innebär att en avsaknad av denna kan innebära en oro för framtida omsorgsbehov. Samtidigt illustrerar berättelserna också hur familjeprojektet upplevs som något som tar mycket tid och energi, och att inte ha familj, barn eller barnbarn kan innebära att ha tid för andra saker och att också slippa ansvar och relationer som kan bli jobbiga.

De transidentifierade personernas erfarenheter skiljer sig delvis åt från de som identifierar sig som lesbiska och bögar, där de med transefarenheter å ena sidan upplever att det funnits ett tryck att leva upp till binära könsnormer redan tidigt i livet. Sture är den enda av personerna som varit öppen med sina transefarenheter under livet, medan Klas genomgick en transition i tjuogaårsåldern och sedan levt som man. De andra personerna har dolt sina transidentiteter och har utåt levt vad som framstått som heteronormativa liv, i heterosexuella äktenskap där några också har barn. Det berättar något om det stora tryck de upplevt under livet att inte avvika från de normativa ramar för kön, och gör samtidigt att de berättelser om transefarenheter i relation till ålder och åldersfaser som finns i intervjuerna framförallt handlar om det senare livet, då de i större

KAPITEL 7

utsträckning kommit ut och varit öppna med sina könsidentiteter. Jag kommer att diskutera detta med att komma ut på äldre dar närmare i kapitel 11 under "Frihet från arbete, frihet från heteronormer?", men vill också framhålla hur det här kapitlet också visat hur transerfarenheter kan störa temporala (ålders)ordningar och idéer om att det med kronologiskt åldrande följer ett linjärt kroppsligt åldrande. Klas berättar om att han av hormonbehandlingen får tonårsfinnar och på nytt hamnar i puberteten. Lena och Sture pratar om sig själva som kvinnor med andra, yngre, åldrar. För transpersoner kan oförmåga att exempelvis lubricera, få menstruation eller erektion märka ut personer som icke-linjära, skilda från cispersoner, men på äldre dar är detta något som emellertid kan normaliseras genom att det blir mer vanligt att ha dessa erfarenheter. Det visar hur ålder och kön flätas samman genom förväntningar som också är kopplade till livsloppet. När det gäller sexualitet så har det här kapitlet framförallt fokuserat på förväntningar om att skaffa partners och barn, förväntningar som utifrån informanternas berättelser förefaller att ha aktualiserats och varit som starkast runt trettioårsåldern för de som inte levt upp till dessa. Det är när det börjar bli som mest kritiskt att "komma i fas" som omgivningen rycker in för att rätta in personerna som inte vandrar längs den heteronormativa linjen på rätt vis.

Berättelserna i det här kapitlet har illustrerat hur personernas erfarenheter av förväntningar på hur en bör leva sitt liv, förväntningar där normer för kön, sexualitet och ålder flätas samman i idéer om livslopp och livsfaser under livet. Det är tydligt att det som ses som ett normalt och förväntat livslopp bygger på linjära kön och heterosexualitet. Som Halberstam påpekat är det normativa livsloppet till stor del kopplat till respektabilitet och idéer om det normala, kretsande kring heterosexualitet, reproduktion och familjen som institution (Halberstam, 2005). Att inte uppfylla dessa förväntningar genom att inte vara "i fas" innebär en risk att bli konstruerad som avvikande eller onormal (Dannerfer, Settersten, 2010). Kapitlet har visat hur åldersnormer och livsfaser är starkt präglade av heteronormativa föreställningar och att ålder, kön och sexualitet måste förstås i relation till varandra. När Ahmed skriver att följa dessa linjer kan handla om social investering och löften om att en viss linje också ska medföra något, exempelvis lycka, så tänker jag på de informanter som pratar om att de ville vara "normala" och att det betydde att skaffa familj och barn, fast att en visste att en begärde något annat. Men också på de av transpersonerna som under större delen av sina liv levt dolt med sina transerfarenheter. Ahmed pekar också på hur en andra gång kan känna sig socialt pressad att följa vissa linjer och att leva en viss typ av liv, en press som kan kännas fysiskt mot ens kropp. Det här kapitlet har pekat på hur denna press upplevs från omgivningen, där personer på olika sätt försöker "få en i linje". Detta sker ofta genom frågor om en inte ändå ska gifta sig snart eller skaffa barn, som försök att putta en mot den rätta vägen. (Ahmed, 2006:14, 17, 2010). När det gäller trycket att skaffa barn som flera av informanterna beskriver att de upplevt så vill jag relatera det till vad Ahmed skriver om hur heterosexualitet är något som förväntas inom familjen, genom krav på att barnen återbetalar sin skuld (livet) genom liv. Pressen på att reproducera (familjearv) sker

ATT VARA I FAS

ofta genom ett språk som rör sig runt kärlek, lycka och omsorg och som pushar en att följa vissa linjer. Att vägra följa linjen blir att bli sedd som otacksam, en källa till sorg för familjen. Att orientera sig åt andra håll, och att vägra reproducera blir också ett misslyckande som i sin tur blir ett hot mot den sociala ordningen och livet självt (Ahmed, 2006:86-91). Normer för kön och sexualitet flätas samman i idéer om hur vi bör leva våra liv, men också för vad som räknas som ett bra liv. Nästa kapitel handlar om vad som händer om en inte lever upp till detta och om de, ibland våldsamma, konsekvenser detta kan få.

KAPITEL 7

Kapitel 8

(Hetero)normativitetens våldsamhet

Att inte leva upp till heteronormativa förväntningar kan bli kännbart på olika sätt, och kan ge sociala, materiella, psykiska och fysiska konsekvenser (Butler, 2006). De tidigare empiriska kapitlen har synliggjort sociala och materiella bestraffningar som skett från en statlig nivå, såsom kriminalisering och patologisering av begär och könsidentiteter, och hur det har påverkat informanterna. De har också lyft berättelser bland annat om hur en övernattnings på hotell med sin partner kunde resultera i att polisen stormade in mitt i natten med motiveringen att homosexualitet var förbjudet, och hur det som lesbisk kunde innebära att inte få vårdsnaden om sina barn. Det här kapitlet fokuserar vidare på konsekvenser som det kan ha att inte leva upp heteronormativa förväntningar och flyttar fokus till en nära omgivning och till disciplinering och social bestraffning som sker i relation till vänner, familj, arbetsliv, men också hur det är att röra sig på offentliga platser. Inledningsvis handlar det om att hemlighålla sin könsidentitet eller sitt begär, sedan om rädslor för skam och att bli förskjutet och avslutningsvis om hot om våld.

Att behöva smyga och hemlighålla

Som tidigare kapitel har illustrerat upplever flera av informanterna att det under vissa tider i livet varit omöjligt att vara öppen med sin könsidentitet eller sitt begär. Det finns många berättelser om att hemlighålla och smyga med sin könsidentitet och/eller sitt begär i intervjuerna.

Att dölja sin könsidentitet för de som är närmast

Bland de transidentifierade personerna så har de alla erfarenheter av att under många år inte vara öppna med sina könsidentiteter. När Kjell pratar om detta säger hen:

Sen är det ju så att som transperson så kan man ju dölja den här egenheten hela livet, om man så vill. Man kan dölja den även för familjen om man så önskar. Men är man homosexuell, så är det mycket svårare att dölja, för bor du tillsammans med nån av samma kön, ni får inga barn, så börjar ju folket ändå ställa frågor. Men många transpersoner lever ju som vilken Svensson som helst med vovve, Volvo och villa och utåt så, så behöver det inte märkas någonting egentligen. (Kjell)

Citatet framhåller hur Kjell uppfattar att en som transperson kan dölja sin transidentitet för att en har möjlighet att leva ”som vilken Svensson som helst”, genom att inkludera olika objekt/fenomen i sitt liv som är kopplade till normalitet, kärnfamiljsliv, medelklassighet och lycka (jmf Halberstam, 2005, Ahmed, 2010). Det handlar om att utåt visa upp attribut kopplade till normativitet för att inte kopplas samman med något avvikande. Kjell säger också att en kan dölja sin transidentitet för familjen om en önskar, men hur är det att hemlighålla något för de som en lever tillsammans med under många år?

Lena och Lily levde bägge två under många år med partners, i Lenas fall också med barn, vilka de dolde sina könsidentiteter inför. Lena beskriver tiden när hon levde tillsammans med sin dåvarande fru och deras gemensamma barn:

Ja, vi bodde ju här då vet du, och jag gömde ju kläder överallt. I trossbotten och på vinden och i däck, överallt hade jag grejer. Så att Säpo skulle anställa transvestiter för det finns ingen som ljuger, och håller på och kucklar och grejar som dom alltså, finns ingen som gör det. Det blir en sjukdom nästan det där. Gömma och hålla koll på allting då så att de inte springer och letar och tittar och det ena med det andra. Och man kastar ju kläder vet du och man brände kläder ... Liksom man tänkte, 'nej jag ska aldrig ta på mig mer, jag ska aldrig ta på mig mer'. Och man såg det rykte och man kastade och då kom ju tårarna då för att... det var ju en del av ens personlighet som försvann. Det var ju som att begå ett mord nästan. (...) Man var ju liksom fånge i normen själv, var man ju. Murade upp jättemurar omkring sig då, och det tog ju tid liksom att rasera det där. (Lena)

Att gömma kläder upptar mycket tid såväl som plats och Lena beskriver det som att det ”nästan blir en sjukdom”. Att se till att inte någon hittar kläderna kräver ett arbete; att ständigt se till att det gömda förblir oupptäckt, men också att behöva ljuga för de som en lever tillsammans med. Detta ställs emot försök att kasta och bränna kläderna, men då känna att en begår ett (själv)mord och förintar en personlighet. När Lena beskriver hur hon var ”fånge i normen” och ”murade upp jättemurar” omkring sig själv läser jag det som ett exempel på vad Foucault kallar självdisciplinering, det vill säga hur personer själva på olika sätt styr och reglerar sina kroppar, tankar och sätt att vara för att bli lyckliga, rena och perfekta subjekt (Foucault, 1988). Hur och varför detta sker är naturligtvis inte frikopplat från den mer statliga och kulturella nivån av disciplinering som tidigare diskuterats, snarare är de olika effekter och göranden av samma diskurser – som

(HETERO)NORMATIVITETENS VÅLDSAMHET

syftar till att upprätthålla ett binärt tvåkönssystem där att röra sig utanför denna är kopplat till avvikelse och abnormalitet. Lena säger att hon bygger sitt eget fängelse genom normer hon murar upp för sig själv där hon själv reglerar sitt beteende och ser till att kläder hålls undangömda.

Som Doan skriver uppstår könstyranni när personer utmanar de hegemoniska förväntningarna på kön som ses som lämpliga i ett västerländskt samhälle och där omgivningen reagerar. Dessa förväntningar beskriver Doan som ett uttryck för en patriarkal dikotomisering av kön, och som har smärtsamma konsekvenser för många personer. Denna könstyranni sipprar in i alla aspekter av livet och bidrar till att reglera hur vi betar oss utåt (Doan, 2010:635). Kläderna är centrala i citatet, det är de som göms, förstörs och får stå för det som är Lena. Kläder kan medla mellan den nakna kroppen och den sociala världen, mellan jaget och samhället. Kläder är meningsskapande och fungerar som en presentation i olika sociala kontexter (Twigg, 2007:285-286). Utifrån en analys som tar materialitet i beaktande vill jag också se kläder som innehavande agens, de gör något (Barad, 2003). Som Philip Warkander argumenterar för, utifrån sin etnografiska studie av hur kön och sexualitet materialiseras i en queerorienterad klubbscen i Stockholm, så bär klädesplagg på mer än symboliska meningar. Dess materialitet kan begränsa hur kroppen kan röra sig och vad den kan uttrycka. Kroppar blir definierade både genom hur de erfar världen, men också genom hur de blir sedda och kategoriserade av andra (Warkander, 2013:213). Det går att se kläder som ett utvidgande av kroppens gränser (som inte alltid är givna eller självklara) och där de kan fungera som möjliggörande, skapa en kropp som kan bli läst och erfaren på nya sätt utifrån kön (vilket också gör det enklare att förstå hur Lena upplever det som ett självmord). Detta verkar inte heller vara något som bara sker i relation till andra, trots att Lena inte kunde vara öppen med sin transidentitet, eller använda de gömda kläderna inför familjen, så blir kläderna ändå betydelsefulla och möjliggörande. Även om det bara är i relation till sig själv som hon kan använda dem, eller bara veta att de finns där så är de en del av henne och att göra våld på dem blir att göra våld på sig själv. I Fredriksen-Goldsens et al (2013) studie visar de hur det fanns ett tydligt samband mellan de transpersoner som dolde sin könsidentitet och högre nivåer av depressiva symptom och upplevd stress. Författarna menar att detta varit något som som transpersoner tidigare blivit uppmuntrade att göra (Fredriksen-Goldsen et al., 2013:11), vilket gäller även för Klas som av sin läkare blev uppmuntrad att inte prata om sin transition efter han genomgått den.

För Lily som då levde tillsammans med en annan kvinna så var det när hon, på grund av arbete på annan ort, hyrde en egen lägenhet där hon kunde klä om och förvara sina kläder som hon kunde ”blomma ut”. Lily beskriver lägenheten som ”en oas att fly till”:

Så jag hade väl den där lägenheten i två år, och så vid ett tillfälle så var hon med mig dit, för då hade vi funderingar på att flytta dit härifrån. (...) Då hittade hon något långt härstrå och funderade på om jag hade

KAPITEL 8

någon på sidan om. 'Nej', sa jag, jag är alltid ärlig, 'det har jag absolut inte, jag kan se dig i ögonen och säga att det finns ingen, det är du', sade jag, 'som gäller'. (...) Och då blev hon väldigt fundersam, men jag sade att det måste ha kommit in med några kläder, *småskratt* någonting, 'inte vet jag', sade jag, 'jag har ingenting med det att göra'. Hon visste ju ingenting. (Lily)

Lily berättar den här historien som en i efterhand nästan komisk berättelse om hur hennes dåvarande partner misstänker att Lily kanske har en kvinna vid sidan av, när kvinnan som hålls i skymundan i själva verket är Lily själv. Men det är också en berättelse om att inför en av de som står en närmast behöva hemlighålla något som är väldigt viktigt för en själv. Lily har haft flera längre relationer med olika kvinnor, men inte varit öppen med sin transidentitet för någon av dem. Hon säger att hon inte litade på dem nog för att kunna öppna sig. Rädslan att bli övergiven övervann modet att vara öppen. När Lily pratar om hur hon hade kontakt med andra transpersoner men inte själv var öppen så säger hon "Men då var det ett par saker där som inträffade som gjorde mig väldigt skrajnen. Några av de här tog livet av sig. Och det bara gjorde väl att jag fick en väldig funderare." Att bevittna hur ett transfobiskt samhälle får andra transpersoner att inte orka leva blir en bidragande faktor till att själv tvivla på om det är värt att komma ut. Lilys rädsla är också välgrundad, som en konsekvens av transfobi, social exkludering och utsatthet, är det mycket vanligare förekommande med självmord och självmordsförsök bland transpersoner jämfört med den övriga befolkningen. Studier från USA, Kanada och Europa visar att siffran rör sig mellan 22 och 43 procent i olika studier av transpersoner och självmord (Bauer, Scheim, Pyne, Travers, & Hammond, 2015). I den svenska enkätundersökningen av hälsa bland transpersoner var det 36 procent av respondenterna som svarade att de minst en gång under de senaste 12 månaderna allvarligt övervägt att ta sitt liv (jämfört med 6 procent i den övriga befolkningen). Speciellt hög var andelen bland personer 15-19 år, där 57 procent angav att de under det senaste året allvarligt övervägt att ta sitt liv. Totalt 5 procent hade under det senaste året försökt ta sitt liv, vilket är fem gånger så större jämfört med den övriga befolkningen. (Folkhälsomyndigheten, 2015:40-41).

Sture har, som jag tidigare skrivit om, upplevt att det är svårare i och med att kroppen åldras att iscensätta femininitet. Han har också på äldre dar valt att "gå in i garderoben igen" i samband med att han flyttade till en ny ort. Han säger att det är "tyvärr alltså" eftersom han emellanåt känner att han skulle vilja "dra järnet här" som han gjorde när han var yngre. Han berättar att han värdesätter grannskapet och känner sig trygg på så vis att han aldrig någonsin låser dörren för att han känner sig så säker. Men det finns ett undantag och det är när han någon gång ibland "byter om".

Lilys och Stures berättelser säger också något om rummets betydelse, där hemmet kan bli "en oas", där en kan få se ut och vara på de sätt som en själv önskar. Det kan också vara en extralägenhet, eller som jag kommer att återkomma till senare, ett hotellrum. En fristad från ett cisnormativt samhälle, men också i vissa fall från självdisciplinering. Waitt och Gorman-Murray visar i deras empiriska studie med

(HETERO)NORMATIVITETENS VÅLDSAMHET

homosexuella män hur hemmet kan fungera som en plats för motstånd mot ett heteronormativt samhälle – trots att hem ofta är konstruerade för heterosexuella kärnfamiljer. Det blir en paus från en utomstående blick, och som Waitt och Gorman-Murray uttrycker det så är möjligheterna att vara privat central i processen som gör ett hus till ett hem – det blir en plats där de boende kan fly undan de disciplinära praktiker som reglerar våra kroppar i vardagen. Detta skapar i sin tur andra möjligheter för att iscensätta och materialisera personliga subjektiviteter (Waitt & Gorman-Murray, 2007:577). Även om de skriver utifrån homosexuella mäns erfarenheter går det att dra paralleller till transpersonernas erfarenheter i den här studien. Materiella ting i hemmet spelar också en central roll för att kunna uttrycka olika dimensioner av sig själv. Waitt & Gorman-Murray nämner exempelvis hur männen har konst som speglar homosexualitet (2007:580), i det här fallet är det kläder, peruker och smink som möjliggör vissa identiteter och praktiker. Som Doan skriver, är ”garderoben” en metafor för homoförtryck (jmf Sedgwick, 1990), men samtidigt en materiell realitet inom olika rumsliga kontexter, som för transpersoner är ett viktigt utrymme i vilket en lever och ibland gömmer kläder och andra attribut som är kopplade till ens identitet. För henne själv innebar det att komma ut att lämna garderobens skyddande miljö, till den mer privata sfären som sovrummet utgjorde, till den halvprivata sfären i vardagsrummet med persiennerna neddragna, till det starka skenet av dagsljus där hon kunde bli sedd av både grannarna och omvärlden (Doan, 2010).

Klas som å ena sidan lever med den könsidentitet han är bekväm med är å andra sidan inte öppen med sin transbakgrund i sin vardag inför vänner och kollegor, mer än för ett fåtal personer. Han berättar om hur hans läkare säger till honom att han är expert på att dölja:

K: Jag vet, sade jag, jag har tränat hela livet. Nej men det har blivit så, när nån säger ska vi åka ner på simhallen? 'Nej jag är allergisk mot klor'. 'Ska vi inte ta en bastu?' 'Nej jag blir så konstig då' ja du vet, de här ursäkterna, de här förklaringarna.

A: Skulle du vilja att det var möjligt att vara öppen mer, eller ja, att berätta varför, eller..

B: Det är ju det jag inte vet om jag ska vara riktigt riktigt ärlig. Nej jag vill vara den jag är.

A: Mm. Känns det som att det är en risk att berätta?

B: Det känns som att människor skulle titta med andra ögon på dig, med en annan inställning till dig. För vi vet, även om det är 2012 idag så har svensken förbättrat mycket moral i sig och har åsikter och synpunkter, "den där är lite mystisk va, den är nog lite så, den är nog lite sådär" Och det vill inte jag. (Klas)

Att vara beredd med ursäkter och förklaringar är något som blir en del av livet och vardagen, men samtidigt vet Klas inte om han skulle vilja vara mer öppen. Han är rädd för att personer ska tycka att han är konstig eller att de ska få vissa uppfattningar om hur han är. Detta citat visar också hur en begränsande tidsanda inte bara förläggs i historien utan också upplevs idag.

Leva dolt med sin sexualitet, på del-, hel-, eller livstid

Bland de som identifierar sig som lesbiska och bögar har personerna olika erfarenheter där de varit öppna i olika utsträckning vid olika tider i livet, även om de flesta tycks ha blivit mer öppna med tiden och åren. De tidigare kapitlen har lyft några berättelser om hur det varit att "veta", men att hålla det för sig själv. Men att smyga och hemlighålla kan också vara en livslång erfarenhet. När jag träffade Ivar för en intervju var jag nervös innan av flera anledningar. Dels var det den första intervjun jag genomförde och jag var spänd på hur det skulle gå och kännas, men också för att jag visste att Ivar inte levde öppet och att han inte hade talat med någon om sin sexualitet tidigare. När vi väl sågs kände jag mig emellertid ganska snart lugn och det gick lätt att prata. Ivar var 67 år när vi sågs. Att han inte kommit ut har bland annat att göra med att han inte ansett sig ha råd att riskera sin karriär. Han har dock träffat män för sexuella möten under många år, och säger att "1977 var väl min första homokontakt". När jag frågar Ivar om det har varit jobbigt under livet att inte kunna vara öppen svarar han att "Ja, litegrann, ja jobbigt har det ju naturligtvis varit och är delvis jobbigt, men jag är van och dölja det och nu är det ju mera socialt accepterat. Så att skulle det slinka ut så ja, visst, 'vad är du själv?' säger man då." Att döljandet blivit en normaliserad vana, tillsammans med att det nu mera är socialt accepterat, avdramatiserar döljandet. Detta problematiserar också "komma ut" som koncept, vilket får att "vara i garderoben" att framstå som något passivt, innan en aktivt kommer ut. Marianne berättar om ett lesbiskt par som finns bland hennes bekanta, där en av kvinnorna är "livrädd för att det ska komma ut då bland hennes yrkesbekanta att hon är lesbisk" vilket bland annat leder till att om paret är med på fester och någon tar en bild "så får den absolut inte läggas ut på Facebook, därför att de kan se att hennes tjej sitter där borta i andra änden av bordet och det kan, ja alltså hon är verkligen nästan paranoid på den punkten." Marianne säger att hon kanske har goda skäl för detta, men att hon själv känner att "alltså så skulle inte jag kunna leva, att vara sådär hemlighetsfull." Marianne är inte ensam bland informanterna om att framhålla hur smygande för henne inte är ett alternativ. Flera av dem betonar hur öppenhet är viktigt för dem, samtidigt som andra fortfarande i vissa eller alla kontexter döljer sin sexualitet. Det speglar förmodligen hur öppenhetsideal har förändrats över tid, där det som bakgrundskapet illustrerade tidigare fanns förväntningar kring och ideal om att leva dolt fram till sjuttioalet, medan det sedan i allt större grad skapats ett öppenhetsideal i relation till (homo)sexualitet. Beroende på när en kommit ut och i vilka kretsar en rört sig har förmodligen diskretion respektive öppenhet som ideal varit närvarande på olika sätt (jmf Robertsson, 2013:195).

Saga berättar om hur hon när hon jobbade som lärare var väldigt rädd för att det skulle komma fram att hon var lesbisk. Det ledde till att hon "inledde nog aldrig någon seriös relation där utan jag drog mig undan för att jag blev rädd alltså, just för det här steget och offentliga, att det skulle bli synligt". Även Kari pratar om rädslan för att bli synlig när hon vill söka sig till lesbiska miljöer: "jag var rädd för att bli sedd, innan jag var

klar liksom. Jag var inte helt säker, jag hade haft ett väldigt kort förhållande med en kvinna när jag gick på universitetet, väldigt kort så jag var inte helt säker.” Det verkar utifrån Saga och Karis citat som att lesbiskheten, när den blir synlig, kan bli något som klistrar sig på en och som inte går att tvätta av. Därför är det viktigt att vara ”helt säker”, innan en tar risken att låta detta hända. En liknande analys går att göra utifrån Klas citat ovan, där han inte vill ta risken att komma ut med sina transerfarenheter för att det då ska följa olika föreställningar med detta, och för att en bara ska bli det queera – oavsett om det är lesbiskhet eller trans. Dessa erfarenheter kan förstås utifrån vad Sally Munt skriver om skam, att det är en känsla som klibbar, och när skammen rör vid en så lämnar den ofta en rest efter sig, till vilken andra relaterade känslor lätt fäster sig, såsom hat, apati, förnedring, ilska, äckel, smärtsam självupptagenhet och förödmjukelse. Munt skriver att skammens omedgörlighet gör att den kan ta ett ovanligt tag om en persons hela organism, om kroppen, själen och sinnet. (Munt, 2008:2). Jag ska uppehålla mig vid detta med skam i nästa avsnitt. Berättelserna belyser också hur öppenheten också är kontextberoende, där olika platser och situationer är mer tillåtande än andra. Som Bromseth uttrycker det i relation till villkorad öppenhet finns det ”en ständig närvarande riskbedömning i hur äldre lhbt-personer väljer att presentera sig själv och sina liv inför omgivningen” eftersom en inte vet hur en kommer att bli bemött (Bromseth, 2013). Att inte vara öppen i vissa kontexter kan handla om att överleva, samtidigt som detta sker på bekostnad av att vara öppen. Berättelserna om att vara i garderoben som lyfts i det här avsnittet illustrerar hur det är aktiva processer som sker ständigt, psykiskt såväl som materiellt, för att inte bli upptäckt eller avslöjad.

Den klibbade skammen

Skammens klibbigghet verkar även kletig på det sättet att den kan ”kleta av sig”, Bengt beskriver hur det var innan han bestämde sig för att komma ut: ”Alltså ett år tidigare, absolut inte. Skulle jag sett någon som jag misstänker var transvestit på andra sidan gatan, eller på gatan, då skulle jag gått över till andra sidan för ingen skulle misstänka att jag skulle på något vis, kunna uttrycka nåt gillande utav detta.” Det blir tydligt hur det, om en vill hemlighålla något, verkar värt att eftersträva att sammankopplas med det som ses som rent och normalt (”Volvo, vovve och villa” som Kjell uttryckte det i början av kapitlet), medan det är för riskfyllt att bli kopplad till något som inte bara ses som onormalt, utan som också kan ”kletas över” på en själv. Tätt sammankopplat med smygande finns alltså rädslor för att bli upptäckt och för de sociala konsekvenser detta skulle kunna innebära. Bengt beskriver detta som en hotbild han levde med innan han kom ut:

Snarare har det väl varit en hotbild att skulle någon få reda på att jag var intresserad att gå i kvinnokläder, så det höll jag mig undan för från på det viset. Att man skulle bli helt utstött, utlämnad om man gjorde det.

KAPITEL 8

Och det är någonting som transvestiter lever med i väldigt stor utsträckning, att man blir utpekad och utskämd helt enkelt. Och det har jag levt med och lever med som en återhållande del, ja. (Bengt)

När jag frågar Bengt vad det är han är rädd för svarar han; ”Det är det att man skulle bli utskämd helt enkelt, utstött. Att folk pratar inte med dig, och såna saker, att uppleva den sociala utstöttheten som skulle bli följd av det hela.” Återigen blir den förkroppsligade skammen något som kan underlätta att förstå dessa erfarenheter. Det finns en rädsla för sociala bestraffningar som kan yttra sig genom att bli utpekad, utskämd och utstött. Att inte leva upp till cisnormer blir synonymt med ett hot om att bli socialt förkastad. För Kjell är det inte så mycket egen oro, utan hans partner oroar sig för ”vad skulle grannarna säga, vad ska släkten säga, det är lite grann där tror jag som man är orolig för.” På samma vis berättar Kari om hur hennes son reagerade när hon berättade att en kvinna skulle flytta in med dem ”han tog det bra, han var bara rädd att vi skulle förlora alla våra vänner och att vi skulle bli isolerade”. Ens öppenhet hotar inte bara ens egen existens, utan även ens närstående för vilka en också blir ansvarig.

Den sociala döden

Att vara öppen med sin sexualitet och/eller könsidentitet beskrivs av några av personerna som relativt oproblematiskt medan andra berättar om hur det har kostat mycket socialt, där de förlorat många relationer som tidigare varit nära och viktiga. Ibland är det de som är allra närmast som är de personerna som tar avstånd från en. Lena, som inte var öppen inför sin dåvarande fru, var som jag tidigare nämnt med om att en dag bli påkommen av frun som då ”sprang runt i hela byn och talade om vilket äckel jag var som klädde mig i damkläder”. Lena och frun separerade och efter det försökte Lena undvika att röra sig i samhället för att hon upplevde att folk tittade så mycket. Hon berättar att hon innan hon blev ”outad” ofta blev hembjuden på kaffe till bekanta, men att det förändrats:

Det blir rätt ensamt för att vanliga människor, inom parentes, de vill inte bjuda hem Lena, och jag har ju bytt namn då i, ja ett år sen då, och de vill ju inte bjuda hem Lena och fika för att ’vad ska grannarna säga’, då kommer normen in igen. Det kan ju liksom skvätta över på dem, på nåt sätt. (...) Ja, men jag tror folk känner så, vi kan inte bjuda hem Lena och dricka kaffe, vad ska grannarna tycka och tänka. (Lena)

Lena upplever att hon inte blir hembjuden till sina bekanta längre för att de i sin tur är oroliga över vad deras grannar ska säga. När Lena säger att ”det kan ju liksom skvätta över på dem” så tänker jag på vad Ahmed skriver om smittsamhet. Hon menar att rädslan för att bli infekterad med det som ses som olyckligt gör att personer kan vägra närhet med en person som bär på detta. Det skapar en affektiv geografi, där det som förknippas med olycka skjuts mot marginalerna vilket också gör att vissa kroppar förskjuts mot marginalerna eftersom de inte kan riskeras komma för nära och hota lyckan (Ahmed, 2010:97-98).

(HETERO)NORMATIVITETENS VÅLDSAMHET

Det handlar också om vänner och bekanta som tar avstånd. Inge levde i heteroäktenskap med barn när han kom ut och beskriver hur hans öppenhet var något som skulle kosta honom mycket:

Jag berättade så fort som möjligt för min familj, som överhuvudtaget var möjligt, - 79, men då i och med det har de tagit helt avstånd från mig. Så jag har inte träffat mina barn på 15 år, och jag har ju då flera barnbarn, men jag har träffat ett barnbarn, 2, 3, 4, 5, ja, jag vet inte hur många barnbarn jag har höll jag på att säga. (Inge)

Ett av barnen säger upp kontakten via telefon på hennes födelsedag, och ett annat barn sade 16 år innan intervjun upp kontakten genom ett rekommenderat brev ”att nu vill jag inte ha med dig att göra mera”. Frun hade också ”absoluta krav” om att han inte fick gå på hennes mors begravning, eller ha kontakt med hennes syster. Inge har helt förlorat relationerna med sina barn och barnbarn. Harald berättar att i samband med hans skilsmässa försvann nästan alla gemensamma vänner han hade tillsammans med frun:

Och väldigt få fanns kvar och det var väldigt smärtsamt. Jag har som alltid tyckt att vänner och relationer och kontakt varit viktig. Jag är duktig på att ha kontakt med mina vänner och har ganska mycket nära vänner. Men de försvann och sen har det kommit nya istället alltså, men ja det var, det var lite jobbigt, utöver det att själva skilsmässan var jobbig. (Harald)

Harald tror att de tog avstånd både för att han ville skilja sig, men också för att de tyckte ”att det här var nog bara en sak som jag hade fått för mig, att jag var homosexuell”. Vännerna försvinner alltså, enligt Haralds tolkning, både för att hans önskan om skilsmässa ses som ett svek, men också på grund av hans sexualitet, som inte heller riktigt tas på allvar. När personer som stått en nära bryter kontakten med en så fungerar det som en social bestraffning. Harald beskriver detta som ”väldigt smärtsamt”. Att äldre lhbtq-personer ofta har erfarenheter av att möta heterosexism, stigmatisering och skepsis, ibland till den grad att de personer som står en nära väljer att helt bryta med en när en kommer ut, är något som bekräftas av andra studier (Bromseth, 2013; Cronin & King, 2014; Heaphy, 2009; Robertsson, 2013).

Även om de som finns i ens närhet inte tar avstånd från en kan ens komma-ut-process bidra till känslor av skuld när ens familj reagerar negativt. En kall vinterdag träffar jag Maj. Hon kommer och möter mig vid spårvagnen och ger mig en stor kram när vi ses. Sedan går vi hem till hennes lägenhet, där hon lever ensam. Maj är 68 år och definierar sig som lesbisk. Hon har en ledsjukdom som påverkar vardagen mycket. Maj säger; ”Oh herregud, det blev ett jävla liv när jag kom ut. Det var inte kul. Pappa grät en hel vecka och vilken skuld jag hade, oj oj oj, ja du vet, det var förfärligt. Men som sagt, det blev bra på sikt.” Även Erland beskriver hur han blev ”outad” inför sin familj genom att hans tidigare älskare började trakassera honom och till slut åkte till Erlands föräldrahem för att hysteriskt berätta för hans föräldrar att de haft en relation. Erland säger att föräldrarna fick en chock och att det ”var en stor sorg och det var ju en, det

KAPITEL 8

rann ut i sanden gjorde det väl aldrig men de kunde ju inte förstå det. Nej. Det var en skandal utan like.” Sådana starka reaktioner från föräldrar kanske kan förstås utifrån både resonemang från tidigare kapitel om varför äktenskap och barnalstrande är så viktigt för föräldrar, men också utifrån vad Ahmed skriver om att ett lyckligt objekt/fenomen ackumulerar positivt värde även i stunder av olycka, det vill säga att vi kan leva med besvikelser genom att föreställa oss löften om lycka för de som följer oss. Bland annat gäller detta just exempelvis föräldrar som kan leva med sin egen olycka genom att placera sitt hopp om lycka hos sina barn. Barnet får förväntningar på sig att skapa ett lyckligt liv för sig själv, i vilket det ingår att reglera sina begär, och begära rätt saker. Det queera barnet misslyckas med att förvalta familjeärvet genom att inte reproducera det, och blir därmed en källa för olycka (Ahmed, 2010:95) Det handlar alltså mindre om hur barnet själv mår eller önskar leva, och mer om vad deras livsval förutsätts betyda, där avsteg från den heterosexuella stigen är starkt kopplad till olycka.

Ett annat exempel som rör disciplinering, i detta fall rörande kön, finns i Stures berättelse om när han första gången lånade sin mammas kläder:

Jag var sjuk och var hemma några dagar ifrån skolan och då var det väl första gången som jag lånade morsans kläder... Måste ha sett groteskt ut, jag var 6 -7 år, kanske 8, jag vet inte. Och morsan hade små fötter men inte så små som vi. *skratt* Ja och så hoppade jag i hennes doxor, ingenting passade ju. Lånade läppstift, det var ju över hela ansiktet. Så när jag, jag lyckades ju inte få bort alla spåren, så när pappa kom hem så blev det en omgång på bara rumpen, 'Ge sjutton i morsans saker, sådana saker ska du inte hålla på med'. (Sture)

Enligt Burgess är det inte ovanligt att genusförväntningar i den biologiska familjen är starka, och att när de inte levs upp till sker det ofta disciplinerande interventioner (Burgess, 2000:42). Ahmed har också visat hur lycka genom historien använts som ett instrument för att omorientera individuella begär mot ett gemensamt bästa. Hon menar att detta genererar skript för hur vi ska leva, ”lyckoskript” som är könade och som fungerar som en rad instruktioner för hur män respektive kvinnor måste göra för att kunna bli lyckliga (där lycka blir det goda och naturliga). Barn bär en plikt om att bli lyckliga, som en skuld att ge tillbaka vad en har fått/är skyldig. Barnet har en skyldighet att bli lyckligt, det är sättet att betala tillbaka för vad föräldrarna har gett upp för barnet (Ahmed, 2010:59). I dessa könade skript ingår att inte avvika från idéer om linjära kön, och om det görs blir det därför bestraffat genom verbala och fysiska markeringar. I Stures fall genom det våld som hans pappa utsätter honom för.

En annan konsekvens som kan följa, och som hänger ihop med omgivningens sociala bestraffningar, är ensamhet. Lena berättar om hur hon ibland åker in till staden som ligger några mil bort ”bara för att få ha lite folk omkring sig du vet, det är ju fan nästan, det är ju sjukt” säger hon. Som Wilkens (2015) skriver är känslor av ensamhet inte något som är exklusivt för lhbtq-personer, men för äldre lhbtq-personer finns det flera faktorer som kan spela in för varför en kan vara extra utsatt i relation till ensamhet. Dels har dessa personer ofta livslång erfarenhet av att leva i en heteronormativ värld,

(HETERO)NORMATIVITETENS VÅLDSAMHET

med homo-, bi- och transfobi som i sin tur kan leda till social exkludering. Det är också vanligt att en har mindre kontakt med sin biologiska familj och att en bor ensam. Wilkens, vars studie baseras på intervjuer med personer i en brittisk grupp för äldre lesbiska kvinnor, visar på värdet av att ha ett sammanhang där en kan möta andra med samma erfarenheter som ett sätt att bryta känslor av ensamhet och isolering (Wilkens, 2015). Lena bor dock på landet och det är långt till städer där det finns möjlighet att ta del av lhbtq-sammanhang där andra normer, identiteter och praktiker blir möjliga. Klas som bor på en ort där det inte heller finns några hbt-sammanhang flyttade dit i samband med sin transition. Han säger att han inte har kvar sina ungdomsvänner på grund av flytten, men samtidigt inte har byggt så många vänskapsrelationer sedan han flyttade eftersom han hade sitt äktenskap. De nätverk han har haft genom sina relationer är borta och så har han några kvinnliga vänner idag, men känner sig ofta då som ”femte hjulet” eftersom de har sina liv. Att vara ensam kan påverka ens välmående såväl som ha materiella konsekvenser i form av brist på socialt och praktiskt stöd från personer en litar på. I kapitel 10 kommer jag tillbaka till ensamhet och att förhålla sig till tvåsamhetsnormer.

Homo- och transfobi inom arbets- och föreningsliv

Flera av informanterna har erfarenheter av queerfobiskt bemötande inom arbetslivet och i föreningssammanhang. Informanterna beskriver sig i olika utsträckning ha varit öppna på sina arbetsplatser. Som jag nämnt tidigare i kapitlet upplever Saga att hon inte kunde vara öppen med sin lesbiskhet när hon arbetade som lärare. Lars har en liknande berättelse från lärarutbildningen där han upplevde att han inte kunde vara öppen med sin homosexualitet eftersom homosexuella blev ”trackade” och det rädde en otrevlig, homofob stämning. Bengt som arbetade på en maskulint präglad arbetsplats säger att han tror att det ”hade varit jobbigt” att komma ut på den på grund av den miljön ”i högsta grad, ja”. Han tror inte att det skulle ”fallit väl ut, nej, nej”. Att inte kunna vara öppen på sin arbetsplats kan skapa känslor av stress och isolering (Wilkens, 2015). Arbetslivet har ofta varit en stor och viktig del av många personers liv och är, som Hans Robertsson konstaterar, en arena där normer för bland annat ålder, kön och sexualitet skapas, förhandlas och upprätthålls (Robertsson, 2013:199). För de som varit öppna har det ibland fått stora konsekvenser. När Sture medverkade i ett nationellt sänt TV-program om trans fick det sedan negativa följder i hans arbete som SYO-konsulent:

Det var en grupp lärare som var kristna, och då ska jag säga kristna med lite fel förtecken. De tog upp mig som böneämne på sina morgonböner, att jag skulle, ja bli botad (...). Det gjorde mig heller inte sådär väldigt mycket, det kunde de väl få göra, men sen märkte jag att det blev motstånd på än det ena området om jag ville göra nåt och motstånd på andra området och sen fick jag en kallelse till personalchefen. Hon erbjöd mig att jag kunde få gå i pension, lite tidigare. (Sture)

KAPITEL 8

Plötsligt fick Sture sedan veta att hans tjänst var tillsatt vilket innebar att det också var svårt att få jobb på andra skolor eftersom ”skolans värld är så sluten”. När jag frågar Sture vad de var så rädda för svarar han att ”det drogs likhetstecken mellan homosexualitet och spetälska och digerdöden”. Om sin sexualitet hade inte Sture sagt något i TV-programmet, men med en queer könsidentitet förutsattes en queer sexualitet vilken i sin tur konstruerades som något smittsamt. Här blev öppenheten en stängd dörr till arbetslivet. Olof berättar om hur han på sin tidigare arbetsplats fått en tidning i sitt fack där det stod om att ”Gud räddar homosexuella” av en kollega, men att andra kollegor då reagerat och tagit upp det på ett personalmöte. Både utestängning och korrigerande används som verktyg i denna disciplinering från arbetskamraterna, och budskapet är tydligt – en heteronormativ ordning måste upprätthållas.

Det kan också handla om en queerfobi som finns närvarande även om den inte är specifikt riktad mot en själv. Olof berättar om hur en kollega som också var bög blev erbjuden en chefsposition, men den biträdande direktören sade då ”vi kan inte ha honom som chef, han är bög”. Olof protesterade då, tillsammans med sin närmaste chef, mot detta genom en skrivelse där de tydliggjorde att personens sexualitet inte borde ha något med det att göra. Maj berättar om en händelse som utspelade sig på arbetsplatsen där hon sist arbetade, under en fikarast i köket på arbetet:

M: Så var det en som sade, 'Och nu ska de börja skaffa barn, adoptera barn också'. Det var i Danmark, och då tänkte jag, nu är det läge för mig att täppa till käften på dem, innan de gör bort sig ännu mer. Så jag sade det att det är, 'Jag är, jag är lesbisk så att ni kanske väljer att prata om det sedan'. Så det blev inte mer sagt om det.

A: Nej, vad fick du för reaktion?

M: Ingen alls. De stängde igen truten så var det inte mer med det.

A: Dom tyckte inte ens att det var pinsamt eller?

M: Det tyckte dom alldeles säkert, hon som sade det tyckte nog att det var dööjobbigt, men det var ju inte mina problem. Jag sade ju ifrån för att hon inte skulle behöva göra bort sig ännu mer, eller de andra skulle behöva göra bort sig. Så, men det är ju på den skalan att en del människor har inte tänkt till för jag menar de flesta har säkert nån arbetskamrat som är gay eller lesbisk (Maj)

I de här berättelserna tar Olof och Maj själva ansvar för att agera mot den homofobi som finns närvarande på arbetsplatsen. Robertsson som forskat om homo- och bisexuellas villkor i arbetslivet menar att det är vanligt att homo- och bisexuella personer upplever homofobi och fördomar från heterosexuella på arbetsplatsen (hälften av personerna), men att det är färre bland de heterosexuella som upplever att det finns homofobi på arbetsplatsen (en fjärdedel). Heteronormativiteten blir därmed mer kännbar genom exkludering och underordning för de som inte lever upp till den (Robertsson, 2013:199). Majs strategi blir att gränsa mot kollegorna, som hon säger ”täppa till käften på dem” och förlägger problemet – och den eventuella skammen – hos de som faller homofoba kommentarer. I intervjun med Maj säger hon också att det är vanligt inom vården med män som är gay och att ”det har de ju lärt sig tidigt, det här att inte låta någon sätta sig på dem så dom driver lika mycket med sig själva som, för just att rädda sig själv på något

(HETERO)NORMATIVITETENS VÅLDSAMHET

sätt.” Det visar hur personer som inte lever upp till normen får utarbeta strategier för att navigera queerfobiska miljöer. Dessa strategier kan som vi har sett röra sig mellan att inte berätta om sin sexualitet eller könsidentitet, till att protestera mot eller tillrättvisa kollegor, eller att använda sig av självironi.

Innan Lena blev pensionär så blev hon placerad inom olika arbetsmarknadsåtgärder och berättar att hon blev satt på olika kurser ”för att det insåg de ju direkt när jag kom dit, den där kan vi ju inte skicka på nån intervju. Det sa de ju inte, men jag såg ju vad de tänkte så att jag, jag fick ju gå och larpa där då vet du”. Lena upplever det som att hennes transidentitet gjorde att de anställda på arbetsförmedlingen såg det som otänkbart att Lena skulle kunna få ett arbete och därför istället fick gå datakurser innan hon snart skulle gå i pension. På kursen kände Lena att de andra tittade ut henne och tog omvägar förbi när de möttes; ”De tycker att, vad är det för en stolle? Det är ju också sånt där manssamhälle, hur kan han byta ner sig? Det syntes ju på dem alltså.” Även om ingen säger något transfobiskt rakt ut till Lena så är det både blickar, antydningar men också att hon inte får chansen att söka ett arbete som gör Lena påmind om att hon inte lever upp till binära tvåkönsnormer.

Under intervjun med Matti och Lars berättar de om att Matti vid ett tillfälle blev utesluten från sitt religiösa samfund för att det blev ”för mycket” för församlingen när de hade flyttat ihop. Några månader senare kom det en pastor hem till dem ”som skulle göra oss friska. Han föreslog liksom, i USA har de ju såhär, ja även Pingstvännerna i Europa, någon slags program som botar homosexuella”, berättar de. Sture berättar om hur han upplever att ”de så kallat kristna tycker inte alltid om mig” och berättar om när han som Eva gick i en liten kyrka där det vid ett tillfälle var någon som ”såg, såg igenom masken. Och då kom de och tyckte att jag hade inte där att göra, utan det, det var till för de troende”. Kristendom används för att legitimera olika trans- och homofobiska ageranden från arbetskamrater, i syfte att bota och korrigera det som rör sig utanför heteronormativa förväntningar på kön och sexualitet.

Fysiskt våld eller hot om våld i offentliga rum

Jag har blivit bögnackad ska du veta, usch. (...) Ja, det finns ju de som är homofober och gör vedervärdiga saker, jag har råkat ut för det en gång, i Stockholm. (...) Då hade jag lägenheten alldeles intill och tog min måltid och en karaff vin då förstas, då var jag inne på det köret. Slog slang med ett par trevliga ungdomar vid bordet bredvid och de skojade och det var så trevligt och jag kände en brygga mellan generationerna så där. Och sen så ”ska du följa med, ska du följa med”, jag var smickrad, lite tänd sådär, så jag följde med i bilen. När jag har satt mig i bilen så omvandlades denna glättighet till en sammanbiten tystnad och jag började ana ugglor i mossen, skulle kasta mig ur bilen så fort det blev rött ljus. Grönt ljus, grönt ljus, grönt ljus och bilen gick upp i Hagaparken och det var en regnig dag och klockan var väl bortåt ett på natten när vi kom upp i mörkret i Hagaparken. [gestikulerar och slår] Bam, bam, bam, faller ner i det slippriga gräset, sparkar i magen, sparkar så och så. Om inte jag hade simulerat avsvimnad så hade de sparkat ihjäl mig tror jag. (Erland)

KAPITEL 8

Erland berättar om hur han en gång blivit vad han benämner som ”bögnackad”, det vill säga misshandlad på grund av sin sexualitet. Hans berättelse belyser hur en normbrytande sexualitet kan betyda att behöva förhålla sig till riskfyllda situationer och i värsta fall förvandla en situation till något (livs)farligt. När jag frågar hur händelsen påverkade Erland efteråt svarar han att han ”söp som ett svin” och då inte var öppen i så stor utsträckning med sin homosexualitet vilket gjorde att han inte pratade så mycket med någon om det som hänt. Hotet om fysiskt våld i offentliga miljöer är något framförallt bögnarna och transpersonerna förhåller sig till i intervjuerna. Ivar säger:

Så att det är inte roligt, för kvinnor klarar sig ju i regel, ni blir mera socialt, vad heter det, illa sedda men ni råkar inte illa ut. Det är ju det som är problemet för karlar. Och sen hatar ju en del grupper och det är ju precis som att - då är man ingen riktig karl liksom och homo - dom jävlarna ska vi döda nästan eller misshandla och det kan vara väldigt brutalt idag. (...) Snygga invandrarkillar, de ska hållas i schack, så att de råkar illa ut av de här Hells angels och såna här. Så tjejer blir våldtagna och killarna blir nerlagda, så att det är ett jävla samhälle vi har. (Ivar)

Utifrån Ivars erfarenheter utsätts personer för olika typer av disciplinerande våld utifrån kön, där kvinnor blir våldtagna och de män som inte lever upp till cis- och heteronormer, och/eller vithetsnormer blir misshandlade. Ivar drar också en parallell mellan att bli läst som bögn och att inte bli sedd som en ”riktig karl”. Viviane Namaste har problematiserat begreppet ”gaybashing” (som kanske är det närmaste en kommer begreppet bögnackning som Erland använder ovan) som syftar till att beskriva homofobt våld. Hon menar att detta begrepp osynliggör hur det i själva verket ofta är att personer bryter mot normer för kön som ligger till grund för queerfoba attacker, snarare än deras sexuella praktiker (som ofta inte är synliga). Hon menar att när det bara talas om detta våld i termer av homofobi osynliggörs också det våld som transpersoner utsätts för, och argumenterar för att vi kanske istället borde prata om ”genderbashing”. Transpersoner är dessutom inte bara utsatta i offentliga rum, utan också i homosexuella miljöer. Baserat på olika empiriska studier argumenterar Namaste också för att allra farligast är det för rasifierade personer. I hennes analys blir attacker mot lhbtq-personer ett slags försvar av det offentliga som en domän tillhörande vita cismän (Namaste, 2006:584ff.).

Sture berättar att han tvekade länge innan han gick ut klädd som kvinna, på grund av rädslan för att bli avslöjad ”och vad som skulle hända då, om de skulle ge mig spö”. Han berättar också om hur han tidigare i livet brukade gå ut och dansa mycket:

Baldakinen, det är ett sänt där raggargställe kan man säga. En krog alltså med, ja det är ofta rena köttmarknaderna. Och där var jag ganska ofta och hade faktiskt riktigt, riktigt kul. Jag fick dansa mycket och jag behövde nästan aldrig betala mina drinkar. (...) Det visade sig att killar när de tittar på flickor i såna sammanhang och är lite på kaneln också så är det nertill de tittar. Kortkort, korta kjolar och högklackat så. Jag fick ofta bekymmer när det var slut på kvällen och någon ville följa med hem, eller ville att jag skulle följa med hem och sådär. Jag var inte alls intresserad, det var alldeles för riskabelt. Jag vågade alltså inte, det fanns ju säkert en och annan jag hade varit intresserad av att gå med, men jag vågade inte för att skulle det bli avslöjat så vet man ju hur det hände hos Cornelis Vreeswijk. Det var ju två som åkte ut genom fönstret.

(HETERO)NORMATIVITETENS VÅLDSAMHET

Så att, jag brukade alltid säga då innan sista läten, att jag måste in på toan och pudra näsan eller någonting sånt där, och så smet jag ut i garderoben, tog min kappa och försvann ut illa kvickt. (Sture)

Ute på klubb blir femininiteten bekräftad i form av att bli bjuden på drinkar och uppbjuden till dans. Klubben blir också en skyddande miljö i form av en offentlighet, och Sture säger också att med kortkort kjol är det där männens blickar hamnar. Men mötena kan inte fortsätta utanför klubben för att det är synonymt med risk. Sture refererar till Cornelis Vreeswijk, en händelse där Vreeswijk 1975 åtalades för misshandel och olaga hot av två transkvinnor som följt med honom hem och där Vreeswijk blivit arg då det uppenbarar sig att kvinnornas kroppar inte följde en cis-norm. Signe Bremer har beskrivit detta exempel som ett av många där transpersoner ses som könsbedragare och trojanska hästar som försöker lura allmänheten med en fejkad fasad (i Färlin, 2015). Att bli, som Sture säger, ”avslöjad” blir något som blir farligt och riskabelt och som gör att det inte är ett alternativ att följa med en man hem. Begär måste vägas mot risk.

Lena berättar att när hon gick med i den transförening där hon blev medlem sade en person hon fick kontakt med ”vad du gör, gå inte ut, du får bara stryk”. Lena har inte blivit utsatt för direkt våld, men en gång efter ett Pridesammanhang när hon var på väg hem hamnade hon tillsammans med tre killar i hissen i parkeringshuset där hennes bil stod parkerad:

Jag såg, de läste ju mig direkt, och de tittade på varandra. Jag tänkte, här kan det bli att man får sig en jäkel i hissen. Men nej, de gjorde ingenting, och de sade ingenting, utan jag gick av en våning under dem då och de fortsatte upp. Och sen åkte jag ju ner, den där serpentinen ner då och då kom ju de efter precis vet du, och tuta och tuta och tuta och tuta och sen var dom ju med mig genom hela stan och hela vägen ut vet du, var de ju med mig då. Åkte efter och på sidan och framför och såhär vet du och sådär, visa finger då. (Lena)

Lenas besök i staden för att gå på Pride, som syftar till att skapa tryggare rum för lhbtq-personer, slutade med att hon hamnade i en hotfull situation där hon blev förföljd. Att bli läst som transperson innebär en konstant risk för att bli utsatt och Lena upplever att detta handlar om att just avvika från maskulinitetsnormer:

Det är ju bara kläder, herre jösses, men det är just det där, det är den där normen. En karl ska inte göra såhär. Han ska inte gilla smink och örhängen och, och lite lull lull på sig och sisådär, det är liksom, då reagerar folk. Då kommer taggarna och många gånger så är det ju aggressioner som kommer också samtidigt. När de inte vet hur de ska liksom bete sig eller någonting, eller vad det är för någonting, då kommer det aggressioner med. (Lena)

Lena menar att aggressionerna kommer när personer inte kan läsa ”vad det är för någonting”, vilket jag läser som personer som inte blir begripliga utifrån en binär könsmodell. Då kommer, utifrån Lenas erfarenheter, taggar och aggressioner. Detta kan förstås utifrån Butlers analys, där hon menar att personer utsätts för våld för att om de, som icke-kategoriseringsbara varelser, tillåts leva så skulle både upplevelsen av världen

KAPITEL 8

och jaget bli fullständigt undergrävda. Att genom våld utplåna den kroppen blir ett sätt att återställa ordningen, en djupgående önskan att behålla en binär genusordning som naturlig och nödvändig. Hon framhåller hur att vara och leva utanför livets skyddande normer blir att utmana döden (Butler, 2006:52).

Rädslan för våld när en rör sig ute som äldre lhbtq-person kan också ha att göra med en åldrande kropp. Olof berättar att enligt hans mening går gamla personer inte ut på kvällen eftersom det är så många som har blivit nedslagna tidigare under livet på grund av sin sexualitet. Han har länge varit aktiv i en förening för äldre bögar och de har lagt sitt café mellan klockan 15 och 17 på eftermiddagarna för att ingen ska behöva gå hem sent:

Även om man har haft tuffa yrken, så är det inte alls säkert att själva tuffheten hänger med sig, utan, man åldras där på ett sätt som är att man, ja man är mycket, mycket räddare för kontakten. Det beror ju på att vi har varit utsatta för så mycket våld, så därför är vi ju rädda. Och det är så att om man ska, vi har koder överallt och på dörrarna. Och om man ska komma till huset, så har man kod så kommer man ju in direkt genom dörren annars måste man trycka på en knapp och då tittar de ifrån köket som håller på och kokar kaffe och ser vem som står utanför innan de går och öppnar. Och man har bara 20 sekunder på sig att gå in genom dörren, sen slår den igen, så att ingen ska kunna smita in. (Olof)

Utifrån Olofs erfarenheter så kommer också rädslan med åldrandet, vilket han förklarar delvis genom en historia av att ha blivit utsatt för mycket våld. Med andra ord är det både gamla våldsamma erfarenheter som ligger i kroppen, men också en kropp som förändras och som inte har samma möjlighet att försvara sig. Tuffheten som kanske funnits där tidigare hänger inte alltid med, som Olof säger. Hotet om våld som funnits där under åren har både lämnat spår i rörelsemönster och i utformandet av mötesplatser, där platsen där de möts på är utrustad med koder, dörrögon och lås. I Browne med fleras studie av lhbt-personer i Brighton fann de att det var en större andel bland de äldre än de yngre lhbt-personerna som tyckte att det var svårt att vara lhbt, vilket bland annat var kopplat till rädslan för att bli utsatt för brott och ledde till att en begränsade hur mycket en rörde sig ute (Katherine Browne, Bakshi, & Lim, 2012:168)

Olika statistiska undersökningar bekräftar också hur en könsidentitet eller sexualitet som bryter mot normen innebär en ökad risk för att bli utsatt för trakasserier och våld. Folkhälsomyndighetens rapport om transpersoners hälsa visar att över hälften av de 800 respondenterna minst en gång under de senaste tre månaderna blivit utsatta för kränkande behandling eller bemötande (tre gånger vanligare jämfört med befolkningen i allmänhet). Var femte respondent hade någon gång under livet varit utsatt för våld på grund av sin transerfarenhet, vilket i de flesta fall skett på en allmän plats, på ett nöjesställe eller i kollektivtrafiken (Folkhälsomyndigheten, 2015:33). Internationell forskning visar också att transpersoner är en av de mest utsatta grupperna när det gäller trakasserier, våld och mord (Mizock & Lewis, 2008; Stryker, 2008). I Fredriksen-Goldsens et al. studie visar de hur transpersonerna i studien rapporterar högre nivåer av trakasserier och internaliserad stigma under livet. De vanligaste typerna av diskriminering

var verbala kränkningar, fysiskt våld, att inte bli anställd, bli förnekad vårdinsatser eller bli utsatt för polistrakasserier. Dessa erfarenheter har i sin tur konsekvenser för både mental och fysisk hälsa och ökar risken för att utveckla depression (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2013). Rapporten HBT och Hälsa från 2005 visar hur det är mycket vanligare bland homo- och bisexuella personer att ha utsatts för våld eller hot om våld, samt kränkande behandling och bemötande än i övriga befolkningen (Roth m.fl., 2006).

Tidigare erfarenheter av att ha blivit utsatt för våld, eller att ha levt med hotet om att bli utsatt ger också konsekvenser och minskar ens upplevda möjligheter att röra sig i det offentliga rummet, men också möjligheterna att vara öppen. Det påverkar när och hur en rör sig ute vilket också rapporten med transpersoner visar där nästan hälften av respondenterna angav att de ofta eller alltid avstår från att gå ut ensamma på grund av rädsla fr att bli överfallna, rånade eller ofredade på något annat sätt (jämfört med cirka en femtedel i befolkningen i allmänhet) (Folkhälsomyndigheten, 2015:35). Min empiri, tillsammans med dessa studier som pekar mot mer övergripande strukturer, visar hur en könsidentitet och/eller sexualitet som går på tvärs med normer kan bli direkt farlig.

Homo-, trans- och queerfobins geografi

Kapitlet har illustrerat konsekvenser och risker som är förenade med att inte leva upp till heteronormativa förväntningar. Bland annat har det handlat om att behöva smyga och hemlighålla sin könsidentitet eller sina begär i vissa kontexter, ibland under större delen av livet och även för de allra närmaste. Kapitlet har visat hur det är ett ständigt arbete att dölja sin könsidentitet eller sexualitet, snarare än något passivt. Att behöva smyga, dölja och ljuga blir också våldsamt. Det queera blir som en klibbande skam som både gör att det inte går att ta risken att komma ut innan en är helt ”säker”, men kräver också avståndstagande från andra queera uttryck som kan ”smitta” (jmf Munt, 2008). Vissa av informanterna har beskrivit hur det att komma ut resulterat i att vänner, bekanta och familj tagit avstånd från en. Andra personer har erfarenheter av trakasserier från kollegor och i kristna sammanhang. Jag har förstätt dessa berättelser i termer av Ahmeds affektiva geografi, där rädslan för att bli infekterad med det ses som olyckligt gör att personer kan vägra närhet med personer som bär på detta. Några har upplevt våld eller hot om våld på offentliga platser.

Kapitlet har också visat hur disciplinering sker på olika nivåer, där internalisering av normer och självdisciplinering framstår som något som varit centralt för många av personerna under livet. En har själv reglerat sina uttryck och ageranden på olika sätt, men också från omgivningen genom sociala påtryckningar. Det har tydligt framkommit att det kostar att gå på tvärs mot normer för kön och sexualitet, och hur det kan ge sociala, materiella, psykiska och fysiska konsekvenser. Som Butler skriver behöver vi se att de sociala bestraffningarna omfattar statligt våld såväl som trakasserier på gatan eller arbetsplatser och att de hänger samman. (Butler, 2006:71). Berättelserna i det här kapitlet

KAPITEL 8

om de konsekvenser personerna upplevt behöver kopplas samman med den statliga repression som tidigare diskuterats, och i detta vävs också mikro- och makronivå samman och blir oseparatorbara. Butler menar att vår känsla av att vara en person är kopplat till begäret efter erkännande. Att tillhöra en sexuell minoritet innebär att vi är beroende av skydd för offentligt och privat utrymme, av rättsliga sanktioner som skyddar oss mot våld, samtidigt som rättighetsdiskursen bekräftar vårt beroende, vår form av varande i händerna på andra, en form av varande med och för (Butler, 2006). Hos vem ska en söka skydd när det är staten har utsatt en för våld? Det är både staten och en nära omgivning som är farlig, bestraffar och disciplinerar. Bestraffningarna består av sociala hot såväl som fysiska sådana, riktade mot kroppen (tvångssteriliseringar, hot om våld). Med Butlers och Namastes analyser handlar detta just om att återetablera ordningar i olika rum, där vissa kroppar får plats och andra inte (Butler, 2006; Namaste, 2006).

Kapitel 9

Andra stigar, andra världar?

De tidigare empiriska kapitlen har till stor del handlat om begränsande normer, strukturer och förväntningar samt om hur identiteter och praktiker som går utanför heteronormativiteten många gånger upplevts som omöjliga. I kapitel 6 analyserades, i relation till tid och plats, berättelser om att uppleva att det inte finns någon annan som är som en själv, att sakna förebilder eller kulturella representationer av det en själv känner och upplever, och att inte veta vart en ska vända sig. I kapitel 7 och 8 illustrerades det hur cis- och heteronormer upplevts som starka under livsloppet och hur det ofta fått stora konsekvenser att frångå dessa. Trots detta så har alla informanter på olika sätt, i olika utsträckning, orienterat sig mot andra sätt att vara och leva. Men hur har en förstått att en vill röra sig mot dessa andra sätt? Hur kan en hitta vänner, partners och sammanhang där en kan vara öppen när det inte finns ord för ens begär eller könsuttryck? Hur kan en hitta platser där praktiker blir möjliga i tider där de nästan överallt blir konstruerade som omöjliga? Och vad betyder dessa personer, platser och sammanhang? Det här kapitlet handlar om att just orientera sig mot andra håll, välja andra stigar än den väl upptrampade och om vad som kan finnas där.

Den första delen i kapitlet handlar om att bli medveten om sina begär, och att orientera sig eller bli orienterad mot dessa. Den andra delen handlar om lhbtq-sammanhang och communities och om hur en i en tid där det funnits få träffplatser och lite information sökt sig fram till dessa.

Att orientera sig/bli orienterad: begär och riktningar

I kapitel 7 diskuterade jag transpersonernas erfarenheter av att bli medvetna om cisförväntningar, det vill säga förväntningar på linjära kön, och hur de förhöll sig till

KAPITEL 9

detta. Det här avsnittet handlar om berättelser om personers erfarenheter av att bli medvetna om begär, och om hur de orienterat sig, eller blivit orienterade utifrån dessa, mot andra personer och platser. Dessa processer har, som avhandlingen visat, naturligtvis sett olika ut för olika personer, och skett vid olika tider i livet. I det här avsnittet kommer jag att titta närmare på några sådana olika berättelser.

Tonårsförälskelser

När det gäller hur informanterna pratar om hur de upplevt sina begär under livsloppet ser det väldigt olika ut. Vissa har tydliga minnen från tidigt i livet av förälskelser, känslor och upplevelser medan andra säger att de ”bara alltid har vetat” vilka begär de har. För andra är det något som har förändrats över tid.

Flera av personerna berättar om tidiga förälskelser under skoltiden, där vissa säger att de ”inte förstod” att det var förälskelser, medan andra pratar om det som oproblemiskt. Marianne berättar om hur hon och hennes väninna var ”så våldsamt förälskade i Siw Malmqvist båda två”, men att de aldrig berörde lesbiskhet med varandra. När jag frågar Irene när hon för första gången kände en mer sexuell attraktion till någon annan så berättar hon:

Jo, det var när jag var ungefär 21-22 år gammal och det var i klostret. Det kom in en postulant, så läcker, hon var medveten om hur läcker hon var. Jag fick veta senare av andra systrar att de tyckte också... wow. Jag sade till novismästarinnan som jag älskade, hon var som en andra mor för mig, jag kunde säga vad som helst. Jag sade det: 'Hjälp *skratt* jag känner mig dragen till postulanten, vad ska jag göra?' Hon bara skrev tillbaka, eftersom det var på natten, jag tänkte jag måste skriva någonting. Hon sade, lugn bara lugn, sådant är naturligt. Men jag kände att *visslar* ... Ja, det var när jag var 21 år gammal. Kanske lite tidigare med vänskap med någon, någon vän, någon väninna att jag kände att det vi hade att det var inte bara vänskap och det var när man var 16. (Irene)

Irene beskriver hur hon känner sig dragen till postulanten, och hennes berättelse indikerar att kroppen nästan överraskar henne. Här får Irene en försäkran från novismästarinnan att hennes känslor är ”naturliga”, men trots detta upplevde Irene som vi sett i tidigare kapitel att lesbisk praktik inte var möjlig förrän långt senare i livet. Det är när hon är i 40-årsåldern som hon har sin första lesbiska sexuella erfarenhet., ”början av att gå från tanke till handling” som hon beskriver det. Anita säger att hon ”alltid känt nån trygghet i att jag visste vem jag var och inte haft några, liksom tveksamheter omkring det”. Hon säger att hon kände begär efter tjejer i form av skolkamrater när hon var ”15 – 16 sådär, som jag känner nu i efterhand alltså absolut att det var nån sån här attraktion och, men som gjorde mer att det var inte besvarat men då fann jag nån annan roll att jag var mera kompis”. Jag vill uppehålla mig ett ögonblick vid dessa berättelser. I Irenes och Anitas, liksom i flera andras berättelser, finns dessa outtalade mer-än-vänner-relationer närvarande. Jag vill relatera detta till Kath Westons studie av bögar och lesbiska, där en man ser tillbaka på sin ungdom och pratar om hur han var förälskad i en annan pojke, men att han inte alls tänkte på det som sexuell, utan som vänskap, men nära vänskap.

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

Weston förstår detta som att vänskap ofta fungerat som en av de få kulturella kategorier som varit tillgängliga för närhet eller att känna stora viktiga känslor för en annan person ”av samma kön” (Weston, 1991:119).

Olof berättar om hur det förekom att pojkar hade sex med varandra på internatskolan han gick på:

När jag gick på internatskola visst fanns det sex, men jag tror ingen såg det som homosex, men att killar då var ihop lite grann. Det tror jag, det hände, men man såg det ju inte som... och det fanns ju ingen, typ kärlek med i det hela, absolut inte. (Olof)

När jag frågar Olof varför han tror att det var accepterat så säger han att han inte riktigt vet. Här blir det istället (homo)sexuell praktik som går på tvärs mot heteronormen, men som inte benämns eller ses som det. De andra eleverna han gick i skolan med var pojkar, medan flickorna hade en egen avdelning som låg på en annan plats. Det påminner om hur idéer om sex och sexualitet i fängelsemiljöer (det vill säga en annan könsseparatistisk miljö präglad av kontroll, likt en internatskola) sällan överensstämmer med dominerande idéer om sexualitet. Som Ricciardelli m.fl. skriver är samkönade sexuella praktiker sällan något som betyder eller implicerar en homosexuell identitet i fängelsemiljöer. Paradoxalt nog är fängelset ofta en homofob miljö där den som öppet identifierar sig som gay blir stigmatiserad, men där diskreta frivilliga sexuella praktiker mellan män som framhåller sin heterosexualitet blir accepterade. Sexuell praktik är inte lika bundet till sexuell identitet i denna miljö (Ricciardelli, Grills, & Craig, 2016). I motsats till berättelserna ovan där det var fokus på känslor och förälskelser handlar Olofs berättelse istället om praktik ”utan kärlek”.

Klas berättar om en relation till en tjej i hans klass när han var tonåring:

Jag tog hemska mycket kort på henne när vi gick i skolan. Såna här grejer finns det ju. Som man inte kan sätta ord på. Men jag vet, när skoldan var slut, då var man väl fjorton kanske femton sådär, jag har glömt. Jag vet, jag hade en gammal mockajacka en period som jag hade ärvt efter nån. Och jag gick med min hand i fickan och så rätt vad det var så kom hon bakifrån och stack ner sin hand i samma ficka, då kan man ju fundera. Då kändes det ju jättebra, för hon skulle med bussen och jag skulle gå vidare, åka tåg då, vi åkte ju alltid tåg fram och tillbaka till skolan. Det är en sån här händelse, en period alltså i ens liv som har satt spår om man säger så. (Klas)

I Klas livsberättelse finns en spänning mellan att vilja bli begärd av tjejer och kvinnor, men samtidigt också en oro över att inte bli läst som han vill, som en man. Den här berättelsen om en tjej i hans klass under tonåren, när omgivningen fortfarande till största del ser honom som tjej, förstår jag som en relation som var speciell för Klas (kanske också delvis utifrån en heteronormativ värld, där att bli begärd av tjejer också kodar en som man utifrån den heterosexuella matrisen). Klas minns hur hennes hand smyger sig ner i hans ficka och möter hans hand. En liten gest för många år sedan, men som då känns ”jättebra” och som Klas säger ”har satt spår”. Det är också en händelse som Klas

säger att det inte går att ”sätta ord på” vilket jag läser som att det var en stark kroppslig erfarenhet, som fortfarande nu ligger kvar som ett kroppsligt minne.

Tidiga sexuella erfarenheter utan samtycke

Det finns några berättelser i intervjuerna om tidiga sexuella erfarenheter som delvis fungerat som en introduktion till begär och sexualitet, men som också är förenade med ojämlika maktrelationer där informanterna befunnit sig i underläge och där det inte förkommit samtycke. Jag har valt att anonymisera informanterna i det här avsnittet.

En person som senare under livet haft relationer med kvinnor och män säger att hans ”introduktion till det sexuella var också ganska egendomlig”. Han beskriver hur han i 12-årsåldern var på sommarläger och där rodde över en vik för att hämta mjölk. Han hälsade på några äldre tjejer som var i köket och förberedde för en fest som skulle vara senare på kvällen och ”de var redan lite grann på lyset”. De började fråga vad personen tyckte om flickor och om han visste hur tjejer såg ut ”och då var den ena av de här, de var ju vuxna, den ena hon fläkte fram bröstet, har du sett såna här förut?”. Sedan började de tafsa:

Informant: Det var två stycken. De började tafsa på mig. Först strök de mig på kinden och så, du är så mjuk och len, du är precis som en flicka ju, och det var man ju. Och så var det nån som, ja tog, tog mig på knäna... då var jag lika len där, fast det var jag inte, jag hade plåster på ena knät kommer jag ihåg, *småskratt* och så sade den ena tjejen, 'Nå här du nåt här?' ... det var ju inte särskilt mycket. Men det där lilla, när hon tog i den, det gav ju en absolut blixtnabb reaktion. Den ställde sig rakt upp... och jag var generad. Var skulle jag ta vägen? Då tog hon på den, kramade om den utanpå byxorna, och då sprutade den ju. Hade jag aldrig varit med om förut, det var första gången alltså, som jag fick en utlösning. Och det var ju himlen nästan.

A: Var det bara liksom ... ja, vad ska man säga, positivt eller, för du sa ju att du blev generad

Informant: Nej, nej, genererad och dödligt genererad och rädd och vad är det här och jag fick en massa skuld känslor och sen så såg ju brallorna, såg ju förjåkliga *småskratt* Det var ju en lite sjö på framsidan, så att det... det var tvärtom egentligen, alltså jag...

A: Ja, det är ju lite av ett övergrepp på ett sätt

Informant: Ja, ja, ja ... Så att det, nej jag hade skuld känslor då, jag visste inte vad det var egentligen, vad handlar det om? Det och sedan när jag såg det där så kände jag ju efter och det var ju kladdigt och klabbigt och tjejerna de bara skrattade. Så rätt var det var så for jag ju bara ut genom dörren, raka vägen ner till bryggan och så hoppade jag i sjön med kläder och allting. Jag ville ju inte visa det där. Och sen så var jag ju tvärtyst nästan två dar, pratade inte med folk, sade ingenting. Men jag kom underfund med att peta på snoppen så blir det skönt. *småskratt* Men ja, så det, ja ett tag efteråt så började jag komma underfund med tekniken och så kunde jag ju faktiskt onanera.

Det finns en ambivalens i den här berättelsen där det å ena sidan beskrivs som ”himlen” att få utlösning, men samtidigt kommer dessa positiva känslor med att bli generad och att känna skuld över det som hänt. Kroppen hamnar ”utom kontroll” och ”läcker” plötsligt och personen försätts i en situation där han inte riktigt förstår vad som händer. Det är å ena sidan fysiskt lustfyllt, men känslor av skuld och genans präglar också erfarenheten.

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

Tjejerna är i överläge på flera sätt, de är äldre än honom, de är två medan han är ensam, de har erfarenheter och kunskap om sex som han saknar och de utnyttjar sin makt i den situationen genom att utan samtycke gå över hans fysiska gränser. I intervjusituationen tyckte jag att det var svårt att veta hur jag skulle hantera denna berättelse då jag upplevde att personen själv inte pratade om det i termer av ett övergrepp. Jag ville respektera personens egna erfarenheter och undvika att ta makten att definiera det han varit med om. Samtidigt ville jag inte låta denna upplevelse (som jag föreställde mig tveklöst skulle benämnas som ett sexuellt övergrepp om det varit en ung tjej som blivit utsatt för denna typ av upplevelse av äldre män) bara passera förbi och bidra till att normalisera det som hänt. Därför skjuter jag under intervjun in kommentaren att det ju blir ”lite av ett övergrepp”.

Personen fortsätter sedan att berätta om sin nästa sexuella kontakt som ”faktiskt var med en bög”. Det är också när han var 12 år och var inne på en offentlig toalett där en kille stod och ”vill absolut, han tar tag i mig och vill att jag ska pissa i hans ficka”. Personen blir rädd men samtidigt ”nyfiken”:

Men skraj som sjutton och han jo, du ska pissa i min ficka så får du fem kronor. För fem kronor kunde jag göra mycket och pissnödigt det var jag ju, och det var ju ingen annan inne, så då gjorde jag det och jag fick den där femman. Sen var det inte mer med det men jag undrade ju, vad i all världen är det här, men så träffade jag nån kompis, han talade om att ja, den där killen står där varje fredag och varje lördag, ja han har ett antal femmor med sig, när de är slut så går han... och det är alltså småkillar han vill. Ja, sen var det inte mycket mer med det utan jag... jag hade, hade inte samma sorts skuldkänslor den här gången. Men jag kände mig konstigt på nåt sätt, det, fan, jag menar det, pissa på folk är inte precis nån... och jag hade ju ingen jag kunde prata med heller.

De äldre männen fortsätter att figurera i den här personens liv. Han berättar om hur en äldre man som hade en cabriolet brukade ta med honom och hans kompisar på utflykter till badplatser och andra ställen, ibland med ytterligare andra vuxna män:

Informant: Vi var två kompisar, som han tog med ut. Han och någon mer bög. Och ... ja, han, ska säga, han tog det på ett ganska fint sätt, det var inte det där som jag stötte på senare. Han smekte oss tills vi fick utlösning. På ett mjukt, vänligt och han bjöd på glass och cigaretter. Ja, då hade vi ju börjat röka, när man var 12 år. Alltså mjukt och han var kul och han tog oss på bio och såna där saker va. Ja, ja jag uppskattade det, jag tyckte det var skönt, jag menar det är skönt, när man får utlösning så gör det ju inte ont i regel. Så det...

A: Och då hade du inte, ja men såna här skuldkänslor som du fick första...

Informant: Nej, inte alls egentligen, inte alls egentligen. Och sen, hans utbyte av det hela det var att han låg och gned sig mot läret på mig sedan efteråt, tills det nästan var på gång och gå för honom men då nöp han av, så stoppade han det. Jag såg aldrig honom få en utlösning. Så det ...

A: Men då var det, du och dina kompisar, pratade ni om det här med varandra?

Informant: Ja... när vi behövde pengar så, vi kan väl gå upp till honom, mm. Och jag menar, inträdet på utestället vi gillade på söndagseftermiddagarna var 2 kronor, vi fick alltid en femma av honom. *småskratt* Så det... så då kunde vi ju gå dit ner, och dansa och lyssna på bra musik och ragga tjejer.

A: Så, alla fall er sinsemellan så var den här sexuella praktiken nånting som ni gjorde ja, mer för att få pengar medan tjejer var det ni liksom var attraherade av, som ni pratade mer er sinsemellan så.

KAPITEL 9

Informant: Mm, alltså tjejer, tjejerna var ju det man, och jag hade ju ett extra litet intresse av deras, ja kläder och skor och allt sånt där, jag vet inte varför men det ... Så började det.

Dessa olika händelser beskrivs å ena sidan som en början in i något, vid den första händelsen är det ett sätt att komma underfund med sin egen kropp, upptäcka njutning och onani. I beskrivningen av den sista händelsen så beskrivs mötet med de äldre männen som något personen ”uppskattar” och tycker är ”skönt”. I slutet konkluderar han dessa erfarenheter med ”så började det”, vilket kan läsas som ett intresse för kvinnliga attribut, eller till upptäckandet av sin sexualitet. Men samtidigt är det också berättelser om att vara barn i en värld där vuxna personer som är i överläge går över ens gränser. Även om de skuldkänslor som var starka vid första tillfället inte var lika påtagliga vid de senare tillfällena säger personen att han ”kände sig konstig”, men inte hade någon att prata med. Kanske är det också svårare att som ung pojke, i synnerhet när äldre kvinnor är förövare, kunna förstå en sådan händelse i termer av övergrepp eller våldtäkt eftersom den etablerade berättelsen om sådana handlar om män som förövare, kvinnor som offer (jmf Plummer, 1995). Personen säger också att han inte hade någon att prata med. När han och hans kompisar sedan börjar åka iväg med de äldre männen på utflykter och får betalt för sexuella handlingar läser jag detta som att de sinsemellan avdramatiserar denna händelse och rationaliserar den genom att de behöver pengar. Återigen skiljer personen på praktik och identitet, det blir möjligt att delta i homosexuella handlingar utan att ens heterosexuella identitet blir ifrågasatt. Kanske är det inte slumpartat att de efter mötena med männen går och ”raggar tjejer”. Att skuldkänslorna avtar för varje händelse kanske också beror på att den typen av sexuell relation mellan vuxna personer och en själv som barn blir normaliserad för varje gång en vuxen person går över ens gränser. Som Valentine och Skelton skriver, utifrån deras studie om att komma ut baserad på kvalitativa intervjuer med 43 lesbiska och bögar i England, så kan det vara svårare för unga personer att säga nej till sexuella situationer om en har negativa erfarenheter sedan tidigare, exempelvis från sin hemmiljö. De beskriver också hur rika äldre män ofta ”plockar upp” arbetarklasspojkar och betalar för sex (Valentine & Skelton, 2003). Personen som berättar om de här erfarenheterna rationaliserar också händelserna, kanske för att det var så det upplevdes, eller som ett försök att återta agens, genom att förklara de två senare med att det var något han gjorde för pengarna.

En annan person har också erfarenheter av en vuxen man i hans närhet som utnyttjar sin maktposition och begår övergrepp:

Vi hade en lärare i gymnastik, som, man skulle ju alltid basta och så, som började tafsa på mig. Och då var jag nog inte mer än 12 år. Och jag minns att... att jag tänkte, oh fy alltså, men nånstans kittlade det litegrann i alla fall. Men, ja och jag var så i valet och kvalet efteråt, om jag skulle gå och säga nånting till rektorn, jag gjorde det aldrig, och han var ju dörädd för mig efteråt, den här läraren. *småskratt* Jag fick väldigt bra vitsord utan att vara värd det, men det var väl på ett sätt för att slippa att det skulle hända nånting. (...) Nej, och jag har funderat mycket på det där alltså vad det, och jag minns så väl, som jag berättade, att den här läraren då, gymnastikläraren, att jag tänkte som efteråt, gör han här med väldigt många, men jag vågade inte

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

fråga de andra. För där var det ju också, där tyckte man nog alltså att, på nåt sätt, jag tyckte, jag skämdes på nåt sätt att jag har, jag har blivit utsatt för det här.

I den här berättelsen läser jag igen delvis ambivalenta erfarenheter, där det någonstans ”kittlar lite grann”, men framförallt läser jag detta som en obehaglig erfarenhet där personen på ett annat sätt än i de tidigare berättelserna i det här avsnittet talar om denna händelse som något han blev ”utsatt” för. Det är återigen en vuxen person som på olika sätt har maktövertag, genom att vara äldre, i en lärarroll och förmodligen fysiskt större och starkare i det lilla rum en bastu utgör, som går över ett barns gränser. Dock upplevde han att han inte kunde prata med vare sig rektorn, andra lärare eller kompisar. Detta eftersom denna erfarenhet också kom med skammen över att ha blivit utsatt. Jag vill komma tillbaka till det jag tidigare skrivit om skam, där jag förstod den utifrån Sally Munts resonemang om skam som en klibbande känsla som när den rört vid en ofta lämnar kvar känslor av förnedring, äckel, förödmjukelse (Munt, 2007:2). Trots att bägge dessa personer är brottsoffer och inte förövare lämnas de med känslor av skuld och skam, som i sin tur är så starka att de upplever att övergreppen blir omöjliga att tala om.

Kroppen som kompass

I flera berättelser om att bli medveten om, eller upptäcka begär framstår kroppen som central. Ibland blir det kroppsliga begäret i personernas erfarenheter något som nästan kommer och överrumplar en. Jag kommer låta Maj och Haralds berättelser få ta lite mer plats i det här avsnittet. När Maj var 28 år var hon i USA i ett halvår där hon som hon säger ”väl började ana att, det stämde inte riktigt”:

Det var en kille, han var så kär och han ville gifta sig med mig och jag hade liksom inte de känslorna. Jag var inte attraherad av att ligga med honom eller, nej. Jag tänkte inte på honom, so to speak. Och så var vi på bio, en tjej och jag, och tittade på, jag kommer inte ihåg vad titeln var på den här filmen, men den handlade i alla fall om en äldre kvinna som blev förälskad i en yngre kvinna. Och då ramlade ju polletten... då började jag ju ana ugglor i mossen. För jag märkte ju att jag blev så påverkad av den här filmen, jag riktigt... *drar efter andan* fick lite svårt att andas och så. *skratt* (Maj)

Först finns kroppen med som det som inte svarar upp till heterosexualiteten, där känslor och attraktioner saknas vilket nästan blir något en inte kan råda över. Men det är inte helt okomplicerat för frånvaron av heterosexuella begär får Maj att känna att något ”inte riktigt stämmer”. När hon sedan ser en lesbisk skildring som påverkar kroppen på ett omtumlande vis så läser jag hennes reaktioner som dubbla. Å ena sidan är det skönt att få svar, men å andra sidan är det också något som får henne att ”ana ugglor i mossen” vilket kan läsas som att något ”inte står riktigt rätt till”. Jag frågar Maj hur hon innan tänkt kring detta och då säger hon att hon inte tänkt på det, och att hon var ”helt avstängd där” och att livet handlat om att ”jobba, äta, sova ungefär”. Vardagslivet rullar

KAPITEL 9

på tills kroppen gör det svårt att bortse från begären. Livet gick vidare för Maj och ett par år senare var det en kollega på hennes avdelning som var gay:

Han började ana att jag var intresserad av det här. Så han tog med mig, vi hade fest några gånger och jag var väldigt frågvis och intresserad och frågade och så, han tog med mig till den här gayklubben som fanns i stan. Och jag var ju jättenyfiken och jag vågade aldrig titta på flickorna utan jag tittade bara på killarna. Och att två killar dansade med varandra tigt och sänt och ... nej, det var ju, och sedan så ... till slut så vågade jag mig ut själv och började liksom bli bekant med kvinnorna som var där och ja, så hamnade man någon gång på efterfest, så ja på den vägen blev det. Att jag började träffa kvinnor. (Maj)

Maj fortsätter med att berätta att hon sedan inledde en relation med en kvinna som varade några månader. Jag frågar hur det kändes under den här tiden och hon svarar att det ju var ”väldigt pirrigt och väldigt spännande och ... Det var en helt annan känsla det här med kvinnor än med män. Absolut, det går inte jämföra.” Kollegan på hennes jobb blir en öppning till möjliggörande platser för att agera på det begär som Maj blivit medveten om. Det går också att reflektera över betydelsen av representation här, där kollegan både blir en annan person med homosexuella begär, men också någon där ens egna begär kan bli erkända. Jag läser inte heller det mötet som slumpartat, utan Maj beskriver hur hon var intresserad och frågade mycket vilket leder till att killen tar med henne till gayklubben. Väl där så blir dock inte den platsen på en gång ”hemma”, utan det är också en process där hon först inte vågade ens titta på de andra tjejerna på klubben, men med tiden fattar hon mer mod och efterhand träffar hon fler kvinnor som hon blir bekant med. Som Valentine och Skelton (2003) skriver så präglas de flesta världar av interna normer med förväntningar på hur personerna däri bör bete sig. För den som är ny i homosexuella eller lesbiska sammanhang kan det vara svårt att veta vilka normer som råder, vilket kan göra att det upplevs som skrämmande när en första gången ska träda in i den världen (Valentine & Skelton, 2003:856-857).

När Harald berättar om hur han börjar förstå sina egna begär är kroppen också mycket central och han säger ”kroppen kan man inte styra, kroppen ljuger inte”. Han arbetade som bibliotekarie när han fortfarande levde i sitt heterosexuella äktenskap. En dag kom en ”ung, söt kille” som var representant för RFSL och ville visa en skärmutställning om homosexualitet på biblioteket. Harald blev hembjuden till killen som berättade om sitt liv, och den här killens berättelse fick Harald att ”börja tänka, och minnas och gå tillbaks, hur var det, hade inte jag gått och tittat efter killar? Hade jag inte vart förälskad i, eller intresserad av killar?”. Senare träffar han en teatergrupp som är på besök i staden, där en man är med i gruppen. ”Och jag blev ju jätteintresserad av honom och ville liksom bara sitta bredvid honom i soffan och gärna lägga handen på hans ben och sitta och hålla om honom och det fick jag ju göra.” Han hälsar på hemma hos den här mannen vid ett senare tillfälle:

Så skulle jag sova över, han hade en stor bred säng, så vi låg alltså i samma säng, utan att röra varandra men ändå. Det fanns liksom en stark laddning och jag var jätteförtjust i honom. (...) Ja, och så på morgonen

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

käkade vi frukost och så skulle jag gå och så kramade han om mig. Och höll kvar så att säga, inte en sån där grabbig kram. Och det var liksom som elektriska stötar genom kroppen alltså och jag, alltså homosexualitet fanns inte, ordet existerade inte, jag förstod ingenting då men jag minns ju känslan alltså. Hur fullständigt omskakad, jag är helt förvirrad alltså och kursen som pågick i tre dar, framför allt första dan minns jag ingenting av. Alltså ingenting funkade, jag var liksom bara upptagen av den här underliga känslan i kroppen. Och jag förstod inte att jag var ju djupt förälskad i den här killen alltså. (Harald)

Han bjuder senare hem RFSL-representanten ”i syfte att berätta, att lätta mitt hjärta, vilket jag alltså då gjorde och det var ju inte så livsfarligt eftersom han ju visste vad det handlade om. Jag var inte så himla skraj men i alla fall, det var ju lite ändå stort och fantastiskt att när jag var 31 år, som att sätta ord på det här och våga berätta”. Även om Harald fortfarande var i sitt äktenskap så säger han att det kändes ”våldigt positivt” att berätta och att han gav killen ”en puss av lättnad och glädje efteråt, kändes jätteskönt”. Samtidigt säger Harald att det var:

Lite konstigt att vara så gammal och inte ha förstätt nånting. Att ha haft otroligt effektiva skyggglappar och varit omedveten. (...) Men alltså jag uppfattade, jag upplevde det här som att jag hade hittat en stor viktig pusselbit, för mig själv. Och ville undersöka det här mer. Vad det stod för, jag hade alltså till att börja med ju ingen praktik. Jag har inte legat med nån och sänt där, utan det var liksom bara en känsla av att jag drogs till killar och tittade efter killar (Harald)

Harald började sedan träffa en man som ”man kan säga att det var han som tog min homosexuella oskuld”, och det blir en sex lång år process att separera från frun. ”Och i mitt beslut att skiljas så fanns två ytterligare beslut. Och det ena var att flytta till Stockholm och det andra var att leva så öppet som möjligt.”

I både Majs och Haralds berättelser finns kroppen med, och den agerar plötsligt dramatiskt i relation till andra kroppar eller objekt. Maj får ”svårt att andas” och Harald beskriver hur det känns som att han får ”elektriska stötar” och blir ”fullständigt omskakad” och ”helt förvirrad”. I just dessa berättelser blir kroppen och dess reaktioner centrala för att Maj och Harald ska börja ifrågasätta trampan det på den livsstig de rör sig längs med, den som förväntas ta en mot en heterosexuell lycka. Jag kommer att återvända till Ahmeds linjemetafor för att förstå berättelserna i det här kapitlet, där jag ser vad hon kallar den heterosexuella linjen som det förväntade livsloppet, men där det också finns möjligheter att avvika från denna genom att röra sig längs med andra linjer, eller vad jag kallar stigar eller riktningar. Som jag tidigare nämnt blir vissa saker tillgängliga längs med vissa linjer, och att trampa den väl upptrampade heterosexuella stigen är något en ofta inte ens är medveten om är en ”vald riktning”. (Ahmed, 2006:79-80). Det handlar exempelvis om att kanske ha tagit för givet att det är längs med den heterosexuella linjen en bör röra sig för att queera liv inte framstått som möjliga mål, och där queera objekt, begär eller personer varit utom räckhåll där en rört sig. Jag läser Maj och Haralds kroppsliga erfarenheter som att en plötsligt råkar på något som förut befunnit sig utom räckhåll, och som på sätt och vis kastar en ur linje och gör en

KAPITEL 9

desorienterad. Maj säger att hon ”börjar ana ugglor i mossen” och Harald säger att han inte ”förstod någonting”, utan blev ”fullständigt omskakad” och ”ingenting funkade”.

Jag ser också dessa upplevelser som uppenbarelser som hamnar i ens väg och som påminner en om att det finns andra känslor, begär och andra sätt att leva. Orientering är inte bara rumsligt, utan också temporalt genom att det riktar en mot en framtid. Men det handlar också om att kanske ha rört sig länge längs med en linje, där en präglats av den riktning en rört sig mot, där att byta riktning blir att lämna det liv som varit bekant, och som präglat det som kommit att bli en själv (Ahmed, 2006:20). Utöver de temporala aspekter Ahmed nämner skulle jag också vilja belysa andra sådana. Det framstår som att en, i ögonblicket där det inträffar, genom en intensiv kroppslig upplevelse verkar bli närvarande i nuet, i ”stundens hetta”, där dåtiden, den en var och de begär en hade, men också den riktning en var på väg mot i framtiden verkar tillfälligt bli satt ur spel. Kanske är det att vara närvarande i nuet, eller kanske är det som att tiden nästan upphör, men oavsett vilket är den temporala dimensionen också viktig här.

När Harald säger att det ”är lite konstigt att vara så gammal och inte ha förstått någonting” så illustrerar det också hur det vilar en idé om hans begär som något som funnits ”därinne” hela tiden, men att han väjt för det genom ”otroligt effektiva skyggglappar”. Men det handlar också om åldersnormer och förväntningar på att veta vem en är tidigare i livet. När han pratar om att han ville undersöka detta mer, men inte hade ”någon praktik” så visar det också hur det bryter mot förväntningar kring ålder där att vara i 30-40-årsåldern innebär en förväntning om att vara erfaren och ha utforskat sin sexualitet. Harald befinner sig plötsligt i en situation där han är oerfaren. Det säger också något om hur linjer, eller livsskript är ålderskodade, där en kanske förväntas ha nått olika mål vid vissa åldrar, eller förväntas veta vilken linje en vill vandra och var en är på väg. I båda berättelserna finns också dubbelheten kring att byta riktning som både hopp och risk. Ahmed skriver att det att lämna den straighta linjen utan en tydlig riktning gör att en inte vet var en ska hamna. En kan komma vilse, men det finns också hopp om andra möjliga framtider. Att hitta en ny riktning kan ta tid, och det handlar både om att rikta sig mot nya saker, men att också vända sig från saker och objekt som finns längs med den linje en orienterat sig längs med (Ahmed, 2006:20-21). Utifrån mina intervjuer så ser jag det som ett aktivt sökande efter andra stigar, och efter personer, platser och saker som kan rikta en mot dessa. Det handlar om att förhålla sig öppen, sökande efter platser, personer, objekt och andra ting som kan visa en andra riktningar, i synnerhet i tider och på platser där dessa framstår som osynliga. För Maj är det exempelvis kollegan som är gay som hon kan agera ”våldigt frågvis och intresserad” inför och som sedan tar med henne till till den klubb där hon så småningom kommer att lära känna bekanta som sedan blir vänner och partners. För Harald är det också en process av ”utforskande”, samtidigt som han förhåller sig till sitt äktenskap och en praktisk vardag som så småningom kommer att kräva att han tar stora livsomvälvande beslut, vilket jag kommer tillbaka till i nästa avsnitt. Det är inte helt enkelt att bara bryta upp livet och ta en annan riktning, snarare är det i bägge dessa berättelser processer som tar tid och sker över tid.

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

En annan berättelse om att orientera sig (kanske mer än att bli orienterad) är Mattis. Han säger att han ”var tidigt medveten om att jag var homosexuell” och att det kändes ”helt självklart” och inte som något han led av:

Men jag kände inga andra. Nej, inte under hela skoltiden och, sen under den här universitetstiden så var det alltså, jag såg en annons i lokaltidningen, det är en ganska stor tidning alltså. Så var det en kille som annonserade efter en annan kille så jag svarade på den och jag förstod ju direkt alltså att det var en homosexuell människa *skratt*. Men att, det tänkte inte till sådär alltså. (Matti)

Samma höst gick Matti en sommarkurs där de gjorde många utflykter och där Matti tyckte att läraren var en ”sådär jättetjusig kille” och fortsätter berätta om ”när vi var på väg till någon ö där och precis på den där båtkanten där och han hade liksom, byxorna åkte lite ner och hans liksom, han hade hår från naveln och neråt och sådant där band, det var så tjusigt och inget mer med det.” Efter att kursen är över möter Matti samma kille på gatan när han är på väg någonstans och de hälsar och sedan:

Jag kunde inte låta bli sedan när jag gått vidare, jag kunde inte. Så jag vände mig om och tittade, såg bakifrån och han gjorde detsamma *skratt*, men inget mer med det. Men nästa dag så ringde jag till honom, så träffades vi på något café och han var ju, han hade vuxit upp i stan och sådär alltså, så han visste ju allt. Så han visste ju liksom var alla träffställen och sådär, så att så började det. (Matti)

Jag tolkar Mattis erfarenheter som att han också aktivt förhåller sig öppen, tar chanser. Han svarar på en annons i lokaltidningen, men när det inte ”tänder till” så fortsätter han att söka. Det är små gester; blickar, att vända sig om efter någon på gatan, att vara modig, ringa upp, men som också är ett arbete i sökandet efter andra personer, andra sätt att leva (jmf Ahmed, 2006:20-21). När Matti hittar någon som kan visa vägen in till bögvärlden beskriver han det som en början, det blir att slå in på en ny stig som blir början på något annat än det som tidigare varit. Ahmed menar att oavsett vilken upplevelse en har av hur en anlänt till sina begär (”har alltid varit så” eller ”något jag har blivit”) så behöver en omvandla sina begär i sociala och sexuella former vilket i sin tur kräver en omorientering av ens kropp så att andra objekt som inte är tillgängliga längst den straighta linjen, kan hamna inom räckhåll. Ahmed pekar på hur viktigt det är att just synliggöra dessa processer som arbete, vilket också detta avsnitt har visat (Ahmed, 2006:100). Nästa avsnitt kommer att fortsätta handla om detta arbete, och visa hur det inbegriper beslut som ibland är livsomvälvande.

Att rikta sig mot något, och från något annat

Precis som för Harald har det för många varit en process över flera år att ”reorientera sig”, det vill säga strukturera sitt liv på ett sätt som gör att begären får plats. Kari levde ensam sex år efter skilsmässan och bestämde sig sedan för att, som hon kallar det ”ta steget ut”, men hon visste inte riktigt hur hon skulle göra det:

KAPITEL 9

Jag hade inte vetat innan riktigt hur jag skulle ta kontakt, visste inte att det fanns. Jag hade tittat under gay, men jag hittade ingenting. Det var någon som tipsade mig om RFSL (...). Jag skulle ta kontakt med RFSL och jag gick ju och väntade och väntade och väntade. Jag tänkte att jag bara skulle ringa och höra om de hade någon stödperson då. Och så ringde jag en kväll, då hade jag glömt att slå riktnumret så jag började prata, så var det någon man som svarade, och så började jag prata att 'jag heter det och jag bor där och tror att jag är bisexuell och skulle gärna vilja ha', och så säger han, 'du förlåt men jag tror nog att du har kommit fel' *skrattar*. Sen ringde jag, det gick väl några dagar till, sen ringde jag igen och fick prata med någon kvinna (...) och då fick jag ett par som var stödpar då liksom, två kvinnor och sedan via dem fick jag reda på lite olika saker och sen hade de någonting som hette Lesbisk Kulturhelg och det tyckte jag lät intressant och också lite säkrare för jag var rädd liksom att, för att gå på någonting här nere så, jag var inte homofobisk direkt men jag var ju rädd för att bli sedd, innan jag var klar liksom. Jag var inte helt säker, jag hade haft ett väldigt kort förhållande med en kvinna när jag gick på universitetet, väldigt kort så jag var inte helt säker. Och så åkte jag upp dit och då träffade jag hon då som blev min partner under tio år. (Kari)

Karis berättelse visar hur viktigt det kan vara att det finns någonstans att vända sig. Den visar också hur det i detta att förhålla sig öppen och sökande också ingår en sårbarhet, där det kan bli "fel" och där en kan känna sig utelämnad. Kari säger också att hon upplevde det som "säkrare" att gå på ett lesbiskt evenemang som är på geografiskt avstånd där det är mindre troligt att hon "blir sedd" innan hon är "klar och "säker". Jag läser det igen som att hon vill både hitta och känna in sina begär och denna nya värld för att vara säker på att det är värt "risken" som det också innebär att ta. I det förra kapitlet skrev jag om hur Kari sammankopplade heterosexuallitet och familj med normalitet, medan lesbiskheten var sammankletad med det "onormala". Att avvika från den straighta linjen i ett heteronormativt samhälle innebär också homofobi, disciplinering och ifrågasättanden från omgivningen och utifrån det blir Karis resonemang förståeliga om att det inte är något en vill riskera "i onödan".

Det handlar för många, inte bara att orientera sig mot något, utan också från något. Det kan handla om att lämna en plats för att leva någon annanstans som vi såg i kapitel 6, eller om att bryta upp äktenskap där en kanske också har gemensamma barn. Irene hade, som vi såg i förra avsnittet, förälskat sig i kvinnor både som tonåring och i klostret, men bestämde sig sedan för att inte ta upp sexualiteten med någon: "Det var mitt. Jag skulle aldrig säga till någon 'jag tror jag är lesbisk, men vad ska jag göra?' Inte, eftersom det var mitt." och det handlade framförallt om att ingen skulle få säga "Nu ska vi få avvänja dig". Hon berättar om äktenskapet och hur hon fick ett barn, men hur "det här med kvinnorna" hela tiden fanns i bakgrunden. Efter att ha gått och funderat på "skilsmässa i flera år", tagit upp det med sin dåvarande man, gått i terapi men inte lyckats så säger Irene:

Så jag bestämde då när jag insåg att jag kan inte fortsätta leva, jag måste vara lesbisk, jag måste vara mig själv. Så gick jag i terapi igen. Hittade väldigt bra, det var en manlig terapeut men den första frågan jag ställde var: 'Vad är din ställning till homoseksualitet, jag är lesbisk och om du tänker omvända mig då vill jag inte fortsätta'. 'Nej', sa han, 'jag är också sexolog och tycker att man ska få vara den man är.' Okej, det var rätt svar. Så vi fortsatte och då förberedde jag mig för att skiljas. Så han sade 'okej vad är det som behövs?' (Irene)

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

Irene hade inte yrkesarbetat så hon gjorde en plan för hur hon skulle fortsätta med sina studier och ”när jag började tänka skilsmässa då måste jag koncentrera mig på det som skulle försörja mig och min son.” Detta illustrerar också hur att ändra riktning inbegriper att förhålla sig till en materiell verklighet där en är både bunden till olika saker som följt av livet en levtt, men det handlar också om att praktiskt förbereda sig för att kunna lämna den livet. För Irene handlade det om att se till att hon ekonomiskt och praktiskt kan försörja sig själv och sonen när mannen som tidigare haft försörjningsansvar inte längre kommer finnas på samma sätt i hennes liv. Samma år som Irene bestämde sig skulle hon på kvinnoläger i Sverige, och sade till terapeuten:

Jag känner på mig att jag ska hitta en kvinna i Sverige. Jag är på jakt. Han sade ’okej, lycka till’ och då träffade jag Ingrid på andra dagen *skrattar* sade det ”klick”, som Kungen och Silvia skulle säga. Och det gjorde det, det var väldigt intensivt och då visste jag att det var hon, jag liksom, jag sökte. Jag var 43 år gammal, jag menar hur gammal måste man vara för att vara säker på sänt. (Irene)

Efter att Irene träffat Ingrid så åkte hon ”hem till Frankrike med en plan och så skilde jag mig”. Men som vi såg i kapitel 6 innebar detta, bland annat på grund av lagstiftning, också att lämna sonen med den före detta maken i Frankrike. Något Irene beskriver som ”mycket smärtsamt”. Irene berättelse illustrerar hur omorientering kan innebära att å ena sidan få öppningar, som att träffa någon där det känns ”väldigt intensivt” och att som hon säger hitta det en söker, men det innebär å andra sidan samtidigt också att behöva göra uppbrott. För Irene innebar detta bland annat att lämna sin son ifrån sig. Att befinna sig i världen utifrån en ny position, som lesbisk, betyder också att kroppen tar plats på andra sätt, och att den måste förhålla sig till homofobi och heteronormativa förväntningar (jmf Ahmed, 2006:101). Utifrån detta blir också Karis tveksamhet kring att bli synlig innan hon känner sig ”klar” begriplig. Men utöver detta handlar det också om att lämna något bakom sig, inte bara en linje en rört sig längs med, utan också det som varit ens liv, vardag, rutiner, relationer som följt med denna. Ahmed skriver om detta i termer av att ju längre en vandrat på en annan väg innan, desto svårare kan det vara att ta en ny riktning eftersom vägen en tidigare vandrat på också varit en investering i ett visst liv och där en ny riktning kan innebära att känna att en ”slösat med sin tid”. Det handlar inte bara om att ge upp en riktning (vilken en kanske inte ens är medveten om att en valt), utan om att ge upp en viss typ av liv som en ägnat sin tid åt (Ahmed, 2006:18). Detta verkar i synnerhet påtagligt för de som tidigare levtt ett heterosexuellt liv med äktenskap och barn bland de jag intervjuat. De erfarenheter en har får helt enkelt betydelse för vilka val som upplevs som möjliga att göra. I detta spelar även sociala förutsättningar in, i vilka sociala och materiella förutsättningar personer upplever sig ha att bryta upp, förflytta sig geografiskt etcetera (jmf Cronin & King, 2014).

Även för Ingrid var det en process. Hon levde i ett äktenskap där hennes man blev mer och mer våldsam. När hon fick stipendium för att åka till USA så åkte de dit tillsammans och var där i två år ”jag var fortfarande med honom och det var ju lite feigt

KAPITEL 9

av mig, men så var det”. Vål på plats arbetade hon på universitetet och ”blev mycket snart förälskad i en kvinna”:

Så tänker man väl, jag kanske står ut med det här. Eller det här kanske kommer vara okej, och jag hade kanske varit okej tills min dotter var 15 år om det inte var så att han hade både blivit deprimerad och aggressiv och så vidare, förstår du? Då hade jag stannat kvar, då hade jag inte sökt mig ifrån honom om vi hade haft ett förhållande som inte skrämde mig. (...) Inte med detsamma men mycket snart då berättade jag för honom att nu klarar jag inte av det här mer, för att han var faktiskt fortfarande aggressiv. Fast han visste också hur han skulle slå så att det inte blev mycket blåmärken. Och då blev det så att en sommar när han skulle åka till östkusten och hälsa på så sa jag ’nu är det över’ och så lämnade vi vår lägenhet, jag flyttade in med henne. (Ingrid)

Ingrid beskriver sig själv som feg som stannade kvar i den relation som också skrämde henne, men det är först när hon träffar den andra kvinnan och blir förälskad som hon bestämmer sig för att bryta upp. Den andra relationen blir inte bara något att rikta sina begär emot, det blir också en materiell möjlighet där det finns en plats att ta vägen. Det visar också hur det kan underlätta att skifta orientering när en annan linje blir tydlig, en möjlig riktning öppnar sig. När Ingrid ser tillbaka på sitt liv så säger hon: ”Jag har inte, ja vem har rört sig i en rak linje va? Men, men att just starka förälskelser har fått mig att ändra på mycket. Det måste jag nog säga att det har varit.” Livet är inte linjärt och begäret blir något som kan orientera en mot nya riktningar under livet. Ahmed skriver om livlinor som kan ta oss ut från en värld eller ett liv som känns omöjligt. Jag ser Ingrids relation som en sådan, precis som en kanske kan se flera av de personer som fungerat som vägvisare till queera platser och sammanhang tidigare i det här kapitlet, som sådana livslinor. Som Ahmed skriver vet en inte riktigt var en hamnar om en bestämmer sig för att greppa tag i den – men det är något som ger en chans till en ny riktning, och en ny chans att leva igen (Ahmed, 2006:17-18). Det förra kapitlet visade också hur det kostar socialt och materiellt att lämna den straighta linjen, ibland i form av besvikelser (där en själv blir källan för besvikelsen) från omgivningen, ibland i form av att förlora vänner, bekanta och andra som varit viktiga i ens liv, homo- och transfobt bemötande på olika platser osv.

Det här avsnittet har tittat närmare på hur det har sett ut för några av personerna i processen att orientera sig och bli orienterad, och trots att det ibland inneburit att bryta upp med något som varit ens vardag och verklighet där en ibland förlorar något, så är det också förhoppningen, eller ibland kanske nödvändigheten, av att finna något annat att orientera sig mot som är central i berättelserna. Kroppsliga begär framstår också i berättelserna som något som ibland kastar en ur linjen abrupt, och ibland som något som mer i bakgrunden drar en åt andra håll och riktar en mot andra saker. Avsnittet har också illustrerat hur det är ett arbete att orientera sig, där en har viss agens i att välja att rikta sig mot olika saker, men där samtidigt strukturella maktordningar reglerar vad som upplevs som möjligt att göra, säga och välja. Nästa avsnitt kommer att fortsätta fokusera på att

orientera sig, men mer specifikt handlar det om att orientera sig mot nya världar såsom lhbtq-sammanhang.

Lhbtq-sammanhang och community

Med lhbtq-sammanhang och community syftar jag på platser och sammanhang där könsidentitet och/eller sexualitet utgör en gemensam nämnare för sammanhanget, vilket kan vara klubbar, politiska grupper, stödgrupper, läger eller andra likasinnade (jmf Valentine & Skelton, 2003). Det här avsnittet handlar om hur personerna har orienterat sig mot dessa platser och sammanhang, om vad det betydde att söka och finna dem. Alla har inte gjort detta, Klas är exempelvis en av dem som aldrig ingått i den typen av sammanhang. Flera av de jag intervjuat har bott på platser där det inte varit möjligt att regelbundet delta i den typen av sammanhang. Bland de som gjort det ser det olika ut, vissa har i perioder under livet besökt klubbar, medan andra varit involverade i politiska grupper under kortare eller längre perioder. Medan det här kapitlet framförallt blickar bakåt i tiden så kommer nästa kapitel handla mer om att röra sig i lhbtq-sammanhang på äldre dar.

Inledningsvis handlar det om transpersonernas berättelser om att orientera sig mot grupper, sammanhang och andra transpersoner, men också om hur det inte alltid varit friktionsfritt eller enkelt. Det handlar sedan om de tidiga gayklubbarna, om den lesbisk-feministiska rörelsen och slutligen om sammanhang som hade homosexuella män som målgrupp, såsom gaykören och mansläger samt om kollektiv krishantering.

Transföreningar, läger och gemenskap

I Sverige bildades under sextioalet de första transföreningarna i Sverige (se närmare beskrivning av detta i Kapitel 5). När Lena och Lily ser tillbaka på den tiden så säger de såhär:

Du vet när de började med den här föreningen, då fick dom ju inte tala om att de var transor. De skulle aldrig visa sig, de skulle aldrig gå ut utan det var som en sluten Rotary-klubb ungefär. Det var slutet. Ingen kom in, det var låsta dörrar och sen satt de där inne och pratade och drack kaffe eller drack öl och sådär. Men idag är det ju annorlunda, som tur är. (Lena)

Du ska veta den här föreningen, då den började 1965, kan vi säga då, därkring, så då var det sekretess och då var det hysch hysch och då var det allt möjligt. Och ja det var sådär så man fundera på vad är det här för sekteristiskt, är det nå Ku Klux Klan eller vad är det frågan om, utan då var det hemliga adresser och hemliga namn och så vidare och det var. Men då har man ju sett hur det har gått utvecklingen idag, att idag så är det ju... målet är ju då att avveckla den här föreningen den dag samhället blir så tolerant att det spelar ingen roll hur du är, men det tar lång tid. (Lily)

Deras minnen av den tidiga transföreningen är likartade. Det råder hårda krav på anonymitet, dörrarna är låsta och det skapas normer att en ska vara i garderoben och

KAPITEL 9

helst inte ska prata om att en är transidentifierad. Det påminner om FPE (Foundation for Personality Expression) i USA, vilket kanske inte är överraskande eftersom det var denna förening de hämtade inspiration från. Där var föreningsmöten högst hemliga och hölls i privata hem eller på hotellrum och det skedde kontroll av alla medlemmar (Stryker, 2008:55). När jag frågar Lily hur det gick till när hon sökte upp ett sammanhang berättar hon hur hon fick kontakt via en annons i en dagstidning:

Man skulle skriva någon ansökan, och personen ifråga hade då ett täcknamn som hette Gunilla Svensson, personen hette då ett mansnamn. Då fick jag kontakt och fick information och fick den här posten till mig då, det var ju så spännande. Och, ja det var väl så att säga, den information då, det var ju då fråga om män som vill klä sig som i kvinnokläder men inte vill vara kvinnor utan de vill vara män. De vill kunna gå tillbaka till sin mansroll. Det där var väl kanske någonting som, var väl okej resonemangsmässigt så sett, men det kändes inte ändå som att det var min. Men det var den kontaktinstans som jag fick för mitt utlopp av känslor och mina tankar. Så att, det var väl där som det började på att vakna. (Lily)

Denna inledande kontakt Lily får är till en början anonym, där det krävs en ansökan (som en förmodar också behövde bli godkänd) för att få information och tidningar. Inriktningen för föreningen, där personerna har en mansidentifikation är egentligen inte hur Lily upplever sig själv, men det är ändå ett sammanhang där hon kan få ”utlopp” för känslor och tankar. Det visar också på betydelsen av andra stigar, även om de inte riktigt känns som hemma så är de ett bättre alternativ än den en redan befinner sig längs med. Lily berättar också hur hon vid samma tid gör många resor till Stockholm och söker sig till området Klaranorra ”det hette ju Klaraporra på den tiden, för det var ju såna här porrbutiker, alltså efter varandra”, för att hon är nyfiken. Där hittar hon också erotiska magasin varav en amerikansk tidskrift som hon köpte ”och det var då tydliga såna här exempel på att de delvis presenterade sig som man och sen presenterade de sig som kvinna och en del av dem var ju exceptionellt kvinnliga”. Informationen från transgruppen och tidningarna hon hittar i Stockholm blir utifrån min tolkning betydelsefulla då de blir något att spegla sig i och inspireras av, men det blir också en visualisering och representation i någon mening av det en upplever sig känna, som på de flesta platser och sammanhang i ens liv inte finns eller är möjliga. Som Kath Weston skriver handlar det att finna community framförallt om att veta att en inte är ensam i världen (Weston, 1991).

Senare i livet åker Lily på en längre resa för att delta på en transträff:

Så gjorde jag en resa till USA efteråt. Då var jag då 9 dagar i Provincetown, Massachusetts (...) En hel vecka var det amerikanska transexuella och liknande personer som träffades där. Och då var jag där nio dar. (...) Så då var jag Lily där hela den tiden, var jättekul, och då träffade jag många intressanta personer. Ja jag fick en del goda vänner (...) Så det var ju som en upplevelse också då och ja det var, det var en befrielse, var skönt helt enkelt. (Lily)

Träffen blir både ett tillfälle att kunna vara Lily hela tiden, inte bara för/med sig själv, utan också med andra under mer än en vecka. Hon träffar också andra personer med

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

liknande erfarenheter vilket beskrivs som jättekul, skönt och som en befrielse. Jag frågar Lena om hur det gick till när hon tog kontakt med andra transpersoner:

Ja hörrödu, det måste ha varit -99 eller om det var 2000, det var nån gång då, var det. Och då fick man ju medlemstidningar då och läste om alla glada transor, och de var ute och reste vet du och de hade träffar nere i Båstad, har de ju fortfarande. Och jag tänkte, oh herre jösses tänk, det där måste jag också få göra, vill jag också uppleva. Och det var ju då jag var tvungen att, ja men jag måste ju ha hår. Det var ju då det här med peruken kom. Så att, då var man ju inte öppen, utan man åkte ju ner dit och sen var man ju där nere då med alla transorna, men när man åkte hem vet du, då var man ju görstark, herregud, det var ju inga problem, först när man kom hem då. (Lena)

Lena var inte öppen, och hade heller inga nätverk eller möjligheter att träffa andra transpersoner där hon bodde, men hon fick medlemstidningen från den nationella transföreningen och läste om träffarna som arrangerades. För några dagar innebar träffarna att kunna vara öppen och omgiven av personer som delade ens erfarenheter och Lena beskriver hur hon varje gång hon åkte hem därifrån var ”görstark” och att det ”var ju inga problem” förrän hon kom tillbaka hem igen.

I ett cisnormativt samhälle är det, som det förra kapitlet illustrerade, i de allra flesta sammanhang svårt att låta en kropp som rör sig utanför binära könsnormer ta plats utan risk för trakasserier och ibland hot om våld. Det är just mot bakgrund av detta som dessa rum, i form av transträffar, blir så betydelsefulla. Det handlar både om att kroppsligt kunna få befinna sig i ett rum på andra sätt, där andra praktiker blir möjliga, men framförallt tolkar jag det som att det också handlar om att kunna bli sedd. Jag vill gå tillbaka ett ögonblick till Klas som undvek att göra vissa saker, som att följa med till bastun eller på fisketuren, för att det krävde vissa kroppsliga ageranden som skulle riskera att han inte skulle bli läst som man. Utifrån Barad förstod jag då kön som något som konstitueras i möten, där kroppen är en aktiv agent och där olika intra-aktioner resulterar i olika gränsdragningar, betydelser och mönster i relation till kroppar (Barad, 2003:817). Utan att för den skull förneka vikten av självdefinition eller betydelser av språk menade jag att Klas och andras berättelser visade hur kroppen och det materiella också är med och bidrar till hur kön skapas och förstås vilket ofta, i en cisnormativ värld, kan göra det svårare för transpersoner att bli lästa som de vill. Jag menar emellertid att dessa transsammanhang kan fungera som en plats där andra normer för kön råder, och där en binär könsmodell är uppluckrad vilket också gör att en kan bli bekräftad som den person en känner sig. Det finns inte några garantier, som Lily säger var inte den förening hon hittade riktigt i linje med hur hon själv upplevde sig, men det är närmare hennes egen erfarenhet än vad det normativa samhället är. Det i sin tur kan också leda till känslor av att bli ”görstark” och upplevas som ”en befrielse”.

I relation till att kunna känna att det är ett sammanhang som en kan dela erfarenheter i och uppleva som skönt så är det viktigt att framhålla att det kanske inte bara handlar specifikt om transidentitet. Susan Stryker skriver om hur det (i USA) ironiskt nog var det mest isolerade och det minst politiska segmentet av transpersoner

KAPITEL 9

som först skapade transgrupper och transföreningar, det vill säga personer med klass- och vithetsprivilegier som tidigare ofta utvecklat sina transidentiteter i stängda rum. Stryker menar att det parallellt med Virginia Prince skapande av FPE också tog form en annan transpolitisk historia som hade ett annat förhållningssätt till gayrörelsen, communities där personer rasifierades, samt till offentliga platser och polisen. Personerna i denna rörelse konfronterades dagligen med de saker som FPE:s medlemmar arbetade hårt för att undvika (Stryker, 2008:59). Min poäng här är att kunna ”känna sig hemma”, att uppleva att kroppen kan slappna av och känna sig bekväm, inte bara handlar specifikt om trans utan att även andra maktstrukturer naturligtvis finns i olika rum, och att just detta rum också var kodat utifrån klass och ras vilket jag menar bidrar till att exempelvis Lily kunde ta del av, samt känna sig bekväm i, det rummet. Det krävs också vissa ekonomiska förutsättningar för att kunna resa långt och delta i den typen av sammanhang (jmf Cronin & King, 2014).

Hur andra erfarenheter får betydelse i transsammanhang blir också tydligt i Kjells berättelse. När jag frågar hur det kändes att vara i ett sammanhang med andra transpersoner första gången svarar Kjell:

Det är ju alltid väldigt liksom gripande då första gångerna, att träffa liksom då likasinnade. Sen, det går ju snabbt över för då upptäcker man - det är lika olika där, man har ju inte mera gemensamt med de bara för att man är transperson. Så det blir liksom en sådan här nyförälskelsefas, jättetrevligt, komma in, hej gänget, det var trevligt och, men som sagt det, det klingar ju av ganska snabbt. (Kjell)

Även om Kjell säger att var gripande första gångerna hen träffade ”likasinnade”, så avdramatiseras också (mina kanske i frågan inbegripna) förväntningar på att komma till ett transsammanhang, där hen menar att en inte nödvändigtvis har så mycket gemensamt med de andra personerna. Citatet blir också en påminnelse om att en gemenskap som bygger på en viss erfarenhet inte betyder att en delar andra livserfarenheter, men också att dessa rum också rymmer andra maktordningar vilka i sin tur kan göra att kroppar kan ta plats på olika vis. Sammanhang kan alltså ha olika betydelser för olika personer vilket jag också kommer tillbaka till senare i kapitlet.

För Sture var det inte ett transsammanhang han kom in i, utan han träffade en annan person med transerfarenheter. Vid den tiden hyrde han ett vindsrum där han klädde om ”och tyckte att jag var så fin. Men ville ju väldigt gärna ge mig iväg ut.” Han behövde en peruk, men hade inte råd:

Så det gick ganska länge, sen träffade jag av en tillfällighet en annan transa och fick låna en peruk. Han kom och hämtade mig och mina grejer och sen hyrde han ett hotellrum någonstans. Och så bytte vi om och sen gick vi på stan. Så jag fick låna peruk av honom. Det var då på sommarhalvåret och så gick vi ut och gick, och ja fick väl ett och annat tillrop sådär. Men det var alltså jätte, jätte, jättehärligt. Jag längtade ju till att han skulle ringa. Men då hade jag ju gift mig också innan, och det var en olycklig kombination att vara transa. Men ja, han ringde inte så ofta så det spelade nästan ingen roll, men så pass mycket frihet hade jag så jag kunde ju röra mig. Sen skildes vi och jag hyrde en liten lägenhet. Och då började Eva leva. Och då skaffade jag ett par peruker och ytterkappa och ytterkläder och ja, hela köret. Första gången som jag gick ut så var

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

jag ju livrädd. Klev ner för trapporna då, tittade, nej det var ingen i närheten. Och så gick jag åt det hållet där det var risk att det skulle vara minst folk och trippade fram då på klappande klackar och ja, så kom det naturligtvis folk och jag ställde mig, stirrade in i ett skyltfönster... där stod en enda stor skylt, SSU. *skratt* Där stod jag och stirrade. Längre. *skratt* Medan de gick förbi. Jag var rädd, men det hände ju ingenting. (...) Och så gick det några gånger sådär, så sen en dag, så hade jag ju bytt om och så kom jag underfund med att det var nåt som fattades. Jag slängde på mig en jacka bara så gick jag ner i affären och handlade, gick ju hur bra som helst, var ingen som, och sen kom ju modet undan för undan. Och sen så kom danserna på S:t Jörgen och på Baldakinen (Sture)

Det finns många överlappande likheter i Stures berättelse med de berättelser vi mötte i avsnittet om att orientera sig, men också skillnader. Det är ett sökande efter rum där ens kropp kan få ta plats, med och mot andra kroppar som också avviker från linjen (Ahmed, 2006:105). Vännen Sture träffar på av en tillfällighet blir livlinan som Sture kan dela erfarenheter och bli modig tillsammans med, men det ser delvis ut på ett annat sätt än för de vi träffat tidigare i kapitlet som orienterade sig mot en annan linje, ett annat liv, där exempelvis gayklubben och andra ”träffställen” kan fungera som vägvisare. För Sture är det inte på samma vis en annan riktning mot en annan värld, utan de dansställen han så småningom hämtar mod för att gå till är heterosexuellt kodade rum. Jag läser Sture som att han ville kunna röra sig längs med samma väl upptrampade linje, men från en annan position där hans kroppslighet kan bli förstörd på andra sätt. En kan förstås se det som att det kräver att en rör sig längs med binära könslinjer, där en blir förstörd som linjär kvinna enligt kropps- och könsnormativa idéer där transpersoner förväntas anpassa sig till dessa (jmf Bremer, 2011:102ff.). Den straighta linjen blir naturligtvis obekvämt att röra sig längs med, med en kropp som avviker från cisnormativa förväntningar, och att ta plats i offentliga rum kan göra en ”livrädd”, men det är passerandet, att ta plats i rummet utan friktion, som gör att en kan samla mod att fortsätta göra det. Men det är, som vi tidigare har sett, också villkorat av att upprätthålla detta, exempelvis får Sture när han blir medbjuden hem på danserna hitta på ursäkter för att inte följa med eftersom detta kan innebära en risk för transfobiskt våld. Gatorna och dansställen blir platser som känns mer hemma, men det är med en medvetenhet om att ens närvaro kan bli ifrågasatt.

Trånga normer inom trans- och lhbtq-sammanhang

Som berättelserna har visat har sammanhangen där personerna kunnat möta andra transpersoner många gånger upplevts som stärkande. Men det finns också andra erfarenheter, där det som förväntas kännas som hemma inte gör det. Som jag tidigare nämnt berättade Lily om hur hon inte riktigt kände att hennes erfarenheter var representerade i det transsammanhang hon fick kontakt med, där det var tonvikt på att identifiera sig som man. Sture berättar om när han var med i en transgrupp i slutet av 1970-talet, början på 1980-talet, det vill säga på tiden innan RFSL hade inkluderat transpersoner som målgrupp, och innan ”lhbtq” var ett etablerat begrepp. Om gruppen han då var med i säger han: ”De ville absolut inte förknippas med några homosexuella.

KAPITEL 9

Så att det var helt fel att vi använde deras lokaler. Och jag menar, vi var de enda i hela Sverige då, som hade samarbete med RFSL.” Jag frågar om han hela tiden då var öppen som bisexuell i den gruppen och vad som hände i det och Sture svarar:

Det gillade de inte. Det gillade de inte. Och i ett TV-program som jag var med i så pratade vi just om det där, och så nämnde hon det att jag hade ju, när jag var kvinna, om jag då var ihop med kvinnor, och den gången så var jag ju det. Då sa jag, ja visst är jag det. Jaha, sa hon, och hur ser du på män? Ja, sade jag, de är rara... Jaha, sa hon sådär, ja jag levde ihop med en kille, sa jag, ett halvt år, så att det och det gör jag gärna om. Jaha, så, så du är bisexuell då, sa hon. Ja, det är jag och det, det tyckte man alltså mycket illa om i FPE-gruppen. (Sture)

Som jag tidigare skrivit fanns det under 1970- och 80-talen en trend inom homosammanhang att separera kön(söverskridande) från (homo)sexualitet, efter att dessa två länge kopplats samman bland annat inom medicinska diskurser (Rydström, 2008). Stures citat visar att en liknande önskan om separation också fanns inom vissa transsammanhang, där det upplevdes som viktigt att inte förknippas med homosexuella, och där det var viktigt att betona heterosexualitet. När Sture kommer ut som bisexuell i ett TV-program var det något som de andra i transföreningen han var med i inte gillade och ”tyckte mycket illa om”. Den amerikanska förlagan av FPE präglades också av ett tänkande där Virginia Prince menade att cross-dressing tillät män att uttrycka sin fulla personlighet i en värld som krävde en strikt uppdelning mellan manligt och kvinnligt. Prince kontrollerade personligen medlemmarna, där endast gifta heterosexuella män fick vara med, och där homosexuella, transsexuella och personer på det transmaskulina spektrat uteslöts. Stryker menar att FPE var inriktat på att också bevara privilegierna hos den grupp som den tilltalade, där framförallt vita medelklassmän kunde använda pengar och tillgång till privat egendom för att skapa utrymmen där de kunde uttrycka stigmatiserade aspekter av sig själva på sätt som inte äventyrade deras jobb eller ställning i samhället. Snarare än att bygga en inklusiv, bred och progressiv transrörelse drog den olika gränser inom lhbtq-communityt, men Stryker menar att Prince samtidigt spelade en viktig roll för att en sådan rörelse ändå så småningom skulle växa fram (Stryker, 2008:55-57). Därifrån går det att spåra och förstå hur även den svenska grenen av FPE hade så starka idéer om vad trans förväntades vara och skulle presenteras som. Detta visar hur även de andra stigarna fungerar normerande och tvingande och hur en blir putad i vissa riktningar även längs med dessa, exempelvis utifrån idéer om vad trans ska vara. Detta leder i sin tur till att vissa kroppar kan känna sig mer bekväma och ta plats på vissa sätt medan andra blir begränsade.

När det gäller upplevelser av att vara transidentifierad i lhbtq-sammanhang, så säger Kjell såhär:

Nej men det som jag trodde från början var ju att inom hbt-gruppen då så skulle man ha liksom mycket större kunskap om varandra. Att bögar och flator då kände till en hel del om transpersoner men så var det ju naturligtvis inte, utan okunskapen där var ju lika stor naturligtvis som i samhället i allmänhet. Nej, så jag

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

får ju då bevaka transpersonernas rätt när vi har möten där, det är liksom min huvudsakliga sysselsättning i den här styrelsen. Och det finns de här vanliga traditionella, att det är ofta bögnarna som blir de dominerande. Flatorna är ju oftast tystare och det är ingen skillnad liksom i hbt-samhället jämfört med samhället i stort. (Kjell)

Det är återkommande i intervjuerna med de transidentifierade personerna hur de, både och i nutid, upplever att det finns en utbredd okunskap om vad trans är och innebär, i mediala sammanhang såväl som inom omsorgs- och sjukvårdskontexter. Kjell berättar om hur hen trodde att det skulle vara annorlunda i hbt-sammanhang, men att när hen blev engagerad i den lokala hbt-gruppen där hen bor insåg hen både att okunskapen kring trans finns närvarande, men också andra strukturer som finns ”i samhället i allmänhet”, såsom att cismän kan ta mer plats och bli dominanta, medan flatorna är tystare. Även fast den förening Kjell är med i har transfrågor på agendan och transpersoner som målgrupp faller det på hen att se till att frågor om könsidentitet och transrättigheter adresseras. Sexualitet blir den gemensamma nämnaren tills transpersoner själva tar ansvar för att vidga perspektiven. Sture berättar om när hans erfarenheter av lhbtq-sammanhang:

Jag har varit rätt mycket uppe i Stockholm, medan jag fortfarande, medan Eva fortfarande, och jag var rätt ofta in på Huset på Sveavägen. Och det var H och B. När T kom, och det kom några, upp på hyllan. Vad hände där, jo det stod ett antal stolar och bord och sen händer det inget mer, så ska man stå och titta, kan man titta, titta på de där nere. Det finns ju alltså lika mycket fördomar. Och så ser man, T idag har, tycker jag också, alltför mycket reducerats till såna här drag queens. Och det är inte T. Det är inte T. Jag menar alla dessa transor som finns, vars högsta önskan är att kunna gå ut på stan och bara passera, passera som tjejer. (...) Nej, jag tror inte att folk vet vad T är. Mycket möjligt på grund av att vi själva knappt vet det. Nej, vad är vi egentligen? Jag menar, jag har hela skalan ifrån den mest transexuella av allting transexuellt till den här som köper sig ett par strumpor och ett par högklackade skor och trippar runt med, tre gånger om året. (Sture)

Sture pratar om hur han upplever att det var att som transperson komma in i ett sammanhang som riktade sig till en hbt-publik, men som i själva verket dominerades av homosexuella och bisexuella. Han upplevde att när transpersoner kom in i rummet blev de tittade på, och att ”det finns ju lika mycket fördomar” tolkar jag som att det inte var helt enkelt att komma in i det rummet som transperson, utan att det rädde cisnormer även i det rummet. Även om Sture utgår från en transfeminin norm när han beskriver vad det är att vara transperson, så är hans poäng att transefarenheten ofta reduceras till att vara ”drag queens” när transspektrat och de olika erfarenheter som en transidentitet kan innebära i själva verket är väldigt vida. Stures berättelse handlar om att å ena sidan vara inkluderad i ett rum, men att samtidigt uppleva att ens närvaro inte är självklar eller utan friktion, och att en precis som i resten av samhället inte kunna få bli sedd som en vill bli sedd. Önskan att bara ”få passera” som Sture menar att många transkvinnor har blir svår i ett rum där en känner att en blir uttittad. Det som konstruerats som ”hemma”,

KAPITEL 9

platsen för lhbtq-personer, blir inte hemma när kroppen blir något som inte kan få smälta in i rummet.

När jag och Lily pratar om lhbtq-boenden och huruvida hon skulle vara intresserad av att flytta till ett sådant så är hon kritisk och relaterar det till upplevelser av att det funnits en konflikt mellan homosexuella och transpersoner, och apropå lhbtq-begreppet så säger hon ”alltså att man vill ju som i alla lägen kategorisera och klumpa ihop för att få en formbar figur” och fortsätter med att säga att det är mer tilltalande att bli ”accepterad som den människa du är”. Lily upplever att homosexuella kan vara ”egoistiska” och rabiata gentemot transpersoner. Jag läser vad Lily säger om att trans blir ”medtävlande”, som att föra in transerfarenheter och perspektiv i ett lhbtq-sammanhang blir att vidga agendan och delvis fokusera på andra saker än enbart sexualitet, och att det i sig gör att ”motsättningar” kan uppstå. Både i Stures citat och i Lilies berättelse menar jag att en kan se en frustration över att bli både ihopklumpad som en homogen grupp när transerfarenheterna i själva verket kan se så olika ut, men också över att bli ihopklumpad med homo- och bisexuella där en samtidigt inte upplever att en finns med på lika villkor. Det blir en semi-inkludering som också blir tydlig när Kjell berättar om sina erfarenheter. När hen pratar med andra som är med i hbt-föreningen hen är engagerad i ”så märker man ju skillnad. Det är bara jag, tror jag, som är heterosexuell då i den här styrelsen.” Det har sina utmaningar att vara med i en förening som har haft icke-normativ sexualitet som det primära på agendan när en själv identifierar sig som heterosexuell. Kjell säger också att hen egentligen alltid levit i ett parförhållande, och gifte sig tidigt vilket också inneburit att hen upplevt att hens liv skiljer sig från de andras i föreningen som ”gillar ju det med att gå på fest och hänga i barer och jag har egentligen, brukar jag säga, jag har aldrig varit nån sån där som har hängt i barer och jag tror kanske det kan ha lite grann med det att göra att man alltid egentligen har levit i en parrelation.” Hen säger också att hen är nogga med att berätta att hen är heterosexuell eftersom det även inom RFSL finns ”många medlemmar som tror att minsta gemensamma nämnaren det är homosexualitet och det är det ju inte längre utan den minsta gemensamma nämnaren idag är ju det här att man bryter mot det som RFSL kallar för det heteronormen”. Detta påminner om informanterna i Browne och Bakshis studie av lhbtq-aktivism i Brighton. Transpersonerna i projektet uttrycker hur de är trötta på att lhbtq reduceras till ”gay” och att transpersoner därigenom exkluderas och marginaliseras. En person upplever att det finns transfientliga känslor inom den homosexuella och lesbiska världen (Browne & Bakshi, 2013:89). I Fredriksen-Goldsens et als. studie visar de hur transpersonerna i högre utsträckning än de övriga i studien rapporterade att de hade sämre socialt stöd och kände sig mindre hemma i communityt. Studien visar samtidigt att de som upplevde sig ha socialt stöd och kände tillhörighet i communityt hade bättre fysisk hälsa, samt lägre nivåer av depressiva symptom och upplevd stress (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2013).

Dessa erfarenheter av hur det inte alltid är helt enkelt att som trans känna sig hemma i lhbtq-sammanhang kanske beror på att lhbtq-sammanhang ofta historiskt sett

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

varit formulerade och organiserade utifrån (homo)sexualitet och att det än idag präglar dessa rörelser. Som Kjell säger har det hos RFSL skett en förskjutning där en istället talar om att ”bryta mot heteronormen”, men gamla diskurser hänger kvar vilket inkluderar vissa kroppar och exkluderar andra. När Sture besöker RFSL:s lokaler i Stockholm så upplever han att han och andra transpersoner blev utstirrade, och inte bara kan få passera som de var. Det kanske kan handla om att den platsen och det rummet är starkt präglat av att ha skapats som en plats framförallt utifrån sexualitet, där cisnormer (även om de ofta luckrats upp i homosammanhang) ligger på ytan och gör det svårt för transkroppar att känna sig avslappnade, trygga och hemma.

Fördragna gardiner och låsta dörrar: gayklubbarnas framväxt

För många av de som kom ut som homo- eller bisexuella under 1960- och 70-talet var det inte självklart var en skulle gå för att träffa andra personer eller var sammanhangen fanns. Matti och Lars beskriver sig som tidigt medvetna om att de är homosexuella. De är bägge två i tjugofemårsåldern när de kommer till Stockholm, men då Lars är sju äldre än Matti så anländer de vid olika tider, vilket också innebär olika förutsättningar och kontexter:

M: Kommer du ihåg att du hade upplevt det då när jag kom till Stockholm -63, nej alltså jag kom ju -69 till Stockholm, då hade det liksom, då började det hända saker. När du kom till Stockholm och du skulle gå på Timmy och du såg de där tillslutna fördragna gardinerna, tunga sammetsgardiner, så att ingen risk att någon utifrån skulle se. *skratt* Så att den, jag har egentligen inte upplevt den tiden.

L: Men jag upplevde då en tid då det fanns klubbar och det fanns någon klubb där, vad hette det, alla fall, den visste jag att den fanns, men där var det så att man var tvungen att ha med sig pass eller körkort och legitimera sig och sedan så var man tvungen att bli rekommenderad av någon (Matti och Lars)

Även om en fick information om var en kunde träffa andra homosexuella så var de platserna inte alltid lättillgängliga. Jag tolkar Lars citat som att han visste att det fanns klubbar, men att han inte kunde gå dit eftersom det krävdes rekommendation. Kravet på att bli rekommenderad av någon gjorde att en behövde tillträde till kontakter och en krets innan en kunde få tillgång till det rummet. Men hur hittade en till klubbarna och till någon som kunde introducera en? Precis som för Maj i det tidigare avsnittet så var det för Marianne, som var 21 i mitten av sextioalet, en bekant homosexuell kille som blev vägen in:

Ja, alltså min syster hängde mycket med en homosexuell kille, ja två, de var ett par. (...) Det var nog när jag kom hem från USA tror jag. När jag var 21 alltså. För att då, en av de killarna introducerade, man var tvungen att bli introducerad på klubbarna, eller i alla fall på den som var gångbar då, så han gjorde det, tog mig med till en klubb så jag kunde börja gå ut lite grann och så, men då var jag 21. (Marianne)

Klubbarna är stängda för att skapa ett tryggare rum, där gästerna ska skyddas från omvärldens blickar genom de tunga sammetsgardinerna och där rekommendationskravet

KAPITEL 9

gör att vem som helst inte ska kunna komma in utan att redan ha någon koppling till homovärlden. Tryggheten kan dock därigenom också fungera som en form av exkludering, där de som inte redan har några kontakter eller nätverk har svårt att komma in. Men på olika sätt, även om det ibland kan ta tid, verkar det som att de som förhåller sig öppna och sökande också så småningom hittar vägar dit. Olof berättar att han träffade en kille på ett café:

Där träffades vi och vi pratades väl vid några gånger, och jag var kanske lite förvånad att han alltid kom och han frågade alltid, 'när är du här imorgon på caféet' och sänt där, Ja, men sen så, ja. Och den här killen träffade jag då fram och tillbaka under kanske en termins tid. Och sen åkte han och jag över till Köpenhamn en gång och skulle gå då på bögställen, som det hette, och jag kom ihåg att vi gick förbi, säkert 10 gånger innan vi vågade gå in. *skratt* Och det var ju på den tiden, man skulle till och med ringa på en klocka för att komma in. (Olof)

För Olof är hans första homosexuella kontakt någon han träffar på ett café, men det är också en person han kan utforska bögvärlden tillsammans med och dela nervositeten med. I Olofs, precis som i de andra berättelserna vi har sett, så kräver dessa utforskanden mod, att våga försöka och att som Ahmed skriver, våga gå vilse (Sara Ahmed, 2006). Det är inte heller överallt alternativen finns, för Olofs del får han åka till Köpenhamn. Ivar berättar hur han insåg när han var femton att han var bög, men att det var först tjugo år senare som han blev sexuellt aktiv, och när det var möjligt var avgörande av platsen:

I: Det var på någon porrklubb i Stockholm och sen fortsatte jag väl med det då. Det berodde ju på om jag bodde i Stockholm eller om jag bodde någon annanstans, så där kunde man leva ut det.

A: Det var bara i Stockholm alternativet fanns?

I: Ja, ingenting på de andra platserna.

A: Hur, alltså hur fick man kunskap om vart man skulle gå och...

I: Ja, det fanns ju, de annonserade ju, jag visste ingenting, jag gick ju bara dit. Och då var jag ju kanske kring trettiofem år så att då tyckte väl en del gubbar och sädär att ja, han var ju rätt ung alla fall, så att han var lite halvattraktiv i alla fall på köttmarknaden. Så att på det sättet så kom man in i det där, sexklubbar och sänt och ibland fick man ju nån med sig hem eller att man följde med nån hem. Så att på den nivån är det. (Ivar)

För Ivar är det genom annonser som han hittar till klubbarna, men det här citatet säger också något om *hur* en anländer till en linje och att det har betydelse. Ivar ser sig själv som rätt ung när han kommer in i klubbssammanhanget vilket han menar också gör att han ses som attraktiv, vilket i sin tur kan underlätta för att möta andra på sexklubbarna. Det säger också något om hur ålder spelar roll för hur en anländer till sammanhang. När Ivar säger "så kom man in i det där" så fångar han något som är centralt i många berättelser. Ofta handlar det om att just "komma in" och sedan verkar det ena leda till det andra, en träffar fler personer, får vetskap om fler platser och ingår så småningom i det som ibland blir en krets eller ett sammanhang – även om de kan vara väldigt olika. Så blev det även för Maj som i förra avsnittet berättade om hur hon under det första besöket på gayklubben var så nervös att hon inte vågade titta på tjejerna. Jag frågade Maj

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

hur det var att komma in i de sammanhangen för första gången, från att ha varit ganska ensam i det:

Det gick väldigt smidigt och bra tycker jag för de var väldigt gulliga de här tjejerna som gick på klubben då där man var. Och man blev bekant med dem, ja man blev medbjuden på fester och så. Ja, det flöt på rätt så bra tycker jag och sen träffade jag den tjejen som jag levde med i... hur länge var vi ihop, 3 år. (Maj)

Om det är enklare att röra sig längs med vältrampade stigar, just för att många trampat dem tidigare och för att det är det förväntade, så blir det samtidigt svårare att hitta de stigar som inte är lika vältrampade. Detta har naturligtvis också med tid och rum att göra, där stigar förändras över tid och där vissa av dem i vissa tider och på vissa platser framstår som mer snåriga, otillgängliga eller osynliga (men också varifrån en söker dem). Det kräver arbete att söka och hamna på de stigarna, men när en väl är där och har funnit dem så verkar det ofta gå lite lättare. Just baren, även om den ofta var svåråtkomlig, verkar ha fungerat som en vägvisare för flera av personerna. Weston skriver att just baren fungerat som en central symbol för identitet, nästan alla har en berättelse om deras första besök på en gay-bar (1991:126). Men det är inte alltid baren som fungerar som vägvisaren, ibland är det också politiska grupper eller sammanhang.

Lesbisk-feministiska grupper

Ingrid bodde under en period på västkusten i USA där hon blev mycket aktiv i kvinnorörelsen i Los Angeles:

Som jag sade så blev UCLA:s Women Center som ett hem för mig och jag blev väldigt aktiv. (...) Det var väldigt roligt därför att man träffade precis alla. Jag var med om att ordna någonting som heter Womens week och Womens day och Womens strike och kvinnofilmer eller musik och en stor lesbisk manifestation också. Så om man går igenom litteratur som är skriven i början och mitten på 70-talet så var det jättemånga som kom till UCLA och som jag kanske introducerade eller åt lunch med eller var med om att dra hit och det är väldigt roligt. Vem ska vi säga... Erica Jong, alltså både författare och liksom politisk, Germaine Greer, Rita Mae Brown, Kate Millett, Audre Lorde... Åh, jag är så dålig på att komma ihåg namn. Angela Davis undervisade där också men det var kanske inte så mycket just för kvinnosaken men spännande var det. (...) Och så var jag med i någonting som hette Califia Collective som hade startat mitten på 70-talet och vi ordnade kvinnoläger uppe i Angeles Mountains. 100 kvinnor åt gången, 3 sessioner varje sommar liksom med program som vi i kollektivet hade liksom, vi gjorde strukturen. (...) Så det var de första kvinnolägren i USA om jag har förstått rätt, så jag är väldigt glad att jag har varit inblandad i detta. (Ingrid)

Kvinnocentret är i sig inte ett lesbiskt sammanhang, utan snarare ett kvinnoseparatistiskt feministiskt rum, där lesbiskheten också finns med som en politisk fråga. Men jag läser ändå centret som en möjliggörande plats för att organisera sig med andra kvinnor, göra saker tillsammans, få utlopp för kreativitet, hämta inspiration och bedriva politisk kamp. I Ingrids berättelse beskrivs kvinnocentret också som "ett hem". Weston har skrivit om hur att "komma hem" till ett community handlar om att hitta osynliga släktband, och att

KAPITEL 9

”hem” som en metafor fogar samman betydelser av att komma ut och att leva nära andra lesbiska och bögar (Weston, 1991:127-128). Det politiska arbetet beskrivs som ”oerhört spännande”, och när Ingrid kommer tillbaka till Sverige så vänder hon sig till Grupp 8 där hon med en gång blev väldigt aktiv:

Ja, det var liksom det enda sättet jag kunde agera kände jag. Jag kände mig oerhört inspirerad från USA också och jag hade lärt mig mycket, jag hade vuxit mycket som människa. Jag hade lärt mig särskilt det där att, är man många så kan man fixa en massa saker. Alltså ensam kvinna är inte alltid så lätt, men många kan ställa krav eller vad det heter. Och jag har förstått att jag också bidrog med mycket nytt blod i Grupp 8, har jag förstått i efterhand, att folk fick en nytändning därför att jag hade mycket att berätta och vad jag hade varit med om att göra, inte så mycket jag men vi... Så att jag, med en gång, blev med i ett projekt om en utställning om arbetslöshet, tror jag det var. Och någon annan bad mig skriva tal till 8:e mars och det gjorde jag och framförde. Och sen rullade det liksom bara på under några år. (...) Och nästan alla de som är mina vänner idag kommer från liksom, från den gången eller vänner till vänner eller något sådant faktiskt. (Ingrid)

Jag läser Ingrids berättelse som att dessa kvinnopolitiska sammanhang har varit mycket betydelsefulla för henne, både som något att hämta kraft och inspiration ifrån, men också som ett sammanhang där hon upplevt att hon kan bidra med något, och där kollektivet tillsammans kan åstadkomma saker. Men utöver det så har det också gett vänner och nätverk som funnits kvar under livet. Detta är något som är genomgående i intervjuerna, där de som har tidigare erfarenheter av att organisera sig politiskt ofta har kvar starka nätverk och relationer från den tiden i livet. Kari berättar om hur det var när hon blev aktiv i RFSL på orten där hon bodde ”då fick jag ju plötsligt massor nya vänner, så det blir ju en väldigt rik värld”. Hon fick också vänner som bodde på andra orter i Sverige där det också fanns RFSL-grupper och beskriver det som ”väldigt berikande” och många av dessa personer är ”fortfarande goda vänner”. Det visar också på de sociala betydelser som dessa sammanhang har, och kan ha långt senare i livet.

Jag ska uppehålla mig vid detta kring betydelser av dessa sammanhang ett ögonblick. I intervjun med Saga säger hon att den lesbiska miljön i Finland hade en ganska tuff jargong, medan den lesbiska miljön hon kom till i Sverige tyckte hon bättre om; ”den här finska miljön var mer en raggarmiljö på något sätt”, medan i Lesbisk Front som hon fick kontakt med ”kändes det mer som man sysslade med någonting mer utöver bara att vara lesbisk och det tycker jag är viktigt att de kvalitéerna finns i en samvaro”. Jag frågar Saga vad det betydde att vara med i det sammanhanget:

Jag har ju fortfarande kontakten med många av de som var med på sjuttioalet, jag kände mig mycket mer hemma i den miljön (...) Det har stärkt mig väldigt mycket alltså, jag känner mig ju inte, när jag träffar mina klasskamrater alltså, även om de förstår att jag är homosexuell så känner jag att jag har ett eget liv, jag har en egen tillhörighet och jag har ett eget sammanhang och det är otroligt viktigt alltså så jag är verkligen glad över den kamp som har förts. (Saga)

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

Sagas citat pekar mot hur det att lämna den vältrampade heterosexuella linjen inte bara innebär att bara hamna utanför, ”off line”, utan att det också handlar om att det finns något annat där som ger mening, något som kan bli ens ”eget”. Jag ser detta som att det handlar om att dela erfarenheter, att som Saga säger ”ha ett eget sammanhang”, en miljö där en kan känna sig hemma och en tillhörighet utanför den heterosexuella världen. Ahmed skriver att lesbiskhet inte bara handlar om sexualitet utan också om att kunna dela levda erfarenheter av att vara ”out of line”. Ahmed nämner hur den queera baren ofta porträtterats som en deppig plats för de som lever ett liv som förnekats av samhället, men att det kan hända något i att just dela den deppigheten och erfarenheten av att leva ett liv som ses som utanför konturerna av det som är ett gott liv. Det handlar om att söka efter platser där ens egen kropp kan få ta plats med och mot andra kroppar som också avviker från linjen (Ahmed, 2006:102ff.). Men min empiri visar också hur dessa sammanhang inte bara handlar om att dela deppighet, utan att också få formulera egna rum och platser som blir meningsfulla genom delade känslor som rör sig bortom deppighet. I Ambjörnsson och Bromseths studie visar de hur utanförskapet kan upplevas som en frihet att själv forma sina sociala sammanhang, och en av informanterna framhåller de många lesbiska sammanhang och nätverk som finns (Ambjörnsson & Bromseth, 2010). Som Valentine och Skelton visar utifrån sin empiriska studie kan det ha stor betydelse att bli sedd och bekräftad för den en är, men att det också kan ge större självförtroende och bättre självkänsla att få vara i rum där en tillåts ta plats (Valentine & Skelton, 2003:853-854). I Pia Lundahls studie av lesbiska från olika generationer så beskrivs att komma till lesbiska sammanhang för första gången både i termer av att ”komma hem”, men också som att ”livet rullar igång” vilket beskrivs som underbart (Lundahl, 1998:203ff.). Saga refererar i citatet till ”kampen” vilket jag ser som ett kollektivt motstånd där personer gemensamt krävt levbara liv, men som också blir en kollektiv historia som blir betydelsefull. Anita formulerar den lesbisk-feministiska erfarenheten så här:

Men jag tänker i och med att leva som lesbisk och feminist så är man ändå lite outstanding så man kanske är mera van att bryta olika gränser, tänker jag. Så att man kanske liksom låter det lite, inte vara så läst sådär. På något sätt, men det är svårt att säga riktigt. Men jag kan tänka mig det att man är lite gränsöverskridande i andra sammanhang så kanske man vågar det också. (Anita)

Det handlar inte bara om att lämna och förlora något, det förväntade och heteronormativa, utan också om att finna något annat vilket bland annat kan vara mod och styrka som underlättar att vara mindre läst och bryta gränser även i andra sammanhang, utifrån Anitas citat.

Den lesbisk-feministiska rörelsen har haft stor betydelse för många av de jag intervjuat, men berättelserna pekar också mot hur den ibland upplevts som trång:

KAPITEL 9

Men ska man vara självkritisk så kan jag tycka, så tycker jag nog att det var ganska snävt på 70- och 80-talet, att bli accepterad in i den lesbiska [rörelsen], den är jag inte stolt över. Det tycker jag inte, det tycker jag inte var så bra alltså. Det uteslöt många tror jag. (Anita)

Idag när man tittar tillbaka på sitt liv, det var så noga förr, det skulle liksom spaltas upp och man skulle vara antingen det ena eller också det andra. Man fick inte vara bisexuell en gång. Det var väldigt strikt så. Och jag har ju haft väldigt svårt för det här att... vad gäller det mesta här i livet, att bli infackad i nånting. Jag har behövt andrum. (Maj)

Anita som varit en del av den lesbiska rörelsen säger att när hon ser tillbaka på den så var det nog ganska snävt och svårt att bli accepterad in i den vilket också uteslöt många. Även om hon själv var inräknad i denna så är snävheten inget hon är ”stolt över” och hon tror också att detta bidrog till att exkludera många. Utifrån Majs erfarenheter handlade detta delvis om att det var viktigt att ha en lesbisk identifikation, vilket påminner om Stures erfarenheter från transrörelsen (även om det där var heterosexualitet som var förväntat). Norrhem, Rydström och Winkvist skriver om hur bisexualitet inte hade någon plats under sjuttioalet och att bisexuella sågs som personer som helt enkelt saknade mod att ”komma ut på riktigt” (Norrhem m.fl., 2008). När Maj säger att normerna för vad en skulle vara var strikta, och att hon alltid haft svårt för att ”bli infackad” i saker så läser jag det som en känsla av att den lesbiska rörelsen kunde upplevas trång och snäv, och att det fanns idéer om vad det innebar att vara lesbisk. Återigen handlar det om hur kroppen kan ta plats, och Maj beskriver hur hon behöver ”andrum”, rum för att andas. För Maj innebar detta att hon inte ville vara kvar i den rörelsen; ”Jag drog mig ur den. För att jag kände, jag passar inte här.” Hon levde istället ”med de kvinnorna som jag var tillsammans med och vi skapade ju vår lilla familj”. Maj nämner sexualitet i citatet men pratar också hur det ingick i det lesbiska livet att ”ha långt hår, man skulle ha palestinasjal, man skulle ha jeans, man fick inte vara klädd i kjol” och hur det ”var väldigt svårt för mig att anpassa mig till det. För jag kände mig väldigt kvävd. Frukant svårt kvävd av det.” Andra pratar också om utseendenormer som fanns inom den lesbiska rörelsen. Kari berättar om hur hon upplevde det vid tiden när hon kom ut som lesbisk:

Men då var ju de fortfarande sådär väldigt anti män och anti anti anti och du vet klädde sig likadant i mäns kläder och var väldigt kortklippta. Och jag stördes av det lite, ville inte att det skulle synas så mycket att jag var liksom... Jag minns det att om jag skulle gå tillsammans med de på gatan liksom så skulle jag tycka att det var lite jobbigt. Jag hade ju sådana hang ups. (...) Sedan var vi på något en helg ute på ett ställe där det var någonting om socialpsykologiska problem kring lesbisk sexualitet och det tänkte jag kunde vara intressant, gick jag dit (...) och alla var ju jättebutchiga och då jag kommer ihåg att jag tog på mig en kjol. Jag hade en blommig kjol den sommaren som jag trivdes så bra i och sen sådan där stor bussarongskjorta och sandaler, så jag tog på mig det *skratt* Jag var inne i en liten kjolperiod då som var ganska okej och jag vet hur de andra liksom tittade på mig och ‘hmm, ja, femme’ (Kari)

De lesbiska kvinnor som Kari kände till hade en butchig stil med korta frisyrier och maskulint kodade kläder, som Kari ”stördes” lite av eftersom hon inte ville att det skulle

synas att hon var lesbisk. För att gå tillbaka till vad jag tidigare skrivit om, det queera smittsamma, så kan en å ena sidan förstå de erfarenheterna utifrån hetero- och cisnormativa förväntningar där det som bryter mot detta kan smitta över på en själv, och där avstånd från det avvikande blir nödvändigt. Men när Kari berättar om sina erfarenheter från lesbiska sammanhang så handlar det också om att de snäva utseendenormer som fanns också gjorde att hon med en mer feminin stil blev fel i sammanhanget. Kari berättar också om att hon senare var med i en grupp för lesbiska över fyrtio och att de då ”kom ihop sig” efter att Kari sagt att hon tyckte att det var jobbigt med förväntningarna på att klä sig som män; ”de skällde de ut mig, för att de tyckte väl att annars om man klädde sig som en kvinna så var man männens du vet, det kunde jag inte riktigt se.” Det var med andra ord både outtalade och uttalade normer för hur en ska se ut. Under den lesbiska helgen får Kari mer en känsla av att den blommiga kjolen är fel, och att hon blir tittad på, medan det i gruppen hon senare är med i är mer explicita normer för hur en bör vara. Den kritik mot förväntningar på femininitet och kvinnlighet som fanns i den lesbiska rörelsen blir här något som ironiskt nog ytterligare bidrar till att kontrollera och reglera hur kvinnor ser ut och har på sig, där feminina uttryck blir avvikande, och något som förknippas med att gå med på patriarkatet. Valentine och Skelton diskuterar fokus på kläder och utseende och menar att det både kan ha att göra med att bögar och lesbiska utgör en så kallad osynlig minoritet, och att yttre attribut därför blir viktiga för att kunna finna varandra, men också om att många unga lesbiska och bögar så länge upplevt sig inte höra till i den heteronormativa världen och därför är villiga att anpassa stil och beteende för att passa in i de dominerande koder som råder när de kommer in i lhbtq-sammanhang (Valentine & Skelton, 2003). Hanna Hallgren som analyserat material från svenska lesbiskfeministiska grupper under 70- och 80-talen i sin avhandling *När lesbiska blev kvinnor. När kvinnor blev lesbiska*, skriver att i de texter hon analyserar så diskuteras inte ”kvinnliga homosexuella kvinnor”. Hallgren förstår detta som ett dubbelt förtryck av lesbisk femininitet där både normsamhället och den lesbiska rörelsen vägrat erkänna den feminina lesbiska kvinnans existens och sexuella begär (Hallgren, 2008:215-216). Men i Hallgrens material går det också att ana hur ett alltför buchigt och maskulint könsuttryck i lesbiska sammanhang gör att dessa personer förstås som manhaftiga, men också kopplas till arbetar- eller underklass. Under sjuttioalet växer det fram ett (nytt) ideal där en förväntas ta avstånd från att klä sig manligt och leva dolt, där gemenskapen skulle bygga på kvinnoidentifikation, att umgås under specifika former som tillät politiskt medvetandegörande. Hallgren menar att detta krävde en balansakt mellan könsöverskridande och könskonformistiskt beteende, där kvinnan förväntades bli kvinna bortom traditionell femininitet och maskulinitet. Systemskapet var som Hallgren skriver dock ”tämmligen villkorat” och fungerade både inkluderande och exkluderande (Hallgren, 2008:226ff.). Normer för kön och klass är med andra ord sammanflätade, där det hela tiden sker förhandlingar om vem och hur den lesbiskfeministiska kvinnan ska vara. Medan den feminina lesbiska kvinnan är relativt frånvarande i de lesbiskfeministiska skrifter som Hallgren analyserat så finns hon i mitt

material, i utkanterna av den lesbiska rörelsen som någon som försöker ta plats, men inte riktigt får plats.

Med andra ord har den lesbisk-feministiska rörelsen för flera av informanterna haft stor betydelse och utgjort ett viktigt sammanhang, där flera av de intervjuade fortfarande har kvar sociala nätverk med nära relationer från tiden när de kom in i rörelsen. Samtidigt har den ibland upplevts som ett sammanhang som varit svårt att komma in och få plats i av vissa av de intervjuade.

Bögars politiska rum: mansläger, basgrupper och kollektiv krishantering

Bland cismännen jag intervjuat så har Ivar, Erland och Olof inte varit engagerade i politiska grupper, medan de andra männen på olika sätt ingått i sådana sammanhang. Matti och Lars var som de säger ”väldigt väldigt aktiva på olika sätt”. De deltog i demonstrationer, de var med i RFSL, sjöng i gaykören mm. När jag frågar dem vad dessa sammanhang betytt svarar Matti att det ”betydde mycket”, och Lars fyller i ”jättemycket”, varpå Matti säger ”Det gav ju styrka”. Harald beskriver sina erfarenheter och sitt engagemang som att det kan bidra till andra perspektiv och personlig utveckling:

Det här svåra valet då att skilja mig och börja leva ett homosexuellt liv, det har ju också berikat mitt liv enormt mycket. Alltså, jag ska inte säga att jag är fri från fördomar för det är jag inte, jag ser dem ju själv och vet var de finns, men det har gjort mig mindre fördomsfull. Genom att jag har varit lite aktiv i RFSL på 80-talet och början på 90-talet så har jag liksom konfronterats med olika sexuella uttryck och människor som inte, liksom lever Svenssonliv och sådär. Så har man liksom själv fått tänka och ta ställning och försöka inse att ja, numera hör jag till en minoritetsgrupp om inte annat och jag står för mitt liv och så som jag lever. Och det är viktigt liksom att det ska finnas hela regnbågsskalan som på ditt bandspelarskydd eller vad vi ska kalla det för. Och då måste jag ju själv också se till att hålla mina fördomar och rädslor i schack. Så att liksom terapin och den homosexuella världen har gett mig en del kan man säga. (Harald)

Återigen handlar det om att en inte bara lämnar något och förlorar något, utan också finner något som ger en saker. Erfarenheter, vidgade perspektiv, politisk analys, personlig utveckling där en tvingas konfronteras med sina egna fördomar och en styrka som underlättar att bryta olika gränser och som gör en mindre låst.

Det fanns mansläger i de nordiska länderna som ett par av bögarne refererar till som viktiga platser i processen att förstå sina begär. Alla manslägren har inte homosexuella som målgrupp utan syftar framförallt till att utgöra en plats där män kan samlas för att diskutera och problematisera mansrollen. Inge säger att det var på ett öläger i Danmark för män som han för första gången träffade ”levande bögar”:

Jag åkte dit och det var ju en fullständig upplevelse att få träffa män som var fullständigt fria och fördomslösa. Och det blev väl sen att var ju med och arrangerade det första svenska manslägret som var på en ö i Stockholms skärgård (...). När killar försöker komma igång och prata, och vi hade bestämda regler för att vi skulle inte prata fylla och vi skulle inte prata flickor och vi skulle inte prata idrott ja, fotboll utan vi skulle prata om oss själva. Och man höll väldigt noga på det (...) och sen skulle ett tema på det här

ANDRA STIGAR, ANDRA VÄRLDAR?

lägret, en dag vara en doktor som skulle komma och berätta om homosexualitet, vad det var för nånting. Men han vågade aldrig komma, han kom aldrig och då sade dem, vad ska vi ha en doktor för det för, varför kan inte vi få berätta istället och då var det de här tre -fyra killarna, som började berätta om sig själva. Och, sen blev jag god vän med dem, alla dem, hela det gänget, och de, vi umgicks då hemma. (Inge)

Inge var då fortfarande i en heterosexuell relation, men umgicks mycket med de här killarna och frågade dem och lyssnade på deras erfarenheter. Senare åkte han till Oslo på ett annat mansläger där de flesta var heterosexuella, men där det även fanns några bögar.

Och där var jag för första gången i mitt liv på ett disco, i Oslo fanns ett fördomsfritt disco. Och där var det en väldigt vacker kille som hela tiden dansade med mig, och jag kunde ju inte dansa disco, han lärde mig, han, så och så och så och så, och sen sa han på kvällen där, får jag följa med dig hem inatt? Är du inte klok sa jag, jag hade sovsäck och sänt där, bodde hos någon kille där nästans, vi kände inte varann alls. Nej sa jag, det går inte men så då när vi kom hem då på, på natten så satt han i trappan och väntade på mig. Jag tänker förföra dig, sa han, jaha sa jag (...) och där, gjorde han det fullständigt, väldigt bra sätt, och då fattade jag, homosexualitet och heterosexuallitet är inte samma sak, det är inte det. Och ja, så småningom så. Jag tog det ju väldigt, väldigt, väldigt försiktigt. (Inge)

Det är ingen rak stig, och Inge tar det, som han säger, ”väldigt försiktigt”, men det ena leder till det andra och han hittar öppningar som påminner om att ett annat liv är möjligt. Även Harald var på flera mansläger under de åren när han funderade på att skiljas och beskriver dem som ”fullständigt omvälvande” och ”otroligt intensivt”, där han förälskade sig i flera killar. Han säger att han ”skulle kunna berätta jättemycket om de här lägren som har betytt väldigt, väldigt mycket för mig.” och att de första lägren han var på ”jag har aldrig skrattat, eller jag hade aldrig skrattat så mycket i hela mitt liv som jag gjorde då.” Genom att dessa läger påminner om andra möjligheter och andra sätt att leva, blir de också bidragande i Haralds process att till slut skiljas från sin fru för att leva homosexuellt liv.

Denna typ av grupper och sammanhang kan också fungera som ett viktigt stöd vid kriser. Harald är lite senare under livet, efter att han har kommit ut och lever öppet som bög, med i en basgrupp med andra bögar där de ses och diskuterar erfarenheter. I början av 80-talet ”hade man upptäckt att det fanns nån mystisk sjukdom som började sprida sig. Venhälsan bildades och man visste ju inte riktigt vad det här var.” Venhälsan erbjöd hälsokontroller där en kostnadsfritt kunde kontrollera sin hälsa och ta ett hiv-test och basgruppen bestämde sig för att gå tillsammans för att göra kontrollen, men inte ta provet. Detta på grund av att ”RFSL hade en ståndpunkt att man kanske skulle vara lite försiktig med det där blodprovet, därför att man blev så dåligt bemött och omhändertagen, om det visade sig att man var positiv”. Harald var då i en relation med en kille som han flyttat ihop med och i mitten av åttiotalet bestämde hans partner sig för att göra testet. De åkte på semester ”och så kom vi hem, så ligger det ett brunt kuvert som talar om att han är hiv-positiv”. Harald säger att det var svårt att ta in detta och förstå ”vidden av det hela”. Åren som följer präglas av detta, där deras relation också blir mycket påverkad. Så småningom leder det till att de separerar, och partnern tar senare sitt

KAPITEL 9

liv när han märker att han håller på att bli sjuk. Men tragedin sträcker sig under denna tid utanför den här partnern:

Han visste att han skulle bli sjuk och dö, och runt omkring honom så dog folk. Våldigt många dog och blev allvarligt förändrade och magrade och... Jag sjöng de här åren i Stockholms gaykör, jag var med i 5 år och sjöng. Jag stod alltså, vi hade flera stycken som var hiv-positiva och dog. Och en del blev, magrade alldeles förskräckligt. Vi sjöng uppe på Rosenlunds sjukhus några stycken för de som var inlagda och en del, för en del var det ju så hemligt så att de kom inte ut ur sitt sjukrum utan de öppnade dörren bara och kunde höra. Deras föräldrar hade ingen aning om att de var hiv-positiva. Det var så, rätt hemskt. (Harald)

Denna period ledde, som jag tidigare skrivit om, till en i samhället uppiskad homofobi där media benämnde hiv som ”bögpest” och där manlig homosexuell praktik ansågs leda till döden. hiv-positiva riskerades att hängas ut och trakasserades och diskriminerades på arbetsplatser och av grannar. Bastulagarna infördes också som en konsekvens av detta, och buskarna i parken vid Frescati som fungerade som ett raggingsställe klipptes ned. Många som tidigare varit öppna med att de var homosexuella drog sig undan på grund av rädsla för skam och trakasserier, samtidigt som homosexualitet som identitet blev mer politiserad (Christiansen, 2013; Svensson, 2007:60ff.). Det är med bakgrund av detta som tveksamheten att testa sig måste förstås. För communityt betyder detta naturligtvis också en tid av förluster, rädsla och sorg. Harald beskriver denna period i berättelsen som den ”besvärliga delen, den svåra, tragiska delen”. Men sammanhången Harald befinner sig i blir också ett viktigt stöd under denna period. Tillsammans med basgruppen diskuterar de både sjukdomen och hur de ska förhålla sig till testet, och gaykören sjunger för andra sjuka homosexuella män som är inlagda på sjukhuset. Här blir communityt något där en kollektivt kan hantera kriser, förluster och en uppblossad homofobi. Heaphy och Yip beskriver hur lhb-communityt hanterat AIDS/hiv som ett gott exempel för hur skapade gemenskaper kan utgöra en grund för att erbjuda och generera materiella, ekonomiska, sociala och kulturella resurser som behövs för att stödja personerna i gruppen i en tid av kris (Heaphy & Yip, 2003).

Delvis som en konsekvens av beslutet att stänga bastuklubbar 1987 växer också andra träffställen fram. Inge berättar om hur bastuklubbar varit viktiga träffställen för män, men när de stängde väcktes frågan ”vart skulle då alla dessa gubbar ta vägen?”. Han berättar också om hur detta var en tid av mycket homofobt våld där det kunde vara farligt ute, ”bögknackarna hade ju en högsång och det var mycket våld”. Inge hade ansvar för en kuratortelefon där många ringde och sade att de ville ha ett träffställe igen, vilket gjorde att de ”startade en liten verksamhet”, där männen kunde dricka kaffe, först på Timmy i Stockholm och sedan på RFSL. Det var Gayseniorerna som startades och i början av 1998 var de ”väl ungefär ett 20-tal gubbar som kom varje onsdag och det bildades en väldigt trevlig grupp”. De fikade tillsammans, men gjorde också utflykter ihop och under tjugo år gav de också ut en tidning. ”Och kaféet är fortfarande igång, onsdagar klockan 15 och vi är, man kan väl säga att vi är väl ungefär 100 gubbar som är med, mellan 40 och 50 varje torsdag”. När jag frågar om de har några

åldersgränser säger Inge att de inte har någon direkt åldersgräns, men ”vi har sagt att vi är 60 plus”. Det visar också hur skapandet av mötesplatser är något som görs kollektivt, delvis som ett svar på den statliga repressionen och den våldsamma homofobin som blev en konsekvens av utbrottet av hiv. När flera viktiga mötesplatser för bögar försvann uppstod ett behov av att skapa trygga rum, som i sin tur kunde bli vägvisare och en väg in för andra.

Precis som när det gäller transsammanhang och lesbiska sammanhang uttrycker flera av de som identifierar sig som bögar att de upplever dessa sammanhang att vara trånga eller svåra att komma in eller vara i. Då detta aktualiserats på äldre dagar och framförallt handlar om att inte leva upp till ideal av unga, vältränade kroppar så kommer jag att diskutera detta närmare i kapitel 11.

Att hitta hem?

Det här kapitlet har inledningsvis fokuserat på berättelser om att orientera sig utifrån begär. Några av personerna menar att de alltid vetat vilka begär de har, medan andra säger att de förstått senare i livet, och för vissa har begären förändrats över tid. I flera berättelser framstår kroppen som central, där de (kroppsliga) begären, ibland plötsligt och oväntat, kan överrumpla en och nästan sätta en ur spel. Men oavsett hur en blivit medveten om sina begär illustrerar berättelserna att det ofta är processer som sker över tid, att söka och finna de stigar som kan ta en bortom den väl upptrampade heterosexuella riktningen en förväntas röra sig längs med. Många av informanterna kom ut i en tid då det inte var självklart var det fanns andra personer, mötesplatser etcetera. Jag har förstått dessa processer som ett aktivt arbete där personerna förhåller sig öppna och sökande, efter stigar eller personer som kan visa en vägen mot dessa. Det kan vara att råka träffa på en person som identifierar sig som en själv, hitta någon som kan ta med en till gayklubb, att svara på en tidningsannons eller dylikt. Ofta krävs det en person eller plats som ingång, och sedan verkar det ena leda till det andra, som att det behövs någon som guidar en till stigen, och väl där blir det enklare att orientera sig (även om stigen ibland, och i synnerhet i början, kan kännas obekant och snårig). För många av personerna handlar det också om att orientera sig från något, från det liv en levt vilket ofta kräver stora praktiska beslut som inbegriper andra personer. Detta gäller kanske i synnerhet för de som levt i heterosexuella äktenskap med gemensamma barn. Det innebär också en risk att lämna linjen, där det också kan innebära att bli ifrågasatt, behöva möta homo- och/eller transfobi etc.

Det har också handlat om betydelser av lhbtq-sammanhang och community, där könsidentitet och/eller sexualitet varit en gemensam nämnare för sammanhanget. Det kan exempelvis vara en transträff, en gaybar, en lesbisk-feministisk grupp eller ett mansläger. Många av informanterna kom ut i en tid där dessa sammanhang var relativt få, och ibland också svåråtkomliga, med låsta dörrar och krav på att bli rekommenderad.

KAPITEL 9

Dessa platser har utgjort väldigt viktiga rum för att träffa andra personer som delar samma erfarenheter, för att kunna bli sedd som en vill och bli bekräftad i det, fungerat stärkande, utgjort ett kollektiv med vilket en kan hantera kriser och bedriva politisk kamp, och i vissa fall lagt grunden till det som kommit att bli livslånga nära relationer och viktiga sociala nätverk. Men kapitlet har också visat hur dessa sammanhang ibland upplevts som trånga och exkluderande, med starka normer för hur en förväntades identifiera sig och vara.

Kapitlet har pekat mot den stora betydelsen som queera rum, platser och sammanhang har haft. Utifrån berättelserna menar jag att existensen av dessa platser, som ett transläger, ett kvinnocenter eller gaykören visat sig bli livsavgörande för flera av personerna. Existensen av dessa också kan göra det enklare att orientera sig mot andra stigar. I ett heteronormativt samhälle, och i synnerhet i en tid när andra stigar var osynliga, kan det som vi har sett, vara svårt att förstå vem eller vart en kan vända sig, och hur en kan föreställa sig ett annat liv. Existensen av konkreta platser blir något att orientera sig emot, och något som sedan kan ta en vidare genom bekantskaper, information, nya erfarenheter osv. I inledningen till Lambda Nordicas temanummer om aktivism framhåller redaktörerna hur just skapandet av vad de kallar ”säkra platser” löper som en råd tråd i de empiriska studier som finns representerade i numret. Det handlar om att skapa platser där en slipper påhopp, där en kan träffa likasinnade för att pusta ut, hämta kraft och formulera strategier för förändring (Ambjörnsson & Bromseth, 2013:21ff).

Empirin bidrar också till en historieskrivning, i synnerhet till transhistoria där det finns mycket få berättelser om de tidiga transgrupperna i Sverige men också utvecklandet av en lhbtq-rörelse när olika erfarenheter skulle samlas under samma gemensamma gruppidentitet samt hur detta upplevts. Berättelserna har visat hur transsammanhang delvis skilt sig från grupper för homosexuella män och lesbiska, där de senare har haft mer tonvikt på community än transgrupperna, vilka ofta utgått från att målgruppen i dessa lever i äktenskap med familj. De personer jag intervjuat med transefarenheter har levt i längre parrelationer under stora delar av sina liv vilket kanske skapat andra relationer till lhbtq-communityt. Jag menar också att de sammanhang som funnits verkar ha fungerat på delvis olika sätt, där de tidiga transföreningarna på sätt och vis betonade vikten av olika normaliteter. Som jag diskuterade tidigare fanns förväntningar om att identifiera sig som heterosexuella män, gärna i äktenskap, som ”klädde om” i avgränsade rum. Inom gayrörelsen och den lesbisk-feministiska rörelsen har det funnits en annan idé om gemenskap som rymmer flera dimensioner och som det här avsnittet har visat har dessa ofta utgjort rum både där en kan träffa andra och dela erfarenheter, men också hitta partners, vänner och familj, dela kriser, bedriva politisk kamp, skapa sociala träffpunkter osv.

Som Cronin och King argumenterar för behöver en undersöka och förstå de olika sociala faktorer och maktstrukturer som påverkar ens möjligheter att delta i lhb- (och jag vill lägga t och q till detta) sammanhang (Cronin & King, 2014). Jag menar att

det går att se ett samband mellan politiskt engagemang och (medel)klassstillhörighet bland de jag intervjuat. De som upplevt sig mer bekväma i sådana sammanhang är också de som haft visst socialt och kulturellt kapital. Hallgren skriver om hur den lesbisk-feministiska rörelsen var kluven i klassfrågan, där de å ena sidan var socialister och antikapitalister som problematiserade klass som maktassymmetri, men å andra sidan ibland pratade om vissa lesbiska som politiskt omedvetna. Hon menar att de mycket sällan resonerar kring sin egen vithet eller kring ras/etnicitet (Hallgren, 2008:435). Inte heller i mitt material är det någon som pratar om sin egen vithet eller vad den betytt, men jag vill mena att den förmodligen bidragit till en känsla av att känna sig hemma då det i dessa sammanhang funnits starka vithetsnormer, där vithet inneburit ett passerande, samt att inte behöva utsättas för rasism. Hudfärg, precis som klass är en maktstruktur som spelar in för hur ens kropp kan få ta plats i ett rum. Weston skriver om hur det under 1970- och 80-tal i USA fanns en stark vilja att bedriva identitetspolitik, men där homosexuella då ofta skapades som en homogen grupp, med konsekvensen att strukturer och skillnader inom gruppen osynliggjordes (Weston, 1991:122ff.). Jag menar att (medel)klasserfarenheter såväl som vithet kan underlätta, både för möjligheter att reorientera sig, där andra privilegier kan minska de risker det kan innebära att lämna den heteronormativa linjen, men också för att få tillträde till olika sammanhang, där exempelvis språk, hur en kan röra sig i olika rum och vissa analyser av världen kan underlätta för att bli inkluderad.

Kapitlet har också visat hur ålder spelar roll för möjligheterna att bryta upp livet, men också för hur en anländer till sammanhang. Att exempelvis komma in i bögvärlden när en ses som ung kan upplevas som lättare för att träffa män, medan att komma ut senare under livet bryter mot förväntningar och åldersnormer genom att då bli ny och oerfaren, och inte tidigare ha kommit underfund med och utforskat sina begär. Ur ett livsloppsperspektiv kan en se dessa punkter i livet av omorientering, när en blir medveten om sina begär och riktar sig åt andra håll, andra stigar, andra sätt att leva som så kallade vändpunkter. Valentine och Skelton menar att komma ut-processen ofta förbises i traditionella modeller som utforskar vändpunkter under livet då de ofta präglas av heteronormativa antaganden. De argumenterar för att komma ut kan vara en mer betydande markör på ens livsinje än de traditionella sådana, som att sluta skolan för att börja arbeta, eller att flytta etcetera (Valentine & Skelton, 2003:851-853). Dock förutsätter de till stor del i sin studie att det är som ung en kommer underfund med sina begär. Den här studien visar hur detta kan ske, och/eller förändras, även senare under livsloppet. Geografisk plats är något som också får betydelse. Som berättelserna illustrerat blir platsen en befinner sig på, samt ens möjligheter att förflytta sig, betydelsefull för möjligheterna att delta i subkulturella sammanhang vilka under större delen av informanternas liv varit begränsade till större städer. Utbudet har naturligtvis också sett olika ut, där det i större utsträckning funnits och finns kommersiella mötesplatser med homosexuella män som målgrupp jämfört med platser som riktat sig mot lesbiska eller transpersoner (Heaphy m.fl., 2004; Valentine & Skelton, 2003).

KAPITEL 9

Internet har på senare år möjliggjort kontakt med andra personer, oavsett var en befinner sig. Jag återkommer till det samt till vad hög ålder betyder i relation till community i kapitel 11.

Slutligen vill jag gå tillbaka till kapitel 7, där jag diskuterade den sociala pressen många har upplevt från omgivningen om att ingå i heterosexuella äktenskap och skaffa barn som ska föra arvet vidare, förväntningar på att lämna något efter sig, och som samtidigt ska rikta en framåt på den väg en förväntas vandra. I berättelserna om vad community och den politiska kamp som förts för mer levbara liv betytt menar jag att det går att skönja betydelser av community som inte bara något som utgör socialt och materiellt stöd som sträcker sig bortom kärnfamilj, utan också som något som löper över generationer, där stigar trampas upp och blir mindre snåriga för de som kommer efter och där det betyder mycket att ha upplevt sig ha varit en del av detta.

Kapitel 10

Nära relationer

Detta kapitel kommer att handla om nära relationer, vilket kan inbegripa de som en ser som familj, vänner, partners, men som ibland också är något som en saknar. Hur informanterna beskriver sina nära relationer ser olika ut och det gör även den plats relationer får i berättelserna. Medan vissas livsberättelser nästan helt är uppbyggda kring hur deras relationer sett ut under åren, är det i andras något som hamnar i bakgrunden.

De tidigare kapitlen har visat hur det ofta varit den nära omgivningen som stått för heteronormativa påtryckningar. Många av informanterna har erfarenheter av vänner, bekanta, kollegor, före detta partners, biologisk familj, barn och barnbarn som tagit avstånd eller på olika sätt reagerat negativt. Men hur ser personernas relationer och nätverk ut? Hur beskriver de vad de ser som familj? Vilken typ av stöd finner de i sina nära relationer? Upplever de att nära relationer och sociala nätverk är något de har? Det här kapitlet kommer att fokusera på de relationer som upplevts som stödjande. Det inriktar sig på hur det ser ut nu för informanterna, men blickar också bakåt till hur det varit tidigare i livet. Det fokuserar också på hur det är att träffa nya partners och älskare på äldre dar.

Kapitlets första del är strukturerat utifrån fyra tematiker som varit centrala i berättelserna om nära relationer. Inledningsvis handlar det om valda familjer och vänskap, därefter om kärleksrelationer, om att leva på tvärs med tvåsamhetsnormer och om släktskap och biofamilj. Sedan handlar det om när nätverken är små eller saknas helt och om hur det är att sakna nära relationer. Sista delen i kapitlet handlar om hur det är att ragga på äldre dar och vilken betydelse ålder får när en rör sig i lhbtq-sammanhang.

De som står en nära

Jag vill inleda kapitlet med att ge en överblick kring hur det ser ut för informanterna med relationer och nätverk. Bland de lesbiska är två av informanterna gifta och lever med varandra, ytterligare två har partners som de inte bor tillsammans med och tre är ensamstående. Fyra av dem upplever att de har stora sociala nätverk, och två av dem (en av dessa ensamstående och den andra särbo) att de har små sociala nätverk. Tre av dem har barn från tidigare äktenskap. Bland bögarne är tre gifta och bor med sina partners. En person dejtar en man och de tre resterande är ensamstående. Fyra av dessa upplever sig ha stora sociala nätverk (däribland de tre gifta samt en ensamstående), medan de tre andra har mindre sociala nätverk. En av dem har barn från tidigare äktenskap. Bland transpersonerna är en gift och bor tillsammans med sin partner, en är särbo och fyra lever ensamma. Deras nätverk skiljer sig delvis åt, där fyra av dem är aktiva i föreningsliv som utgör sociala nätverk, men som skiljer sig från de som är beskrivna av andra genom att de inte utgör socialt eller materiellt stöd på samma vis (vissa av dem är inte heller öppna med sin könsidentitet i föreningarna de är med i). Två uppger att de har små eller inga nätverk. Fyra av dessa personer har barn.

Valda familjer

Under intervjuerna har jag, om detta inte kommit upp, ställt frågor om vilka relationer som är viktiga för personen, hur det sociala nätverket ser ut, samt vilka en ser som familj. När jag frågar Irene om vilka hon ser som sin familj idag svarar hon:

Jag tänker genast Ingrid. Min son naturligtvis. Jag har två systrar i USA men jag är mycket närmare mina vänner här. Min familj är min vänkrets, det är mina nätverk, som man talar om, det är min familj. Och det är väldigt viktigt och jag skulle önska alla att ha den upplevelsen eftersom blodrelationer, det är jättefint och så, men det är inte alltid att man hittar meningsfränder bland dem. Jag är närmare vissa vänner än mina systrar så att... det är vänner det gäller. (Irene)

Irene nämner å ena sidan sin partner, sin son och sina biologiska systrar, men centralt i svaret är vänkretsen och nätverken, de relationer som sträcker sig bortom blodrelationer. Hon problematiserar idén om att blodrelationer betyder gemenskap och upphöjer istället vänner. Likt Irene är det andra av informanterna som beskriver sin familj på liknande sätt. När jag frågar Anita vilka relationer som varit viktiga genom livet svarar hon:

Ja, framför allt vänner, kvinnorörelsen skulle jag säga, som jag kom med i den på 70-talet. Och det var liksom lite mera systerskap, väninnor. Och kärleksrelationerna kommer och går men vänskapen består. *skratt* Kan man ju säga. För jag tycker nog, familjen har inte varit så, för min del, eftersom jag har inga syskon och inga barn och så. Mest har det varit väninnor och kvinnorörelsensammanhang faktiskt. (Anita)

När jag sedan frågar vilka hon ser som sin familj så svarar hon att det är ”mina väninnor och sen min käresta”, samt nämner kvinnorörelsen på 70-talet som viktig för henne. Jag

NÄRA RELATIONER

menar att citatet bryter mot en heteronormativ hierarkisering av relationer på flera sätt. Hon beskriver vänskapsrelationer som mer långsiktiga och bestående jämfört med kärleksrelationer som ”kommer och går” och vänder därigenom upp och ner på den heteronormativa idén om att tvåsamma kärleksrelationer utgör de viktigaste relationerna. När jag frågar vilka hon ser som sin familj nämner hon väninnorna före sin käresta. Anita nämner också systerskap och vänninor tillsammans, vilket också kan ses som ett sätt att luckra upp idéer om vad nära relationer kan vara, och att systerskap inte behöver betyda blodsband. Det blir samtidigt ett feministiskt försök att upphöja vänskapsrelationer med andra kvinnor i ett sexistiskt och homofobt samhälle. Kanske kan en se det att tala om vänskap som systerskap, och vänner som systrar som en feministisk kritik mot en hierarkisering av genetiska släktband som mer värda än relationer som går utanför detta. Som Kath Weston skriver i *Families we Choose* är det inte ovanligt att bögar och lesbiska har ett familjekoncept som sträcker sig bortom juridiska relationer eller blodsband och som inkluderar vänner, älskare, ex, barn från tidigare heterosexuella äktenskap och som fyller en mycket viktig roll som stöd i personers liv (Weston, 1991:3ff.). Även om Weston skriver utifrån en amerikansk kontext på 1980-talet där förutsättningarna delvis såg ut på andra sätt så återspeglas ändå sätten att se på, skapa och göra familj i flera av mina informanternas berättelser. I Westons studie handlar det om de som finns nära och som en delar liv och vardag med. Om en behöver hjälp med något ringer en inte ”blodsfamiljen”, utan de som finns i ens liv, vad en informant i Westons studie kallar ”my inner family – my community” (1991:107). Det påminner också om hur informanterna i Bromseths kapitel definierar familj, där flera av informanterna inkluderar vänner och sociala nätverk som lesbiska och feministiska grupper i vad de ser som sina närmaste relationer (Bromseth, 2013:53).

Även Ingrid säger att hon ”på något sätt har en utvidgad familj”, som både utgörs av släktingar från den biologiska familjen, men också vänner och partners. Hon pratar länge om hur hon alltid ”sett vänskap som något nästan heligt” och vänskap som ”meningsfullt” och ”väldigt viktigt”. Ingrid berättar också om hur hon tidigare i livet tillsammans med tre andra lesbiska vänner köpt ett sommarhus som de tillsammans renoverade ”vi kunde ingenting från början, vi läste böcker om det”. Ingrid säger att det var ”otroligt inspirerande” och att det också var en erfarenhet som gav henne mod att senare köpa hus tillsammans med Irene. Att äga ett hus tillsammans med vänner går också på tvärs med förväntningar om att den typen av praktiker, där ekonomiskt och praktiskt ansvar delas, endast äger rum inom äktenskapliga relationer. deVries och Megathlin menar att begreppet ”valda familjer” delvis varit ett försök att höja statusen kring det som ofta används mer fritt som ”vänner”. Det blir enligt dem ett delvis paradoxalt försök att förskjuta familjen som den primära organiserande konstruktionen i heteronormativt liv. De undersöker genom en kvalitativ studie betydelser av vänskap bland äldre, homosexuella såväl som heterosexuella, personer. Deras studie pekar mot att de äldre homosexuella männen och de lesbiskas sätt att prata om sina vänner innehöll fler dimensioner, och att de i högre grad beskrev sina vänner i kognitiva termer. Det

KAPITEL 10

handlade bland annat om att kunna lita på sina vänner, dela intressen och värderingar, att känna sig accepterad samt att känna sig som en del av en gemenskap vilket inte var lika tydligt bland de heterosexuella respondenterna. deVries och Megathlin framhåller hur vänner och vänskap förmodligen har en så stor betydelse, i synnerhet för äldre homo- och bisexuella personer bland annat på grund av att statlig repression och homofobi gjort att de ofta träffat varandra under risk och delar viktiga erfarenheter i det. De framhåller vikten av att ha en plats där en kan vara autentisk och känna sig trygg och bekväm, att kunna dela utrymme där en kan vara trygg. De menar också att dessa berättelser bryter mot hur vänskap ofta ses som något ytligt i en heteronormativ analys (vänner som något en ”har” snarare än ”är”) deVries och Megathlin menar också att vänskap ofta upplevs som en process, där hur länge en känt någon och hur en lärt känna varandra spelar in för vilka betydelse vänskapsrelationer får (de Vries & Megathlin, 2009). Detta blir också tydligt i Inges citat:

Vi levde ett väldigt socialt liv med de här som har varit med i kampen och det är de som har hälsat på mig nu när jag ligger här. Så att det har väl varit bra. Sen kan man säga också att det finns ju då flera äldre som har varit sjuka och dött i aids och haft, vi har vänskapsförhållanden som har varit med och skött dem till dödsdagar. Så att det har väl, man måste tala om att man måste innan det är försent, skaffa sig sociala kontakter, sociala kontakter, sociala kontakter, sociala kontakter, sociala kontakter, sociala kontakter. Det har varit mitt mantra till alla. Då, då, då kommer du få en bra ålderdom. (Inge)

Olof, som vid tidpunkten för intervjun är på hospice, berättar om hur de som finns där för honom i livets slutskede är, precis som jag diskuterade i det förra kapitlet, de som han har delat både förluster men också politisk kamp med. När han berättar om hur vänskapsnätverk gett stöd och omsorg till personer som varit döende i aids vittnar det också om ett community där en tar gemensamt ansvar för varandra. Det påminner om det som deVries och Megathlin fann i sina intervjuer med lesbiska och bögar, och det påminner om hur informanterna i Westons studie formulerar familj; det är de som funnits där för varandra, stöttat varandra, gått igenom konflikter tillsammans, och som delar en historia som kan mätas i månader eller år som räknas och fungerar som bekräftande tecken på släktskap. Det är personer som en kan räkna med finns där, emotionellt och materiellt (där särskilt det senaste ofta skiljer sig från heterovänskap) och som finns där när en är sjuk, eller behöver hjälp med saker (Weston, 1991:113). Inge upprepar igen och igen hur viktigt det är med sociala kontakter och relaterar också detta till att kunna åldras gott. När en biologisk familj inte finns närvarande av olika anledningar så blir andra relationer och nätverk viktiga, inte minst för omsorgsstöd när det behövs.

Det är viktigt att framhålla hur det, bland de jag har intervjuat, framförallt är de personer som identifierar sig som lesbiska eller bögar och som varit organiserade politiskt som har dessa erfarenheter av, och förhållningssätt till, ”valda familjer” och som organiserat sina liv på sätt där detta är möjligt. Irene, Ingrid, och Anita har alla varit engagerade i den lesbiskfeministiska rörelsen tidigare och Inge har också varit mycket

NÄRA RELATIONER

involverad i olika grupper, och andra som har stora sociala nätverk och liknande sätt att prata om familj, såsom Matti, Lars och Harald har också tidigare under många år ingått i kretsar och sammanhang med betoning på community. Samtliga dessa personer, utom Harald, har också kärleksrelationer som de varit i under många år.

Kärleksrelationer

I vissa livsberättelser är det kärleksrelationer genom livet som driver berättelsen framåt, och det är dessa som får dela in livet i olika perioder och utgöra vändpunkter i ens livslinje. Som jag nämnt ingår ofta kärleksrelationer i de valda familjer som är beskrivna ovan, och flera av de informanterna har haft relationer med sina partners i upp till trettio år. Dessa relationer ges stort utrymme såväl som betydelse i livsberättelserna.

När jag frågar Matti och Lars vad det betytt att ha en långvarig relation så säger Matti att han tror att det kan göra det lättare att vara öppen, och Lars håller med. Matti berättar också om när han besökte sina föräldrar i Finland och bestämde sig för att ”inte smygälska inför mina föräldrar”, utan komma ut för dem och berätta att han hade en relation med en man: ”Det gick faktiskt lättare för dem också att acceptera det och förstå att jag hade det inte sämre än alla andra, så att man kan vara likaväl förälskad och ha ett skönt liv, så att på det sättet, än att leva ensam och ha kanske tillfälliga kontakter och sådär, ja, om det ska vara hela livet på det sättet”. Här blir Mattis parrelation som en tröst för föräldrarna, där homosexualitet återigen verkar kopplat till ensamhet och olycka, men där en parrelation ”kompenserar” detta och ger någon slags försäkran mot detta. Men det handlar också om att det på olika sätt är premierat att leva i en tvåsam kärleksrelation, framför att ”leva ensam och kanske ha tillfälliga kontakter och sådär” (jmf Lahad & Hazan, 2014). Det blir tydligt i berättelserna hur dessa typer av relationer ofta utgör en mycket stor del av livet, där det blir någon som en lever livet tillsammans med, delar intimitet och närhet med, men som också ofta utgör stort emotionellt, socialt och materiellt stöd. Utifrån data från Aging and Caring with Pride-studien med 2201 lhb-personer 50 år eller äldre visar Williams och Fredriksen-Goldsen hur de som hade en partner i genomsnitt hade bättre självrapporterad hälsa och färre depressiva symptom jämfört med de som var singlar. Detta gällde även kontrollerat för andra variabler som kön, ålder, utbildning, inkomst och relationens längd (Williams & Fredriksen-Goldsen, 2014). En parrelation verkar också kunna skydda mot ensamhet. Öberg, Andersson och Bildtgårds studie om relationer och ensamhet med 1225 personer i åldrarna 60-90 år visar att personer som har partners mer sällan känner sig ensamma än de som saknar en partner (Öberg, Andersson, & Bildtgård, 2016). Att bo med en partner kan bidra till en känsla av att ha en trygg miljö där en kan finna gemenskap trots den heteronormativa diskriminerande sociala kontext en befinner sig i (Kim & Fredriksen-Goldsen, 2016). Som det förra kapitlet visade kan kärleksrelationer för lhbq-personer också ofta fungera som en vägvisare mot queera stigar, liv och sammanhang.

KAPITEL 10

Det finns också informanter som lever och/eller har levt tillsammans med partners utan att ha den konceptualisering av valda familjer som är beskriven ovan, eller ha det stora nätverk som är inkluderat där. Marianne är en av de lesbiskt identifierade som när jag frågar om hon varit politiskt engagerad säger att hon varit lite feministiskt engagerad och gått på en del demonstrationer, men i övrigt ”inte aktivistiskt, det kan man inte säga”. Hon gick en del på klubbar när hon var i tjugooårsåldern ”och, sen det är klart, så småningom då när man har en fast relation, då blir det mindre, då sitter man ju hemma i soffan”. Marianne förklarar detta dels genom att ”man blir äldre” vilket leder till att man ”umgås mer hemma”. Hon har haft tre längre relationer under livet, och lever nu som särbo med en kvinna som hon haft en relation med sedan nio år tillbaka. Jag frågar hur hennes sociala nätverk ser ut idag, och hon svarar:

Det är väldigt litet. Alltså vi är ett gäng på sex stycken egentligen som hela tiden träffas och mest, mest äter middag hos varandra. Jag brukar ha midsommarafton ute hos mig på landet och då kommer de här. Och sen har jag ett par killar, ett par bögar som bodde här förut men som har flyttat nu, men vi ringer varje lördag efter Melodikrysset. Och ja, sen har jag några, ett par tidigare arbetskamrater som jag håller kontakt med lite grann, och sen nu kan man ju säga att jag har fått, lite, nån sorts lite kontakt med några av mina äldre vänner via Facebook. Men det blir, vi har inte direkt träffats utan, men man håller lite koll på varandra och vad man gör och sådär.

När jag säger att det inte låter som ett så litet nätverk säger Marianne att ”det beror på vem man jämför med” och berättar om en tidigare arbetskamrat som man får ”boka fyra veckor i förväg om man ska träffa henne, för hon har ett sånt enormt socialt liv”. Marianne säger att det inte är något hon längtar efter och att det både beror på att hon inte varit ”flitig nog att underhålla såna vänskaper” men att det också handlar om att ”jag känner att jag inte är så intresserad av ett jättestort umgänge, jag vill ha ett litet men som kan stå nära, det passar mig bättre”.

Olof som under livet rest mycket genom sitt arbete och då bott på olika platser har ofta haft längre kärleksrelationer på dessa platser. Fram till året innan intervjun hade han en tio år lång relation med en man som sedan tog slut. Nu dejtade han en kille som han åkt på semestrar tillsammans med och som han träffar varje helg. Han säger att de trivs bra tillsammans, men att han är osäker på om de har ett förhållande ”Han är, är han min pojkvän, jag vet inte... Det är lite svårt att säga”. Olof umgås med en del andra bögar, där ingen av dem är så ”förtjust i att gå på bögarer” och så ”känner jag naturligtvis också då många som inte är homosexuella”. Som Marianne framhåller han också internet som underlättar att få kontakt med ”goda vänner som inte bor i närheten”. I Marianne och Olofs livberättelser framstår de partners de haft som den primära relationen. De har bägge mindre nätverk med vänner som de umgås med, men dessa utgör inte samma sociala och materiella stöd som i de berättelser som fanns i förra avsnittet. Dessa erfarenheter delas av de transidentifierade personerna och hur de relaterat till kärleksrelationer under livet.

NÄRA RELATIONER

Transpersonernas relationer

För personerna som är transidentifierade ser det delvis annorlunda ut vad gäller erfarenheter av relationer och sociala nätverk jämfört med de andra informanterna. Som jag tidigare nämnt har de alla, utom Sture, utåt levt vad som många gånger har kunnat passera som heteronormativa liv med partners, och fyra av dem har barn. Vid tiden för intervjuerna levde fyra av personerna ensamma och hade inte kärleksrelationer för tillfället. En levde med sin fru och en person var särbo. Tre av dem hade förlorat sina tidigare partners, Lena den man hon på senare år haft en relation med och Bengt och Klas sina dåvarande fruar. Generellt sett har kärleksrelationer en stor del i transpersonernas berättelser, ibland som tidigare kapitel visat i form av nära relationer där något stort, ens könsidentitet, har behövts hållas hemlig, men för andra också som centrala och viktiga relationer där en kunnat vara öppen med sin transidentitet under en tid då en i övrigt behövt dölja den. Kärleksrelationerna kommer ofta upp i intervjuerna i relation till transidentiteten och hur denna mottas.

Lenas första fru, det vill säga inte frun som outade henne, visste att Lena var trans. Lena berättade efter ett tag ”för att även om hon kanske försvinner då så är det ju bättre det än att gå och ljuga. För på något sätt så tycker jag att man har undanhållit, halva mig”. Frun var också den första Lena var öppen inför och hon minns när hon berättade första gången, ”vi låg i sovrummet och jag sade det att, att jag är, jag är trans och jag gillar att gå i damkläder. Jag tycker det är så fint”. Först var frun bara tyst och lyssnade, men sedan sade hon ”Jaha. Ja, men det gör väl inget” och att hon ”ju också gillar tjejer”. Jag frågar Lena hur det kändes efteråt och hon svarar att det var jätteskönt och ”som att lyfta dän ett ton sten från axlarna.” Lena beskriver hur de sedan kunde vara mer öppna med varandra och att det kändes ”jättebra” i den relationen. Frun både avdramatiserar Lenas transidentitet, samt öppnar upp för att Lena ska kunna vara öppen i den relationen vilket jag tolkar som mycket betydelsefullt och lättande för Lena.

Även Bengts första fru, men även kvinnan han senare hade en relation med, ”visste om det” som han säger, innan han började vara öppen inför omvärlden. Han säger att det under vissa perioder varit attraktivt och upphetsande, men att det ”fungerar inte, fungerar aldrig” att under sex vara klädd som han vill ”definitivt inte”. På den tiden kunde Bengt inte klä sig som han önskade utåt utan endast i slutna rum, men inte heller i alla situationer där. Det påminner om Sture som har liknande erfarenheter, inte i en kärleksrelation men med den väninna som innan sin bortgång stod Sture mycket nära. Han säger ”Den där tjejen, hon visste om det. Men hon ville inte se det och, ja då slapp hon se det. Jag åkte aldrig till henne, åkte jag till henne så var det Sture som åkte.” Här blir transidentiteten accepterad, eller kanske snarare godtagen, men samtidigt villkorad. Bengt kan klä sig som kvinna, men inte i sexuella situationer. Sture, som levde mer öppet, fick anpassa sig och klä sig på ett sätt han inte var bekväm med när han åkte till sin nära väninna.

KAPITEL 10

Bengt och Kjell som idag har partners är bäge öppna inför dem. För de som idag inte lever i relationer beskrivs det som inte helt okomplicerat att hantera sin transidentitet i kärleksrelationer. Sture säger att det på sätt och vis varit enklare att bli accepterad som transperson inför ”tjejer”, men bara ”så länge de inte kommer nära”. Hans erfarenhet är att hans kvinnliga partners nästan blivit ”svartsjuka” på sikt. ”I början tycker de det är spännande” säger Sture, de kan gå och shoppa tillsammans, ”men efter ett tag så blir det snudd på att Eva blir någon slags rival”. Detta är något han upplevt i alla relationer han haft vilket han menar är ”jobbigt” och säger att ”det är därför jag är ensam nu”.

Lily har upplevt det som svårt att våga berätta ens i de närmaste relationerna. Hon beskriver hur det varit tidigare under livet:

L: Jag träffade ju också då andra kvinnor under den här tiden, *skratt* så det var en hel del förhållanden, men ingen av de kvinnorna som jag var tillsammans med, de fick, *viskar* jag litade inte på dom. Nej, jag litade inte på dom, därför öppnade jag mig aldrig inför dom.

A: Vad var det du var rädd för?

L: ... för kvinnorna?

A: Ja, eller varför var du rädd för att berätta?

L: Ja, det är en väldigt intressant fråga. Den sitter ju här inne, den sitter här inne och den har jag jobbat och slitit med, hela tiden, varför, vad är det som begränsar mig? Det har jag fortfarande inget svar på. Men hela tiden så bearbetar jag den, jag bearbetar den hela tiden och det går sakta för mig och det har kanske lite betydelse att jag är rätt långt kommen i år, i livet innan jag började på och ta tag i det, men jag har alltid varit lite försiktig av mig. (...)

A: När du sa att du inte vågade berätta för att du inte litade på dom, om det i första hand handlade om att du var rädd för att de skulle liksom ta avstånd från dig eller om du var rädd för att de kanske skulle berätta för andra?

L: Det gör kvinnor naturligt, det behöver man inte vara orolig för, *småskratt* eh, det var väl den första tendensen va, det var nog där det låg, då, bäst att tillägga. (Lily)

En viktig skillnad i relationserfarenheter mellan cispersonerna och transpersonerna i den här studien är just att för cispersonerna som har kärleksrelationer innebär det i någon mening en delad erfarenhet av avvikelser från/brytandet mot heteronormen där en tillsammans kan omförhandla normer, dela erfarenheter, hitta strategier (jmf Bromseth, 2013:62). För de transidentifierade, vars längre kärleksrelationer nästan uteslutande varit med cispersoner så saknas möjligheten att dela erfarenhet av att vara transperson och att bryta mot cisnormer. Det leder också till en större osäkerhet, och som Lily säger upplever hon det svårt att lita på de hon är tillsammans med för att hon är rädd för att de ska ta avstånd från henne. Det kan också handla om att det är svårt att bli sedd som en vill i relationen, något jag kommer tillbaka till senare i kapitlet.

När det gäller nätverk så uppger Lena och Sture att de har små eller inga sociala nätverk medan Kjell, Bengt, Lily och delvis Klas är mycket aktiva i föreningsliv. När jag har ställt frågor som ”Hur ser ditt sociala nätverk ut, vilka relationer är viktiga?” så är det framförallt de olika föreningarna personerna är engagerade i som präglar svaren bland transpersonerna. Kjell och Bengt deltar ibland i transsammanhang, men det är framförallt

NÄRA RELATIONER

andra typer av föreningar de är involverade i, allt från idrottsföreningar till intresse- och samlarföreningar. Kjell säger att föreningslivet bidrar till att hen kan känna att hen har en funktion att fylla i samhället och säger att ”jag tror nog att det också har betytt en hel del faktiskt, genom åren”. Dessa engagemang förstår jag som viktiga och de gör också att dessa personer har stora sociala nätverk, men dessa nätverk skiljer sig från de som är beskrivna i det inledande avsnittet i det här kapitlet. När jag frågar Lily hur hennes sociala nätverk ser ut så svarar hon:

L: Ja, som jag har sagt så är mitt sociala nätverk ganska stort. I och med att jag verkar ju i olika föreningar, både lokalt och regionalt. Och snudd på lite nationellt också, så är ju det en liten brytningsfråga, jag tänker varenda gång jag är på, hur skulle mitt beteende ha varit och andras reaktioner skulle ha varit om jag kommit som Lily. Det finns alltid med mig.

A: Men du har inte gjort det i nån sån förening

L: Nej, jag har inte riktigt känt att, vare sig jag har varit beredd, mogen och ... jag har inte väl riktigt vet hur jag ska tackla det. Jag har inte haft nån agenda, *småskratt* men den finns naturligtvis med mig. Jag har varit på gång flera gånger. Men så att jag har ett, mitt sociala manliga nätverk är, ja det rör väl sig om 100 personer kanske i olika former, olika verksamheter. (...)

A: Av de här relationerna eller som du har, vilka skulle du beskriva som viktigast, eller ja, som de som betyder mest för dig.

L: Ja, alltså i min föreningsverksamhet menar du eller?

A: Ja, nej i stort egentligen, vilka som är

L: Ja, det är väl, ja det är ju de här samtalen och samkvämen jag har haft då när jag har varit mitt rätta jag. De har betytt mest.

Till skillnad från berättelserna om valda familjer, där nätverken och de relationer som en ser som nära och kan vara öppen i flätas samman, skiljer Lily på det som hon ser som sina nätverk, föreningslivet där hon inte är öppen som transperson, och de relationer som betyder mest är de där hon kan vara sitt rätta jag. Det som utgör de sociala nätverken är till och med något som Lily beskriver som en faktor som utgör ett hinder för att leva som hon vill ”jag är ju en ganska officiell person, tidningar, radio och så vidare, föreningsmänniska och hela den här baletten, så jag är ju mer känd som den manliga figuren än som den kvinnliga, och det gör väl att ja det är nånting här som inte släpper mig fri”. Det är, som Erosheva med flera påpekar, viktigt att skilja mellan nätverk som är mer perifera eller av bekantskapstyp och nätverk som är mer personliga och stödjande (Erosheva, Kim, Emler, & Fredriksen-Goldsen, 2016). Som Kim och Fredriksen-Goldsen skriver utifrån sin studie av ensamhet bland äldre lhb-personer, så har det sociala stöd en upplever sig ha större påverkan på hur ensam en upplever sig, än storleken på ens nätverk (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2013; Kim & Fredriksen-Goldsen, 2016). Aging and Caring with Pride-studien visar hur transpersoner ofta har stora nätverk, men samtidigt upplever att de har sämre socialt stöd (Fredriksen-Goldsen et al., 2013). Det är med andra ord flera studier som pekar mot vikten av att se bortom storleken på lhbtq-personers sociala nätverk och att det istället är viktigare att se hur nätverken faktiskt ser ut och fungerar i vardagen. Det manliga nätverk med runt hundra

personer som Lily pratar om är mycket stort, men det är inte där hon hittar de betydelsefulla relationerna där hon kan vara sig själv, och det är inte de relationerna som fyller de viktiga sociala och materiella behov Lily har i vardagen.

Uppväxtfamilj och släktskap

Jag kommer i det här avsnittet att uppehålla mig vid några berättelser om familj och nära relationer som skiljer sig från de vi sett i tidigare i kapitlet. Dessa handlar om personerna som beskriver uppväxtfamilj och släktskap som de viktigaste relationerna. Klas upplevde ett mycket gott stöd från sin biologiska familj när han kom ut som trans i tjugårsåldern och relationerna med dem har hela tiden varit viktiga för Klas. Han har heller inte ingått i något community eller varit med i någon trans- eller lhbtq-grupp. När jag frågar Klas om hur hans sociala nätverk ser ut och vilka relationer som är viktiga svarar han:

Familjen självklart, så är det ju. Även om jag inte har, ja mor och far ju, men nu börjar dom bli gamla så det behovet, det är ju känslomässigt, men jag har ju inte samma behov av dom om jag skulle penetrera isär det, det har man ju inte. Men alltså, de har gjort så mycket för mig så jag ger tillbaka vad jag kan. Mina syskon har jag ju inte det behovet av överhuvudtaget, vi har levt så isär i så många år och umgås inte vardagsmässigt. Och jag har inte byggt vänskapsrelationer med andra människor sedan jag flyttade hit för jag hade mitt äktenskap och hela familjen runt omkring där, vi umgicks lite med några stycken jobbarkompisar till mig och deras respektive och dom är gamla och döda. Sen fick jag en ny familj som heller inte höll, och allt det nätverket är ju borta. Och då är det vänner som man har och det är kvinnor en del av dem, och de har sina liv och då är man femte, glöm det tänker jag. (...) Det är precis som att all energi jag har, även om hon som ger mig healing säger att du har energi som du kan ge åt flera stycken, så känslenergin, den finns 40 mil söderut. Jag är sådan som människa bara, jag ger väldigt mycket av mig själv, jag tar väldigt lite av andra. (...) Plus att jag naturligtvis inte har, jag har inte det kategoriska, hur ska jag förklara det, gänget kvar sen ungdomen. De där vännerna som du kanske haft hela livet. Dels att jag flyttade, men jag har inte haft det med mig automatiskt. (Klas)

För Klas är den biologiska familjen, och framförallt föräldrarna väldigt viktiga. Det handlar bland annat om att ”ge tillbaka” för det han har fått och de relationerna är också något som han ger väldigt mycket energi till, som han beskriver det finns hans energi ”40 mil söderut” hos dem vilket gör att han inte alltid har ork för andra relationer. De vänskapsrelationer som framstod som så centrala för personerna i det tidigare avsnittet har sett ut på ett annat sätt för Klas. Det handlar både om att han i samband med att han kom ut lämnade livet han tidigare haft bakom sig, för att kunna bli någon annan. Banden till familjen behöll han, men ”gänget” sedan ungdomen försvann. Men han refererar också till äktenskap och andra relationer som livet strukturerats kring, där de biologiska släktbanden varit mer centrala i de nätverken vilket också gjort att de försvunnit när relationerna tagit slut. Det är ett mer heteronormativt sätt att strukturera sitt liv på, där det sociala livet byggs upp kring en heterosexuell partner och där blodsband och respektive biologiska familj blir viktiga. Men Klas citat visar också hur det kan vara svårt att skapa vänskapsrelationer i en heteronormativ omgivning, där de vänner han har ”har

NÄRA RELATIONER

sina liv” vilket gör att det är lätt att känna sig som femte hjulet. En tydligare hierarkisering av relationer framträder här, där det sociala livet knyts runt partners, biologisk familj och släktband, och där vänner och vänskap inte ges lika stor betydelse. Det säger något om hur det som finns i ens omgivning också präglar en, och kan jämföras med de vars huvudsakliga nätverk finns i lhbtq-communityt, där det exempelvis är vanligt att ens ex ofta finns kvar som viktiga personer i ens liv och ibland ingår i ens valda familj vilket flera av de lesbiska kvinnor jag intervjuat pratar om. För Klas har både hans före detta partners och deras biologiska familjer försvunnit när relationen tagit slut. Detta blir en speciell erfarenhet för de lhbtq-personer som inte varit en del av ett lhbtq-community på samma sätt som de personerna i förra avsnittet varit, och där livet på många sätt blir mer ensamt. Även Lily refererar till släktbanden när jag frågar vilka hon ser som sin familj:

Ja, det är ju då naturligtvis den familj då som jag är uppväxt i. Min mor, mina syskon. Eh, jag har då mor då, ålderstigen, på väg på sitt nittioandra år, sen har jag då två bröder, som är äldre än mig, och sen har jag en yngre syster. (...) Så det är väl de som jag betraktar som familjen. Men som jag har sagt så är jag mycket då, ja en solitär. (Lily)

Lily beskriver sina relationer med de olika syskonen och hur hon skickat brevet till dem som hon skrev under utredningen, där hon berättar om sin transidentitet och säger att ”de har accepterat mig, som jag är”, men samtidigt säger hon att ”ja, vi pratar inte så mycket om mig som Lily utan vi pratar om andra vardagliga händelser”. Jag förstår detta som att hon blir just ”accepterad”, men kanske inte riktigt helt får plats. I Ambjörnsson och Bromseths studie av lesbiska och queera aktivister i olika åldrar uppgav både de yngre och de äldre personerna att de i umgänget med den biologiska familjen eller andra heterosexuella vänner kunde uppleva att de inte riktigt blev sedda. Medan andra pratar och frågar om varandras liv uppstår det en tystnad kring de queera livet där ingen frågar eller intresserar sig, vilket i sin tur kan leda till att en känner sig osynliggjord (Ambjörnsson & Bromseth, 2010:219). Att uppväxtfamiljen är någorlunda stödjande i relation till transidentiteten eller sexualiteten verkar vara betydelsefullt för att relationerna ska kunna upplevas som nära. Som kapitel 8 visade är det många av informanterna som har erfarenheter av att komma ut där uppväxtfamiljen som följd av detta reagerar negativt och ibland tar avstånd. I vissa av dessa relationer har det blivit bättre på sikt. Som Bromseth skriver utifrån sin studie av äldre lesbiska och bisexuella kvinnor, kan det också vara en strategi om en upplever homonegativism från den nära omgivningen att ha mindre kontakt under en period med dessa personer (Bromseth, 2013:61).

Även om föräldrar och annan släkt figurerar som viktiga relationer i många av informanternas berättelser är det framförallt bland transpersonerna som de så självklart beskrivs som familj. Som jag tidigare varit inne på har relationen till community ofta sett ut på andra sätt för transpersonerna, både för att de ofta har levt i parrelationer under stora delar av livet, där ett par av dem fortfarande gör det och för att de transgrupper som funnits också varit strukturerade på andra sätt där det kanske inte alltid varit lika

centralt att ”vara en stor familj” som i lesbiska och homosammanhang där släktskapmetaforer ofta använts (som systerskap) och där nätverket också ingått i konceptet valda familjer (Weston, 1991). Även om det på vissa sätt är en generalisering, och det är viktigt att komma ihåg att många homoidentifierade personer också tidigare ingått i familjekonstellationer så går det att se hur många av de som är lesbiska eller bögars orienterat sig mot community med hopp om att finna familj, medan många transpersoner redan haft familj när de orienterat sig mot transsammanhang, där kärleksrelationer och ”valda familjer” inte är den främsta drivkraften för att söka sig till sammanhanget.

Ett annat släktskap som ofta inkluderas i det som en ser som familj är de egna barnen för de av de åtta av informanterna som själva är föräldrar vilket delvis diskuterats tidigare i avhandlingen. Ingrid, Irene och Kari har alla nu relationer till sina barn. Inge och Sture har inte någon kontakt med sina barn, medan Bengt, Kjell och Lena har det. Barnen är närvarande i olika utsträckning i informanternas liv, där några har barn som bor långt borta vilket gör att de inte ses så ofta, medan andra träffar barn och barnbarn regelbundet.

Att leva på tvärs med tvåsamhetsnormer

Att leva på andra sätt än i tvåsamma kärleksrelationer kan handla om att leva ensam (vilket fjorton av personerna gör, där fyra av dessa har partners som de inte bor tillsammans med) eller att ha icke-monogama relationer vilket några pratar om att de har haft tidigare i livet, men det kan också handla om att bygga nära relationer och gemenskaper med fler personer än en.

Saga som tidigare bott kollektivt och nu bor ensam säger att hon ”trivs allra bäst när jag bor med flera tillsammans”. Om man bara är två så kan man ”slita väldigt lätt på varandra”. När jag säger att det verkar som att hon har ett väldigt stort socialt nätverk beskriver hon det som delvis en konsekvens av att ha levt ensam så länge ”jag har ju inte den här familjen och då betyder det på något sätt att jag vill gärna ha människor omkring mig och då får man ju arbeta på det istället”. Jag frågar om de relationerna kommer att fortsätta vara viktiga i framtiden:

Nätverket, ja det tror jag faktiskt, för jag har bott ensam länge nu och jag märker att det är den relationsformen som kanske passar mig bäst. Eller, att det passar mig väldigt bra att ha många kontakter och träffas. Även om jag som sagt gärna skulle vilja ha den här djupare kontakten, det går inte att ersätta, men det ger mig ändå liksom många intressanta inblickar och trevliga erfarenheter och jag kommer nog att. Men som sagt det blir ju inte nära alla gånger utan det blir en viss typ av intressegemenskap eller någonting sådant som är basen. (Saga)

Att leva ensam kräver ett större ”arbete” för att upprätthålla nära relationer runtomkring. Saga beskriver hur dessa ger intressanta inblickar och delade erfarenheter, men samtidigt inte ger ”den här djupare kontakten”. Heaphys studie av äldre lesbiska och bögars

NÄRA RELATIONER

förhållningssätt till relationer visar hur vissa informanter är kritiska mot parorienterade ideal, men hur majoriteten av alla informanter trots allt värderar parrelationer högt (Heaphy, 2009). Även om de inte utgjorde en majoritet var det också personer i Westons studie som menar att en partner är central för att forma en homofamilj (1991:111). Sagas berättelse är också viktig, för att den handlar om en erfarenhet av ”valda familjer” där en parrelation inte ingår i denna, och visar hur det kan vara en annan erfarenhet där en känner en saknad efter en djupare kontakt. Det berättar också något om hur komplext och ambivalent det kan vara att försöka stukturera sitt liv, där en å ena sidan trivs bra med att bo ensam, men samtidigt kan längta efter något annat. Heteronormativiteten handlar inte bara om att leva upp till cis- och heteronormer utan också om förväntningar på tvåsamhet vilka finns även i lhbtq-sammanhang. Lite senare i intervjun med Saga så berättar hon hur hon precis läst Simone de Beauvoirs memoarer:

Där var det ju en helt annan syn på hur man kunde bygga upp en samvaro och jag kände att jag andades morgonluft även där, för där var det liksom, man behövde inte, man behövde inte vara en persons partner hela livet. Även om det ger en viss trygghet och jag tror att det är ganska nyttigt för känslolivet också att känna det här att man kan dela, dela sorg och glädje med någon, men det kändes väldigt skönt att känna att jag inte behöver se mig som misslyckad hundra procentigt för att jag inte lyckats med det för det tror jag är viktigt att om man inte riktigt har haft den förmågan att bygga upp, så då är det ju bra att kunna känna sig okej alla fall. (Saga)

I det här citatet blir det tydligt hur en som en person som lever ensam och inte ingår i en tvåsam parrelation måste förhålla sig till tvåsamhetsnormer där att inte ha eller vara en partner är kopplat till misslyckande. I Ambjörnsson och Bromseths studie upplevde en av de äldre informanterna att det var svårt att vara singel i lesbiska kretsar där hon upplever att alla rör sig parvis och om en faller utanför detta framstår en som lite misslyckad (Ambjörnsson & Bromseth, 2010:216). Samtidigt visar Sagas citat hur andra perspektiv kan bidra till att en kan förhålla sig till det på andra, mer kritiska sätt, vilket också möjliggör en annan blick på sig själv och sin situation.

Flera av personerna pratar om hur de nu uppskattar att bo ensamma, både bland de som har särbos och de som inte har det. Marianne, vars fru har en diagnos ”som inte är så väldigt lättvindig om man säger så, och hon behöver mycket stöd och sådär” säger att det ”är både bra och dåligt” att vara särbo, men att hon har ”ett visst behov av att vara ifred”. Hon säger att det ibland kan bli opraktiskt för att det blir mycket att ”hämta och lämna” när de ska träffas, men att det samtidigt är bra för att ”leva med en sjuk människa är ganska jobbigt på många sätt” och att hon tycker att det ”funkar bra” som det är nu. Kanske måste de flytta ihop i framtiden av ekonomiska skäl eftersom det är ”mycket billigare”, men just nu fungerar det bra som särbo. Saga pratar också om hur hon lever ensam och är ”osäker på om jag skulle klara av ett samboförhållande, tror jag inte”. Däremot säger hon att ett särboförhållande ”det skulle vara trevligt”. Lena säger såhär, apropå att drömma om att träffa någon:

KAPITEL 10

Det är klart det skulle va roligt att träffa en man, visst skulle det va det, men inte att flytta ihop med, det skulle jag inte stå ut med vet du. Man har bott ensam för länge och ha nån som tassar omkring här, man skulle bara bli nervös. Nej, men särbo! (Lena)

Jag har tidigare diskuterat hur heteronormativa förväntningar upplevts starkare i vissa åldrar, där exempelvis ett tryck på att träffa en heterosexuell partner samt skaffa barn kunde upplevas starkare i trettiårsåldern, där det är kritiskt att komma i fas. Flera kapitel har pekat mot hur tvåsamhetsnormer är något informanterna förhållit sig till genom livet. Jag tycker att Marianne, Sagas och Lenas erfarenheter, tillsammans med liknande sådana i materialet, är intressanta för att de pekar mot att det kanske finns möjligheter att få ha relationer på andra sätt på äldre dar. Med detta menar jag inte att pensionärlivet innebär en friställning från heteronormativitet, både detta och nästkommande kapitel illustrerar hur hetero- och cisnormer präglar även den senare delen av livet, men på vissa sätt kan livet bortom arbetsrutiner för vissa innebära större möjligheter att välja i vilka rum en vill röra sig, vilka personer en har omkring sig och vad en vill göra med sin tid. Återigen vill jag poängtera hur detta är tätt sammankopplat med de förutsättningar en har. Det kan också spela in att normer för hur relationer kan och bör se ut har luckrats upp under informanternas livstid (jmf Roseneil, 2000; Roseneil & Budgeon, 2004). Även i andra kvalitativa studier finns denna typ av erfarenheter representerade. I Lindholms studie av åldrande och lesbiskhet säger den äldre lesbiska kvinna hon intervjuat att även om hon skulle bli förälskad är det otänkbart att flytta ihop med någon, eftersom hon menar att en vid hennes ålder har vardagsrutiner som blir svåra att jämka ihop med någon annan (Lindholm, 2013).

När nätverken är små, eller saknas

Maj lever idag ensam. När jag frågar vilka hon skulle beskriva som sin familj nu så svarar hon:

M: Idag? Det har jag inte tänkt på faktiskt. Jag. Jag, är min familj.

A: Mm. Vilka relationer är viktiga?

A: Oh, herregud. Det var en svår fråga, jag har, den har jag aldrig tänkt på. Jag är ju en väldigt självständig människa, och jag avskyr att klistra mig på folk och att hänga mig på andra människor. Alltså det skulle döda mig, om jag upplevde att någon kände sig kvävd av mig. Men det tror jag inte någon behöver riskera faktiskt. *skratt* Jag... ja, vem är min familj, nej, det är jag.

A: Mm ... Vilka, ja men hur ser, vilka har du viktiga relationer till? Det behöver ju inte vara familj eller nån man upplever som familj...

M: Nej, jag har ju vänner som står mig nära och som, men egentligen så litar jag inte på, det låter som jag vore paranoid men det är jag inte... Det är så lätt att säga, men det fixar vi och säg bara till och men när man väl kanske gör det, då passar det aldrig så. Och det är inte det här att jag sitter och *suckar* tycker synd om mig, för det är bara konstatera, så är verkligheten. Det är inte mer med det. Men jag menar, jag har ju många kompisar. Jag känner ju mycket folk och många bekanta och, jag har ett par grannar här som jag, jag passar grannens två katter, långhårskatter, när hon reser till Thailand. (Maj)

NÄRA RELATIONER

För Maj så är det som hon ser som sin familj hon själv och självständigheten är något som är viktigt för henne. Det sociala nätverk och de nära vänner som finns runtomkring ingår inte i hennes familjekoncept. Dels beskriver hon hur hon är rädd att hon ska uppleva att andra ska känna sig kvävda av henne, men det handlar också om att inte riktigt känna att en kan lita på vänner som står en nära. Hon vågar inte lita på att de verkligen finns där när hon behöver dem, och citatet antyder att det har hänt tidigare att vänner har erbjudit hjälp och stöd men att när det behövs så ”passar det aldrig”. Återigen blir detta en påminnelse om att det är mer relevant att se till hur nätverken fungerar i praktiken snarare än att se till dess storlek (Erosheva m.fl., 2016). Maj beskriver sig som ”lite av en ensamvarg, men jag känner mig inte ensam”. Hon säger att hon trivs ”ganska bra med ensamheten, risken är ju att man blir väldigt egoistisk, men jag bjuder på det. Jag tycker jag har ställt upp för folk i hela mitt liv så, min tid är nu.” Att vara ensam innebär att inte förlita sig på andra, men det blir också att få sätta sig själv i fokus.

När jag och Sture pratar om relationer så säger han såhär:

A: Vilka är dina viktigaste relationer, nu idag?

S: Inga.

A: Grannarna då?

S: Ja, grannarna. Det skulle vara det... det ska vara det.

A: Och så hade du lite vänner?

S: Ja, jag har en del vänner runt om. Men inga, sådär, ingenting sånt där som.. Ja, jag ska försöka hinna med, om jag orkar och kan, att åka upp till min kompis (...)

A: Hur ser det annars ut med liksom ditt sociala nätverk ... Du sa också att ibland kommer det några vänner som, och att ni klär om här tillsammans och så?

S: Ja, ja jo, alltså, jag kallar dem för kompisar. Kompisar, det, det är alltså en vänskaplig relation, men det är inte det där vänner, som jag hade med henne till exempel. (...) Vänskap alltså, det kan man ha med två, högst tre personer, tror jag. Sen är det kompisar man har. Som man egentligen kan, ja man saknar dem, det är klart, men inte så man ... inte så man går upp i limningen. *småskratt*

A: Nej. Saknar du sådana vänrelationer?

S: Ja, det gör jag. Jag ska vara ärlig och säga att jag saknar nån som ligger i sängen bredvid mig på kvällen. *småskratt* Bara ligger bredvid. Nån att prata med. (Sture)

Först säger Sture att han inte har några viktiga relationer. Eftersom han tidigare under vårt möte har pratat om sina grannar frågar jag om dem, samt om några andra han nämnt, men det är ingen han ser som en riktig vän såsom den vän han tidigare förlorat i cancer. Han berättar om hur han ”alltid var beredd att åka över till henne”, vilket visar hur hon var någon som var viktig (vilket han också pratar mycket om i intervjun), och som någon han alltid visste hur det var med och vad hon gjorde. Sture gör en distinktion mellan kompisar och vänner, där vänskapsrelationer är något som Sture menar en bara kan ha med mycket få personer, de en kommer väldigt nära. Några sådana upplever sig Sture inte ha. Jag kommer att komma tillbaka till ensamhet i relation till åldrande, men det kan vara svårt på äldre dar att skapa sådana nära relationer. Sture bor i ett litet

KAPITEL 10

samhälle på landsbygden och hans hälsa är kraftigt nedsatt vilket gör att han är osäker på om han orkar hälsa på den kompis han har som bor norrut.

En annan person som inte lever i någon relation eller har något större nätverk är Erland. När jag frågar hur hans sociala nätverk ser ut svarar han: ”Ja, det är inte mycket du, det är katten”. Han nämner en ”granntjej här som är jättefin” och en väninna som han kände under skoltiden och nu fått kontakt med på senare dar igen som han ibland åker och träffar. Men vardagen beskrivs ändå som mestadels lugn:

Lugnt, springer ofta på AA-möten. Lite ensamt, ja. Vilket som jag sade kan vara skönt, men det är inte så utvecklande att leva i sin egen tankevärld hela tiden. Och tankarna och minnena och nattliga drömmarna, då lever man i forntiden, det är ett jäkla bland om bland där. (Erland)

Att vara mycket ensam gör att ingen bryter in i ens tankar. Det blir också en annan relation till tid, kanske både för att vardagen är mindre upphängd på tider och rutiner, men också för att tankar, minnen och drömmar får leva sitt eget liv utan in- eller avbrott. Erland nämner katten först, som den viktigaste relationen han har. Detsamma säger Lena när hon pratar om hur hon tappat intresset för att dejta efter att hennes senaste partner gått bort ”Nej det är inte mycket att slå efter. Utan det är Pelle och jag då, vi går och lägger oss, vid niotiden på kvällen, då vill han gå och lägga sig och då går jag och lägger mig också”. Pelle är katten som Lena bor tillsammans med och som också nämns i samband med att Lena pratar om hur det ser ut till vardags med de relationer som är viktiga. Det pekar mot hur relationer med icke-mänskliga varelser också ges betydelse och kan räknas som nära och betydelsefulla relationer (jmf Haraway, 2003). I Fredriksen-Goldsens m.fl. studie hade 44 procent av respondenterna ett eller flera husdjur (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2011). Lena fortsätter och säger att det är ”lugnt och stillsamt”, kanske att hon ”köper en flaska vin nån gång ibland”. Hon har en kompis som bor i en stad inte så långt bort från där hon bor, som har vissa transerfarenheter, och de brukar ibland laga mat tillsammans. Lena säger att ”Nej, men det är väl det umgänget man har, för att, det blir rätt ensamt för att vanliga människor, inom parentes, de vill inte bjuda hem Lena”. Klas säger så här i relation till ensamhet:

Men egentligen har jag ju ett ganska bra liv. Även om det kan vara lite tomt och ensamt ibland. Många människor klagat på att de är ensamma, de kan vara ensamma i tvåsamhet och allt möjligt. Ja säger jag, det vet jag, men när jag kommer hem på fredag eftermiddag då är det tomt tills måndag morgon, om jag inte tar mig ut själv. Alltså jag är ju ingen, jag tycker inte om sådant där, men just det där att åka på en loppis, gå på en teater, ja du vet, you name it, vad kul det är om man är två. En kompis bara. Det kan jag sakna. Så är det väl. Men man kan inte leva i jobbet, så går det ju inte. Jobb är för att få inkomst. (Klas)

Avsaknad av partner, eller en kompis att göra saker tillsammans med skapar känslor av tomhet och ensamhet. Det visar också hur aktiviteter kan få en annan betydelse om de delas med någon.

Saga, Maj, Sture, Erland, Lena och Klas berättelser är inte de enda bland mina informanter där personer i olika utsträckning upplever att de ibland eller alltid är

NÄRA RELATIONER

ensamma och saknar sociala nätverk. Dessa berättelser visar också hur långt ifrån alla lhbtq-personer har ”valda familjer” med stora nätverk. I relation till detta blir också den kritik Heaphy kommit med mot tidigare förståelser och teoretisering av ”valda familjer” viktig. Han menar att när bögar och lesbiskas erfarenheter och relationer tolkas inom forskningen ses ofta personerna som att de uppfinner sig själva, väljer relationer på ett kreativt sätt och att agens är centralt i detta. Analysen grundas på antaganden om att personer själva formar sina livslopp, och har möjligheter att fritt göra val osv. Heaphy pekar på hur detta osynliggör variationer av erfarenheter bland bögar och lesbiska samt osynliggör de som inte har så mycket makt och agens. Han menar att det är mer komplext än att det handlar om hur en väljer och att en också måste se till vilka begränsningar personer måste förhålla sig till. Heaphy föreslår en mer situerad analys som ser till ekonomiska, sociala och kulturella resurser och hur de påverkar ens möjligheter att välja och vilka relationer en kan ha. Det handlar exempelvis om att se vilka rum, platser och sammanhang en har tillgång till, vilka sociala resurser som finns runtomkring, mobilitet osv (Heaphy, 2009). Medan vissa av personerna jag har intervjuat har partners, stora nätverk av vänner som de haft relationer med under årtioenden, bor i städer där det finns mötesplatser där de kan träffas, och där medelklassbakgrunder och kulturellt kapital spelar in, så lever andra personer ensamma på landsbygden långt borta från mötesplatser och communities och har inte självklara nätverk runtomkring sig. Det handlar inte heller bara om stad och landsbygd, Maj och Erland bor i städer men det är ändå inte någon garanti för att ha ett nätverk eller vänner runtomkring som en verkligen kan lita på ska finnas där när det gäller. Hälsa, ork, ekonomi och rörlighet kan också spela in för hur en kan upprätthålla relationer, eller försöka skapa nya sådana. Också Weston påpekar hur ”valda” familjer betonar individualitet och en idé om att kunna välja men att detta sker med olika förutsättningar, där personer har olika möjligheter att välja (1991:110).

I Aging and Caring with Pride-projektet undersöktes sociala nätverk, relationer och ensamhet. 56 procent av respondenterna levde ensamma. Studierna visar hur boendeform spelar en signifikant roll för nivåer av ensamhet, även kontrollerat mot ålder, sexualitet, inkomst, utbildning, ras. Ju äldre personerna var, desto mer troligt var det dock att de upplevde sig ensamma. Bland de som levde ensamma, eller med andra som inte var en partner, var det mer vanligt att känna sig ensam, dölja sin sexualitet och i större utsträckning uppges att de hade internaliserade stigmat. Som jag tidigare nämnt är det framförallt om en upplever sig ha socialt stöd som påverkar hur ensam en känner sig, snarare än storleken på ens sociala nätverk (Kim & Fredriksen-Goldsen, 2016). Liknande mönster identifieras som jag tidigare nämnt i Öberg, Andersson och Bildtgårds studie. De påpekar också vikten av att inkludera det så kallade diskrepansperspektivet, där hänsyn tas till skillnaden mellan hur en önskar att ens relationer skulle se ut och hur de faktiskt ser ut. Författarna understryker också vikten av att utgå från ett brett spektrum av samlevnadsformer istället för att som i en stor del av den existerande forskningen bara se till civilstånd, något som jag med grund i min empiri instämmer i (Öberg m.fl., 2016).

När det gäller betydelsen av att se till hur nätverken ser ut och inte bara till storleken så är det är inte bara bland transpersonerna detta är aktuellt. Ivar har exempelvis varit politiskt och fackligt engagerad i många år och har stora nätverk därifrån. Samtidigt fungerar inte dessa som vardagliga stödjande relationer. Han är inte heller öppen med sin sexualitet och har inte haft några kärleksrelationer, eller nära vänskapsrelationer. Hur ens relationer ser ut är mer betydande än hur många de är. Att leva ensam kan naturligtvis vara något som informanterna önskar, men samtidigt pekar forskningen mot hur det att känna sig ensam är en viktig faktor som påverkar äldre personers hälsa och välmående.

Ragga på äldre dar: att vara äldre i lhbtq-sammanhang

Inom de diskurser som tidigare diskuterats kring att åldras gott och ta ansvar för sitt åldrande är också en fortsatt aktiv sexualitet central. Katz och Marshall skriver om hur det tidigare fanns föreställningar om naturligt avtagande sexualitet i och med åldrande, men hur både gerontologer och sexologer sedan började konstruera sexuell aktivitet, och i synnerhet heterosexuellt penetrationsamalg, som en hälsosam och nödvändig del i framgångsrikt åldrande. Förväntningarna på fortsatt sexuell aktivitet är inte minst kopplade till kapitalistiska intressen och nya marknader som vuxit fram med läkemedel som ska möjliggöra ett längre sexliv. Äldre personer blev en viktig marknads- och konsumtionskategori och livslångt sex blev en handelsvara (Katz & Marshall, 2003, 2004).

Toni Calasanti (2007) har undersökt hur genus- och åldersrelationer samverkar i internetannonser från anti-åldrandeindustrin där bland annat hormoner, kosttillskott och kirurgi marknadsförs för att förhindra åldrande. Hon visar hur äldre personer i dessa annonser räknas endast om de ser ut, eller beter sig, som om de vore medelålders eller yngre. Kvinnlighet och manlighet konstrueras som varandras motsatser och hög ålder som något som präglas av en ohälsosam förlust av könsidentitet. Annonserna förespråkar en återgång till medelåldern och vita, heterosexuella medelklassnormer om manlig prestation och kvinnlig skönhet. De vars kroppar inte lever upp till dessa normer blir beskyllda och hålls ansvariga för att inte ha anpassat sina livsstilar på ett sätt som upprätthåller god hälsa. Calasanti framhåller också att resultatet av att ställa hög ålder mot hälsa blir att de som visar tecken på åldrande stigmatiseras och exkluderas. Också sex ställs mot hög ålder, där åldrande för män innebär sjunkande testosteronnivåer och för kvinnor ett allt mer osexigt och oattraktivt utseende. Att bibehålla ett aktivt sexliv blir ett sätt att undvika att åldras, och det handlar för män om att (åter)ta en bestämd sexuell prestationsinriktad roll, medan kvinnor framförallt måste kunna presentera en attraktiv och sexuell redo kropp (Calasanti, 2007). Utöver de heterosexuella normer Calasanti pekar på vill jag tillägga den cisnormativitet som är mycket central här och som förutsätter linjära kroppar.

NÄRA RELATIONER

I populärkulturen är äldres sexualitet sällan skildrad överhuvudtaget. Tiina Vares menar att fram till 90-talet sågs sex(ualitet) och hög ålder som helt inkompatibla och som motsägelsefulla. Äldres sexualitet var möjligtvis något en kunde skämta om, och använda för roliga vykort, men i övrigt var den osynliggjord. Men efter 90-talet menar Vares att det dock skett en vändning där den ”sexiga gamlingen” har förekommit inom reklam, tv och film – vilket hänger ihop med ett förändrat sätt att se på sexualitet (Vares, 2009). Bildtgård som undersökt just skildringar av äldres sexualitet inom film menar att äldre karaktärer måste uppfylla vissa krav. Exempelvis menar han att sexuella relationer mellan äldre måste präglas av tillgivenhet, de äldre karaktärerna måste ha välbevarade kroppar, anpassa sig till könade förväntningar samt vara singlar, och att sexuellt aktiva kvinnor präglas särskilt sällan (Bildtgård, 2000). Efter att Bildgårds artikel skrevs har det också kommit filmer som delvis bryter mot dessa krav. Den tyska filmen *Den sjunde himlen* som är ett triangeldrama med explicita sexscener mellan äldre personer. Här visas den äldre osläta kroppen upp istället för att gömmas undan (Dresen, 2009). Det finns även skildringar av äldres sexualitet som går bortom normer för kön och sexualitet. Två exempel på dessa är dokumentären *Ceremonin* som skildrar den 84-åriga franska dominan Catherine Robbet-Grillet och de undergivna kvinnor och män hon lever med (Mannheimer, 2015), samt TV-serien *Transparent* som innehåller sexuella scener med huvudkaraktären, den pensionerade transidentifierade Maura (Soloway, 2014).

Detta visar hur äldre personer måste förhålla sig till motsägelsefulla diskurser kring sexualitet, där äldre å ena sidan ses som asexuella, men samtidigt har förväntningar på sig att fortsätta ha ett aktivt sexliv. Det avspeglas också i materialet där det, som det här avsnittet kommer att visa, både finns berättelser om att lusten ”avtar med åldern” – vilket relateras till bristande ork på äldre dar, men samtidigt också berättelser om att lusten eller begären inte påverkas av åldrande. Detta avsnitt kommer att handla om kroppslighet och åldrande i relation till att ragga, träffa partners och älskare.

Åldersnormer inom bögsammanhang

Bland bögar, i synnerhet de som inte är i relationer, förhåller sig i princip alla aktivt till att ragga och träffa partners eller tillfälliga kontakter för sex. När jag frågar Ivar om han har haft någon relation med en man eller om det varit mest tillfälliga kontakter svarar han:

Ja, det har ju blivit mest tillfälliga, det kan ju hända att de återkommer och så, men det är inget långvarigt eller sådär utan hela branschen är väl sån. Så att det är väl bara att konstatera och sedan ju äldre man blir, ju mer får man ju räkna med att under fyrtio det går inte, det kommer ingen. Utan genom internetsiten där så lovar de att komma, ”javisst” och de ska svara och då brukar jag säga att då får du ringa upp mig så, nej, då var det inget kul längre. Därför att de vill driva med en, för jag skriver ju 67, en del skriver ju ingen ålder alls och det står ju 1942 och sådär ”Är du SÅ gammal?”, ja vad tror du, det står ju där, så jag är ju en sådan där person som säger som det är. Så att, det gör ju att det blir ju ingen rusning till gubben inte. (Ivar)

KAPITEL 10

Ivars erfarenheter tyder på att hög ålder inte är en tillgång utan snarare något som gör att färre hör av sig. Många av de homosexuella männen träffar precis som Ivar partners på internet. När Ivar säger att han ”ju är en sådan person som säger som det är” framhåller han sig själv som rättfram och ärlig vilket inte är irrelevant i en dejtingkontext där ärlighet ofta värderas högt. Den köttsliga kroppen måste omvandlas till text och bilder i en dejtingkontext på internet, men måste samtidigt presenteras på ett sätt som gör det möjligt för potentiella framtida möten att ske utan alltför stora överraskningar ((Jönson & Siverskog, 2012). Äldre personer måste förhålla sig till att det att vara, bete sig som, och se äldre ut i ett ålderistiskt samhälle också betyder att bli mindre säljbar och attraktiv (Coupland, 2000). Ivar berättar om erfarenheter där han upplever att personer på internetforumet driver med honom. Sture har liknande erfarenheter när det gäller kontakter på internet, han berättar att han inte träffat någon där även om några hör av sig ibland; ”men det blir färre och färre. I och med att siffrorna ändras i åldern så. (...) Det är väl bara att konstatera, så är det ju.” Materiella omständigheter kan också påverka ens möjligheter till sex, som exempelvis var en bor, ens funktionsförmåga, ork, ekonomi etc. Ivar nämner att hans internetdejting begränsas av att han ”har ju ingen bil och då är det ju inte så lätt att kasta sig iväg, så att man är lite begränsad”.

I Ivars citat ovan nämner han att han får räkna med att ”under fyrtio, det går inte, det kommer ingen”. Jag frågar lite senare i intervjun hur han ser på ålder när han söker en partner, och om det spelar någon roll:

I: Ja, jag vill väl att de ska vara någorlunda mogna och då är det nog trettio, det är ingen mening och ge sig på yngre för de är inte mogna.

A: Nej, jag tänker med övre åldersgräns?

I: Ja, jag vill inte gärna ha äldre gubbar än mig själv, så kan vi väl säga. Det är väl bara att konstatera. (...) Jag är inte nåt dragen till barn alls, jag tycker dom ska vara, ja, kring arton sådär. Men jag får aldrig tag i någon artonåring, de tycker väl att ”den där jävla feta gubben”, det kan man ju förstå, att varje ålder har sitt behag.

A: Tycker du att det är svårare att hitta, ja, sexuella partners ju äldre du blir eller?

I: Jaa, det kan man nog säga, det, man blir ju äldre själv och man tänker att ”67 år”, jag skriver ju min ålder och det gör ju att många svarar ju inte. (Ivar)

I intervjun med Ivar är svaren svävande, vid ett tillfälle säger han att han vill träffa ”någorlunda mogna” killar och att de är över trettio, och att den övre åldersgränsen dras vid hans egen ålder. Men senare i intervjun säger han att han vill att killarna åtminstone ska vara över arton, men att dem får han ”aldrig tag på” eftersom han själv är så mycket äldre. Han är också noga med att påpeka att det inte handlar om pedofili, killarna måste vara myndiga. Också Erland kopplar att vara gammal till avtagande attraktivitet, när han säger ”Man har ju blivit gammal, man är inte så attraktiv längre. Och så är det det där vanliga människor tittar på, unga flickor va, jag tittar på unga pojkar, men de är jobbiga. Dom är jobbiga”. Ivar har som jag tidigare nämnt också erfarenheter av att bli driven med. Att inte lita på yngre killar kommer igen i Heaphy och Yips studie av lesbiska,

NÄRA RELATIONER

homo- och bisexuella män över 50. Där pratar männen om att de gärna träffar yngre män, men att de inte litar på dessa män som beskrivs som ”tveksamma” och oseriösa, och att de vill ha ett lätt liv snarare än ett delat liv. Som Heaphy och Yip påpekar är det berättelser som står i stark kontrast till andra berättelser om att ha ett community. (Heaphy m.fl., 2004). I Hans Wiggo Kristiansens studie av äldre homosexuella män i Norge fann han två diskurser kring sexuell praktik. Å enda sidan pratade några av männen om att sexualitet var något som de lagt bakom sig och gjort avkall på, men å andra sidan fanns det andra män som (med stolthet) framhöll att de var sexuellt aktiva, och ofta med män som var yngre än de själva. I hans fältarbete på en bar var yngre män ofta i fokus för samtalen bland de äldre männen, och i detta ingick att göra riskbedömningar av dem. I stora drag placerades tillgängliga yngre män i en av fyra kategorier: ”yngre män som tycker om äldre män”, ”snyltare”, ”killar som prostituerar sig” och ”bedragare” En stor utmaning för de äldre männen som ville träffa yngre män var att skilja mellan bedragarna och de som tyckte om äldre män. Som Kristiansen konstaterar bygger detta på ålderistiska föreställningar där äldre män inte anses ha något annat att erbjuda än ekonomiskt bistånd och andra materiella fördelar (Kristiansen, 2013:175).

I intervjun med Harald säger han att det vore väldigt smickrande om en 40-åring föll för honom och då frågar jag vad det är som gör att det känns mer smickrande än att en 60-åring skulle göra det:

En stilig 63-åring. Ja, säg det. *skratt* Fåfånga, antagligen, eller vad det nu är. För att nu går jag som sagt på Friskis och Svetts, idag var det Seniorgympa samtidigt som jag var och tränade och vi råkade bli klara samtidigt så plötsligt så välldes det in massa gubbar i duschen då. Och det är ju spännande med kroppar, och de flesta var väl äldre än vad jag var också men där finns ju också, män i min ålder eller äldre som är smärta och förvånansvärt stilig. Väl bibehållna kroppar, om det nu är så att det är kroppen, som är det viktiga. Som vi vet, vi som är så kloka och inte utseende, är det utseendet man faller för eller är det själen och sådant där. Det finns ju många fallor i det här också och en av fällorna som ju finns och som väl kanske förklarar att många inte hittar någon partner, att kanske inte jag har hittat nån partner, det är att man har föreställningar i huvudet om hur han eller hon ska se ut. Och så sorterar man bort en massa som inte riktigt ser ut så och som kanske är lite överviktig, jag är liksom inte så attraherad av överviktiga personer. Vilket kanske är underbart trevlig och spännande och intressant och som skulle kunna berika varandras liv hur mycket som helst när man väl har kommit dit så är den där lilla extra magen helt ointressant. Men det är inte så lätt att komma runt det här ju. (Harald)

Det handlar både om att vara ”väl bibehållen” vilket är bekant från de diskurser som präglar antiåldrandeindustrin; att bibehålla en ung kropp, men den kroppen är också smärt och smal. Bibehållen, ung, smärt och stilig kopplas samman. Om vi går tillbaka till Ivars citat tidigare om hur han blir avfärdad av yngre killar så konstruerar han sig själv som ”den där jävla feta gubben” – hög ålder kopplas till övervikt och förlust av kontroll över kroppens former. Här flätas ålders- och kroppsnormer samman med klassnormer, där fetma blir ett tecken på social orörlighet, förlust av kontroll och disciplin och att ha gett upp hoppet om ”förbättring” om att bli en medelklasskropp (Skeggs, 2000). Harald

KAPITEL 10

uttrycker hur han är väl medveten om att detta är utseendenormer som inte berättar så mycket om hur en person faktiskt är, men att det är något som är svårt att ”komma runt”.

I berättelserna om bögarnas ragningsmarknad blir det tydligt att en själv med åldern sjunker i status och hierarkier, men samtidigt åtrår det som fortfarande befinner sig längst upp; smala, smärta, unga kroppar som kopplas till det som ses som det sexiga och åtråvärda. Jones och Pugh menar att nycklarna till gaykodade rum är och har alltid varit konsumtion och sex, där pengar, tid och attraktivitet har stor betydelse och där den unga och smärta kroppen ses som den vackra kroppen. Som en konsekvens av detta kan de homosexuella män som inte lever upp till detta känna sig ovälkomna i olika bögsammanhang (Jones & Pugh, 2005). I Heapy, Yip och Thompsons studie där de använt sig av enkäter och intervjuer med äldre homosexuella män och lesbiska fann de att äldre homosexuella män ofta kände sig ovälkomna på gaklubbar och barer och att anledningen till detta framförallt var deras åldrande kroppar (Heaphy, 2003; Heaphy et al., 2004). I Slevin och Linnemans studie där de intervjuat äldre homosexuella män om maskulinitet, åldrande och kroppslighet såg de hur det fanns en internaliserad ålderism, som jag menar också går att se i de intervjuer jag har gjort, där de äldre männen är medvetna om att deras kronologiska ålder inte är en tillgång på dejtingmarknaden. De framhåller också hur ekonomisk trygghet och vithetsprivilegier kan göra det enklare att passera undan ålderism men som också kan göra att en blir mer positivt inställd till att åldras. De menar att det finns en utpräglad ålderism inom bögvärlden, som till stor del är kopplad till kroppen. En av deras informanter pratar om hög ålder som ”smittsamt” och han undviker därför att umgås med andra äldre män (Slevin, Linneman, 2010). I relation till detta vill jag också ställa frågor om begäret efter de yngre manliga kropparna delvis fungerar på samma sätt; å ena sidan skapas det begäret genom porr, reklam, populärkultur och inom olika bögkontexter där den yngre kroppen konstrueras som det åtråvärda, men fungerar å andra sidan också jakten efter de unga killarna som en förhoppning om att det yngre, sexiga, begärliga också ska smitta över till ens egen kropp? Att det att bli begärd av någon yngre också ska skapa en själv som åtråvärt subjekt? (Även om den diskursen såklart blir ålderistisk och återskapar hierarkier där ungdomlighet värderas högst etc).

Slevin och Linneman lyfter också hur äldre homosexuella män blir mer inkluderade i vissa delar av gaycommunityt; inom björncommunityt och i BDSM-communityt. Bland björnidentifierade bögar, där just större och håriga kroppar är det som utgör communityt finns det ett motstånd mot de strikta kroppsnormer, som tvättbrädemagar och hårlösa bröst, vilka florerar i resten av gayvärlden. Inom BDSM communities kan äldre män få vara ”daddy” till undergivna, ibland yngre, män (Slevin, Linneman, 2010). Ingen av de jag intervjuat pratar om att de är aktiva inom björn- eller bdsm-communities, men Olof beskriver hur han ofta blir kontaktad av yngre killar som vill ha en ”daddy”:

NÄRA RELATIONER

Som jag då, över 60, att det som jag blir lite trött på, vem är det som skriver till mig, det är nån som vill ha en daddy, du vet. Unga killar som är i behov av nån pappagestalt, och det är inte jag så intresserad av att vara någon pappa. Men däremot den här killen som jag träffar nu då, han är 36, och... alltså jag märker inte nästan av ålderskillnaden, (Olof)

Olof blir trött på att istället för att bli sedd som en person bara bli sin ålder och även om de yngre männen är intresserade så blir han fetishiserad och får vissa förväntningar på sig att anta en daddy-roll, vilket han menar sig vara ointresserad av. Jag vill stanna ett ögonblick vid den här upplevelsen då jag tycker att den är intressant eftersom den, som jag visat, bryter mot övriga erfarenheter både bland de jag intervjuat och äldre bögar i andra studier. Till skillnad från tidigare erfarenheter som beskrivits, som att känna att en som äldre man är ointressant eller blir driven med så tolkar jag Olof som att blir begärd just på grund av hans höga ålder. John Mercer som studerat gayporr under flera decennier att det de senaste åren skett en ökad popularisering av ”daddy porn” som kanske både stillar och skapar ett intresse för den äldre mannen och den mogna kroppen som erotisk fascination. Filmerna sker både från ett daddyperspektiv där den unga manliga kroppen blir det erotiska objektet, men också från ett pojkperspektiv där den äldre kroppen blir det erotiska objektet. Även om den äldre kroppen då ofta är vältränad och muskulös (och kan prestera sexuellt), är den ibland också en mer ”vardaglig” kropp. Att den äldre manliga karaktären är på återkomst kan ha att göra med att den första mer öppna generationen bögar nu är i medelåldern/äldre och kräver representationer inom porren (Mercer, 2012).

”Jag känner ingen lesbisk som har gjort en plastikoperation”

Bland de lesbiskas berättelser om kroppen, sex, att träffa partners och att röra sig i lhbtq-sammanhang finns vissa beröringspunkter med berättelserna i förra avsnittet, men också erfarenheter som skiljer sig. Marianne och Anita berättar om hur de upplever att vara äldre i lesbiska sammanhang:

Så gick jag på den här tjejfesten då en gång om året och träffade massa människor som man inte hade sett på länge. Och sen efter ett tag så märkte man att de tunnades ut, för de slutade gå. Och till slut så var det bara en massa tjugisar vet du. Och så satt man där, kanske med ett par kompisar då, fyra stycken och satt och glodde storögt på de här unga människorna som dansade till helt annan musik. Ja, det var, i och för sig har de ibland haft rätt gammeldags musik på de här festerna, men efter ett tag så kände man att nej, nu är vi nog för gamla för det här. Det är väl också så när man blir äldre, alltså att då umgås man mer hemma, kåkar middag tillsammans och sänt. (Marianne)

Sen kan jag väl känna ibland om man är i väldigt unga sammanhang och man... De hade någon fest nu i Göteborg och då kan man ju känna att man kommer dit och alla är 30, då är man ju inte så intressant. Inte på raggfronten *skratt* egentligen. Men det finns liksom olika plan. Jag tänker mer såhär ideologiskt och idé och samtal och förebilder, då tror jag att vi har en positiv särställning. Men sen i vissa sammanhang så kan man ju känna, ja här hör man inte riktigt hemma. Och så är det väl, så är det väl i alla liksom ålderssammanhang, så att säga. (Anita)

KAPITEL 10

I Mariannes citat upprätthålls samma praktiker där hon fortsätter att gå på tjeifesten varje år, men inser att vännerna i ens egen ålder tunnas ut och ersätts med yngre personer, ”tjugisar” som Marianne beskriver dem. Jag läser också citatet som att sammanhanget som tidigare var en plats för sociala möten och social interaktion istället blir en plats där hon och de få andra väninnorna hon har blir observatörer som betraktar festen och det som pågår. Kanske säger det något om sociala förväntningar i festsammanhang där att aktivt delta värderas högre än att betrakta från periferin, eller så handlar det om att sammanhanget blir mindre intressant och att andra sociala former lockar mer när Marianne säger att de nog ”är för gamla” för det där. Jag tolkar Anitas citat som att hög ålder kan bli exkluderande i vissa sammanhang och skapa en känsla av att inte höra hemma, men samtidigt avdramatiseras detta genom den sista meningen om att det kan vara så i alla sammanhang där det finns åldersnormer. Precis som i Mariannes citat där hon säger att en förändras med åldern och får andra intressen säger Saga att hon inte tycker att klubblivet är lika spännande:

Inte nu mera, när jag var yngre sprang jag mycket ute på barer och klubbar och tyckte att det var spännande en tid, men idag tycker jag att det är ganska värdelöst. Jo, jag åker ibland till Stockholm på Golden Ladies-fester och det tycker jag är skojigt för det är människor jag har känt i många många år som jag träffar och det blir ofta trevlig stämning och sådär, så att då tycker jag att det kan vara skoj, men som sagt man förändras med åren (Saga)

Bland de lesbiska informanterna finns inte samma frustration över fokus på ungdomlighet, istället betonas just att hög ålder gör att en orienterar sig mot andra saker och sätt att umgås. Fokuseringen på att träffa yngre personer är inte heller lika central. Även om Anita upplever att en ”inte är så intressant” på ragningsfronten på grund av ålder framhåller hon hur ålder samtidigt kan vara något positivt i form av erfarenheter och att därför vara en förebild för yngre personer. Det påminner om Katz och Marshalls svar på de orimliga krav som ställs på personer att inte åldras och leva ”utanför tiden”. De pekar på motstånd som just betonar tid, som tradition, visdom, narrativ, minne, förändring och generation mot hetsen och kraven på funktionalitet (Katz & Marshall, 2003). Det blir ett annat sätt att göra motstånd mot ålderism, inte genom att försöka distansera sig från hög ålder, utan istället som Anita gör peka på hur en kan vara en förebild och föregångare med vissa viktiga erfarenheter. Anita säger att lesbiska kanske slipper utseendefixering i samma utsträckning:

Jag tror att vi lesbiska har mindre utseendefixering, det tror jag. Jag tror att det är någonting, andra kvaliteter kanske. Jag tror inte det är riktigt samma spel i det här, med åldrande och i våra kretsar. Så jag skulle säga att på den punkten är det ju liksom tycker jag, mer positivt faktiskt. Som jag ser det, eller som jag känner det, sådär. Jag känner ingen lesbisk som har gjort en plastikoperation. *skratt* Det är ju intressant till exempel. Som alltså jag vet inte säkert, det kan finnas det i yngre generationer, jag vet inte. Men i mina kretsar så är det inte samma utseendefixering, skulle jag säga. (Anita)

NÄRA RELATIONER

Att det är mindre utseendefixering bland lesbiska kopplas både till andra sätt att förhålla sig till åldrande, men också i slutet till de specifika kretsar Anita umgås i - en politiskt lesbisk krets som varit organiserade sedan många år tillbaka. Även detta går att relatera till Heaphy, Yip och Tompsons studie där många äldre lesbiska visserligen deltog mindre i lesbiska communities, men menade att det inte berodde så mycket på ålder som på att de fokuserade mer på personliga nätverk. Istället framhöll de lesbiska kvinnorna att lesbiska sammanhang var mindre ålderistiska än både mainstreamkulturen och den manliga homosexuella kulturen (Heaphy m.fl., 2004). Jag vill spåra den här känslan till medvetet politiskt arbete som synliggjort sexistiska strukturer och försök att skapa andra rum med andra normer. Den svenska lesbiska rörelsen har varit tätt sammankopplad med en feministisk rörelse som kritiserat sexistiska strukturer (se Hallgren, 2008). När Irene pratar om den åldrande kroppen så säger hon:

Åh, man får fler rynkor och så men det får man tänka om. Man talar ofta om vår kultur som prisar det slätstrukna ansiktet, att man ska inte ha några rynkor. Så de måste man också ta itu med. Att ... bejaka den skönhet man har faktiskt, den inre skönheten också. Så att, det finns faktiskt, det är inte bara någon sån där, jaha vi måste hitta någon annan skönhet, vad ska vi göra nu, ja vi tar inre skönhet; det finns. (Irene)

Irenes citat innehåller en analys av hur ungdomlighet och slät hud är det som värderas högt, och ansvaret för att hantera sina rynkor hamnar på en själv, där Irenes strategi är att bejaka vad hon kallar ”den inre skönheten”. Å ena sidan är det ett förhållningssätt som går i linje med ålderistiska diskurser – när rynkorna kommer måste en ”hitta någon annan skönhet”, där rynkor inte får plats, men strategin blir inte att försöka ändra sitt utseende utan snarare att förlita sig på den ”inre” skönheten.

Jag frågar Irene om hon upplever att hennes sexuella lust eller hennes begär förändrats i och med åldrandet:

Nej, den är lika stark. Men jag onanerar också och det håller det vid liv. Jag tycker att varje kvinna ska göra det faktiskt, hålla det vid liv. (...) Man får något, det är så livsbejakande att känna. (...) Nej, så jag onanerar och Ingrid och jag håller på och jobbar och omvärderar vårt sexliv också och gör något bättre av det. Alltså när man älskar tillsammans, vi lite äldre, då kanske de ställningar som vi tyckte var bra för ett tag sen inte längre är bra på grund av, man kanske inte är lika vig i sängen så eller om man ska ha en annan säng, kanske en lite fastare säng. Så vi håller på med det. Men man måste ta ansvar för egen sexualitet och hålla det levande och jag tycker att onani är väldigt bra och nu kan man gå på apoteket och köpa maskiner, alltså det är fantastiskt om man inte fixar det själv på ett annat sätt. Men det ska hållas vid liv. (Irene)

Irene upprepar flera gånger här, och också senare i intervjun, hur viktigt det är att hålla sexualiteten vid liv och hon säger också att det är något en ”måste ta ansvar för”. Kanske återspeglar det en feministisk diskurs där kvinnors sexualitet synliggjorts och upphöjts, men det kan också spegla de tilltagande förväntningarna som läggs på personer att hålla sexualiteten vid liv och ta ansvar för hälsa, kropp och sexualitet. Katz och Marshall visar hur det gamla binära paret normal/patologisk bytts ut mot funktionell/dysfunktionell för att kunna smussla in instrument, kunskap och praktiker och framförallt större

KAPITEL 10

förväntningar på ansvarstagande på människor. De pratar om den posthumana kroppen vars gränser mellan människa och maskin är omvandlade där nya asexuella reproduktiva teknologier har kapacitet att flytta kroppen ut från biospecifika begränsningar. (Katz & Marshall, 2003, 2004). I Irenes citat blir det materiella utanför kroppen relevant för att kunna möjliggöra sex; en fastare säng och maskiner från apoteket är saker som kan underlätta. Det kan handla om hormonpreparat, men också om vibratorer och andra sexhjälpmedel.

När det gäller att dejta på internet upplever Kari att sidorna är anpassade för yngre personer:

Jag var på Sylvia för längesedan men det var ju så barnsligt, språket var ju så. Du vet jag fyllde väl i någonting och sen kommer det upp jag är en 'häftig brutta på sextio bast, hemma hos mig står bergssprängaren på jazz och blues'. Jag menar, jag påpekade för dom att 'liksom ni får ingen i min ålder' men de brydde sig inte om det. Och så Cruiser har jag ju också, man kan säkert hitta på cruiser men jag har inte orkat med det. Jag var ett tag och tittade och jag tror att jag även skickade ut lite, men sedan har jag inte varit inne och kollat, nej, jag tror liksom att det är förbi mitt stora intresse. Jag skulle gärna träffa någon som var en slags kompis, älskarinna. Det skulle vara jättehärligt att bli kär igen så att jag har ingenting emot sex men det ska vara... Ja det hade varit häftigt men jag vill bara inte att det ska vara komplicerat, jag vill inte det. Jag vet ju man blir ju så, det blir jag ju varje gång med de här kvinnorna jag träffar på nätet man blir ju liksom woo jättespännande men man får ju ingen sömn för du vet det är ju alltid sex åtta timmars skillnad så man ska ligga där mitt i natten och prata. Så att det är åldern, det har ju med åldern att göra också att inte riktigt orka engagera sig på samma sätt. (Kari)

När Kari säger att det är barnsligt förlägger hon problemet hos internetsidans struktur snarare än hos sin egen höga ålder. Samtidigt hänvisar hon till åldern när det gäller att inte orka engagera sig på samma sätt för att dejta kvinnor på nätet. Hon har träffat kvinnor från USA men tidsskillnaden gör att det blir mer komplicerat.

Även Maj säger att hon var inne och internetdejtade lite när hon fick dator, men att hon sedan tröttnade "och jag får ont i ryggen och jag får ont i nacken och, ja det blir mer besvärligt". Hon berättar, som jag tidigare också nämnt, om hur hon varit utbränd och till slut blev förtidspensionerad och då hade en period på flera år då hon mer eller mindre var sängliggande. Hon säger att hon inte är lika "urlakad" nu, men att vissa dagar ligger hon i sängen.

Jag gör precis som jag vill och jag gråter inte över det. Det är väldigt skönt. Men det är klart, jag hade gärna önskat att jag hade fått vara frisk, men nu är jag inte det och då får man anpassa sig till rådande förhållanden. Så jag orkar inte vara ute och svänga och titta på kvinnor och det, det fixar jag inte längre. Så det livet, det finns inte. (...) Det är väl det också att när man inte är aktiv så lägger man av sig, ligger man av sig, haha. Nej men det... och så jag har dålig rygg, äter smärtstillande, reumatiker, det är mycket som ligger mig i fatet men ingenting som jag vill sitta och beklaga mig över, därför att då blir det så fel. För det är klart, om det brann någonstans så fick jag väl ge mig iväg ut då och ragga. Men jag är inte så... om jag skulle bli attraherad av någon då, kanske. Eller då, det är klart, men oftast, jag vet inte om det är självbevarelsedrift eller så, oftast så blir man ju attraherad av den som man inte kan, inte har chans på eller vad man ska säga. (Maj)

NÄRA RELATIONER

Maj hänvisar dels till att inte vara så aktiv och ”lägga av sig”, att ragga är något som nu inte är en vana. Men det handlar också om kroppen och att leva med smärta och medicinering vilket jag tolkar som både en anledning till att inte orka, eller ha möjlighet vare sig sitta vid datorn, eller att vara ute (eller att kunna bestämma träff när en inte vet hur kroppen ska vara just den dagen). Det gör ett liv ute i svängen svårt och skapar istället andra ramar för livet. Men när Maj säger att om ”det brann någonstans” så fick hon väl ge sig ut och ragga läser jag det samtidigt som att kroppen inte begränsar henne helt utan om hon verkligen ville så skulle hon göra det, som att det är hon som väljer att inte vara ute och ragga. Det kan också vara ett sätt att passa bort frågan om förväntningar på att ragga och träffa partners som också är kopplade till normer om tvåsamhet vilket en som ensamstående kanske aktivt behöver förhålla sig till (Lahad & Hazan, 2014). I slutet av citatet säger Maj att det är vanligt att bli attraherad av den som man inte har chans på, och att inte ragga kan då också handla om ”självbevaringsdrift”, att slippa bli besviken. Både Kari och Maj använder ålder som förklaring till att inte orka, utan att det är alltför dramatiskt. De fränsäger sig ansvaret att ”vara ute och svänga” och ragga. Kanske tillåter de sig att få ledigt från förväntningar på aktivitet och tvåsamhet.

I relation till åldrande blir det också viktigt att undersöka hur en anländer till olika rum och sammanhang. En kropp som blir läst som äldre har, som det här kapitlet visat, betydelse för hur en kan ragga i bögsammanhang. Jag frågar Anita om hon känner att det blir en annan sak att vara äldre i lesbiska eller feministiska kretsar, eller om en blir bemött på andra sätt:

Mm. Jag bor ju delvis i en annan stad eftersom jag har en väninna där och då tycker jag det är intressant att jag kan nog känna att de yngre feministerna, tycker jag egentligen är ganska, lite såhär beundrande. De vill ha kontakt och göra saker tillsammans. Och så tror jag det var lite konflikter där för att de ordnade nån fest och det var ingen av de här äldre som kom. Då blev de jättebesvikna. Så jag tycker nog, men det beror också på vilka kretsar man är tror jag. Men om man är, har varit gammal aktivist så tror jag, tycker jag att det finns en positiv uppskattning av oss. Det brukar ju, Mian Lodalen brukar säga det att det finns ju kvinnor här som har gjort många, liksom, plöjt, hur ska man säga, förberett liksom för bättre tider för homosexualitet och lesbiska eftersom, så jag tycker inte det. (Anita)

Jag läser Anitas citat som att i feministiska sammanhang kan det vara en värderad position att vara ”gammal aktivist”, där ens erfarenheter från en tidig lesbisk-feministisk kamp ses som värdefulla och uppskattade bland yngre aktivister. Här blir ens höga ålder, i form av viktiga erfarenheter, en tillgång och något som gör att en kan beundras. Men det kräver ett aktivist-kapital med vissa erfarenheter.

Det är dock inte alltid ens närvaro i lhbtq-sammanhang känns självklar bland de lesbiska informanterna. Kari säger såhär:

Jag har inte varit på Pride på flera år, sist var väl i Köpenhamn. De har en sådan här Rainbow, vänta vad heter det, Mermaid Pride heter det, det är bara en dag. Och då kände jag bara att vad gör jag här, jag gick där med två andra tanter med grått hår och vi tittade på varandra och så gick det en massa bögar i någon

KAPITEL 10

slags spandex du vet gick så här, alltså polisen kände jag alltså mer att jag hade gemensamt med, gick och vaktade dem och folk som stod och tittade på va. (Kari)

Det som också ska vara ett tillfälle för lhbtq-personer att känna gemenskap blir för Kari ett ifrågasättande av denna gemenskap, där hon upplever att hon hade mer gemensamt med polisen som var där för att övervaka paraderna. Jag vill relatera Karis upplevelse till Ahmeds resonemang om orientering, där Ahmed menar att hur en anländer till en plats har betydelse för hur en rör sig på platsen. Kön är centralt här, genom att hur kroppar blir könade spelar roll för vad de kan göra och hur de kan ta plats (Ahmed, 2006:59ff.). I Karis citat är det intersektioner av kön och ålder som blir betydelsefulla, då hon ställer sig själv och sina väninnor, ”tanter med grått hår”, mot ”massa bögar i spandex”. Pridesammanhanget tillåter vissa kroppar, där kön och ålder spelar in, att ta plats medan andra blir fel i sammanhanget. I Browne, Bakshi och Lims studie av lhbt-personer i Brighton förstår de Pride som ett avbrott från heterosexuella liv (och jag vill lägga till ett avbrott från cisnormer för att också synliggöra de transpersoner som också deltar i Pride) där heteronormativitet blir ifrågasatt. Av deltagarna i deras studie var det ingen av de yngre deltagarna som sade att de inte ville gå till Pride, medan 11 procent av de äldre deltagarna svarade att de inte ville gå. Det gällde också mer generellt deltagande i lhbt-sammanhang, där personerna som var över 55 år i studien i lägst utsträckning höll med om att de uppskattade att vara i lhbt-sammanhang. Informanterna upplevde att de sammanhangen var till för andra, yngre, personer än de själva vilket förstärktes av bland annat ålderism och höga ljudnivåer. Detta ledde, som i Karis fall, till känslor av att vara felplicerad och i förlängningen till känslor av exkludering (Browne m.fl., 2012:168 ff.)

(Internet) dejting som transperson

Kjell och Bengt lever i monogama relationer och dejtar inte. Bengt säger när jag frågar om det är någon skillnad att träffa partners i högre ålder att han upplever att ”Man blir ju inte kär på samma sätt. Man blir inte kär på det viset. En del blir ju det, men jag blir det inte”. Istället menar Bengt att åldern gör att personer är mer olika för att ”man har levt trots allt, hur man än gjort, olika liv och så möts man och då har man saker man kan ge och få i de äldre”. Det är så han upplever den relation han har nu. När jag frågar Lily om hon är intresserad av att söka någon ny partner säger hon ”Inte i dagsläget. Visst finns väl tankarna, det finns det hos alla människor, men som sagt, jag är ingen gruppindivid”. Istället säger Lily att hon styr sitt eget liv och att det nog är svårt att ändra på det. Hon säger att hon har så mycket att syssla med ändå att dygnets timmar knappt räcker till.

Bland transpersonerna som söker sexuella kontakter via internet finns det en ambivalens inför detta. Klas säger att han ju inte har ”sprungit runt och legat med alla människor, glöm det, jag är petig till max, men jag har ju träffat många därför att jag är nyfiken på människor och sådär”:

NÄRA RELATIONER

K: Och ibland mår jag väldigt illa av att jag är på den här sajten, därför att det är inte det jag egentligen är ute efter, jag vill ju ha en... Egentligen, ja man kan ju se på relationer på olika sätt, alltså en man eller en kille man delar massa likheter och sådär och man kan ha en bra sexrelation, det köper jag. Och ändå så vill man ju egentligen ha den relation man haft tidigare i livet.

A: Mm. Men nu använder du den sidan mest för, eller har gjort tidigare också kanske, för sexuella kontakter?

K: Ja ja ja. Det blev ju så via dom där sajterna, när jag kom in där, det är tio år sen, och det var ju då jag hade haft lite relation med, nej jag hade inte haft det med nån va, nej det hade jag inte. Jag träffade en karl men det var inte via sidan utan det var via nån sån där annons på TV:n. (Klas)

Jag tolkar detta som att internetsidan han är registrerad på kan ge dubbla känslor och att det handlar framförallt om att det är fokus på sex, när Klas som han säger egentligen söker en annan typ av relation med mer fokus på kärlek. När jag frågar Lena om hon träffar mycket folk genom internetsidan där hon har en profil svarar hon att hon är ute så sällan och att det ofta går några veckor innan hon loggar in och tittar på nytt:

Nej men jag är inte ute mycket där, jag har liksom tappat, jag har inget intresse. Och jag vill inte träffa nån sån där tillfällig på, på QX, jag menar, det är så innehållslöst på nåt sätt, är det. Det är ju lika tomt känslomässigt efteråt som det var innan. Så att nej, det tilltalar mig inte faktiskt. (Lena)

Lena säger sedan att hon vill ha lite ”mera fast substans i en relation än det där”. Hennes citat antyder att hon, precis som Klas, önskar något mer än det hon upplever sig kunna få genom QX för det fyller inte den känslomässiga tomheten. Sture säger att han ”sitter och tjafsar med några hit och dit men det är mer för att få tiden att gå. Det är en väldig massa sex”. Han fortsätter med att säga att ”ja jag kan väl också snacka sex då, så sitter det någon hemma och tar en handtralla till det så får de väl göra det. Jag tycker inte det är så...” vilket jag läser som att han delvis distanserar sig från det fokus på sex som finns på internetdejtingsidorna. Kanske går det att skönja normer för sex och sexualitet här, där de delvis distanserar sig från, och till och med ”mår väldigt illa” av denna typ av sexuella kontakter. Rubins modell för vad som ses som gott respektive dåligt sex gör sig påmind här, där det promiskuösa, icke-reproduktiva, kärlekslösa sexet som sker utanför äktenskapet är starkt förknippat med det som ses som det dåliga, abnormala och onaturliga (Rubin, 1999). Samtidigt kanske det också handlar om en längtan efter något mer och annat, som saknas på den här sidan där det är en stark tonvikt på sex. Sidan de är registrerade på riktar sig till lhbq-communityt så det är en sida där en tillåts att fylla i sin könsidentitet bortom ett cisperspektiv, något som många dejtingsidor inte gör, vilket innebär att det förmodligen är en av få dejtingsidor som upplevs som tillgängliga. Detta är emellertid inte någon garanti för att personerna de möter via sidan alltid är insatta i vad transerfarenheter kan innebära. Klas säger att det finns bra beskrivningar på RFSL och RFSU ”om jag stöter på något ufo på QX brukar jag skriva det ’gå och läs där’, för det hjälper inte vad jag skriver, de fattar inte ändå”. Jag tolkar det som att Klas (förgäves) behövt förklara sin könsidentitet för personer på sidan. Att transpersoner är inkluderade

KAPITEL 10

i målgruppen för sidan innebär inte någon garanti för att slippa transfobi eller okunskap om vad transexfarenheter kan innebära. Det handlar om en önskan om att få bli sedd som en vill.

Lena säger att hon föredrar män:

Nu föredrar jag ju män, det gör jag, och... men jag menar, bögar de vill inte ha en trans ... De vill inte ha nånting som ser ut som en kvinna. De vill ju ha en karl med hår på bröstet och läderhausen, så att, nej men, bisexuella män de är ju jätteintresserade. (Lena)

Jag tolkar Lenas citat som att det är framförallt till bisexuella män hon upplever sig kunna vända sig. Heterosexuella män är intressant nog exkluderade från diskussionen, kanske för att Lena inte upplever sig vara en tillräckligt linjär kvinna för att bli begärd av dem. Homo- och heterosexuella män går bort, men bisexuella män blir tillgängliga. Lily säger att när andra frågar hur det skulle bli med hennes sexualitet om hon "skulle bli opererad" så brukar hon svara att "då blir jag nog lesbisk", men att hon kanske också skulle kunna tycka om en man "visst skulle jag väl kunna tänka mig, om jag skulle kunna vara då kvinna fullt ut". Jag läser Lilys citat som att hon endast kan tänka sig att ha relationer med män om hon blir förstörd som (linjär) kvinna, där en operation ses som nödvändig för detta. Klas säger också att det tidigare i livet aldrig varit något problem att närma sig andra kvinnor, men att det har blivit det och det handlar bland annat om en rädsla för att inte räcka till som man (med transexfarenheter och en icke-linjär kropp). Han berättar i intervjun om en tjej han som ung dejtade som identifierade sig som heterosexuell; "Vi höll på att kela ganska intensivt då, då sa hon 'ja, du ser ut och du är och det känns, men det är ju inte det':

Självklart tidigare i livet också, men framförallt de sista femton tjugo åren så har jag väl saknat mer att jag inte är en biologisk man. [...] Alltså jag har aldrig över huvud taget tänkt förut att jag inte kan närma mig tjejer eller kvinnor, jag menar man får ta det när det kommer, och det har aldrig varit något problem. Av någon underlig anledning. Men det har blivit ett problem. Ju längre man är borta ifrån ett samliv med en kvinna, ju svårare blir det. Man sätter upp den här muren vet du som blir så hög. (...) Och det här att öppna sig för en kvinna i den ålder jag är. Nej. Det tar så mycket, jag är så rädd om mig själv. (Klas)

Det handlar både om tiden, om att bli ringrostig om en inte haft intima relationer under en tid, men också om att inte "vara en biologisk man" vilket tidigare under livet blivit ett problem för andra kvinnor som Klas haft sexuella relationer med. De menade att även om han ser ut och känns som en man så *är* han inte det enligt dem. Att tidigare ha mött transfobi och att ha blivit ratad för att ens kropp inte lever upp till linjära förväntningar kan skapa osäkerheter och ligga kvar som ärr i kroppen. När Klas säger att han är rädd om sig själv tolkar jag det som att han inte har råd att blir ratad igen. Jag frågar hur han tror att åldern spelar in i detta eftersom han hänvisar till "i den ålder jag är" och han svarar då att det handlar om att kvinnorna har mer erfarenhet och att han inte lever upp till "den här idealbilden" och upplever att han "har ju ingenting att komma med". Detta

NÄRA RELATIONER

berättar också något om hur dejting innebär ett blottande och en sårbarhet där en lämnar ut något av sig själv och riskerar att bli avvisad. Dessa berättelser pekar också mot hur könsidentitet, begär och sexualitet måste förstås som sammanflätade, där vad och vem en begär också är beroende av vad och vem (utifrån kön) en tillåts vara och bli i den relationen.

Några av de erfarenheter som framförallt bögar har från internetdejting kommer igen även bland transpersonerna. Sture säger exempelvis att "det är några som hör av sig då och då men det blir färre och färre. I och med siffrorna ändras i åldern." När jag frågar om det känns så, att det blir svårare att träffa någon när en blir äldre svarar Sture att "ja, det är väl bara konstatera, så är det ju" och menar att det är detsamma "även på heteromarknaden". Klas har också erfarenheter, precis som Olof, av att ibland bli kontaktad av yngre personer som "söker pappor". Han säger att ålderskillnaden i sig inte stör honom, "men ska det bli en relation som både har innehåll och sexualitet då vill man ju ändå kunna ha samma minnen, samma att referera till".

De som finns, eller inte finns, nära

Kapitlet har fokuserat på nära relationer och sociala nätverk. Vissa av informanterna beskriver hur de har så kallade valda familjer, där vänner, partners, ex-partners, barn med flera ingår. Ofta har de stora nätverk som sträcker sig många år tillbaka, många gånger från när de var involverade i lesbisk-feministiska eller andra lhbtq-sammanhang. Relationerna som ingår här är de som personerna finner socialt och materiellt stöd i. Framförallt ges vänner och vänskap en betydande roll som delvis går på tvärs med heteronormativa sätt att strukturera sina relationer. De som beskriver det de ser som sina familjer på det här viset har tidigare varit involverade i olika typer av aktivismmiljöer. Kärleksrelationer spelar också en central roll i många av livsberättelserna och har varit betydelsefulla på många sätt, som vägar in i queera miljöer och liv, som emotionell, social och praktisk gemenskap i en heteronormativ värld. Vissa har haft relationer som sträcker sig över årtionden tillbaka. Bland de som har kärleksrelationer finns det både personer som inkluderar dessa, bland andra, relationer i sina valda familjer och det finns de som ger kärleksrelationen en primär plats där vänner och bekanta inte ges samma centrala roll. För transpersonerna ser det delvis lite annorlunda ut, där de då framförallt haft relationer med cispersoner. Det gör att kärleksrelationer i sig inte erbjuder den typ av delade erfarenhet, trygghet och gemenskap av att befinna sig utanför heteronormativiten som de kan göra för lesbiska och bögar. Kärleksrelationerna beskrivs istället ofta i relation till könsidentiteten, ibland som en av få relationer där det är möjligt att vara öppen med sin könsidentitet. Berättelserna visar också hur det utifrån transpersonernas erfarenheter sker förhandlingar kring könsidentitet, begär och sexualitet där det är viktigt för transpersonerna att bli sedda som de vill och att kropp och könsidentitet påverkar detta, men också vilka begär som blir möjliga. När det gäller sociala nätverk har flera av transpersonerna stora sådana, men de är mer sällan av en nära och stödjande karaktär.

KAPITEL 10

Jag förstår detta delvis som en konsekvens av det jag diskuterade i förra kapitlet, där grupper sett ut på olika sätt för transpersoner, jämfört med lhb-sammanhang. För några av informanterna är det uppväxtfamiljen som beskrivs som familj, och det är framförallt bland transpersonerna och bland de som har kunnat vara öppna, även om detta ibland är villkorat. Det finns även personer som på olika sätt lever på tvärs mot heteronormen, genom att de inte lever i tvåsamma kärleksrelationer där de bor med partners. Vissa av dessa personer har små eller inga sociala nätverk, där de stödjande relationer som kapitlet tidigare handlat om saknas. Detta blir viktigt mot bakgrund av hur andra studier visat hur nära stödjande relationer är viktiga för psykiskt välbefinnande och hälsa, samt för socialt, emotionellt och praktiskt stöd, men även för att få andrum i ett heteronormativt samhälle (Erosheva m.fl., 2016; Kim & Fredriksen-Goldsen, 2016). Det finns idag inte någon statistik som noterar sexualitet och könsidentitet i Sverige vilket gör det svårt att se större mönster, men studier från England och USA visar hur lhbtq-personer i mycket större utsträckning lever ensamma jämfört med den övriga befolkningen. Många uppger att de inte har någon som kan hjälpa till med vardagliga sysslor om en blir sjuk (Browne m.fl., 2012; Erosheva m.fl., 2016; Fredriksen-Goldsen m.fl., 2011; Kim & Fredriksen-Goldsen, 2016). Sannolikheten för att bo ensam och uppleva sig ensam ökar med åldern, vilket väcker frågor om erfarenheter av åldrande och livet som pensionär vilket nästa kapitel ytterligare fördjupar sig i.

Den sista delen av kapitlet har handlat om att ragga, dejta och träffa partners på äldre dar. Bland bögar är det vanligt att uppleva att hög ålder inte är en tillgång i en kontext där unga, smärta och vältränade kroppar premieras. Bland de lesbiska finns det också berättelser om att bli mindre intressant på ragningsfronten på äldre dar, att uppleva att en på festerna mer får rollen av betraktare än deltagare, samt känna sig felplacerad i Pridesammanhang, men samtidigt finns det också berättelser om att vara en lesbisk och feministisk förebild. Hälsa och ekonomi är också faktorer som har betydelse för om en orkar och kan dejta. Dessa resultat problematiserar också tidigare resonemang inom gerontologin om att tredje åldern skulle vara svårare för ”kvinnor än för män” eftersom kvinnor förutsätts drabbas svårare av att förknippas med tecken på åldrande, medan maskulinitet inte lika lätt kompromissas av åldrande. Utifrån detta drar exempelvis Gilleard och Higgs slutsatsen att fler kvinnor än män väljer att dölja sin ålder och internalisera ålderism (2000:49). Medan jag inte vill förneka vikten av att utforska hur sexism får betydelse på äldre dar blir det viktigt att tydliggöra att dessa gerontologiska resonemang utgår från heteronormativa antaganden och får betydelse just i relation till heterosexualitet och cis-kön. Att utvidga analysen ger också en mer komplex bild av att erfarenheter kan se ut på andra sätt. Bland transpersonerna finns det delvis samma erfarenheter som hos bögar, där det blir allt färre som svarar på ens dejtingprofil i och med att en åldras, men det finns också en större ambivalens till det stora fokus på sex som finns på den dejtingsida som är inkluderande för transpersoner. Flera av personerna säger att de egentligen är ute efter något annat, men dejtandet inbegriper också avvägningar för att ”vara rädd om sig själv” och undvika transfobiska bemötanden.

Kapitel 11

Vardagen som pensionär och tankar om framtiden

Hej Anna!

Jag måste nog avsäga mig intervjun då jag lever så himla stillsamt. Har en Autoimmun sjukdom, som gör att jag aldrig vet NÄR jag är på fötter o kan träffa människor.

(...)

Är 67 år om 2 v. o vet ej om det är särskilt intressant med mitt liv.

Hoppas du får tag på friska kvinnor som är ute i svängen, även kanske enbart normala kontakter som går på stan o ta en fika med ngn gaykompis.

Hoppas du hittar någon med mer entusiasm än jag. Vi finns ju i massor så jag hoppas du hittar rätt, men visst går det bra att du ringer mig. Jag umgås mest med Heterovänner om jag går ut. Vid mina år är vänskapen viktigare än vilken läggning de har. Lycka till

När jag rekryterade informanter till studien fick jag detta svar via mail från en av dem efter en förfrågan om intervju. Mailet berättar om en vardag som pensionär, med en autoimmun sjukdom som påverkar vardagen och möjligheterna till att kunna planera och ha ett socialt liv. Informanten tycks anta att hennes liv är ointressant eftersom det är stillsamt, präglad av sjukdom och inte fyllt med aktiviteter vilket verkar göra att hon helt enkelt inte tror att hon har något att bidra med. Det som räknas eller ses som normalt är att "vara ute i svängen", eller åtminstone röra sig ute på stan och fika med vänner. Det verkar med andra ord finnas ideal som hon förhåller sig till om att ha ett aktivt liv där tiden är fylld av aktiviteter och sociala sammanhang. Efter att jag svarade att jag var intresserad av att träffa henne då jag vet att långt ifrån alla äldre är pigga eller friska och att hon säkert hade intressanta livserfarenheter att bidra med, samt att vi kunde lösa

KAPITEL 11

situationen med att hälsan snabbt förändras så slutade det så småningom med att jag intervjuade henne.

Detta kapitel vänder fokus mot den del av livsloppet där informanterna befinner sig nu och handlar bland annat om de frågor som detta mail väcker; Hur upplevs övergången till att bli pensionär och hur ser vardagen ut? Hur upplevs och hanteras kroppen? Hur resonerar en kring framtiden när en befinner sig i slutet av livsloppet? Vilken oro och vilka drömmar och förväntningar finns kring tiden som är kvar av livet?

Inledningsvis handlar kapitlet om livet som pensionär och hur vardagen upplevs. Det handlar både om vad som händer i att inte längre vara uppbunden till arbetsliv, förväntningar på att ta ansvar för kroppen och att åldras gott, om de olika möjligheter och förutsättningar personer har att njuta av denna tid, vad det innebär att bli läst av andra som äldre samt om huruvida friheten från arbete också innebär frihet från heteronormen. Den sista delen i kapitlet fokuserar på att se framåt, om oro, drömmar och att närma sig livets slut. Den handlar om hur personerna resonerar kring vård och omsorgsbehov som kan aktualiseras i framtiden, om hur en upplever tiden som är kvar av livet, samt om de drömmar och förhoppningar de har för livet som är kvar.

Vardagen utanför arbetslivet

Alla informanter har tidigare varit i arbetslivet, och även om deras vardag idag ser ut på olika sätt där några exempelvis fortfarande arbetar lite grann, så har de alla (utom Klas som fortfarande arbetar heltid) nått pensionsåldern. Det kan innebära att livet kan eller måste struktureras på andra sätt, med andra rutiner och andra förhållningssätt till tid.

Från arbete till pensionärliv

När jag frågar Anita hur hon upplever sitt eget åldrande så berättar hon att hon precis pensionerat sig och att ”det är ju ett streck liksom, i sin livslinje. Att man inte jobbar och man kommer inte till jobbet”. Sociala rutiner som att träffa kollegor på jobbet, men också att ha rutiner varje dag med arbetsuppgifter försvinner säger Anita. Olof beskriver det så här:

Jag gick i pension för ett par år sen. Rätt så exakt för 2 år sen, jobbade över 2 år men sen tänkte jag, nej. Och det var jobbigt i början, speciellt då eftersom jag åkte ju så mycket i mitt jobb. Jag hade ungefär 15 resdagar i månaden, och det var hela Europa så att visst kändes det konstigt att plötsligt, ’va ska jag inte till Arlanda idag heller?’ *småskratt* Men så jag tog de 2 första månaderna, ja första månaden nästan klättrade jag på väggarna och tyckte det var jobbigt och höll på och ringa till jobbet och fråga om jag inte kunde komma in som konsult eller någonting. Men nu tycker jag det bara är skönt. Man bestämmer ju själv dan, man kan åka bort när man vill, behöver liksom inte tänka på det och ja. Så att jag tycker, det är skönt. (Olof)

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

Omställningen från arbetslivet kan som Olof beskriver kännas jobbig, och den nya situationen utan en fast indelning av tiden med arbetsrutiner bli tuff, men det kan också vara en nyvunnen frihet som upplevs som skön. Som Olof säger innebär det en större möjlighet att själv bestämma över sin tid. Att gå från en situation där livet är inrutat och upphängt på arbetsrutiner, till en situation där dessa rutiner saknas kan också innebära andra förhållningssätt till tiden. Det kräver också en period av anpassning, från de gamla vardagsrutinerna till de nya.

Maj som tidigare i livet varit sjukskriven för utbrändhet säger så här:

Ja, jag är inte lika urlakad men jag ligger ju vissa dagar. Och det är så skönt att kunna göra det. Jag kan ligga och läsa en hel dag om jag vill och jag kan sova en hel dag om jag vill. Och det är ingen som tjarar och skäller på mig att jag är slö och slapp och ligkiltig. (...) Jag gör precis som jag vill. Och jag gräter inte över det. Det är väldigt skönt. (...) Få bestämma över sin tid. Det tycker jag är helt fantastiskt. (Maj)

För Maj blir tiden när en står utanför arbetslivet en möjlighet att få leva livet i ett lugnare tempo, och att kunna bestämma över sin egen tid utan att det blir förknippat med skuld känslor. Här rymmer pensionärlivet en tillåtande dimension där en också får vara ”slapp”.

Föreställningar om tredje åldern konstrueras ofta som tiden efter pensionering, en "fri tid" för konsumtion av varor, upplevelser och självförverkligande, medan fjärde åldern representerar en tid av sjukdom, svaghet och beroende av andra (Andersson, 2009). Möjligheterna att njuta av denna mer fria tid är naturligtvis villkorade av vilka förutsättningar en har. Det kan handla om ekonomiska förutsättningar som kan avgöra hur en kan leva, om en kan resa, få de materiella saker en behöver osv. Anita som ser sitt åldrande som ”ganska positivt” säger ”Alltså nu är jag ju medelklass, det är ju också en skillnad där, att jag har ekonomiska möjligheter”. Dessa har möjliggjort att hon precis innan intervjun har kunnat åka på en semesterresa till Lesbos, där hon i sin tur sett andra äldre kvinnor som hon beskriver som ”positiva lesbiska förebilder”. Det finns andra bland informanterna som inte har möjlighet att göra den typen av resor eftersom deras ekonomi inte tillåter detta. Andra studier har visat hur lesbiska kvinnor ofta har sämre ekonomi, speciellt ensamstående lesbiska och kvinnor som tidigare varit gifta och inte haft anställning under stora delar av livet (Cronin & King, 2014). Huruvida en äger sin bostad kan också spela in. Med undantag för transpersonerna där alla äger sina hem så är det ungefär hälften av informanterna som gör det, de andra bor i hyresrätter. Harald som har en bostadsrätt som stigit mycket i värde sedan han köpte den har haft möjlighet att belåna den för att kunna ha mer pengar att röra sig med. Att äga sitt hem kan bidra till ekonomisk och materiell trygghet.

Hälsa och var en geografiskt befinner sig är andra faktorer som påverkar hur vardagen upplevs. Hur de sociala nätverken ser ut spelar också in för hur vardagslivet ser ut. För Erland var det bland annat pensioneringen som påverkade både vem han upplever sig kunna vara, men också hur nätverket förändrades efter att han slutade arbeta som skådespelare:

KAPITEL 11

Vad jag saknar det är arbetskamrater och att stå där på scen, för där kunde jag förvandla mig till precis vad som helst. Jag var känd för att vara någon slags Dr Jekyll Mr Hyde för där, alltså i skydd av en annan kostym, annans text, så kunde jag vara precis vad som helst. Jag har gjort djävulska typer på scenen och jag har gapat och skrikat och varit något så långt från mig själv. Jag har aldrig jobbat mycket med film och TV och sådant där därför att det är en helt annan, alltså teaterscenen och film framför kameran det är två skilda, framför en kamera, där ska man vara personlighet, man ska vara sig själv och jag är fan ingen personlighet. Jag alltså, jag har tappat mig själv genom att gömma mig bakom alla rollfigurer. (...) Jag saknar arbetskamrater, jag saknar att stå på scenen och vara någon annan än jag själv. (Erland)

Erland upplever inte att livet som pensionär ger samma sociala möjligheter. Det handlar både om att ha arbetskamrater, men också att ha möjlighet att bli någon annan än sig själv. Arbetet erbjöd också ett socialt sammanhang som blir svårt att ersätta. Att försöka få ett arbete som äldre är inte heller okomplicerat, Ivar berättar om hur den kunskap han har, som tidigare värderats som viktig inte är värd något nu:

Det jag klarade av när jag var nitton år, eller tjugo eller vad det var, efter studenten, det får jag inget jobb på nu och då är det sådär att man måste gå via sådana här bemanningsföretag så att det är en annan arbetsmarknad idag (Ivar)

Det handlar både om att arbetsmarknaden kräver annan kompetens, men också att den präglas av ett annat upplägg med bemanningsföretag vilket innebär högre konkurrens och osäkra anställningar. Även om Ivar inte explicit nämner det, utöver att den kunskap som var viktig när han var ung inte värderas på samma sätt nu, så kan vad som betraktas som hög ålder också vara en nackdel när en är arbetssökande (Andersson, 2008). Sture säger att han, innan han fick sin lungcancerdiagnos, hade tänkt att han skulle jobba så länge han kunde eftersom han trivdes bra med det: ”det gav mig sociala kontakter, det gav mig lite extrapengar, jag fick veta att jag dög till någonting. Det, alltså allt det där som jag värdesatte i tillvaron, det fick jag genom jobbet.” Även för Sture betydde arbetet social stimulans, men också en bekräftelse på sitt värde som människa i ett samhälle där produktivitet värderas högt. Betydelser av övergången från arbetsliv till pensionering är väl studerade inom socialgerontologin där tidigare studier ofta utgick ifrån att pensionär var en lågt värderad social position att inta i ett kapitalistiskt samhälle. Gilleard och Higgs ifrågasätter om denna övergång verkligen har en så stor betydelse och om det inte snarare är så att ens tidigare livssituation och hälsa spelar större roll för de erfarenheter livet som pensionär innebär (Gilleard, Higgs, 2000). Jag menar att det utifrån citaten i det här avsnittet också går att se mönster, där arbetet för Ivar, Erland och Sture är något som fyllt en stor funktion i deras liv tidigare. De har inte deltagit i lhbtq-sammanhang eller den typen av föreningsliv i lika stor utsträckning som vissa av de andra informanterna, utan arbetet har varit betydelsefullt som social funktion i deras liv. Därför får pensioneringen också större social betydelse för dessa personer, medan det för dem vars sociala liv till stor del skett utanför arbetet flyter på i form av förenings-sammanhang som vanligt efter pensionen.

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

Det kan också upplevas som svårare att knyta nya vänskapsband på äldre dar om en står utanför arbetslivet, vilket bland annat Maj pratar om:

Ju äldre vi blir, det är ju det här att vi förlorar ju väldigt många på vägen. Och det är inte lika lätt, tycker jag, att etablera nya vänskapsrelationer när man blir äldre. För det blir lite mera besvärligt, på sätt och vis, det är inte lika lätt som när man är yngre. Men det kanske inte du har upplevt ännu, att det kan va så. (...) Jo, men om du arbetar, så får du arbetskamrater, och då blir det naturligt att man kanske går ut tillsammans eller nån kanske frågar om man har lust att komma hem på en fika eller liksom opretentiösa saker, som egentligen är mycket bättre än de här stora evenemangen. (Maj)

Utifrån Majs erfarenheter är det både att de sociala möjligheterna minskar, där det kan ske mer naturligt med arbetskamrater när en är i arbetslivet, men det förstärks också av att de relationer en redan etablerat försvinner med åldern när personer går bort. För de som tidigare varit engagerade i föreningar verkar det också som att det ligger närmare till hands att kunna dra nytta av tidigare etablerade nätverk, men att också skaffa nya. Saga som flyttade till en ny stad drygt ett år innan intervjun säger att det inom den lesbiska världen ”så är det väldigt lätt att man knyter nätverk”. Hon refererar till Kvinnohöjden som är en lesbisk kursgård där hon varit tidigare under livet ”och där kommer folk från hela landet så jag kände några sedan gammalt”.

Pensionering har ofta förståtts i likhet med hur Anita beskrev det i början av det här kapitlet, som ett streck i ens tidslinje, eller i mer gerontologiska termer som en vändpunkt i livsloppet (Fairhurst, 2003; Hareven & Masaoka, 1988). Men som Fairhurst påpekar är det för många i praktiken ofta en förändring som är från heltidsarbete till deltidarbete eller obetalt arbete (Fairhurst, 2003). Många av personerna, i synnerhet de med god hälsa och aktiva sociala nätverk, är mycket aktiva och pratar om alla aktiviteter de fyller dagarna med. Få av de jag intervjuat menar emellertid att de har "mer tid", snarare återkommer det att tiden "bara försvinner". Informanterna säger också att tiden går "fort", som Ingrid som menar att de senaste 20 åren "har på nåt sätt gått så fort" och "det är ju inte klokt vad tiden går". För Kjell är det föreningsliv som hen är engagerad i, vilket tilltagit efter pensionering ”jag har ju ingen heltidsanställning längre och när man liksom då går över till en pensionärstillvaro så är man ju kanske lite, ändå lite rädd för liksom att det ska bli att man sitter där på parkbänken och matar duvorna. Man vill gärna intala sig själv att man har en funktion kvar att fylla.” Ingrid berättar om hur hennes vardag ser ut:

Det senaste halvåret har jag varit inblandad i det här feministiska minnesprojektet också. Och skrivit och skrivit om och redigerat och sådär så det har varit jättekul. Ja, jag försöker att inte ha nånting fast varje dag. Men jag har hållpunkter, så man kan väl säga att det är musik, det är nån intellektuell kurs, gå på gym. Åh ja, jag har, från att ha haft 2000 kvm trädgård, alltså jag har glömt att säga hur mycket jag har älskat min trädgård, men trädgården har varit viktig för mig. Nu har jag 55 kvm där nere som jag sköter (...) Det är härligt att få jord på fingrarna tycker jag. (Ingrid)

För Ingrid, precis som för många av de andra informanterna, är dagarna ofta fyllda med aktiviteter. Det kan vara fysiska eller praktiska aktiviteter, men också mentala, som Irene pratar om. Hon tycker att man måste ”ta vara på tiden” och med det menar hon att medvetet fundera, tänka, läsa och diskutera ”medvetet, eftersom saker och ting kommer inte automatiskt med åldern, man måste styra det där på något sätt”. Det säger hon är viktigt att inse ”att vägra detta att nu är det nedförsläp”. Att tiden måste tas tillvara indikerar en insikt om att den är begränsad. Hon menar också att det är viktigt att vägra inse att åldrandet skulle betyda att det börjar gå nedåt, utan att det istället kan vara en tid för (fortsatt) mental utveckling. Det återspeglar också ideal som i allt större utsträckning omgärdar pensionärsliv och förväntningar kring åldrande: där motion, självkontroll och disciplinering av kroppen är centralt. Åldrande handlar enligt Gilleard och Higgs allt mer om motstånd, att vägra åldras och förbli ung (Gilleard & Higgs, 2000:59-60). Detta är intressant i relation till tonvikten i Irenes citat på att ”man måste ta vara på tiden”, på ett ”medvetet” sätt, men också ”vägra” att det är nedförsläp. Eget ansvar framstår som centralt i detta, och det handlar om att göra motstånd mot nedgång, vilket leder in på den åldrande kroppen. Pensionärslivet kan med andra ord upplevas som nyvunnen frihet, men det kan också komma med förväntningar på att ta ansvar för att ta tillvara på tiden, men även för kroppen vilket jag återkommer till.

Frihet från arbete, frihet från cis- och heteronormer?

Medan kapitlet hittills framförallt handlat om erfarenheter av vardagen som pensionär och åldrande som delas av många äldre, så kommer det nu fokusera närmare på de berättelser som handlar om vad det betyder att som lhbtq-person befinna sig i denna del av livsloppet. Tiden efter pensionering kan, som kapitlet illustrerat, upplevas både som en social frihet och som en social förlust. Men när den upplevs som en social frihet kan det också innebära att kunna förhålla sig på andra sätt till exempelvis sin transidentitet. För flera av de transfeminina personerna har arbetslivet varit en otänkbar värld att komma ut i på grund av att det utgjort en mycket maskulin miljö. Lily som fortfarande arbetade när hon var ”klädd som hon ville” i vissa sammanhang säger att ”i jobbet gick det ju inte, nej nej”. Bengt säger att ha klätt sig som han gör nu på sin tidigare arbetsplats ”skulle inte falla väl ut, nej nej”. Arbetsplatsen och kollegor har många gånger fungerat som upprätthållande av heteronormativitet. Bailey, som har skrivit om trans och åldrande i en brittisk kontext, hänvisar till olika kvantitativa undersökningar som visar hur över 40 procent av transpersonerna hade avstått från att genomgå en transition på grund av rädsla för att förlora sitt arbete, och bland de som hade genomgått en transition hade 23 procent förlorat sina arbeten. Det förekom mycket höga nivåer av arbetslöshet jämfört med övriga befolkningen (Bailey, 2012). Bland de jag intervjuat är det bara Sture som utåt varit öppen med sin transidentitet i arbetslivet, och som jag tidigare diskuterat innebar detta att han blev av med sin tjänst. Kjell säger såhär om att komma ut på äldre dar:

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

Samtidigt så var man ju då också lite till åren kommen, man har liksom ingen karriär längre att tänka på. Man behöver liksom inte fundera över, vad ska chefen tycka om jag är på det här viset och, eller vad ska kunder tycka. Man slipper ju de där funderingarna, man behöver inte ta nån hänsyn, man behöver inte vara rädd för den delen i alla fall. Jag tror att det underlättar. (Kjell)

Denna typ av berättelser i intervjuerna illustrerar hur tiden efter pensionering, när livet inte längre upptas av arbete, kan upplevas som en tid där en i större utsträckning är fri att välja sina sociala sammanhang och vilka personer en vill omge sig med. Det kan exempelvis innebära möjligheter att välja sociala kontexter där det kan kännas tryggt att vara öppen. Detta är tydligt i transpersonernas berättelser där de flesta kommit ut på senare dar, något som också varit en trend i internationell forskning om äldre transpersoner (se exempelvis Witten & Eyster, 2012). Här finns det också en intressant relation där Erland, vars arbete på teatern blev det rum där han kunde vara öppen symboliserar något annat än för Kjell vars arbete omöjliggjorde öppenheten. Arbetsplatsen kan med andra ord för vissa utgöra rum där en känner att en kan ta plats och får vara öppen med vem en är, som för Erland, medan det för andra, som för Kjell, Lily och Bengt, innebär motsatsen.

Att det kan upplevas som enklare att vara öppen på äldre dar förklaras inte bara genom yttre faktorer såsom arbetsliv och livssituation utan även genom att en själv har förändrats över tid. Matti skrattar under intervjun och säger att han ”tror ändå att, är man homosexuell och man har klarat arbetslivet och kommit till det här stadiet som vi är, ser på livet, man blir ju också, jag tror att människan blir vettigare alltså med åren, det är ganska skönt”. Här flätas olika erfarenheter samman, den homosexuella, att ha klarat arbetslivet och nått ett annat stadium som i sin tur leder till någon form av utveckling för Matti. Maj pratar om att komma ut, hur det var som yngre och hur hon upplever det idag:

Ja, från början var det väldigt tufft, det var jättejobbigt att komma ut, det tyckte jag. Fruktansvärt jobbigt var det, oh, jag skämdes, jag tyckte det var döhemskt. Men jag menar idag så, är det så att det inte passar nån, so what. Det blir ju så, ju äldre man blir så får man ju en, förhoppningsvis, en bättre självkänsla så att det är inte så viktigt vad folk tycker om en längre. Det spelar ingen roll. (...) Och passar inte galoscherna så adjö. Ja, jag tycker det, man har kommit, jag har kommit så långt i livet att jag kan inte hålla på och sopa banan för någon annan, mer än för mig själv i så fall. (Maj)

Medan att komma ut tidigare i livet var ”jättejobbigt” och förknippat med skam så har hon idag en annan inställning som är ”so what” och denna relateras också till att vara äldre, att ha bättre självkänsla och att inte lägga så mycket energi på vad andra tycker om en. När Maj säger att hon ”kommit så pass långt i livet” pekar det mot en personlig utveckling, där hon förändrats, blivit starkare och kanske bär med sig fler livserfarenheter. Detta finns också närvarande i andra intervjuer som tidigare kapitel visat, som när Lena efter att ha levt dolt med sin könsidentitet under många år vägrar att skämmas längre, eller som när Ivar som under många år levt med att dölja sin sexualitet avdramatiserar hur det skulle bli om det skulle ”slinka ut” genom att säga att en då får

KAPITEL 11

vända frågan mot den andra personen. Kanske blir det lättare att väja för heteronormativitet i de fall när en har möjlighet att i större grad välja miljöer och personer som finns runtomkring, vilket pensionärlivet i vissa fall kanske kan erbjuda. Jag kommer dock tillbaka senare i kapitlet till hur detta kan förändras i samband med vård- och omsorgsbehov.

Att åldrandet innebär andra perspektiv, och egenskaper, är något som är återkommande i intervjuerna. Kjell säger exempelvis att en som ung ser allt svart eller vitt, ont eller gott, men att en som äldre upptäcker att det "mesta är grått, någonstans mitt emellan där". Begrepp som "med tiden", "med åren" och "med åldern" används parallellt för att illustrera förändringar hos sig själv. I detta blir det intressant att ställa frågor om vad som är åldrande, och vad som är tid; och om dessa någonsin är möjliga att separera.

För att relatera dessa erfarenheter till de linjemetaforer jag tidigare använt kan en se att arbetslivet för de flesta ofta binder en till den heteronormativa linjen genom platser och personer som drar en ditåt. När en lämnar arbetslivet är en friare att röra sig åt andra håll, välja andra stigar. De berättelser som handlar om att en förändrats över tid, och på äldre dar har mer mod och struntar mer i vad andra tycker, pekar också mot det Ahmed skriver om att vägen en rört sig med, och hur länge en gjort det, också har stor betydelse (Ahmed, 2006). En rör sig med fler erfarenheter, vet mer om sig själv och om de olika stigar som finns och kan göra andra val.

Ansvar för den åldrande kroppen

Ja, åldrandet det är ju i viss mån vad du själv gör det till och lite grann om dina biologiska förutsättningar. Och hur pass väl du sköter dig, både mentalt och kroppsligt. Missköter du dig som en del människor gör, ja då får du problem i olika former och där är ju då de viktigaste delarna där, som du förstör dig på, det är ju då rökning och alkohol. Det går inte att komma ifrån, det är negativt för dig. Sen då, om man säger det som är bra för dig, det har vi ju nämnt då, delvis motion, mental stimulans, social kontakt. (Sture)

När det gäller kroppen och sådär, jag är mer medveten tror jag, eller bekymrad över, så jag måste liksom ta mina ordentliga promenader alltså. Men sedan under sommarhalvåret så är det så mycket jobb här i trädgården så det blir inte, men jag har mina, minst tre gånger i veckan oftast tre, fyra fem gånger i veckan och jag tar hela sträckan så mycket som jag bara får ut från kroppen så att det är mycket effektivt och min kondition har varit väldigt bra, men man vet ju aldrig alltså vad som kan drabba en, men liksom. (Matti)

I Stures citat framhåller han att det både handlar om hur en lever och om ens biologiska förutsättningar, men att om en "missköter" sig så får en "problem". Negativa och positiva aspekter för hälsan lyfts. Matti berättar att han blir mer bekymrad över kroppen vilket gör att de ordentliga promenaderna blir något Matti "måste" ta. Han håller också igång kroppen genom trädgårdsarbete och har en bra kondition, men samtidigt framhåller han att en aldrig kan veta "vad som kan drabba en". Å ena sidan framstår kroppen som något en bör "hålla igång", men samtidigt kan en aldrig veta eller vara säker

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

på hur hälsan kommer att vara. Kroppen blir, precis som i flera av berättelserna av transpersonerna, något som delvis står utom ens kontroll – vilket inte förhindrar (snarare väcker förväntningar om) att ta kontroll över den:

Om man är 66 så är man inte 25. Men förhållandevis så kan jag nog känna, det handlar också lite grann hur en själv liksom cyklar och håller på, så har man ju en viss möjlighet att påverka. Så att det tycker jag men visst, alla drabbas ju liksom av, det är ju inte, man har ju inte samma ork liksom, man åker ju hem när andra åker ut på nätterna till exempel. Tror jag handlar lite om åldern. Att man inte orkar ge sig ut klockan 11 på kvällen, egentligen. (Anita)

När Anita säger att det är skillnad på att vara 66 och att vara 25 tolkar jag det som att kroppen har andra förutsättningar. ”Man” åker hem på kvällarna när andra, som jag läser som yngre, ger sig ut. Orken finns inte där längre. Anita tillskriver inte det egna ansvaret fullt lika stor betydelse, utan menar att det handlar ”lite grann” om hur en aktiverar kroppen och att en har en ”viss” möjlighet att påverka. I dessa citat, samt i många andra berättelser, ser jag en spänning mellan att förhålla sig till de tongivande diskurser jag tidigare skrivit om; att ta ansvar över sin hälsa och att hålla kroppen i form, och samtidigt insikter om att det är omöjligt att helt ha kontroll över kroppen eller hälsan. Det kan kanske också läsas som ett motstånd mot (omöjliga) förväntningar om att ta kontroll och ha ansvar för hur en mår och sitt eget åldrande. Kroppsliga förändringar som är förknippade med hög ålder blir ofta patologiserade och sedda som ett personligt misslyckande, i synnerhet för de som saknar ekonomiska resurser eller fysisk förmåga att delta i den konsumtion som går ut på att förhindra åldrande. Att leva ett ”hälsosamt liv” blir snarare en skyldighet än ett val och något en ska ta kontroll över. Äldre personer måste förhålla sig till att försöka lyckas med det omöjliga i att åldras utan att bli äldre, där mycket av detta handlar om att ”hålla sig i form” (genom att gå på gym, kontrollera sin vikt, träna, se ung ut) och bibehålla sexuell aktivitet (Katz & Marshall, 2003; K. Slevin, 2008).

Berättelserna om den åldrande kroppen handlar om kroppen som något som levs och erfars; om aktiviteter såsom Mattis promenader och Anitas cykelturer, men också om stelhet som gör det svårt att komma ur sängen och röra sig, smärta eller trötthet som påverkar vad en orkar med eller har möjlighet att göra. När kroppen förändras kan det också göra att livet och vardagen måste förändras. Det kan handla om nya rörelsemönster, eller att röra sig ute på andra tider på dygnet som i Anitas citat, eller att exempelvis få ge upp saker som tidigare varit en del av livet, som för Erland som tidigare spelat mycket gitarr, men ”det är ett problem som har uppstått på grund av ålderdomen, mitt finger har kroknat, det går inte att räta ut det.” Läkarna har sagt att de kan räta ut det, men med risk att nerverna skadas och att det kan vara svårt att använda handen. Erland säger att det inte gör ont, men att han får ransonera på greppen och att det är svårt att spela gitarr. Marianne berättar om hur hon under vintern ”trippat ute, rädd om lårbenen och sådär. Ja, det har ju varit för jävligt alltså, att ta sig fram.” För andra kan det

KAPITEL 11

innebära att behöva flytta, nu eller i framtiden. För Ivar var det hans knäsmärtor som ledde fram till en flytt:

Men hur det var så flyttade jag för att jag fick ont i knäna, [efter] femton år, det är det längsta jag bott någon gång. Det var väldigt bra där, men det fanns ju ingen hiss, jag kunde knappt gå som gammal brevbärare, eller också var det fotboll som gjorde att jag fick ont i knät. Och så tänkte jag så här att 'ja vad fan, visserligen har jag nära till två kyrkogårdar här men jag vill inte sluta här, jag flyttar hem' [...] för att få det lite lugnare och att jag ville se bra fotboll och enklare att leva, det kostar inte så mycket, visserligen är det en fattig kommun men samtidigt så finns det inte så mycket nöjen och frestelser som är dyra utan man kan gå till stan så länge man kan det och cykla och så. [...] Däremot så är det ju dyrt att flytta, men när man har ordnat upp det då så får de väl bära ut mig sen, för det är jobbigt att flytta, både ekonomiskt och praktiskt. Så att jag tänkte att jag måste flytta nu innan jag blir för gammal. (Ivar)

Ivar flyttar inte bara till ett hus med hiss, han bestämmer sig också för att flytta tillbaka till sin hemstad, som han beskriver som lugnare och billigare samt lättare att röra sig i "så länge man kan det". Livet och omgivningen anpassas utifrån kroppens förutsättningar för att få en funktionell vardag. Timing är också centralt här, att se till att skapa den förändringen innan han blir för gammal och inte orkar en flytt. Han antyder att det var sista flytten och att "de får väl bära ut mig sen". När Matti pratar om framtiden säger han att den "beror ganska mycket på hälsan, så frågan är alltså om man på något sätt skulle bli sjuk, så klarar man av att bo på landet?". Maj bor i en lägenhet som ska renoveras och dit hon får flytta tillbaka när det är färdigt, men hyran kommer att höjas och så ligger lägenheten några trappor upp i ett hus utan hiss vilket Maj säger är besvärligt då det är svårt för henne att gå i trapporna. Hon hade önskat att få byta lägenhet till någon längre ned i huset i samband med renoveringen, men det finns ingen ledig. Hon har tvättstugan på gården vilket hon menar är "väldigt besvärligt när jag ska tvätta (...) och harva upp för trapporna och bära tvätten, det är jobbigt".

Att förstå de här berättelserna endast genom en konstruktionistisk ansats där en ser till hur en "gör ålder" förbiser att detta är omöjligt att separera från kroppens "köttslighet", om skelettet som blir skörare när en blir äldre vilket i sin tur ökar risken för höftfraktur om en ramlar, om knäledsartros som innebär att ledbrosket i delar av knäleden minskat eller försvunnit vilket i sin tur leder till smärta och minskad rörlighet och som kan göra det svårt att exempelvis gå i trappor. Wilson menar att det organiska behöver få komma tillbaka i feministiskt skrivande och det biologiska behöver få komma in i forskningen igen (Wilson, 2008). Berättelserna pekar på hur även den fysiska miljön och omgivningen skapar kroppen. Exempelvis återkommer hemmet vilket visar hur platsen en bor på och de materiella förutsättningar som följer med denna påverkar kroppens funktionsförmåga (jmf Siebers, 2008). När det inte finns hiss påverkar det ens rörelse och möjligheter att ta sig ut från hemmet vilket i sin tur skapar kroppen som mindre funktionell och mer begränsande. På samma sätt gör vinterväder och isiga gator att en inte kan ta sig fram på samma sätt som en brukar vilket kanske leder till att en rör sig på andra sätt, eller undviker att alls gå ut för att inte riskera att få ett benbrott. Hur

den fysiska miljöns utformning skapar och förstärker funktionshinder har tidigare diskuterats inom funktionshindervalsforskning. I Annika Taghizadeh Larssons avhandling där hon intervjuat personer med funktionshinder nämns exempelvis trottoarkanter, sociala aktiviteter som blir otillgängliga genom att de ligger i lokaler utan hiss, eller utgörs av vandring i skogen eller cykelsemester etc (Taghizadeh Larsson, 2009). Andra materiella aspekter som kan påverka ens rörelseförmåga är exempelvis ekonomiska omständigheter, var en bor och vad det innebär för tillgång till aktiviteter, vilka möjligheter en har att röra sig längre sträckor (tillgång till bil/lokaltrafik), tillgång till offentliga toaletter etc. För personer med funktionshinder blir personlig assistans avgörande för att kunna leva ett funktionellt liv, men personlig assistans är inte på samma sätt tillgängligt för äldre personer (oavsett om de fallit under LSS-lagen tidigare eller ej). Som Taghizadeh Larsson skriver är det självklart i funktionshindervalskontexter att diskutera det omgivande samhällets betydelse för hur ett liv med funktionsnedsättningar gestaltas, medan pensionärlivets miljörelativitet knappast diskuteras alls. Hon menar att det har funnits en motvilja att fokusera på funktionshinder i samband med äldre för att undvika att koppla åldrande till sjukdom, funktionshinder och bristande förmåga (Taghizadeh Larsson, 2009:175, 85).

Att bli läst som äldre

Åldrandet handlar som det förra avsnittet visade om kroppsliga förändringar, men det handlar också om att bli socialt kategoriserad på andra vis och att förhålla sig till de diskurser och föreställningar som omgärdar den ålders- och livsfas som en befinner sig i (Dannefer & Settersten, 2010; Krekula m.fl., 2005; Närvänen, 2009). Jag frågar några av de jag pratar med ifall de upplever att de blir bemötta på andra sätt på grund av ålder. Olof berättar att han på tåget på väg till intervjun för första gången var med om att en yngre kille ställde sig upp för att erbjuda Olof sin plats ”och han till och med sade ’farbror kan sitta här’, jag tänkte - gud!” Det som kanske var tänkt som en artighetsgest blir också ett inplacerande i ett fack. Lars, som är 75 år när vi träffas säger såhär:

Men i alla fall, det är klart att när man var yngre så tyckte man att någon som var sjuttiofem var fruktansvärt gammal, men det upplever man inte riktigt när man är [äldre]. (Lars)

Lars berättelse visar hur ålder är speciellt jämfört med många andra maktstrukturer eftersom en hela tiden byter (ålders)position. De föreställningar om en har om åldersfaser kan en komma att konfronteras med när en själv når dem.

Flera av personerna pratar också om att inte *känna* sig gamla, eller äldre:

Jag har en viss ålder enligt kalendern, men jag känner mig inte, jag säger när jag brukar träffa folk då säger de, ’men är du pensionär?’ Ja, säger jag. Men jag gör mig inte äldre än vad jag känner mig. Men den dagen kommer, när inte jag känner mig längre yngre, men då kommer jag fortfarande inte att acceptera det, jag kommer fortfarande känna mig som den jag är, men det är att den här kroppen man släpar omkring på,

KAPITEL 11

alltså, den kommer naturligtvis att förändras, det går aldrig att komma ifrån, men den här hjärnan, jaget, som är mest intressant, den kommer nog va ganska ung. (Lily)

Men än så länge så känner jag mig inte åldrad och alltså jag har så väldigt svårt att se mig själv åldrad i sinnet, så vida jag inte blir sjuk, därför att jag har alltid känt mig som en tonåring egentligen. Jag kan inte identifiera mig som, som tant alltså, och det, egentligen är jag ju det, men jag tror att i dagens läge så är det inte många som känner så, att man inte kan fatta att man är så gammal till åren som man är. (Marianne)

Så att visst märks det att kroppen börjar bli sliten och så och som sagt näthinnorna spricker och lossnar och så. Men jag upplever mig ju inte som särskilt gammal, det är som det står i de här artiklarna i Svenskan att dagens pensionärer i min ålder upplever sig inte mentalt som gamla. (Harald)

Det finns i de här citaten ett motstånd mot att ”vara gammal”, det är något som Marianne inte vill identifiera sig som och det är något som Lily tror att hon inte kommer att acceptera. I citaten särskiljs också kroppen – som är det som åldras – från vad som benämns som hjärnan, sinnet eller det mentala – som förblir ungt. Detta är något som är vanligt förekommande i studier med äldre personer (Krekula, 2006; Taghizadeh Larsson, 2009; Öberg & Tornstam, 2001). Det verkar vara en etablerad berättelse som kan användas som en strategi för att distansera sig från ålderistiska idéer om vad det är att vara äldre, eller gammal. Jag har tidigare lyft begreppet ’Mask of ageing’ vilken använts för att beskriva upplevelser som dessa, av en åldrade kropp och ett inre jag som fortfarande känner sig ungt (Featherstone & Hepworth, 1990). Men vad betyder det att inte ”känna sig gammal” när det handlar om att inte kunna identifiera sig med de föreställningar som cirkulerar kring vad det är att vara äldre? Det blir en slags ironisk situation om väldigt många personer som faller inom kategorin äldre försöker distansera sig från (ålderistiskt präglade idéer om) att vara gammal, kanske är det istället föreställningar om vad det är att vara gammal som bör utmanas snarare än att personer ska behöva distansera sig från den egna kroppen.

När jag frågar Marianne om hon blir bemött på ett annat sätt i och med åldrandet svarar hon:

Nej, jag kan inte känna än att jag blir bemött som gammal dam, eller tant. Nej, det tror jag inte att jag har upplevt någon gång ännu. Alltså jag tror att man vet aldrig riktigt vad som är hönan och ägget med sådant där, om man börjar utstråla tant så blir man bemött som tant, om man blir bemött som tant och inte känner sig som det, då är det nog rätt viktigt att man säger ifrån, eller att visa att, ’du ska inte tro att du vet hur jag är alltså’ *småskratt* utan att man... Det är så viktigt det där, att behålla sin värdighet och sin stolthet alltså, på det sättet. Och det kanske inte är lätt om man blir tilltufsad, det vet jag inte, men än så länge så känner jag mig inte liksom betantad, sådär av folk. (Marianne)

I det här citatet kommer tanten fram som en karaktär; som något en inte vill vara och något en helst ska undvika att utstråla. Värdighet och stolthet ställs emot att bli ”betantad”. Therese Persson skriver i sin avhandling om femininitet och åldersnormer om hur tanten ofta ses som grå, tråkig och osexig. Detta kan ta sig uttryck i kläder som kodas som mindre formsydda plagg i mildare blekare färger. Tantens är något förlegat,

någon som står utanför (Persson, 2010). Karin Lövgren skriver i sin avhandling om kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för medelålders kvinnor. I hennes material återkommer tant ”som en markör av ett oönskat sätt att åldras: man vill inte se ut som en tant, klä sig som en tant, ha frisyra som en tant, ses som en tant.” Vidare menar Lövgren att ordet har konnotationer av ålder och att vara överspelad, tillsammans med en oförenlighet att ses som attraktiv. Tanten är en asexuell varelse (Lövgren, 2009: 243). Utöver aspekter som kläder och frisyrer som kan koda tanten vill jag lyfta att bli kutryggig och därmed läsas som mindre/kortare när en rör sig i världen (och därigenom läsas som att en har en svagare kropp) men också exempelvis grått eller vitt hår. Men en typ av tant framstår däremot i materialet som en mer möjlig identitet att anta: kulturtantan. När Ingrid pratar om hur hon läst kurser på universitetet, att hon och hennes partner går på konsert, teater, föredrag samt sjunger i kör säger hon ”vi är sådana här kulturtantan”. Kulturtantan är enligt min tolkning någon som har socialt och kulturellt kapital som är medelklassigt kodat och därigenom en identitet som är kopplad till aktivitet, snarare än till att vara överspelad. Intressant i Ingrids berättelse om deras kulturella liv är att det övergår i en berättelse om att de ”ligger lite lågt med det nu” eftersom hälsan har svajat. Ingrid berättar om hur hon ramlat ned för en trappa och brutit fotleden som behövde vara gipsad en längre tid. Kroppens funktionsförmåga (samt självklart ekonomiskt och kulturellt kapital) avgör möjligheterna till det aktiva kulturella livet.

Irene pratar om hur hon tycker att det är viktigt att, när hon och Ingrid är ute tillsammans ”då är det inte bara som väninnor, vi kan pussas och hålla varandra i hand och sänt och visa kärlek för varandra. Ja, det är väldigt viktigt. Inte smälta i mängden.” Detta menar hon också handlar om att ”vad man säger när man står för det, säger att, jag ska inte låta dig bestämma över mitt liv och jag vägrar att se mig själv med dina ögon”. Detta läser jag som ett motstånd mot att osynliggöras och avsexualiseras som äldre lesbisk kvinna och att inte gå med på den andras blick i vilken den lesbiska relationen på ett klassiskt sätt ses som en väninnerelation. Detta avsnitt illustrerar också hur åldersnormer flätas samman med normer för kön, precis som jag diskuterade i kapitel 7 där transpersonernas berättelser om kön och ålder visade hur femininitetsuttryck blir hårdare reglerade med åldern samt påverkar hur kön kan iscensättas på äldre dar.

Att se framåt: oro, drömmar och att närma sig livets slut

Denna sista del handlar om framtiden och om att blicka framåt. Magnus Broström, som skrivit sin avhandling om äldre människors föreställningar om den egna framtiden, döendet och döden, konstaterar att äldre personers föreställningar om framtiden är svagt beforskade inom socialgerontologin såväl som inom livsloppsforskningen (Broström, 2014). Han menar att detta ointresse för äldres framtid kanske kan relateras till en samhällelig (ålderistisk) syn på äldre som ”föredettingar” vars liv och förmågor anses

förbrukade. I forskningen har det tidigare funnits en idé om att äldre personer planerar mindre för framtiden, inte ser någon mening med drömmar utan istället blir mer nutidsorienterade. Broströms avhandling visar dock att det verkar vara mer komplext än så, de äldre personer han intervjuat funderar i hög grad över och planerar inför framtiden (Broström, 2014). Mot bakgrund av att äldres framtid ofta förstås som betydelselös eller lågt värderad verkar det vara relevant att utforska hur äldre personer resonerar kring den kvarvarande delen av livet. Det blir också intressant i relation till logiker för normativa livslopp där den ”straighta” linjen förväntas leda till heteronormativ lycka och där det enda löftet om framtid är konstruerat kring reproduktiv heterosexualitet (Ahmed, 2010; Esteban Muñoz, 2007). Hur blir det möjligt att tänka kring framtiden, när löftet om framtiden redan passerat? Vilka betydelser har det om en rör sig längs andra linjer än den heteronormativa för hur en ser på fortsättningen av livet? Hur flätas betydelser av kön, ålder och sexualitet samman i tankar och funderingar över framtiden?

Inledningsvis handlar det om att vård- och omsorgsbehov som kanske redan finns i vardagen, eller som något en reflekterar över inför framtiden. Det handlar sedan om att förhålla sig till att tiden som är kvar i livet blir allt mer begränsad, att döende och död kommer närmare, men också om drömmar och förhoppningar inför framtiden.

Vård och omsorg: Att bli beroende av andra

Även om de flesta av informanterna idag inte har några större omsorgsbehov så är det något som de i olika utsträckning funderar på och förhåller sig till som något som de kan komma att behöva i framtiden. Det är emellertid inte något som någon ser fram emot, istället finns en önskan som kommer igen i samtliga intervjuer, nämligen ”om jag bara får vara frisk”:

Huvudsaken är att man får vara frisk. Alltså det låter så larvigt när man säger det men så är det. Därför det blir så verkligt på något sätt, eller om man hamnar på sjukhus, även om jag inte låg för någonting livsfarligt alls ju, så blir det den där känslan av att man blir, att man är lite hjälplös. Och det är det man inte vill bli. Man vill inte bli, nej man vill inte bli behandlad som om man är hjälplös. Utan man vill ha livet intakt. (Ingrid)

Men jag är rädd för att bli grönsak alltså, eller för att bli beroende och för att bli så pass ofärdig att vardagslivet blir kringskuret och sådär, det tycker jag inte, det är jag rädd för men jag hoppas att det ska dröja ett tag, än så länge. (Marianne)

Ingrid vill inte bli hjälplös, och Marianne vill inte bli beroende eller att vardagslivet ska bli kringskuret. Jag läser detta som en oro för att förlora sin agens och kontrollen över kroppen och därigenom behöva överlåta denna till andra, kanske främmande personer. När Ingrid säger att hon vill ha livet intakt och Marianne säger att hon inte vill ha vardagslivet kringskuret kanske det syftar till en önskan om att livet ska kunna fortgå som tidigare. Som Bost skriver förändrar sjukdom inte bara interna och externa funktioner

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

hos kroppen, det förändrar också ens plats i samhället, ens relationer och de sätt och platser en rör sig på (Bost, 2008).

När jag frågar Maj hur hon upplever sitt åldrande svarar hon:

Jag tänker aldrig på det. Jo, jag tänker på det varje morgon när jag stiger ur sängen och är så stel att jag inte kan röra mig. Då tänker jag på det. Och när jag inte kommer ihåg sådana här bagatellsaker, helt plötsligt vet jag inte, 'var den grejen ska vara?' Och då blir jag alldeles iskall, men det handlar ju mycket om att min far blev så dement. Och jag tänker, fyfan nu har jag ärvt pappas gener. (Maj)

Även andra personer, som Ingrid och Irene vars mammor fått Alzheimers sjukdom, pratar om hur de haft föräldrar som haft demenssjukdomar och om hur det väcker tankar och rädslor om potentiellt framtida sjukdom. Demenssjukdomen blir något som ligger potentiellt latent i ens genetiska uppsättning i kroppen. Oron i sig är materiell-diskursiv, att glömma saker eller känna att minnet sviker en handlar om komplexa processer i hjärnan, men är också starkt kopplat till åldrande, att tappa kontrollen och till demens. Oron *känns* i kroppen och Maj beskriver det som att när hon glömmet saker så blir hon "iskall". Om en har personliga erfarenheter av demens hos närstående närstående, och i synnerhet om det är någon med biologiska band som haft demenssjukdom, så ökar oron över att själv få demens. Oron är också kopplad till en mer generell ålderism, oro över att åldras och över "ålderstecken" (Kessler, Bowen, Baer, Froelich, & Wahl, 2012; Suhr & Kinkela, 2007).

Att oro sig för att bli beroende av andra och för att kroppens funktioner inte ska fungera som tidigare är en oro som dessa personer delar med många äldre (Andersson, 2009), men det finns också oroskänslor som blir specifika för lhbtq-personer. I relation till demens är det ingen av mina informanter som pratat om det, men det går att föreställa sig hur personer som inte lever öppna med sin sexualitet eller könsidentitet kan, precis som Price skriver, oro sig för att bli dementa och då "försäga" sig (Price, 2008). Det som däremot finns närvarande i intervjuerna är en oro för hur en ska bli bemött som lhbtq-person inom äldreomsorgen.

När jag frågar Lena om hon funderar mycket på hur det ska bli i framtiden svarar hon:

Ja, till och från funderar man ju på det. För det, innan, för en 15 år sen funderade man ju inte sådär men nu, nu börjar det ju närma sig. Det börjar ju att närma sig och om 10 – 15 år kan det ju vara aktuellt [med omsorgshjälp]. Och jag vet ju inte hur de tar det om jag sträcker fram mina fötter, 'vill du måla mina tånaglar?' Det vet man ju inte. Och har de ingen hbt-kompetens, då blir det ju tvärnobben. (...) Så länge man, men när det blir dags, när det blir dags och de kommer in, ser att det är en karl som går i kvinnokläder, 'gud så äckligt, den där vill vi inte gå hem till någon mer gång', man vet ju inte. Även om det inte kanske blir så men, det kan ju bli så. (Lena)

Lena har idag relativt god hälsa och klarar sig bra själv, men uttrycker en oro för när det ska bli aktuellt att behöva omsorgshjälp och att omsorgsgivare då ska tycka att hon är "äcklig" och att de ska välja bort henne som omsorgstagare. Det handlar också om att

KAPITEL 11

kanske inte få hjälp med det som är viktigt för en, som att exempelvis måla tånaglarna eller att upprätthålla den femininitet en vill uttrycka. Omsorgsbehov innebär situationer där det inte alltid är möjligt att själv välja vem som ska finnas i ens hem, närhet eller i kontakt med den egna kroppen. Det kan också innebära att flytta till en institution för kortare eller längre tid, ibland för den tid som är kvar av livet. Det påverkar möjligheterna att välja vilka fysiska rum en kan vistas i, vilken kontakt och vilka sociala relationer som kan upprätthållas. Kellehear menar att maktlöshet är regel snarare än undantag för personer på äldreboenden och att de blir nedvärderade, ignorerade, kategoriserade och behandlade som barn (2007). Tove Harnett som studerat makt och inflytande i den svenska äldreomsorgens vardag illustrerar hur det finns ett glapp mellan riktlinjer om äldres inflytande och hur det ser ut i praktiken. Hon visar hur de äldres önskemål trivialiseras av personalen, genom att förminskas till gnäll eller småsaker. Istället framhäver tjänstemän och personal att följa rutiner som det viktiga, där effektivitet blir det primära, på bekostnad av de äldres autonomi (Harnett, 2010). Detta är något som personer som lever sina liv på institutioner måste förhålla sig till, men för lhbtq-personer tillkommer också en oro över att bli homo- eller transfobiskt bemötta. Motviljan att flytta till institution kan för lhbtq-personer också handla om ett motstånd mot att inordna sig i en heteronormativ miljö, där ens självständighet många gånger fungerat som ett vapen mot att inrätta sig (jmf Lindholm, 2013; Norrman m.fl., 2013).

Den befärade bristen på lhbtq-kompetens pratar fler om, Ingrid säger exempelvis om personer som arbetar inom omsorgen:

De har väldigt svårt för det. Eller om de pratar om de här äldre, man har intervjuat några här och frågat 'hur är det med de här äldre som du går hem till' och sådär. 'Nej, nej, nej, de är bara väninnor eller det kan man ju inte fråga' och man tror att man förolämpar dem genom att fråga. Bara om du tänker dig, inställningen till att det är förolämpande att fråga. Då förstår du vad de tycker. 'Eller det kan jag aldrig tro, de som är så trevliga. De kan väl inte vara lesbiska.' (Ingrid)

I Ingrids citat hänvisar hon till hur omsorgsarbetare både osynliggör lesbiska genom att benämna dem som "väninnor", men också hur lesbiskhet ställs i kontrast till trevlighet. Att inte få sina kärleksrelationer tagna på allvar blir inte bara ett osynliggörande av ens partner och den relationen, utan ofta också av det som är en viktig del av en själv, ens livshistoria och hela existens. Den oro för trans- och homofobi inom omsorgen som kommer till uttryck här är också något som är vanligt i studier kring äldre lhbtq-personer, en upplevd oro för diskriminering på äldreboenden och i omsorgssituationer. Flera forskare har funnit att detta ibland leder till att personer väljer att gå in i garderoben igen för att de är rädda för att bli diskriminerade eller dåligt bemötta av andra boende och personal (Heaphy & Yip, 2006; Jackson & Johnson, 2008; Hughes, 2009). Hur allvarlig denna oro är illustreras genom studier som visar att det finns äldre transpersoner i urval som planerar att begå självmord för att slippa hamna i den situationen (Bailey, 2012; Witten & Eyler, 2012).

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

För Klas, som inte är öppen med sin transbakgrund på orten där han bor, förutom inför ytterst få personer, skapar framtiden oro. Hormoninjektionerna han får är något han kommer att fortsätta med livet ut och för det går han till vårdcentralen:

Det är bara det att nu har jag haft samma distriktssköterska i 15-20 år kanske, hon vet om det här. Vi är jättebra, nära, hon bodde här nere innan, nu bor hon i en by här utanför. Vi har pratat om allt! Liksom livet, fackligt ja vi har pratat om allt. [...] Då tänker jag såhär: Hur fan ska det blir när hon går i pension? För jag ska ju fortsätta med det här livet ut. Jag går väl i pension före henne visserligen, något år kanske, men vi är nog ganska jämgamla. Det är sådana saker som kommer upp för en, för jag vill inte berätta det här för Gud och hans moster. För jag tycker folk har inte med det att göra. (Klas)

För transpersoner som tidigare genomgått sin transition men inte är öppna med sin transbakgrund kan kontakt med vården på äldre dar betyda att ens kropp blir exponerad med ärr som berättar om ens transbakgrund. Återigen blir kroppen en aktiv agent som berättar något om personen för den som tittar, och som kanske inte stämmer överens med hur personen själv presenterar sig (Barad, 2003). Som jag tidigare visat är det vanligt att undvika situationer där en måste exponera sig, vilket inte alltid är möjligt i vårdsituationer. Detta kan leda till att transpersoner undviker att söka den vård de behöver (Bailey, 2012; Witten & Eyler, 2012). MetLife-studien i USA med 1200 lhbtpersoner från baby boom-generationen visar att jämfört med lesbiska och bögar, var det dubbelt så vanligt att som transperson känna sig sårbar i vårdsituationer och att det var svårt att söka vård (MetLife Market Institute, 2010). Det kan ha att göra med både tidigare dåliga erfarenheter och rädsla för att bli dåligt bemött (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2013). Som jag skrivit om tidigare, har flera av de transpersoner jag intervjuat sökt transvård, men inte fått den vård de önskat eller haft rätt till, för att de inte passat in i de snäva mallar transvården kräver.

Sture berättar om hur orsaken till att han bestämde sig för att första gången komma ut på TV var på grund av en vän:

Jag hade en väninna, som var transa i Stockholm, och hon hade varit på en transfest en kväll och var på väg hem [...] och så kommer det ett rattfylla, från backarna rätt in i hennes bil. Hon blir inte allvarligt skadad men hon blir skadad och körd i ambulans till Karolinska och... Den natten så tar de tempen på henne säkert 40 gånger... och blodtryck, eller puls, ungefär lika många gånger. Och det görs av allt ifrån läkare till städpersonal. Hon överlevde ju och de lappade ihop henne och det var inte så farligt och hon kom ju hem dan efter men... 6 månader senare så var det pillerburken. Hon lever inte längre. Och, jag har fått siffror för några år sen från Holland och ifrån Frankrike, en av de vanligaste dödsorsakerna, bland transsexuella och transvestiter, är självmord. (Sture)

Stures väninna som blev utsatt för traumatiska upplevelser när hon blev inlagd på sjukhus tog senare sitt liv. Det här citatet visar hur den icke-linjära kroppen blev något sensationellt på sjukhuset, som alla ”från läkare till städpersonal” kommer in och tittar på. Donovan skriver i en autobiografisk artikel om liknande erfarenheter, om att söka vård men istället bli ett förkroppsligat freak som personalen kan titta på och studera

KAPITEL 11

(Donovan, 2002). Det är återkommande i intervjuerna med transpersonerna hur de pratar om att det finns en stor okunskap kring vad trans är. Som Kjell säger ”det finns hbt-personer och det är inte bara då homosexuella det handlar om. Kan man nåt så är det väl om homosexuella, transpersoner är ju för de flesta, väldigt okända. De flesta har ju inte ens träffat nån transperson.” Lena och Sture menar att det finns någon slags skenbild av transpersoner och att det oftast förknippas med show och drag. De har bägge vid olika tillfällen reagerat på mediala representationer av trans och sammanblandning av begrepp genom att kontakta TV eller tidningar. Den här okunskapen stöter de på i media, i sin vardag, i lhbtq-sammanhang men också i omsorgssammanhang.

Lena berättar hur hon ringt till kommunen där hon bor och frågat kommundirektören hur det är med deras hbt-kompetens, svaret hon fick från honom var ”Hbt, vad är det?” Lena säger att det är ”skrämmande, helt enkelt skrämmande alltså”. Hon åkte själv upp med en bunt broshyrer till honom, men säger att ”folk vet inte vad det är och då kan, om inte ledningen vet vad det är då kan man ju inte kräva att personalen ska veta något heller”. Flera berättar att de har för vana att ta med informationsbroshyrer om vad trans innebär när de söker läkarvård. Detta bekräftas av Socialstyrelsen som menar att kunskapen om transsexualism inom sjuk- och hälsovården är liten, i synnerhet i öppenvården (Socialstyrelsen, 2010). Som Mizock och Lewis pekar på måste ansvaret för att utbilda sig inom hbt-frågor ligga på klinikerna (inklusive läkare, sjuksköterskor, arbetsterapeuter, personer inom socialt arbete, hemtjänst osv) själva och inte på de som söker vård (Mizock & Lewis). Som Donovan skriver kan det vara stressande att möta nya läkare och ständigt behöva svara på samma frågor om ens könsidentitet. Hon menar att det kan leda till negativa effekter för ens psykiska hälsa (Donovan, 2002).

Flera studier pekar på vikten av nätverk och transcommunities för stöd (Donovan, 2002; Hines, 2007; Witten & Eyler, 2012), men flera av de jag har intervjuat lever ensamma, ibland på landsbygden och en del av dem har mycket små sociala nätverk vilket betyder att de till stor del är utelämnade till offentlig vård när de blir i behov av omsorg. Detta blir också ytterligare problematiskt mot bakgrund av hur, som jag tidigare nämnt, offentlig vård och social välfärd i allt större utsträckning blir privatiserad, vilket kan leda till att omsorgsansvar skjuts över på lokala communities och familjer (Katz, 2005). Som Anita uttrycker det i intervjun ”det finns ju alltid en oro där när man inte har familj och barn”. Samtidigt säger hon att det ju inte är någon garanti heller, men om en saknar närstående för socialt och praktiskt stöd kan det ytterligare spä på oron för hur det ska bli när en kommer att behöva hjälp från andra.

När jag frågar Ivar om hur han tänker kring framtiden, inte specifikt i relation till dejting eller sex, utan i allmänhet, svarar han:

Ja, jag fortsätter väl och va så kallad smygbög. (...) Ja, det är klart, det blir ju bekymmersamt men på sikt när man kanske hamnar i rullstol och lite sådär, jag är inte så rörlig nu heller för att jag har ju sockersjuka

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

och (...) och sånt men det är väl bara att konstatera att det är väl inte så mycket sex på ålderdomshemmen så att man får väl att lägga av. Blir inte så mycket kontakter av det slaget. I Stockholm så kommer det ju att bli sådana, vissa hem och så, men jag vet inte om det är, om det är lösningen, för vissa kanske. Här i stan så tror jag inte, då ska man ju erkänna det då, gå ut, jag ska väl in på ett bögghem på gamla dar, det kanske jag inte vill. Och då kanske man inte orkar och hålla på sexuellt, vara nåt aktiv heller. Så det är bara att konstatera att det är så och göra det bästa möjliga av livet. (Ivar)

När Ivar pratar om framtiden är det begränsad rörlighet som i sin tur leder till begränsade möjligheter till sex. Det har både med den egna kroppen och ork att göra, men också med den materiella omgivningen i form av äldreboende som begränsar. Ivar nämner också ”bögghem” som han kallar det, lhbtq-profilerad omsorg. Det finns inte där han bor, utan han hänvisar till Stockholm. Där finns det sedan 2005 hemtjänst och sedan 2013 ett seniorboende som bågge riktar sig till hbt-personer. När detta med lhbtq-boenden kommit upp under intervjuerna har det funnits olika åsikter. Medan ungefär hälften menat att de gärna skulle vilja bo på ett sådant om möjligt menar andra att de inte är intresserade eller upplever att det är möjligt för dem, eller att de kanske hellre skulle bo på ett boende med bara kvinnor, eller kanske med personer som delar andra intressen, som opera.

Medan tiden efter pensionering för vissa kan innebära andra möjligheter att välja kontexter och rum att röra sig i när en inte längre är knuten till arbetslivet, har det här avsnittet visat en oro för tiden i livet när en blir i behov av omsorg, vilket kan innebära att de möjligheterna minskar, och därigenom också de upplevda möjligheterna att vara öppen. Gilleard och Higgs menar att olika strukturer blir mindre kraftfulla när ens agens minskar, och att exempelvis genus spelar mindre roll för äldre personer eftersom sexualitet inte uttrycks så tydligt på äldre dagar (2000:41). Jag vill påpeka att Gilleard och Higgs på ett problematiskt sätt utgår från heteronormativa antaganden i sina analyser och reproducerar idéer om linjära kön. Jag menar också att intervjuerna pekar åt ett annat håll. För den som inte lever upp till heteronormativa ideal kan strukturer vara nog så tydliga, och kanske än mer explicita när en har mindre möjligheter att utöva agens.

Tiden kvar: döden kommer närmare

Hur personerna förhåller sig till framtiden och döden ser olika ut, vilket de här citaten från Ingrid och Saga exemplifierar:

Och jag går på gym. Röker inte, dricker inte jättemycket, inte ens mycket. Så vi, vi jobbar på det också lite. Håller oss igång. Men, men livet är ju inte slut. Absolut inte. Det tycker jag inte. Absolut inte. (Ingrid)

Jag lever faktiskt från dag till dag, jag tänker inte, ibland slår det mig att jag borde tänka lite mer på framtiden men jag försöker hålla mig frisk och hålla igång hjärnan. (Saga)

Ingrid trycker på att det att vara äldre inte betyder att livet är slut, men det är samtidigt något som en måste ”jobba på” vilket antyder att detta är ett pågående projekt där de

KAPITEL 11

själva blir agenter i att förlänga livet som "absolut inte" är slut. Det är resonemang som är bekanta från det förra kapitlet, där det visats att det är viktigt att själv vara aktiv med att påverka kroppen och hälsan för att på så vis både förlänga livet och se till att en är frisk så länge en kan. Det är återigen ideal som präglar tredje åldern om aktivitet, men också en idé om att "förbli ung". Saga som å ena sidan också pratar om att hålla sig frisk säger samtidigt att hon inte tänker på framtiden och att hon lever från dag till dag. Därigenom ifrågasätts en föreställning om det nödvändiga i att på äldre dar börja reflektera över att livet snart är till ända, och att suga ut det mesta av tiden.

Den kvarvarande tiden är för de flesta oklar, det går inte att veta hur lång denna tid kommer att vara. Många försöker ändå i kronologisk tid uppskatta hur lång tid livet kommer att förtgå.

Men, men annars så, om jag får vara rimligt rörlig och klar i huvudet så ser jag fram emot att få leva en 10 – 15, kanske 20 år till, som relativt frisk och kunna fjällvandera och resa och ta del av kulturliv och sådär. Ha ett bra liv. (Harald)

Det viktigaste för den kvarvarande tiden är att få behålla hälsan och vara frisk, detta är något som upprepas i alla intervjuerna. Den mentala hälsan, att "vara klar i huvudet" och att "hålla igång hjärnan", är centralt i detta; att få bibehålla sin subjektivitet och identitet är viktigt. Det finns också en förhoppning om att få ägna sig åt vissa aktiviteter som att resa och vandra. Dessa förhoppningar vilar naturligtvis också på socioekonomiska förutsättningar. Marianne säger att hon räknar med att flytta ihop med sin partner och "hanka oss fram och så" men att "alltså ekonomi och sånt där är ju, oroar mig egentligen mer för det än för hälsan". Pengar och ekonomisk situation kan upplevas lika, eller ännu mer, begränsande än hälsan inför det framtida livet. Denna oro är också välgrundad. Thelin visar i sin avhandling om fattigdom bland äldre i Sverige hur det nya pensionssystemet tillsammans med demografiska förändringar gör att allt fler äldre riskerar att bli fattiga. Mellan 2006 och 2011 steg denna siffra från 5 till 10%, och störst risk löpte kvinnor som levde ensamma (Thelin, 2013). På så vis spelar klass in som viktigt för vilka förutsättningar en har för livet på äldre dar och för hur det åldrandet livet kan gestalta sig.

Det finns ett ideal om ett långt liv i intervjuerna. Livet ska gärna vara långt, men inte långsamt:

Så jag känner inte nåt större hot eller dödsrädsla eller på det viset. Jag hoppas man inte ska hamna i de situationerna, långsamma situationerna, som jag har sett en del har gjort. Det är någonting jag skulle vilja undvika men jag tar inte ut det i förskott i alla fall. Det kommer om det kommer eller det kommer någonting annat, det vet jag inte. (Bengt)

På samma sätt säger Maj: "Och vi ska alla iväg. Men när det sker vet jag inte. Men jag hoppas det går fort." Det är det friska livet som det finns en förhoppning om långsiktighet i, men när hälsan sviktar och döendeprocessen är påbörjad önskar Bengt

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

och Maj att det ska gå fort. Det är lätt att utgå från att övergången från liv till död är given, när kroppen slutar andas och tar det sista andetaget. Dessa citat antyder dock att detta att dö är en process, som kan gå snabbt eller långsamt. Önskningsar om att döendet ska gå snabbt är något som kommer igen i Broströms intervjuer där äldre personer pratar om döende och död (Broström, 2014:107ff.).

I vissa fall är den återstående tiden inte oviss utan på grund av sjukdom begränsad och angiven i tid av läkare.

A: Om vi ska prata mer om ålder och åldrande, hur tänker du kring ... att åldras?

S: Det har blivit enkelt för mig nu, jag har kanske ett år kvar ...

A: Har, har läkarna sagt det, eller?

S: Mm. Jag har en lungcancer som inte går att göra någonting åt.

A: När du fick det här beskedet om att du hade lungcancer och kanske bara ett år kvar att leva, hur ... hur tänkte du kring det ... och började du se på, på livet och på tid på ett annat sätt?

S: Vissa saker, ser, ser jag på ett annat sätt. När jag gör något så, gör jag det mera intensivt, om jag kan. Än jag har gjort det förr, förut gjorde man det sådär med vänsterhanden, nu tar jag tag i det. (Sture)

Sture säger att medvetenheten om att tiden är begränsad kan leda till att göra saker mer intensivt, men han säger också lite senare i intervjun att saker kan kännas mer ”intensivt, det blir mera känslor och annat. Och det känns ruskigt positivt”.

Jag blev intresserad av åldrandet när jag var trettio år gammal, jag tyckte det var ett spännande fenomen. Så jag minns den första boken jag läste var en kvinna som hade blivit psykiatriker på senare år. Hon talade om detta att åldras och jag tyckte det var fascinerande och de var hoppfulla ord som hon sade. Hon talade, just det, det var hon som talade om hur intensivt livet blir jämfört med ungdomen. Wow, så det kan jag förvänta mig. (Irene)

För Sture är det hans egna erfarenheter, och för Irene en föreställning som hon tagit del av som yngre, om att bli äldre innebär en intensifiering. Det är en idé om att närheten till att livet ska ta slut skapar en erfarenhet där känslor känns starkare och som också blir en positiv erfarenhet kopplad till hög ålder och att närma sig döden.

Något som är relaterat till den krympande kvarvarande tiden, samt förenat med det som står utom ens kontroll är döende och död som kommer allt närmare. En konsekvens av att bli äldre är bland annat att jämnåriga vänner blir sjuka och går bort. Sture säger: "Man får ju inse att ju äldre man blir desto ensammare blir man". Även i intervjun med Maj kommer detta upp. Hon säger:

Det är väldigt många som har dött. För (...) egentligen så många av, i min bekantskapskrets, kan jag säga som har dött genom åren. För jag har förlorat... de flesta av mina nära vänner. Det är lite sorgligt, men så är livet. Det, vi ska alla iväg men... det är lite trist. Och just de där som man kanske har pratat mycket med och haft mycket kontakt med och kunnat diskutera saker som man inte kan med någon annan. Det saknar man ju mest. (...) Nej men visst, vi ska alla dö, det är inte det, men ju äldre vi blir, det är ju det här att vi förlorar ju väldigt många på vägen. Och det är inte lika lätt, tycker jag, att etablera nya vänskapsrelationer när man blir äldre. För det blir lite mera besvärligt, på sätt och vis, det är inte lika lätt som när man är yngre. (Maj)

KAPITEL 11

När personer runtomkring en försvinner kan det också innebära att erfarenheter, minnen och tid som delats med andra i någon mening går förlorade. Som Catriona Mortimer-Sandilands (2008:279) skriver finns minnen inte bara i ens sinne/hjärna, utan också i komplexa interrelationer bland kroppar, sinnen och landskap. Det kan också bli så att livet blir mindre värt att leva om de som finns nära en försvinner. Marianne säger att "Även om jag då får fortsätta att vara i livet så kommer ju en del omkring mig att dö då om jag blir gammal". Även Kari berättar om hur många av hennes vänner gått bort och att det känns skrämmande, men också att hon själv tidigare under året upptäckte att hon hade en stor fläck på lungan som läkarna misstänkte kunde vara en tumör vilket fick henne att börja tänka på hur länge till livet skulle vara. Hon hänvisar till sitt barnbarn och säger; "jag tänker på honom, jag tänker på det varje dag, jag undrar hur länge jag kommer att få följa honom".

När jag frågar Erland och Maj hur de tänker kring framtiden och önskar hur livet ska bli, säger de:

Ja, inte vet jag, jag håller på och funderar på min begravning, jag har varit ute och skaffat det där vita arkivet. Ja, nej det är väl dags och tänka... och sen röja upp på vinden här uppe! Jag har ju varit en sådan där sparare, bra-att-ha-människa va, den största revolutionen gjorde jag ju när jag sålde torpet, men jag har ju massor däruppe på vinden. Att röja upp och slippa låta andra. Vill du ha reda på vad min första bil kostade så kan jag plocka fram en räkning från femtiotalet. Tvåsitig Fiat, årsmodell -48, det var min första bil. (Erland)

Så måste jag ju börja röja och alla, alla gamla bilder och foton och grejer vet du, det är ju, så svårt att skiljas ifrån, så det är inte klokt. Och gamla brev och sånt men jag måste ju vara stenhård, jag kan inte släpa med mig allting. Och så när jag väl har slängt det så tänker jag, men varför slängde jag just det? Känner du igen dig? (Maj)

Den egna stundande döden kan vara något en känner behov att planera för, "slippa låta andra" göra det. Det handlar om att gå igenom de saker en samlat på sig under livet, röja, sortera och slänga. Det är ingen lätt process, utan den kräver att en är "stenhård". Att slänga bilder och brev innebär också att kanske göra sig av med minnen. Men det handlar också om att ta ansvar för hur begravningen ska bli och de val som måste göras i relation till denna. Broström (2014) såg i sin studie hur ansvaret för döden och förberedelserna inför denna till stor del vilade på individen själv. Även om det varierade mellan de informanter Broström intervjuade så var det några som gav uttryck för hur det ansågs oansvarigt att inte ta itu med planering "inför både den egna döden och det 'förlängda livet'" (Broström, 2014:205ff.) – något som kommer igen även i de intervjuer jag har gjort, där det verkar finnas förväntningar både på att ta ansvar för sin hälsa och därigenom förlänga livet, men också att planera för sin egen död. Att på olika vis förbereda sig för döden, som att i Erlands fall skaffa det vita arkivet kan vara sätt att försöka ta kontroll över en situation som till stor del är präglad av förlust av kontroll.

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

För de som varit nära döden är det också upplevelser om att livet plötsligt är bortom ens kontroll. Sture som haft en stroke minns inte vad som hände, men har fått berättat för sig om hur han en decemberdag kommer ut på gatan i bara tröja, med en jacka i ena handen och en bok i den andra: ”Och så går jag lite fram och tillbaka här och ja, tittar mig omkring. Och så går jag bort och ringer på deras dörrklocka på andra sidan, och frågar var jag är nånstans. Jag hittade inte hem. Jag känner inte igen min egen lägenhet”. Han får hjälp av grannarna och blir senare körd till vårdcentralen och inlagd på sjukhus, och det är när han vaknar där som han förstår att ”något är galet”. Efter den händelsen förlorade han en del av minnet och en del av sina fysiska förmågor. Men händelsen har också skapat rädslor för att det ska hända igen: ”En granne kommer och kollar mig varje morgon. Att det är okej. Och det har jag bett om. Jag är rädd att det ska komma igen. Så att jag har bett att de tittar in, bara tittar in, och kollar att jag är något sånär”.

Inge som ligger inne för vård i livets slutskede när vi genomför intervjun har en gång redan varit mycket nära döden när han var inlagd på sjukhus:

Ja, jag var i en helt annan värld, en helt annan värld. Det var, dök upp då, att jag trodde jag var hemma och att det kom hem, alla dessa människor som kom hem och sen bara slocknade det ner så vi bara kände att, jag gick för en trappa ner och det blev mörkare och mörkare och mörkare och mörkare och så att, ja - jag trodde att jag, att jag gick in i döden, vilket jag i och för sig gjorde. Sen vet jag inte hur de då... jag var arg och skrek och de läste in mig och jag ville ha hjälp och 'ja, det får du sen, det får du sen', då så småningom men ... då skickade de mig ja, jag, jag vet inte riktigt vad de, jag vet inte vad de gjorde med mig. (Inge)

Inges berättelse illustrerar upplevelser av att stå utom kontroll för tiden och livet, men också för hur han blir bemött. Det är en situation där han är utelämnad till andra personer. Han berättar att han kände sig arg och skrek och att han då blev inlåst och att han inte visste vad de gjorde med honom. Det symboliserar också diskurser om den sjuka och döende kroppen som i hög grad kopplad till skam och förlust av kontroll och en önskan från sjukvården om att i högsta möjliga mån kontrollera denna och när det är möjligt undanhålla den från det offentliga. Som Lawton skriver blir hospice en plats där patientens kropp ska omvandlas från 'unbounded' till 'bounded' och där symptomen, vilka får ytan på patientens kropp att rämna och brytas ned, ska kontrolleras (Lawton, 1998). Den gränslösa kroppen blir något som ska avgränsas från det övriga samhället och därigenom skapas idéer om den levande kroppen som hygienisk och sanerad. Vårdinstitutioner handlar inte bara om att vårda de som är sjuka, utan också om att dela upp befolkningar i normala och patologiska, friska och ”hög-risk” (exempelvis som vi sett tidigare i texten i relation till hiv). Detta resulterar i upprättandet av gränser, där de som är sjuka snarare än att läkas ska sorteras ut som queera bort från den mytologiserade friska familjen (Lawton, 1998; Bost, 2008:347). Lawton menar att hospice och liknande institutioner finns för att hålla kroppars förfall, nedbrytning och döende skilda från resten av samhället, men också för att de ska återta kontrollen över kroppen och återupprätta dess gränser och att de möjliggör vissa idéer om den hygieniserade, sanitära

KAPITEL 11

och somatiskt bundna kroppen symboliskt bevarade. En viktig poäng här är att hospice som institutioner utformade för vård i livets slutskede finns till för framförallt cancerpatienter (i yngre åldrar). Hospice erbjuder anpassad vård för den som är döende samt för närstående, något som inte alltid finns på samma sätt på äldreboenden eller sjukhus. Detta skapar i sin tur en ”underklass av döende personer” som utgörs av äldre (Lawton, 1998). Det är också vanligt att banalisera döden hos äldre ”men han var ju ändå gammal, det var ju ändå dags” jämfört med hur ”tragiskt” det är när någon dör ung etc (jmf Jönsson, 2009:195).

Att närma sig döden kan också leda till att en tvingas ta aktiva beslut om hur den sista tiden ska se ut, och om det är ”värt” att försöka förlänga den på bekostnad av ”kvalitén” på livet. Sture som har begränsad tid kvar att leva fick beskedet att hans cancer inte gick att vare sig operera eller stråla bort. Möjligtvis skulle den kunna behandlas med Cytostatika, men enligt läkaren kunde det ofta innebära mer biverkningar än verkningar:

Det är inte säkert det hjälper ett dugg. Och det kan ju kanske hjälpa i nåt extra år och då tänkte jag som så att, vad i all världen ska jag göra det för... då är det bättre naturen får ha sin gång. Så får jag kvalitet på det liv jag har. Jag menar min vän låg nästan bara i sängen sista året. Fick upp henne emellanåt och så satt vi vid köksbordet och spelade Alfapet. Och sen slutade hon att äta också så. Jag lärde mig ju en hel del om vad Cytostatika kunde göra med människor, för hon fick ju det. (...) Sen att dö, det är ingenting som vad ska jag säga, det är ingenting jag längtar efter men å andra sidan, jag ska ju ändå göra det. Jag har ändå levt ett rätt långt, rätt bra liv. Med plus och minus, som de flesta andra. Då är det ju bättre att försöka göra en bra avslutning på det. Om jag kan. (Sture)

Sture upplever inte att det är värt att förlänga livet om det innebär att få de biverkningar hans vän tidigare fått och som han bevitnade nära. Istället hänvisar han till ”naturens gång” och att dö är något som alla ska göra. Det viktiga blir istället att få en bra avslutning, att göra något med livet som är kvar.

När en inser att tiden kanske snart är ute kan det också få en att ta olika beslut som en tidigare skjutit upp. Lily berättar om hur hon kom igång med sin transition i samband med att hon blev inlagd för operation ”den gjorde ju då att jag på nåt sätt satte ner foten i tillvaron”. Kort efter denna tog hon ”mod till sig”, tog kontakt med läkaren på vårdcentralen och ”berättade hur det var, att jag måste få hjälp, sa jag, med att komma till rätta med min eventuella transsexualism”. Hon skrev också ner hur hon kände i relation till sin könsidentitet och läste upp det för sina grannar. I Lilys berättelse är det just påminnelsen om att livet inte är evigt som motiverar henne att ta vissa beslut innan det är försent:

Jag är nu jag. Jag är som jag vill leva, det är inte du som bestämmer hur jag ska leva, det är jag. För den dagen mina ögon stängs igen då finns inte du, då finns inte jag. Då är det som grand finale, och utloggad, utloggad permanent. Men så länge jaget finns, så måste jaget vara det rätta. (Lily)

I Lilys citat finns också en bestämdhet i att inte (längre) låta andra bestämma över ens liv. Dock kräver tillgången till transvård att också lämna ifrån sig inflytande över sin kropp

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

också till personer en träffar i utredningen, som ska bedöma och definiera en. Lily berättar om en av personerna som hon mötte under utredningen:

Och jag fick också då i mig att, ja du har bara 20 år kvar att leva ... *visslar* svart rullgardin. Så har aldrig min tankevärld varit. Det var också som en smäll men ja, jag tänkte ja, du har sagt det där och jag bryr mig inte så mycket mer om det, men det kan ju ha påverkat mig i mitt jag. Man får ju vara lite försiktig med vad man säger och hur man säger det. Man kan säga en sak, konkret rakt på, men säg det då i en annan form, så man inte, för det vart nästan lite grann, jag blev lite sårad. (...)

A: Och 20 år tänker jag är en väldigt, väldigt stor del av ens liv. Det är ganska lång tid. Även, eller ja

L: Mm. Och nu då när man har gjort sin kvot i arbetslivet och nu ska man då försöka ta tillvara så mycket som möjligt utav den frihet man har fått, på ett bra sätt va, då vill jag inte ha det där som att här har du prislappen, där har du stoppmärket. (Lily)

Lilys berättelse illustrerar hur hon upplever att den tid hon har kvar att leva är en tid som hon själv definierar som frihet efter ett långt arbetsliv, men att personen hon möter under könsutredningen definierar denna tid på ett annat sätt vilket Lily upplever som att "få en prislapp" på livet. Detta illustrerar hur äldre transpersoner riskerar att bli bemötta av ålderistiska föreställningar under transutredningen, men väcker också frågor kring om det kanske är så att tjugo år av livet värderas annorlunda (lägre) om det är de tjugo sista åren i ens liv, som inte är i den (re)produktiva delen av livet. Krekula, Närvänen och Näsman (2005) menar att medan barn ses som "not yets", med framtiden framför sig, ses äldre snarare som "has beens" där framtiden är döden (2005:86). Det illustrerar också en paradox där framtidens "frihet" utanför arbete och produktion, krockar med den ovissa och potentiellt begränsade livstiden. Detta leder också in på hur personerna själva resonerar inför framtiden, vilka förhoppningar de har inför denna och vad de drömmer om.

Drömmar och förhoppningar

Många av informanterna pratar om hur de drömmer om ett aktivt liv, men det är ofta med en medvetenhet om att detta är villkorat av hälsa, ekonomi och hur lång den kvarvarande tiden är. För Sture är det mera osäkert med de planer och drömmar han haft, både på grund av hälsa, pengar och tid. Han säger att "numera så begränsar ju kroppen. Men jag skulle ha åkt till Egypten en gång till". Han skulle vilja åka till Kairo, Luxor, men också på safari i Sydafrika, och kanske till Rhodos, Kreta eller Kanarieöarna där det inte finns några "krav på att jag ska hitta några forngrovar eller rida på kamel i öknen eller nåt sånt där". Jag frågar om han tror att det kommer bli någon resa och han svarar då "Jag hoppas det. Jag hoppas det men jag är mycket osäker." Drömmen om att få resa och besöka andra platser är återkommande i flera intervjuer. Ingrid säger att om en bara får vara frisk är allt möjligt, "Vi har inte världens bästa ekonomi, Irene och jag, men tillsammans vi klarar det och vi har råd att resa, vi lägger undan pengar så vi kan åka

KAPITEL 11

till USA eller Frankrike”. Men hon drömmer också om att ”skriva lite mer”. När jag frågar Anita vad hon har för planer för framtiden så svarar hon:

Jag tänker att när man har lagt ner sitt yrkesverksamma liv och inte har några barn och så, så skulle jag nog gärna vilja göra liksom lite aktiva saker när man är pensionär. Så jag har varit med lite grann i FI här och även i 8:e mars-kommittén. Men sen har jag också så att jag har gamla diabilder ifrån 70-talet så att jag, som jag gärna skulle vilja sortera och på nåt sätt dokumentera. (Anita)

Hon säger också att hon skulle dokumentera ”alla de här lesbiska aktiviteterna från 70- och 80-talet” och kanske starta ett internblad och arrangera ett läger vilket hon tror skulle vara väldigt kul, men samtidigt ”ett stort projekt att ta tag i”. Och det är också något som måste göras nu ”för jag tänker om 10 år kanske är det för sent, då kan det vara många av de här personerna som är borta.” Varken tiden eller livet är oändligt, och med tiden försvinner också personer och med dem erfarenheter. Att dokumentera de lesbisk-feministiska aktiviteterna Anita har varit inblandad i blir också att skriva en lesbisk historia innan det är för sent. Det är det politiska engagemanget som för Anita blir viktigt och meningsfullt.

Framtiden kan också bära andra löften som blir meningsfulla och går bortom heterosexuell reproduktion och kapitalistiska världen, nämligen att skapa liv för sig själv som blir levbara och meningsfulla i relation till kön och sexualitet. Lena pratar om hur hon har hand om medlemstelefonen i den transförening hon är med i och att hon ofta får samtal från personer som inte är öppna:

Det var en äldre man som ringde och ville prata då. Han hade väl ingen att prata med. Så vi satt länge och pratade i telefon, och då säger han så här, tänk så mycket snygga kläder det finns. Ja visst gör det, säger jag. Ja, jag tittar i katalogerna, sa han, tänk så mycket snyggt det finns, sa han. Ja men det är ju bara att du skickar efter, sa jag, att du köper nån klänning eller nånting. Nej men det kan jag inte, sa han, tänk om jag dör och de hittar den där. Du förstår att det är den här normen (...) det är fångelse som inte är, utav denna världen alltså. ”Vad ska de tänka då, när jag är död?” Ja, men skit i det, sa jag, bry dig inte utan köp dig en klänning och må bra medan du lever. Ja, men de har såna problem, vad ska de tycka och vad ska de tänka, jag menar det, det är fruktansvärt. (Lena)

I relation till mannen som blir rädd för att efter döden bli påkommen med att ha en klänning i garderoben blir Lenas budskap tydligt ”köp dig en klänning och må bra medan du lever”, vilket anspelar på att livet är nu och det är för kort för att begränsas av normer. Det påminner om informanter i Lundahls (1998) studie av lesbiska kvinnor som pratar om hur det att komma upp i åren leder till både rädslor och motivation att fatta beslut som gör att en kan leva som en vill. En av informanterna säger att hon upplevde att livet snart var slut men att hon ”inte börjat leva än”, något som ”gav henne en spark i baken” (Lundahl, 1998:204).

När jag frågar Lily hur hon tänker kring framtiden och önskar att livet ska se ut så svarar hon:

VARDAGEN SOM PENSIONÄR OCH TANKAR OM FRAMTIDEN

Hade jag fått full min önskan så då hade jag ju naturligtvis gått den hela vägen, det är ingen tvekan om, att jag kunnat leva heltid som kvinna (...) Nej, det alltså, det som min framtid handlar om och det är ju det att göra min yttre fasad så trovärdig och så likvärdig som mitt inre jag är. Att de koordinerar varandra, som jag uppfattar mig, som jag vill göra gällande men det är fortfarande det inre jaget, mitt, min person, som ju ska vara den dominerande. (...) Jag vet ju vad tidsaspekten är och jag vet vad det handlar om men jag gräver inte ner mig i de tankarna, utan jag ser framåt hela tiden, utan att se neråt. För ser du bara neråt då kommer du falla i gropen ... och jag tänker inte raml i den gropen, utan motstånd. *skratt* Så ser jag på det och åldrandet är ju en process, som du inte kommer ifrån ... men gör det bästa, och gör det nu, för du lever inte imorgon. Du får ingenting med dig den dagen du inte kan vara längre, ditt jag inte kan vara längre. Så lev här och nu, det är den viktigaste, som jag tänker, framåt, ta tillvara möjligheterna som bjuds. (Lily)

Lilys resonering påminner om Lenas, där den kvarvarande tiden är för begränsad för att en ska kunna ta för mycket hänsyn till begränsande normer. Lilys drömmar inför framtiden handlar om att få leva som kvinna på heltid, om att kunna bli bekväm och röra sig i världen kroppsligt och socialt. I Lily och Lenas citat leder stigarna de vandrar längs med, eller i Lenas fall, stigen som hon försöker staka ut för någon annan, mot de riktningar där det är möjligt att leva med den könsidentitet en vill. Det är det som är målet och det är ditåt en rör sig. Lily är medveten om att tiden hon har kvar att vandra är begränsad, men säger att det är viktigt att ändå försöka se framåt, för om en bara tittar nedåt är det lätt att ”ramla i gropen” som hon säger. När jag träffar Bengt visar han tidningsurklipp och intervjuer där han är med. I ett av reportagen står det ”70 år i garderoben, jag har så mycket att ta igen, har ingen tid att vara klädd som kille”. Tiden som är kvar av livet kan helt enkelt inte slösas bort.

Det kan också, precis som tidigare kapitel visat, handla om en dröm att träffa någon som kan komma en nära. Lena berättar om hur hennes partner var hos henne för lite mindre för ett år sedan sista gången innan han gick bort. Hon tycker att det går ganska bra nu och har inga direkta tankar på att börja träffa någon utan det går bra ändå, men säger att ”det är klart att det skulle vara roligt att träffa en man”. Men hon vill inte flytta ihop med någon, men särbo skulle hon kunna tänka sig att vara:

Man kunde åka på Ålandsresa, kan gå på teater eller bio. Det finns så mycket man kan göra och gå och titta på, gör det ju. Så det skulle vara skoj faktiskt, det skulle det vara. Att ha nån att träffa och umgås med då. Men inte bo ihop, det är inte tänkbart. Men särbo då, räcker med helger och sånt där och kanske nån dag i veckan. En pensionär då, och lite när man tycker och känner för det, att ska vi göra det idag, ska vi göra det. Ut och plocka svamp och det finns mycket man kan göra, gör det. Jag är ju lite sådär teater, jag tycker om att gå på teater gör jag, tycker det är häftigt. Man kommer in och sätter sig och de drar undan ridån och så helt plötsligt så är det tredimensionellt, mot en TV där det bara är två, det blir, det blir så, jag tycker det är döfestligt alltså. Så nu sist då var jag och såg Teaterbåten det var det sista jag var på. Men det är ju också häftigt, det är skitbra ... Ja, men det går jag och tittar på då, folk tittar när man kommer så men... *pustar* så, låt dem titta. (Lena)

Det är framförallt någon att göra saker tillsammans med som Lena längtar efter. Precis som jag diskuterade i förra kapitlet antyder det här citatet att Lena där hon är nu kanske är friare att formulera vilken typ av relation hon vill ha och hur den skulle se ut än hur

KAPITEL 11

det har varit tidigare under livsloppet för informanterna. Kanske är det lättare att våga riskera något och att kasta sig ut när en inte vet hur mycket tid en har kvar att vandra. Personerna har också fler erfarenheter och större kunskap om sig själva och om sina behov och gränser.

Klas när en dröm som handlar om att flytta till Stockholm och att det både handlar om det kulturliv som finns där, men också om att Stockholm erbjuder en anonymitet som inte är möjlig på den ort där han lever nu. Klas har aldrig varit med i någon lhbtq-grupp och deltar inte i sådana sammanhang där han bor. Han känner några andra transidentifierade som bor på andra håll, men inga på orten där han bor. Han kommer tillbaka till den här drömmen senare i intervjun:

Däremot kan jag känna, lite Stockholmslängtan, de här grupperna, umgänget. Jag har försökt att snacka med en kompis som kommer hit i helgen, "skulle inte vi ha åkt till Pride nåt år, bara några dar?" Då blir han ju livrädd vet du, att någon ska se han där, oj vad hemskt. Han är såhär pryd, det är en förbannelse. (...) Och det har jag, och ändå känner jag ibland, nej jag hör nog inte hemma där. Men vem fan hör hemma där? Å andra sidan. (...) Men det skulle vara kul bara att få vara där och se och uppleva. Så kan jag känna. (Klas)

Klas flyttade till orten där han nu bor för att starta om och leva, som han uttrycker det, "ett vanligt svenssonliv " med sin fru som för många år sedan gick bort. Han längtar idag ibland bort från normaliteten och drömmer om en annan plats med tillgång till andra sociala rum, där han skulle kunna hitta grupper och umgänge där hans erfarenheter av trans skulle kunna delas. Samtidigt finns en osäkerhet om han hör hemma där, och om platsen är för honom. För att komma tillbaka till teorier om queer migration visar detta hur det inte "blir färdigt" genom en flytt. Tiden och livet väcker olika begär och drömmar som är föränderliga under livsloppet.

Tiden, kroppen och åldrandet

Det här kapitlet har fokuserat på den del av livsloppet där informanterna befinner sig just nu, samt på hur de resonerar kring framtiden och döden. Inledningsvis har det handlat om vardagen som pensionär och hur informanterna upplevt omställningen från arbetsliv till pensionering. Berättelserna visar hur detta kräver att en skapar andra rutiner för vardagen, vilket kan både upplevas som tufft och som en frihet. För de som har nedsatt hälsa kan det innebära större möjligheter att få leva i det tempo en vill, men för många fylls vardagen av olika aktiviteter. Möjligheterna att leva ett aktivt pensionärliv är villkorade av de förutsättningar en har, såsom just hälsa, ekonomisk situation, var och hur en bor etcetera. För de vars arbete har utgjort en stor del i ens sociala liv får pensioneringen större sociala konsekvenser, medan de som är mer aktiva i föreningsliv i större utsträckning behåller rutiner och sociala sammanhang sedan innan pensionen. Berättelserna har visat på en spänning mellan förväntningar om att ta ansvar för att åldras gott, för att bibehålla sin kropp och sin psykiska och fysiska hälsa, samtidigt som detta

också står utom ens kontroll. En åldrande kropp kan komma att innebära att en måste förändra vardagen, skapa nya rörelsemönster, och kräver ibland att en flyttar till en annan bostad osv. Att åldras innebär också att byta åldersposition och att bli kategoriserad av andra utifrån sin ålder. Vissa av informanterna upplever att de blir bemötta på andra sätt utifrån ålder nu än tidigare, medan andra inte har den erfarenheten. Många upplever att de inte *känner* sig gamla. När informanterna blickar framåt och pratar om tiden som är kvar i livet så upprepas i alla intervjuer en önskan om att få vara frisk. Att inte bli hjälplös och beroende av andra framstår som viktigt. Det finns förhoppningar om ett långt liv, men bara om en har hälsan i behåll. Vissa uttrycker att med åldrandet och vetskapen om att tiden kvar är begränsad kan känslor upplevas mer intensiva. Döende och död framstår i berättelserna som något som vissa av informanterna aktivt planerar inför och tar ansvar för. Ett par av dem, som redan fått veta att tiden kvar är begränsad på grund av sjukdom, har också tidigare erfarenheter av att vara nära döden. När informanterna pratar om framtiden rymmer det både oro och drömmar och förhoppningar.

På många sätt pekar dessa berättelser om åldrande, vardagen som pensionär och funderingarna inför framtiden mot att äldre lhbtq-personer förhåller sig till samma tankar, funderingar, rädslor och kroppsliga förändringar som de flesta i samma ålder. Men det finns också saker som blir specifika för personer med lhbtq-erfarenheter. Exempelvis tyder berättelserna på att det kan upplevas som enklare som transperson att komma ut och påbörja en transition efter pensioneringen när en inte är lika bunden till ett arbetssammanhang med kollegor och sociala möten som en inte själv väljer. Flera av personerna hänvisar också till ålder som en faktor som underlättar att komma ut, att en har mer mod och fler erfarenheter på äldre dar. När det gäller oron inför framtida omsorgsbehov är denna också i hög grad präglad av en oro att bli dåligt bemött på grund av sin könsidentitet och/eller sexualitet. Det handlar om att ens relationer eller ens könsidentitet inte ska bli tagna på allvar eller osynliggjorda, men också att en ska bli sedd som äcklig och bli bortvald av omsorgsgivare. Drömmarna och förhoppningar om framtiden gäller resor och ett aktivt liv, vilket är villkorat av socioekonomiska förutsättningar och hälsa, men de rör sig också bortom idéer om vad som är en god pensionärstillvaro. Drömmar handlar också om att kunna få leva som den en är fullt ut. Det är framförallt transpersonerna som pratar om detta, och det kan också handla om en längtan att få ingå i lhbtq-sammanhang eller att få uppleva sin första Pride-festival.

Kapitel 12

Avslutande diskussion

Det övergripande syftet med avhandlingen var att undersöka erfarenheter och betydelser av att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld i förändring. Det empiriska materialet i studien utgörs av livsberättelseintervjuer med tjugo lhbtq-personer, födda mellan 1922 och 1950. Deras ålder vid tiden för intervjuerna sträckte sig över ett åldersspann från 62 till 88 år. Frågeställningarna fokuserade på hur erfarenheter av könsidentitet och sexualitet relaterar till tidsanda, förändring över tid samt till rumsliga kontexter; hur normer för kön, sexualitet och ålder flätas samman i förväntningarna på hur livet ska se ut och vad det får för betydelser att inte leva upp till dessa; vilka betydelser sociala relationer, nätverk och subculturella sammanhang har för personers livserfarenheter, samt; hur erfarenheter av åldrande ser ut och vad det innebär att åldras, bli äldre samt förhålla sig till framtiden i relation till kön och sexualitet. De empiriska kapitlen belyser dessa olika frågeställningar och i detta slutliga kapitel kommer jag att sammanfatta avhandlingens resultat samt diskutera några av avhandlingens forskningsmässiga och teoretiska bidrag som skär genom de olika empiriska kapitlen.

Sammanfattning av avhandlingens resultat

Jag inledde den här avhandlingen med nya och gamla illustrationer av ålderstrapporna som exempel på representationer av livslopp. Jag förstod dem som förväntade livsmanus där normer för bland annat kön, sexualitet och ålder kopplas samman genom förväntningar på hur livet ska se ut, vad som ska ske och när det förväntas ske. Jag ställde frågor om vad som händer om en avviker från dessa förväntade livsmanus, framförallt i

KAPITEL 12

relation till könsidentitet och sexualitet. Jag har förstått dessa förväntade livslopp, visualiserade bland annat genom ålderstrapporna, med hjälp av Ahmeds linjebegrepp, som den väl upptrampade räta heteronormativa stigen vilken personer förväntas röra sig längs med (Ahmed, 2006, 2010).

I kapitel 6, det första empiriska kapitlet *O/möjliggörande kontexter: erfarenheter från tidigare i livet* undersöker jag framförallt livsloppets ramar, eller det som skulle kunna ses som stigens "omgivning", det vill säga betydelser av tid och rum. Kapitlet utforskar betydelser av tidsanda och historisk tid, vilka idéer och förväntningar som funnits om kön och sexualitet i olika tider (framförallt under andra halvan av 1900-talet fram till idag). Det undersöker vad tidsandan och den historiska tiden hade för betydelse för hur den heteronormativa livslinje som en förväntas röra sig längs med formades, samt vilka andra stigar (och med dem olika tankar, känslor, ageranden och sammanhang) som upplevdes som tillgängliga, synliga eller möjliga att orientera sig mot. Kapitlet visar hur sexuella begär och könsuttryck bortom cis- och heteronormer till stor del upplevdes som osynliga när de jag intervjuat växte upp, men också hur de många gånger konstruerats som något kriminellt, sjukt, avvikande och konstigt. Det fanns få queera förebilder, och de statliga och medicinska diskurser som kriminaliserat och patologiserat queera identiteter och praktiker går att spåra i personernas berättelser. Även rummets betydelse utforskades, vilket bland annat visade hur det ofta underlättade att flytta och byta miljö för att kunna orientera sig mot andra sätt att leva. Kapitlet slår hål på det etablerade narrativet om queer migration som något som sker från en homofob landsbygd till en fri urban miljö genom att illustrera att förflyttningar kan ske på andra sätt, vid olika tider i livet. Idéer om staden som en queer frizon och landsbygden som heteronormativt kodad problematiseras också genom empirin. Transpersonernas berättelser problematiserar också hur den tidigare forskningen likställt "queer" med icke-heterosexuell och belyser hur rörelse också kan vara viktigt för de med transerfarenheter. Förflyttningar kan också handla om att röra sig mellan olika platser i en urban miljö, eller att vara i/utanför ett hem. Kapitlet visar sammanfattningsvis hur det som omger stigen, samt var och när en vandrar den, har stor betydelse för erfarenheterna en bär med sig.

Kapitel 7 *Att vara i fas: heteronormativa förväntningar* flyttar blicken från stigens omgivning till själva stigen där normer för bland annat kön, sexualitet och ålder kopplas samman genom förväntningar på hur livet ska se ut, vad som ska ske och när det ska ske. Inledningsvis illustreras hur cismativa könsnormer är inflätade i det förväntade livsmanuset, där en förväntas agera och presentera sig i enlighet med det juridiska kön en tilldelats vid födseln. Detta är något som en "blir medveten om" tidigt och som sedan följer med genom livet. Kroppslighet är centralt i detta, där kroppen ibland kan komplicera att bli läst som en vill, samt för att kunna få röra sig längs med linjer på det sätt en vill. Erfarenheterna i relation till kön ser olika ut bland transpersonerna, men de förhåller sig alla till de binära cismativa förväntningar på kön som präglar livsloppet. Dessa förväntningar är också sammanflätade med åldersnormer.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Transpersonernas erfarenheter belyser hur kroppsligt åldrande kan påverka möjligheter för iscensättning av kön såväl som hur ens könsidentitet blir förstörd, men även hur det kan påverka möjligheterna att få den transvård en önskar. Kapitlet visar också hur det heterosexuella äktenskapet och barn är centralt i förväntningarna på hur livet ska se ut när en följer den heteronormativa stigen. För de intervjupersoner som inte levde tillsammans med en heterosexuell partner i en ålder där det började bli kritiskt att ”komma i fas” innebar detta ständiga frågor och påtryckningar från omgivningen, i synnerhet från den biologiska familjen. Flera av personerna berättar om hur de valde att ingå heterosexuella äktenskap eftersom de ville vara ”normala”. Jag förstår detta i relation till en vilja att vara begriplig. Kapitlet visar hur den heterosexuella linjen är starkt kopplad till ett löfte om lycka vilket styr personer mot vissa livsval.

Kapitel 8 (*Heteronormativitetens våldsambet*) handlar om de följer det fått för personerna när de lämnat den väl upptrampade heteronormativa stigen. Det visar hur avsteg från cis- och heteronormer kan ge stora sociala och materiella konsekvenser. Inledningsvis handlar det om hur flera av informanterna upplevt det som omöjligt att vara öppen med sin sexualitet eller könsidentitet under delar av livet. Vissa av transpersonerna har under årtioenden dolt sin transidentitet, vissa även inför sina partners och barn. Rädslan för att vara öppen handlar bland annat om känslor av skam och rädslor för att bli socialt förskjutet. Dessa rädslor är inte heller ogrundade, det finns många berättelser om hur det kostat mycket socialt att komma ut. För vissa är det deras dåvarande partners som tagit avstånd, men det kan också vara vänner, bekanta, uppväxtfamilj samt egna barn eller barnbarn som säger upp kontakten med en. Flera av informanterna har också mött homo- eller transfobi i arbetslivet, i föreningssammanhang och i kristna sammanhang. Det sista avsnittet i kapitlet handlar om berättelser om erfarenheter av fysiskt våld som de mött i offentliga rum. Det är framförallt transpersonerna och de homosexuella männen som råkat ut för, samt förhåller sig till hot om våld. Att försöka lämna den vältrampade stigen och de heteronormativa förväntningarna som präglar denna har ofta betytt att andra, en nära omgivning såväl som främlingar, försökt disciplinera en tillbaka genom sociala eller materiella hot. Kapitlet visar hur de heteronormativa livslopps-förväntningarna är normerande och ibland direkt våldsamma.

Kapitel 9, *Andra stigar, andra världar?* tittar närmare på hur det gått till när personerna orienterat sig mot andra stigar, andra sätt att leva, i tider där dessa ofta var svåra att finna. Det handlar om att söka och finna dessa andra världar där ens begär eller könsidentitet kan få plats och där en kan leva på andra vis än vad den väl upptrampade stigen tillåter. Den första delen i kapitlet handlar om att bli medveten om sina begär vilket sett olika ut för personerna. Vissa menar att de ”alltid vetat”, andra att de kommit underfund med det senare i livet, eller att det förändrats över tid. I berättelserna om att bli medveten om, eller upptäcka begär, framstår kroppen som mycket central. För de som levde i heterosexuella äktenskap var det ofta långa processer att ”omorientera” sig

KAPITEL 12

för att kunna leva andra liv. Ibland är det andra personer som kan fungera som ”vägvisare” till stigarna en söker och om en väl hittar fram råkar en ofta på fler personer, platser och sammanhang längs med denna nya stig, men det kan också vara platser och gemenskaper baserade på könsidentitet och/eller sexualitet som underlättar som vägvisare, såsom ett transläger, en lesbisk grupp, RFSL eller en gaybar. Dessa kan också fungera som ett sätt att hitta vänner, älskare, partners och sin valda familj. Kapitlet bidrar till en historieskrivning av hur mötesplatser såg ut under 1900-talets senare halva, hur de tidiga transgrupperna växte fram och hur klubblivet och politiska grupper kunde upplevas. Det visar också att det kräver arbete att reorientera sig från den heteronormativa linjen mot andra linjer och hur det är stora livsomvälvande beslut som ofta sker över tid. Sökandet efter de andra linjerna handlar om hopp om att hitta hem, att kunna vara bekväm och bli sedd som en är. Att finna dessa andra sammanhang, personer och grupper har haft stor betydelse för personerna. Ibland kan dock dessa sammanhang upplevas som normerande, exempelvis upplevde flera transpersoner både den tidiga transrörelsen och lhbtq-sammanhang som ”trånga” och exkluderande. Empirin visar hur rörelserna organiserats på olika vis, där de tidiga trans-sammanhangen förutsatte att personerna utåt identifierade sig i enlighet med sina juridiska kön samt levde i heterosexuella äktenskap, medan det inom lesbiska samt homosexuella sammanhang i större utsträckning fanns idéer om att utgöra en familj där en skulle kunna finna nära relationer för socialt och praktiskt stöd och där kriser, såsom HIV-epidemin, hanterades tillsammans i communityt.

I kapitel 10 *Nära relationer* är det informanternas nära och stödjande relationer som är i fokus. Några bland de som identifierar sig som lesbiska eller bögar beskriver sina nära relationer i termer av ”valda familjer”, där vänner, partners, barn och före detta partners ingår. Vänner ges en stor betydelse och dessa finns ofta kvar från en tid i livet när informanterna var engagerade i politiska rörelser. Dessa valda familjer utgör ofta starka sociala nätverk som erbjuder socialt och materiellt stöd i vardagen. För andra är kärleksrelationerna som funnits under livet mer centrala, där partners utgjort mer primära relationer under livet. För transpersonerna, där nästan alla utåt levt vad som skulle kunna passera som heteronormativa liv med partners, har de kärleksrelationer där de kunnat vara öppna med sin könsidentitet varit mycket betydelsefulla som en av de mycket få relationer där de inte behövt dölja. Flera av transpersonerna har stora nätverk som ofta bygger på föreningssammanhang, men dessa utgör inte samma typ av stödjande relationer som beskrivs av andra informanter med stora nätverk, utan är mer perifera nätverk. Några av personerna beskriver också uppväxtfamilj och relationer med släkt som viktiga, och för ett par av transpersonerna är det dessa relationer som utgör vad de ser som sin familj. Kapitlet handlar också om hur det är att leva på tvärs med tvåsamhetsnormer, genom att exempelvis inte ingå i en kärleksrelation vilket är en erfarenhet som hälften av informanterna delar. Vissa av dessa har sociala nätverk, men andra är ensamma och saknar nära relationer eller nätverk vilket gör att de saknar socialt

AVSLUTANDE DISKUSSION

och praktiskt stöd i vardagen. Det sista avsnittet handlar om hur det är att dejta och ragga, samt befinna sig i lhbtq-sammanhang, på äldre dar. Många av de jag intervjuat använder internet för att träffa älskare eller partners. I den manliga homosexuella världen finns det ideal om ungdomliga släta kroppar vilket gör att informanterna upplever att deras egen stigande ålder inte är en tillgång när de dejtar. I lesbiska miljöer finns det också berättelser om att hamna i periferin när en blir äldre, men det finns samtidigt berättelser om mindre utseendefixering och ålderism jämfört med hur det är i heterosexuella sammanhang, samt i bögmiljöer. För transpersonerna innebär internetdejting en risk att behöva förhålla sig till transfobi istället för att bli sedd som en vill. Det visar hur könsidentitet, sexualitet och begär måste förstås som sammanflätade, där vad och vem en begär också är beroende av vad och vem (utifrån kön) en tillåts vara och bli i relationer. Berättelserna visar också hur hälsa, ekonomi och ork påverkar möjligheterna att ragga på äldre dar.

Kapitel 11, *Vardagen som pensionär och tankar om framtiden* handlar inledningsvis om vardagen utanför arbetslivet, om livet som pensionär och om att få andra förhållningssätt till tiden och sig själv. På många sätt påminner informanternas erfarenheter om andras i samma ålder. Det handlar om nya sätt att förhålla sig till tiden utanför arbetet, om att bli sedd som mindre värd på arbetsmarknaden på äldre dar, att förhålla sig till förväntningar om att ta ansvar för att "åldras gott" och ha en aktiv vardag och en frisk kropp, samt att bli läst av andra som äldre. Men det finns också berättelser som blir specifika för lhbtq-personer. För vissa, speciellt bland transpersonerna, kan det upplevas som enklare att komma ut efter pensionering när en inte längre har kollegor att förhålla sig till och där en har större möjligheter att själv välja vilka en vill ha omkring sig. Kapitlet riktar också fokus framåt, mot livets fortsättning och framtiden. Det handlar om att förhålla sig till en framtid som blir allt mer begränsad, där vissa av de intervjuade vet att tiden kvar är mycket kort. Kapitlet visar också hur personerna resonerar kring framtida behov av vård och omsorg, och hur det även i 2010-talets Sverige och som pensionär kan finnas en oro över att bli homo- eller transfobt bemött. Det visar hur omsorgskontexter kan innebära färre möjligheter att bestämma vilka kontexter en vill röra sig i och vilka personer en vill ha runtomkring sig. Jag menar att detta går att se som att en inte heller har lika stora möjligheter att välja vilka stigar en vill slå in på, där omsorgsbehov ibland kan innebära att ofrivilligt bli knuffad tillbaka in i en heteronormativ linje.

L,h,b,t,q - gemensamma erfarenheter?

I metodkapitlet diskuterade och problematiserade jag vad det innebär att använda sig av kategorier och begrepp som lhbtq i relation till identitet och erfarenhet. I det här avsnittet vill jag plocka upp tråden från denna diskussion med min empiri som utgångspunkt. Å ena sidan flätas informanternas erfarenheter samman och förenas i erfarenheten att på olika sätt avvika från, samt förhålla sig till heteronormativa

KAPITEL 12

förväntningar. Å andra sidan har det i analysen varit återkommande hur erfarenheterna också skiljer sig åt och ser olika ut bland de jag intervjuat. Detta handlar både om att de ”kommer in i” lhbtq-gruppen på olika vis och att andra maktstrukturer skär genom deras erfarenheter.

Den kanske mest uppenbara skillnaden är att det för vissa framförallt är könsidentitet och för andra sexualitet som gör att de hamnar på tvärs med heteronormativiteten. Transidentiteter och praktiker har förståtts samt levts på andra vis än sexuella sådana under personernas liv. Det handlar bland annat om olika diskursiva och juridiska förutsättningar, olika ingångar till heteronormativitet, samt att grupper, föreningar och sammanhang sett olika ut. Möjligtvis är detta också relaterat till den historiska kontext som informanterna levt sina liv i, där konstruktionen lhbtq kom till relativt sent och där det dessförinnan funnits en motvilja både inom lhb-sammanhang och transsammanhang att ha med varandra att göra. Idag, när det är lättare att ta lhbtq-begreppet för givet, kan det vara viktigt att komma ihåg hur det sett ut historiskt, samt att se hur det skapar olika villkor för äldre lhbtq-personer som bär med sig olika erfarenheter. Upplevelserna bland lesbiska och bögar skiljer sig också ofta åt, där kön innebär olika villkor och förutsättningar på ett mer genomgripande plan, men där det också funnits olika träffställen, grupper och sammanhang med olika inriktningar med lesbiska och bögar som målgrupp. Som avhandlingen har visat innebär detta att det ofta ser olika ut bland personerna jag har intervjuat när det gäller förväntningar under livsloppet, upplevda möjliga identiteter och praktiker, öppenhet, hur grupper och träffställen sett ut, hur relationer och sociala nätverk strukturerats etcetera. Även om några av personerna tidigare under livet identifierat sig som bis sexuella och haft eller har praktiker som skulle kunna ses som bis sexuella eller queera så är det ingen som vid tiden för intervjuerna hade en stark bisexuell eller queer identitet. Detta kan ha att göra med den historiska kontexten. Som Norrhem, Rydström och Winkvist (2008) skriver hade bisexualitet på sjuttioalet inte någon plats, och bisexuella sågs som personer som inte kom ut ”på riktigt”. Queer som identitet är också något som blivit tillgängligt först på senare år. Även om de är närvarande som praktiker gör detta att b och q som identiteter varit mer i bakgrunden i texten.

Hur ålder flätas samman med normer för kön och sexualitet är centralt i de flesta empiriska kapitel, och jag kommer att fördjupa den diskussionen senare i det här kapitlet. Analysen har visat att även andra strukturer är skillnadsskapande och påverkar de erfarenheter personerna har av att leva och åldras, såsom ålder, klass, ras, hälsa och sociala nätverk. Som andra forskare som intresserar sig för lhbtq-åldrande tidigare konstaterat så är det viktigt att se till de materiella, sociala och kulturella resurser personer har och hur strukturella ojämlikheter spelar in för deras erfarenheter (Cronin & King, 2010; Heaphy, 2007).

När det gäller klass har socioekonomiska förutsättningar naturligtvis stor betydelse, både tidigare under livet men också för livet som pensionär. Klass rymmer

AVSLUTANDE DISKUSSION

många dimensioner, det handlar bland annat om vilka val som upplevs möjliga under livet. Exempelvis illustrerade kapitel 6 hur det för flera av informanterna att flytta och byta plats många gånger underlättat för att kunna komma ut och leva som en vill. Ekonomiska förutsättningar såväl som socialt och kulturellt kapital kan underlätta att kunna röra på sig och byta omgivning. För några av informanterna var det dock just andra ekonomiska förutsättningar som spelade in som skäl för att flytta. De som migrerade från Finland till Sverige följde många andra i samma ålder som sökte bättre möjligheter att få arbete, men för de som jag intervjuat innebar också flytten andra möjligheter att leva queera liv. Utbildningsgrad och yrke påverkar livet både ekonomiskt, socialt och materiellt (Heaphy, 2007). Här skär klass och kön in i varandra, där exempelvis flera av kvinnorna som arbetat inom omsorgsyrken har erfarenheter av utbrändhet och längre sjukskrivningsperioder vilket får konsekvenser för både ekonomi och hälsa även på lång sikt. Folkhälsomyndighetens undersökning bekräftar att det är mer vanligt bland homo- och bisexuella personer, i synnerhet bland kvinnor, att sakna kontantmarginaler, befinna sig i ekonomisk kris samt ha låg inkomst jämfört med övriga befolkningen (Folkhälsomyndigheten, 2014:70ff.). Ekonomiska förutsättningar spelar också in för var en har möjlighet att bo, där det ofta är dyrare i större städer där det många gånger finns fler lhbtq-mötesplatser och sammanhang. De som äger sina bostadsrätter eller hus har en annan ekonomisk och materiell trygghet än de som hyr sina bostäder och är osäkra på om de kommer behöva flytta i framtiden. Klass får även betydelse för möjligheterna att delta i lhbtq-sammanhang, både ekonomiskt där inte alla har möjlighet att resa långt för att delta i olika evenemang eller delta i kommersiellt klubbiv. Utifrån min tolkning har även kulturellt kapital spelat in för att få tillträde till vissa lhbtq-sammanhang, framförallt de som var mer politiskt inriktade. Även andra studier visar hur den kommersiella gaysenen vilar på medelklassnormer, sammanflätade med förkroppsligade ideal gällande ras och kön, där vita medelklassmän dominerar (Browne & Bakshi, 2013). De med bättre ekonomiska förutsättningar har, som kapitel 10 och 11 illustrerade, andra möjligheter att på äldre dar leva ett aktivt pensionärliv vilket i sig är starkt kopplat till konsumtion och medelklassnormer. Det kan exempelvis handla om att kunna resa, dejta samt uppleva kontroll över ens boendesituation. Här spelar hälsa och sociala nätverk också in för hur dessa möjligheter ser ut.

Även om några i min studie har erfarenheter av migration och därigenom har erfarenheter av att exempelvis inte ha svenska som förstaspråk så är alla jag intervjuat vita. Med vithet följer privilegier som att slippa erfarenheter av rasism (personer kan naturligtvis utsättas för rasism utifrån etnicitet, men detta har inte varit centralt i intervjuerna), att kunna passera i de flesta sammanhang enligt normer för hudfärg, att inte behöva uppleva de barriärer till vård och omsorg som äldre rasifierade lhbtq-personer kan uppleva etcetera (jmf Sluytman & Torres, 2014). Jag har också förstått detta som något som underlättat att kunna komma in i och ta plats i olika rum, samt för att kunna känna sig ”hemma” i lhbtq-sammanhang. I Avrahamis studie av lesbiska kvinnor

med invandrarbakgrund i Sverige så finns det några informanter som tillhör samma kohort som de jag intervjuat. I den studien är det flera lesbiska som rasifierades och som hade upplevt rasism inom lesbiska miljöer och inom gayvärlden, i synnerhet är det påtagligt för svarta kvinnor, kvinnor med mörkare hudfärg samt muslimska kvinnor. Det kan handla om att det är svårare att dejta, eller att en möter fördomar utifrån sin hudfärg eller etnicitet (Avrahami, 2007:194 ff.). Andra studier visar hur ras ofta spelar in för lhbtq-personers erfarenheter där att rasifieras exempelvis ökar risken för att bli utsatt för våld (Namaste, 2006), eller för att uppleva ökade risker med åldrandet (Fredriksen-Goldsen m.fl., 2011).

Att queera livsloppet: betydelser av kön och sexualitet

Genom att titta på personliga erfarenheter kan vi också få syn på strukturer i samhället (jmf Smith, 2005). Jag kommer att ägna detta avsnitt åt att diskutera hur den här studien illustrerat hur kön och sexualitet är strukturerande principer som får avgörande betydelser under livsloppet, vilket i sin tur kan bidra till mer komplexa förståelser av livslopp.

Den här studien har använt sig av ett livsloppsperspektiv genom att studera personers liv som något som sker över tid, i vissa tider och på vissa platser. Liv ses som levda i relation till varandra, där personer konstruerar sina livslopp genom val och ageranden inom de möjligheter och begränsningar som sociala och historiska omständigheter erbjuder (Elder, 1994; Phillips m.fl., 2010). Livsloppsperspektivet har bidragit till den här studien genom att konkretisera de olika dimensioner som blir viktiga i studerandet av liv, men också för att det stått för en teoretisk referensram för att förstå livsfaser, åldersordningar samt erbjudit analysverktyg för att studera livslopp. Samtidigt finns det luckor inom dominerande livsloppsperspektiv, vilka jag diskuterade i kapitel 3, där betydelser av kön och sexualitet ofta tonas ned, samt bygger på binära och heteronormativa utgångspunkter.

Bakgrundskapitlet visar hur könsidentiteter och sexualiteter som rört sig utanför cis- och heteronormer är något som historiskt sett konstruerats av staten och inom medicinska diskurser som avvikande och sjuka, genom kriminalisering av begär samt patologisering av vissa sexuella praktiker och könsidentiteter. Mer konkret kan det handla om att exempelvis homosexuella praktiker varit straffbara, att transidentiteter historiskt men även idag är sedda som psykiatriska diagnoser, att bastuklubbarna förbjöds när hiv bröt ut, att könsutredningarna samt lagen som reglerar rätten till transvård präglas av normativa idéer om kön etc. Detta är viktigt att nämna för att synliggöra den statliga homo- och transfoba historien som är en central del i hur kön och sexualitet fungerar som strukturerande principer kopplade till makt och subjektivitet. Genom dessa processer skapas också normer och ideal för hur kön och sexualitet ska göras och förstås i relation till normalitet, där cisnormer och heteronormer produceras (jmf Rubin, 1999).

AVSLUTANDE DISKUSSION

Att i ett livsloppsperspektiv utgå från dessa heteronormativa förgivettaganden blir också att reproducera och förstärka dessa normer.

Kapitel 6 illustrerar hur lagar, patologisering och medicinska diskurser haft konsekvenser i personers liv, där begär eller känslor en har kan upplevas som omöjliga och förknippade med skam och äckel. Empirin har visat både på det arbete från omgivningen som görs för att få personer ”i linje”, men också, framförallt i kapitel 7 och 8, visat på de stora konsekvenser det kan få att lämna denna heteronormativa linje. Hotet om att bli utstött och socialt förkastad har varit så påtagligt att de begär eller könsidentiteter hemlighållit under stora delar av livet. Det är viktigt att framhålla att erfarenheterna av att komma ut och vara öppen skiljer sig åt både bland personerna och beroende på kontext, där det ibland har varit oproblematiskt men där det också har haft digra konsekvenser. Bland annat kan det handla om att hotet om att bli socialt övergiven visar sig stämma. Vänner, bekanta, grannar, biofamilj och ibland ens egna barn och barnbarn har för några av personerna tagit avstånd eller sagt upp kontakten. Jag har förstått detta i relation till Ahmeds smittsamma geografi, där det (icke-normativa) som hotar ens (heteronormativa) lycka nästan blir smittsamt och måste förskjutas till marginalerna (Ahmed, 2010). När stora delar av ens sociala nätverk försvinner skapar det naturligtvis stora konsekvenser i ens liv. Genom att komma ut kan en uppleva att en ”skapat sorg”, vilket i sin tur också väckt känslor av skuld. På så sätt blir personerna genom sin blotta existens som queera subjekt inte bara en källa till olycka, utan måste också ta ansvar för den trans- och homofobi de möter genom att känna skuld. Att bli socialt förskjuten är en typ av disciplinering från omgivningen som markerar att en borde göra annorlunda. Andra typer av disciplinering är ibland mer subtila (exempelvis genom normer där en bara ”blir medveten om” att en borde göra på ett visst sätt) eller mer explicita (som genom att någon säger att en inte bör göra vissa saker, eller med våld kommunicerar detta, som när Stures pappa ger honom stryk efter att han lånat sin mammas kläder och smink).

Det är inte heller bara i det närmaste nätverket detta sker. Det kan exempelvis hända i relation till staten, där polisingripande kan bli en konsekvens av vissa begär, eller där staten avgör vilken transvård en ska få rätt till och på vilka villkor, eller där staten har bestämt vilka personer en kan ingå äktenskap med och huruvida en har rätt till vårdnaden om sina barn etc. Det kan även hända i relation till personer som inte ingår i ens närmaste nätverk, som exempelvis kollegor eller i religiösa samfund. Att inte kunna söka vissa arbeten, eller förlora arbetet, på grund av trans- eller homofobi får både psykologiska konsekvenser, men i förlängningen också ekonomiska konsekvenser eftersom det påverkar inkomst såväl som pension. Det kan också handla om fysiskt våld, eller hot om fysiskt våld på offentliga platser, vilket är något framförallt de som identifierar sig som bögar eller transpersoner förhållit sig till. Risken att som transperson inte passera är nära knuten till risken att bli utsatt för våld, där att utmana könsnormer som Butler skriver, blir att utmana döden (Butler, 2006).

Även om det här är en studie som framförallt gått på djupet av de här personernas livserfarenheter så blir dessa resultat intressanta i relation till större kvantitativa undersökningar i en svensk kontext. Folkhälsomyndighetens (2014, 2015) rapporter visar hur könsidentiteter eller sexualiteter som bryter mot normen innebär en större risk för att bli utsatt för trakasserier och våld, men hur den trans- och homofobi en möter i samhället även påverkar ens psykiska och fysiska hälsa. De illustrerar hur det är betydligt vanligare att hbt-personer utsätts för kränkande behandling eller bemötande jämfört med övriga befolkningen. I synnerhet är detta vanligt bland transpersoner där det är mycket vanligt förekommande att ha utsatts för kränkande behandling framförallt på grund av könsuttryck och där många avstått från olika aktiviteter av rädsla för att bli dåligt behandlade på grund av sin transerfarenhet. Många har också utsatts för psykiskt och fysiskt våld och rapporterar att de ofta eller alltid avstår från att gå ut ensamma. Det är också vanligare bland homo- och bisexuella personer att ha sämre ekonomiska villkor som att sakna kontantmarginall, befinna sig i ekonomisk kris och ha låg inkomst än bland heterosexuella. Det är vanligare bland homo- och bisexuella personer att ha riskabla alkoholvanor och de rapporterar också överlag ett sämre allmänt hälsotillstånd än heterosexuella och har i högre utsträckning nedsatt psykiskt välbefinnande, med ångslan oro eller ångest. Det är vanligare med självmordstankar bland hbt-gruppen jämfört med övriga befolkningen, i synnerhet bland bisexuella kvinnor och transpersoner (Folkhälsomyndigheten, 2014, 2015). Detta förstärker slutsatsen att sexualitet och könsidentitet inte är något som hör till det privata, utan snarare fungerar som normerande strukturer inflätade i förväntningar om hur en bör leva sitt liv och hur att avvika från dessa kan ge extremt stora sociala och materiella konsekvenser.

Att röra sig bortom normativa antaganden om kön och sexualitet

Studien har med andra ord visat hur kön och sexualitet haft stor betydelse i olika dimensioner av livsloppet. Jag menar att detta också pekar mot hur det är viktigt att föra in kritiska förhållningssätt till kön och sexualitet som undviker heteronormativa antaganden i livsloppstudier och som utforskar de strukturella betydelse dessa har. Detta gäller inte bara livsloppstudier utan också det gerontologiska fältet i stort. Även i de tongivande arbeten om kön och ålder som haft stor betydelse som feministiska bidrag till gerontologin samt för förståelser av intersektioner mellan kön och ålder reproduceras cisnormer genom att de utgår från en binär tvåkönsmodell (se exempelvis Arber, Davidson, & Ginn, 2003; Calasanti & Slevin, 2001, 2006a).

Det illustrerar också vikten av att förstå sexualitet och könsidentitet som centrala analytiska kategorier när en studerar livslopp. I relation till detta vill jag också öppna för att inte på förhand definiera viktiga vändpunkter i personers livslopp. Vändpunkter kan beskrivas som involverande en händelse, en erfarenhet eller ett medvetandegörande som resulterar i att livet tar en annan riktning. De kan vara resultat av plötsliga dramatiska

AVSLUTANDE DISKUSSION

händelser, eller ske över tid. De beskrivs ofta i termer av anställning, äktenskap och att få barn (Hareven & Masaoka, 1988; Teruya & Hser, 2010). Den här avhandlingen har illustrerat hur andra saker kan utgöra vändpunkter i livet, såsom att komma ut, att få göra en könsbekräftande kirurgi, att flytta, att komma till ett lhbtq-sammanhang första gången etcetera. Genom att ha ett mer öppet förhållningssätt till vad vändpunkter kan vara möjliggörs förståelsen av livslopp som mindre normativ och mer utforskande och komplex (jmf Muraco & Fredriksen-Goldsen, 2016).

De heteronormativa antaganden som finns i studier av åldrande och livslopp riskerar att reproducera livsloppsnormer som blir normerande, inte bara för personer med lhbtq-erfarenheter utan för alla personer som på olika sätt inte lever upp till dessa normer. Det kan exempelvis handla om de som lever utan barn, de som lever ensamma eller vars liv går på tvärs med normer för kön och sexualitet. Det är få personer som alltid passerar och lever upp till alla parametrar för hur ett liv bör se ut. Några exempel på empiriska studier där andra personer än lhbtq-personer hamnar utanför de normativa tidtabellerna för hur livet ska se ut är exempelvis Lissa Nordins studie av ogifta medelålders män i Västerbottens inland (Nordin, 2005), Magnus Nilssons studie av äldre heterosexuella ogifta män på landsbygden (Nilsson, 2011), Ingrid Landers studie av genus och åldrande bland narkotikabrukande kvinnor (Lander, 2014), samt Annika Taghizadeh Larssons studie om att åldras med funktionshinder (Taghizadeh Larsson, 2009). En kritisk analys av hur normativa livslopp konstrueras och reproduceras kan underlätta förståelser även av andra personers erfarenheter.

Heteronormativa förväntningar är något som alla förhåller sig till och att följa den heteronormativa linjen är naturligtvis ett konstant arbete där kön och sexualitet görs och skapas repetitivt. Det är alltså viktigt att kritiskt utforska detta även när det är erfarenheter som också på många sätt passerar utifrån normer (det vill säga att exempelvis utforska hur sexualitet ges och får betydelse även i studier där personer identifierar sig som heterosexuella). Med andra ord vill jag rikta en uppmaning till forskare inom äldrefältet samt inom livsloppsstudier att ”queera” livsloppet, det vill säga att närma sig det med kritiska förhållningssätt till kön och sexualitet.

Posthumanistiska perspektiv på äldre och åldrande

Jag har använt en posthumanistisk förståelse av kroppen som materiell-diskursiv, där materialitet alltid är diskursiv, precis som diskursiva praktiker alltid är materiella (Barad 2003:822-823). Att se kroppar som agentiska har tillåtit en mer komplex analys av åldrande och kroppslighet, samt av lhbtq-personers levda erfarenheter. Jag menar att detta kan vara ett fruktsamt sätt att teoretisera den åldrande kroppen utan att betona det diskursiva och språkliga för mycket, men inte heller falla tillbaka till en ren bio-medicinsk förståelse av kroppen.

KAPITEL 12

Fokus på materialitet och kroppslighet i relation till queera erfarenheter problematiserar också tidigare teoribildningar och koncept inom gerontologin. Diskurser om positivt/framgångsrikt åldrande har varit närvarande i texten där jag har diskuterat hur dessa är centrala både inom gerontologin och inom äldrediskurser, hälso- och pensionspolitik. De är också närvarande i intervjuerna som något personerna aktivt förhåller sig till och där de pratar om att hålla sig unga, hålla igång hjärnan och kroppen, äta rätt, inte dricka för mycket alkohol osv. Även om det personliga ansvaret för att åldras gott är återkommande finns det också uttryck för att en inte kan ha kontroll över hälsan, eller styra över hur det ska bli. Det teoretiska paradigmet kring framgångsrikt åldrande (också benämnt i termer av produktivt/självständigt/positivt/optimalt/hälsosamt åldrande) som länge haft stort inflytande i gerontologin har blivit kritiserat för att vara teoretiskt bristfälligt, ha empiriska och metodologiska begränsningar, reproducera ålderism, och för att det inte tar hänsyn till social ojämlikhet och åldersrelationer. En stark nyliberal ideologi genomsyrar konceptet kring framgångsrikt åldrande. Individens ses som nyckeln till sin egen framgång eller misslyckande i åldrandet, och rätt livsstil ska kunna leda till framgångsrikt åldrande (vilket i sin tur definierades i termer av förekomsten/frånvaron av sjukdom och funktionshinder, bibehållandet av fysiska och mentala funktioner och socialt engagemang.) Den som misslyckas med att åldras framgångsrikt förväntas också bära personligt ansvar för detta (Katz & Calasanti, 2015; Rubinstein & Medeiros, 2015). Trots denna kritik som de själva såväl som andra uttryckt, menar Katz och Calasanti (2015) att framgångsrikt åldrande lyckats bli ett av gerontologins mest framgångsrika koncept, bland annat för att det skapade positiva bilder av åldrande i en kontext där åldrande framförallt blivit förknippat med misslyckande.

Jag menar att ett teoretiskt perspektiv som ser kroppar som agentiska kan fungera för att problematisera nyliberala idéer om framgångsrikt åldrande. Medan dessa idéer utgår från att alla personer har samma förutsättningar är det tydligt att materiella omständigheter som ekonomi, sociala nätverk osv spelar in för ens fysiska hälsa och i den mån en kan påverka den. Om en utgår från kroppen, blir det också tydligt att ens erfarenheter påverkar ens förutsättningar för agens. Kroppar blir materiellt-diskursivt rasifierade, könade, a/sexualiserade, åldrade, har olika förutsättningar utifrån klass och funktionsförmåga, och framförallt är de inte passiv materia som kan formas av mänskliga subjekt utifrån individuella val. Det har illustrerats bland annat genom berättelserna av transpersoner som inte lever upp till linjära kön på grund av kroppens fysiska gränser som ”bråkar”, berättelser om hälsa samt genom berättelser om det omöjliga i att undvika åldrande och döende.

Ett perspektiv som tar kroppslighet i beaktande problematiserar också dessa idéer om miss/lyckande i relation till ålder och livslopp, där både att vara ur fas i relation till ålder och tecken på kroppsligt åldrande i sig ofta kopplas till misslyckande. De äldre transpersonernas berättelser stör dessa idéer om att vara ur fas i relation till ålder,

AVSLUTANDE DISKUSSION

åldrande och livslopp. Det kan handla om en slak penis, mjukare muskler eller klimakteriet. För transpersoner kan dessa förväntade kroppsliga förändringar göra att en, genom att nå vissa livsfaser, faktiskt kommer ”i fas” och att det som tidigare under livet blivit läst som ett misslyckande blir något som normaliseras. Att ha en penis som inte kan bli erigerad, eller att inte ha någon menstruation kan vara sådant som blir betraktat som misslyckande tidigare under livsloppet, men som blir betraktat som förväntat senare under livet, även om det är omgärdat av ålderistiska diskurser. Ett queert perspektiv på livsloppet destabiliserar med andra ord idéer om vad det innebär att vara ”i och ur fas” eller miss/lyckad i relation till ålder, men ifrågsätter också själva logikerna som miss/lyckande bygger på. Dessa resultat ligger också i linje med Ida Kåhlin's avhandling om äldre personer med intellektuell funktionsnedsättning där hon visar hur de upplever sig som mer normala eller vanliga när de blir äldre, då funktionsnedsättningar är mer normaliserade (Kåhlin, 2015).

Att studera livslopp som går utanför normativa förväntningar för hur ett liv ska och bör levas bidrar också till att synliggöra normativa strukturer. Vanessa Fabbre pekar på den positivitet som är så central inom idéer om framgångsrikt åldrande och visar samtidigt hur queerteoretiker istället orienterat sig mot misslyckanden, negativitet och abjektion (Fabbre, 2015). Halberstam (2011) menar att det ligger en potent form av kritik i misslyckande och att förlora: ”Under certain circumstances failing, losing, forgetting, unmaking, undoing, unbecoming, not knowing may in fact offer more creative, more cooperative, more surprising ways of being in the world. Failing is something queers do and have always done exceptionally well [...]” (2011:2-3). Hen menar vidare att misslyckande kan tillåta en att undanfly disciplinerande normer, och att även om det ofta innebär känslor som besvikelse och sorg så kommer det också med möjligheten att sticka hål på den förgiftande positivitet som är så präglade för det moderna livet (Halberstam, 2011:2-3). Empiriska berättelser som relaterar till detta är exempelvis att välja andra sätt att leva vilka inbegriper att lämna den heteronormativa linjen och löftet om lycka; att vara “ur fas” med kroppen som äldre transperson; att leva med smärta och sjukdom som gör att ett aktivt pensionärliv inte blir möjligt, men samtidigt uppskatta att en “får göra som en vill”. Jag tänker också i relation till detta på hur äldre lesbiska kan ha ett annat förhållningssätt till åldrandet och kroppen, som är präglad av feministiska diskurser och som inte på samma vis blir präglad av utseendefixering och ålderism. Som Halberstam (2011:3-4) skriver har misslyckandet från ett feministiskt perspektiv nästan alltid varit ett bättre alternativ än att lyckas. I förlängningen kanske det också kan leda till andra sätt att kunna förhålla sig till sin kropp (där exempelvis rynkor kan vara rynkor som varken behöver laddas med åldersångest eller positivism). Det närmar sig det affirmativa sätt att se åldrande som Sandberg (2011) presenterar som ett anti-ålderistiskt sätt att förstå hög ålder vilket syftar till att undvika att förstärka hög ålder som synonymt med nedgång och förfall, och samtidigt undvika att förstärka idéer om framgångsrikt åldrande (2011:261ff.).

KAPITEL 12

Halberstam (2011) uppmuntrar oss att titta på de berättelser som inte är vackra eller positiva och det menar jag också är viktigt inom gerontologin som arbetat så hårt mot att fokusera på aktivitet, autonomi, mobilitet, val och välmående. Detta fokus tenderar att osynliggöra erfarenheter som faktiskt handlar om sjukdom, fattigdom, ensamhet och marginalisering (Katz, 2002). I relation till kroppen menar jag att det är viktigt att lyssna till berättelser om åldrande, smärta, stelhet, ensamhet, brist på intimitet, isolering, funktionsnedsättning, erfarenhet av våld, sjukdom, rädslor, skam, icke-normativa begär, ångest och döende. De berättelserna kan generera mening genom den motvikt de blir mot den rådande sociala ordningen (jmf Halberstam, 2011). Men det kan också handla om att det är viktigt att kunna prata om åldrande på andra sätt än som aktivt konsumtionsliv mot bakgrund av att verkligheten ser ut på andra sätt för många, och för att komma bort från att stigmatisera psykisk och fysisk ohälsa samt liv som inte är aktiva eller inriktade mot konsumtion (exempelvis visar en svensk studie hur en fjärdedel av personer över 65 uppger att de lever med kronisk smärta – av dessa hade 4 procent mycket svår kronisk smärta, se (Bernfort, Gerdle, Rahmqvist, Husberg, & Levin, 2015).

Analysen har också pekat på betydelse av materialitet utanför det mänskliga subjektet (och hur den materiella-diskursiva omgivningen är med och konstituerar kroppen). Att anta ett posthumanistiskt perspektiv innebär som Cecilia Åsberg skriver också en utmaning av humaniorans analytiska räckvidd och av grundläggande antaganden i en värld där det icke-mänskliga (djur, miljö, ting, teknik) är så fysiskt påtagligt och ändå så analytiskt frånvarande (Åsberg, 2012). En nyfikenhet på det materiella som sträcker sig bortom den mänskliga kroppen har visat hur kroppen skapas som exempelvis icke-linjär, äldre, icke-funktionell, a/sexuell, läckande beroende på kontext och omgivning. I vissa av transpersonernas berättelser framstår vissa miljöer som situationer som måste undvikas för att inte riskera att bli läst som icke-linjär. Miljöer som kräver att en är naken, att en kan stå upp och urinera, eller sexuella situationer med förväntningar på att ha vissa genitalier med specifika funktioner. Isiga gator må vara hala för personer i alla åldrar, men är en större risk för någon som har ett skörare skelett och som riskerar benbrott och blir därigenom något som skapar en som äldre och mindre rörlig. Hus som endast har trappor och ingen hiss, eller andra svårtillgängliga miljöer skapar personer med knäproblem eller andra funktionsnedsättningar som mindre funktionella. Böghöjder som socialt och visuellt ständigt framhåller den unga, smärta, manliga kroppen som sexuellt åtråvärd skapar den äldre kroppen som felplacerad, osexig, skammig. En äldreomsorg med formulär och frågor som utgår från en cis- och heteronorm, miljöer med könsseparerade toaletter, och en heteronormativt formulerad omsorg skapar lhbtq-personer och deras kroppar som avvikande, ”äckliga”, icke-existerande. Men det kan också handla om rum och kontexter som tillåter kroppen att ta plats och bli bekväm, som ett rum eller hem som känns tryggt, en transförening, ett mansläger, en lesbisk-feministisk grupp eller en klubb som blir möjliggörande platser. Avhandlingen har också

AVSLUTANDE DISKUSSION

illustrerat hur kroppens gränser inte heller är givna. Som Barad skriver är kroppar inte objekt med inneboende gränser och egenskaper; de är materiellt-diskursiva fenomen (Barad, 2007). Om kroppen exempelvis blir sjuk och en är inkontinent eller kräks letar sig lukt och substanser ut och utvidgar kroppens gränser. Sexleksaker, som en vibrator som intervjupersoner pratat om, eller dildos kan också utvidga kroppen och möjliggöra andra sexuella praktiker. Detta gäller även andra hjälpmedel, som rullatorer, rullstol, permobil, dator etcetera (Haraway, 1991). Det som omger kroppen är lika viktigt som kroppen själv – stad, landsbygd, queert kodade rum, omklädningsrum, kirurgi, internet, sovrum, sexleksaker, böcker, pengar, kläder och mycket annat har betydelser för queera livsfareheter och åldrande. Det materiella, inklusive kroppslighet är viktigt att ta i beaktande.

Problematiserandet av linjär tid och utvecklingsnarrativ

Både i relation till individuella livslopp och till beskrivningar av historia ges linjär tid betydelse, idéer om bägge dessa innefattar föreställningar om framåtrörelse över tid tätt sammankopplade med progression och utveckling (Ambjörnsson & Bromseth, 2013; Freeman, 2010; Holstein & Gubrium, 2000). I ålderstrappan delas livet in i trappsteg där varje trappsteg blir en egen livsfas där livet rör sig framåt, uppåt, vidare. Historia används ofta i liberala demokratier för att peka på en utveckling över tid där historien fungerar som en positiv framgångsberättelse om nationen där ”allt blivit bättre”. Kapitel 5 visar hur lhbtq-historia fungerar som ett bra exempel på detta, vilket i sin tur kan osynliggöra exempelvis statlig homo- och transfobi som fortfarande finns inflätad i lagar och myndighetsutövning. I det här avsnittet kommer jag att diskutera hur tid ges och får betydelse i relation till livsloppet och hur den här studien problematiserat normativa temporaliteter.

Flera av informanternas berättelser har visat att livet, som en av personerna uttrycker det, inte rört sig i ”en rak linje”, snarare innehåller livet ofta vägskafl, och vändningar som gör att en ibland kastas ”ur linje” och hamnar längs med, eller orienterar sig mot, nya linjer. Jag har förstått dessa heteronormativa förväntningar kring livsloppet utifrån Ahmeds linjebegrepp, som en linje en rör sig längs med, vilken innehåller löften om att ta en mot (heterosexuell) lycka vilket på många sätt erbjuder verktyg för att förstå dessa berättelser (Ahmed, 2006, 2010). Men medan Ahmed framförallt fokuserar på betydelser av hur kroppar blir könade, sexualiserade och rasifierade och vad detta betyder för hur de kan ta plats i rum och röra sig längs med linjer, är ålder och åldrande relativt frånvarande från hennes analys.

Min tolkning av det empiriska materialet har visat hur ålder på olika vis spelar roll för hur en kan röra sig längs med stigar, för vilka vägskafl som en möter, samt för vilka andra stigar som upplevs som möjliga att slå in på. Den tolkningen grundar sig bland annat på berättelser om hur det runt trettioårsåldern varit mest kritiskt att ”komma i fas”,

KAPITEL 12

det vill säga bli i linje, vilket handlar både om att inrätta sig utifrån heterosexuella förväntningar som blir centrala just i relation till en ålder där det börjar bli bråttom att ingå i relationer och skaffa barn. Att komma förbi den åldern kan också göra att pressen från omgivningen lättar något, andra linjer kanske blir något mer tillgängliga. Ålder spelar också roll för hur en anländer till platser, rum och sammanhang där den ålder en blir läst utifrån får betydelser för hur en kan ta plats, röra sig och agera. Jag vill därför föra samman Ahmeds (2006, 2010) förståelser av orientering och linjer med det gerontologiska begreppet ”i eller ur fas” (on and off time) som utvecklats av Bernice och Dail Neugarten (1996) för att visa hur konstruktioner av hur livsloppet förväntas vara är kopplade till åldersnormer och idéer om livsfaser. Att vara ”i eller ur fas” används för att peka på hur normalitet under livsloppet är kopplat till kronologisk ålder, där olika beteenden och ageranden under livet förstås i relation till ålder, och där det gäller att bete sig i enlighet med förväntningar utifrån den ålder en befinner sig i (Holstein & Gubrium, 2000:79; Neugarten & Neugarten, 1996:91). Dessa begrepp har varit till stor hjälp för att förstå hur föreställningar kring ålder och livsfaser fungerar normerande och strukturerande och får betydelse för vad som blir möjligt att göra och säga. Men som jag också diskuterat tidigare så har jag i många livsloppsperspektiv saknat den förståelse av personer som förkroppsligade subjekt som Ahmed utgår ifrån. Jag menar därför att min empiri pekar mot hur det är fruktbart att förstå livsloppet utifrån bägge dessa perspektiv.

Detta leder också in på tid och temporalitet i relation till livslopp. Queerteoretiker som Elizabeth Freeman (2010) och Jack Halberstam (2005) har teoretiserat tid och temporaliteter genom att visa hur normalitet är starkt kopplad till att låta livet följa ett temporaliskt schema där staten och andra institutioner länkar korrekt temporaliserade kroppar till narrativ av rörelse och förändring, det vill säga de som följer livschemats förväntade hållpunkter av födelse, barndom, äktenskap, reproduktion, barnuppfostran, döden. Denna tidslinje tjänar också statens intressen, där tiden används för att organisera individuella mänskliga kroppar mot en maximal produktivitet. Den linjära normativa tid vi förhåller oss till är, precis som den här studien på många sätt illustrerat, en heteronormativt präglad tid, där långa faser av stabilitet framstår som eftersträvansvärt. På så sätt blir det tydligt att den tid som vi förhåller oss till, den tidslinje som livet förväntas följa, är en heteronormativt präglad tid. Valerie Rohy (2010) skriver om ”straight time”, vilket återigen får en dubbelmening i form av både ”rak” och ”heterosexuell”, som linjär, reguljär, fast och progressiv. Detta sätt att förhålla sig till tid och att följa livets förväntade temporaliteter framhålls som den bästa formen av progression och som den enda möjliga temporaliteten. Den här studien har på olika sätt problematiserat dessa progressiva utvecklingsnarrativ, idén om att med tid följer en rak progressiv linje oavsett om det gäller det mänskliga livet eller historien. Detta blir viktigt i relation till livsloppet eftersom idéerna om och förväntningarna på att följa den raka linjen också blir, som den här studien illustrerat, normerande och tvingande, där att lämna den också kan få våldsamma konsekvenser. Den dominerande konstruktionen av

AVSLUTANDE DISKUSSION

tid och den temporala ordning som framhålls som den enda möjliga ger sociala och materiella konsekvenser, avtryck i personers liv och kroppar. Medan Freeman (2010), Halberstam (2005, 2011) och Rohy (2010) framförallt använder populärkulturella referenser i sitt teoribygge utgör den här studien ett empiriskt bidrag, vilket delvis utvidgar den analys de gör då den tar åldrande och den senare delen i livet i beaktande i högre utsträckning än vad dessa gör (se även Ambjörnsson & Bromseth, 2010). Det är därför viktigt att synliggöra och problematisera hur temporala ordningar kommer till uttryck vilket jag kommer att uppehålla mig vid ett ögonblick.

Ålderskodade linjer och stigar

Studien har illustrerat hur ålder, kön och sexualitet måste förstås i relation till varandra och hur de är sammanflätade i de ramar som anger hur livsloppet ska se ut. Å ena sidan är åldersnormer något som personerna aktivt både förhåller sig till och många gånger reproducerar. Exempelvis när de pratar om hur en ”blir annorlunda med åren” och ”med åldern”; i berättelser där unga kroppar kopplas till attraktivitet och begärlighet medan äldre kroppar förstås som osexiga, samt; i berättelser där åldrandet är något en bör ta personligt ansvar för. Men många gånger visar berättelserna å andra sidan att det inte är så enkelt som att livet rör sig i en ”rak linje”. Ibland hänger det också samman med att kastas ”ur linje” och att då också bli ”ur fas”. Exempelvis pratar en av de intervjuade personerna om hur han började känna begär till män när han befann sig i ett heterosexuellt äktenskap och säger att det var ”lite konstigt att vara så gammal och inte ha förstått någonting”. Det visar hur det i livet finns en tidtabell där en förväntas ha kommit underfund med vissa saker vid vissa tider i livet. När han bestämmer sig för att lämna den heterosexuella linjen och orientera sig åt andra håll, finna andra linjer, är det också i en position som oerfaren, ny i det sammanhang och liv han anländer till. Med detta vill jag inte förstå tidigare livserfarenheter som oviktiga eller betydelselösa, naturligtvis har de stor betydelse för hur en anländer till något annat. Men detta pekar också på hur en idé om personlig utveckling, där en samlar på sig erfarenheter och blir visare med tiden, också bortser ifrån att livet inte alltid följer en rak linje utan kan ta en till sammanhang där en saknar erfarenhet och kunskap, där en får börja om och där en blir sårbar och ny. Detta visar också hur att vara i linje också i högsta grad handlar om att vara i linje med åldersnormer, som i sin tur är präglade av heteronormativa förväntningar. Det handlar inte heller bara om att linjerna och ens möjlighet att röra sig längs med dem eller andra linjer förändras utifrån ålder, men också att det att ”känna sig hemma” eller kunna ta plats i ett rum också beror på den ålder en blir läst utifrån.

Studien har illustrerat hur exempelvis bögklubbar idealiserar unga, smärta kroppar som i sin tur kopplas till sexighet och där äldre kroppar tar plats på andra sätt. Det kan också handla om att som äldre lesbisk känna sig helt ”fel” i ett Pridesammanhang där ingen ser ut som en själv. Det kan handla om att ens åldrande

kropp gör det svårare att uttrycka den feminitet en vill för att den – och en själv – blir förstådd på ett annat sätt utifrån ålder. Jag vill också uppehålla mig vid transerfarenheter ett ögonblick eftersom de också problematiserat normativa tidslinjer. Precis som Holmqvist (2014) skriver står transkroppen både normativa föreställningar om ålder såväl som går emot en linjär tidsuppfattning. Både i relation till hur transpersoner ofta blir lästa som yngre eller äldre än deras kronologiska ålder, men också för att transliv ibland ses som uppbrutna eller omstartade. Holmqvist har gjort en litteraturvetenskaplig analys av könsväxlingar i 1800-talslitteratur, men dessa resonemang blir viktiga också i relation till analysen av mitt empiriska material. Att genomgå en transition kan exempelvis göra att en, som Klas pratar om, upplever att en hamnar i puberteten igen. Flera av transkvinnorna har pratat om hur de, som de uttrycker det, som kvinnor också blir en annan ålder. Ålderskodade fenomen som ses som misslyckanden utifrån kön, såsom en penis som inte kan bli erigerad eller en vagina som inte kan lubricera kan istället för en transidentifierad person bli saker som med åldern gör att en ”hamnar i fas”.

Det blir viktigt att synliggöra och problematisera dessa normerande narrativ om progressivitet och utveckling över tid. Både när det gäller livsloppet, men också historien. Bakgrundsavsnittet och empirin har visat hur det inte är så enkelt som att ”allt blir bättre över tid”. Flera av informanterna påpekar hur könsnormer är tröga och tar lång tid att förändra, och hur även om de juridiska rättigheterna ser bättre ut så tar attityder lång tid att förändra. Transidentiteter är fortfarande patologiserade och utredningarna präglas ofta av ett könsbinärt tänkande. Som Dean Spade (2011) pekar på är juridiska rättigheter inte heller något en kan stirra sig blind på eftersom dessa framförallt gynnar de mer privilegierade lhbtq-personerna. Detta är viktigt att sätta i relation till de resultat i avhandlingen som visar hur villkoren för lhbtq-personer på många sätt har förändrats över tid. Intervjuerna visar hur förutsättningarna för de lhbtq-personer som är unga idag skiljer sig från hur det var när de själva var unga. Det sker förskjutningar och förändringar över tid, men de går inte i en rak linje. Det leder över till diskussionen om motstånd i relation till föreställningar om linjär tid och förändring.

Att utmana den raka linjen: organiserat och vardagligt motstånd

Som Lilja och Vinthagen (2009) konstaterar så fokuserar motståndsforskningen ofta på det uppenbara, organiserade politiska motståndet medan det mer osynliga vardagsmotståndet som är mer dolt och oorganiserat ofta blir mer osynligt. De uppmuntrar att utforska det individuella politiskt icke-artikulerade motståndet som också möjliggör att större revolter kan uppstå, att studera dem som de skriver ”bara känner” att något är fel och revolterar mot det som stänger in dem och kväver deras liv. Den här studien har både inkluderat det mer organiserade motståndet som växt fram under personernas liv och som flera av dem också varit aktiva i, men det har också visat det vardagsmotstånd som skett i personers liv. Detta motstånd sker ofta i sociala situationer

AVSLUTANDE DISKUSSION

och är många gånger mer utelämnande och riskfyllt då en ofta är ensam i att ta eventuella konsekvenser av det. Det kan handla om att på 1970-talet komma ut som bög på sin arbetsplats, att som transperson gå till kyrkan med risken att inte passera, eller att som äldre lesbisk visa sin kärlek offentligt. Alla små och stora motståndshandlingar som handlar om en vägran att inrätta sig i heteronormativa och ålderistiska ordningar och som bär på en längtan om mer levbara liv.

Mot bakgrund av hur livsloppsförväntningar är strukturerade utifrån kärnfamilj och förväntningar på att skaffa barn menar jag att andra sätt att förhålla sig till tvåsamhet och familj också stör normativa temporala ordningar. Att konstruera en familj som rör sig bortom blodsband och heterosexuella familjebildningar stör just de ideal som upprätthåller desamma som det enda möjliga. De personer som saknar valda familjer, som lever ensamma eller på tvärs med reproduktiva normer och utanför kärnfamiljiskonstellationer går på tvärs med de starka normer som fungerar som byggstenar för den temporala ordning som livet förväntas följa. Freeman förstår dessa ögonblick när den etablerade temporala ordningen störs som queera temporaliteter, som punkter av motstånd som i sin tur erbjuder andra möjligheter att leva i relation till obestämda förflutna, nutida och framtida andra. Queer tid, eller queera temporaliteter uppstår istället från, bredvid och bortom den heterosexualiserade, könade tiden och i motsats till familjinstitutioner och reproduktion (Freeman, 2010; Halberstam, 2005). Halberstam (2005) definierar queerhet i termer av ”konstiga temporaliteter”, att tänka sig andra möjliga livsscheman, subkulturella praktiker, andra typer av allianser och transkroppslighet vilka i sin tur kan innebära andra sätt att tänka kring tid och rum. Hen menar att queera subkulturer producerar alternativa temporaliteter genom att tillåta de som deltar att föreställa sig framtider utanför de livsscheman som framställer födelse, äktenskap, reproduktion och död som den enda möjliga livslinjen.

Detta gäller inte alla i den här studien, men för de som varit politiskt engagerade, upplevt sig själva som del av ett community och som har familjekoncept som sträcker sig bortom kärleksrelationer och blodsband så skapas gemenskaper och sammanhang som också blir viktiga i form av diskursivt-materiella kontexter där andra praktiker blir möjliga och där livet kan upplevas som mer levbart och där en kan finna socialt och materiellt stöd. Det är många i samhället som inte ingår i äktenskap eller har barn, men skapandet av queera communitys, gemenskaper och platser erbjuder också andra livsnarrativ, mening och andra sätt att exempelvis göra familj. Att lämna den heteronormativa linjen kan innebära att lämna något, men i bästa fall gör det också att en finner något annat, andra stigar och andra möjliga sätt att leva (jmf Ambjörnsson & Bromseth, 2013; Lundahl, 1998). Några av berättelserna har visat hur normen att skaffa barn, och senare i livet ha barnbarn, är stark, men också hur det att inte ha barn eller barnbarn kan innebära en mindre stressad tillvaro, med mer tid för aktiviteter och meningsskapande. Många berättelser bryter också med den långsiktighet och stabilitet som framstår som premierad

KAPITEL 12

och önskvärd. Det kan exempelvis handla om att bryta upp äktenskap, ha tillfälliga sexuella relationer framför långsiktiga tvåsamma sådana, att klä om ibland etcetera.

Lisa Blackman (2011) menar att konceptet queer familj tillåter oss att föreställa oss banden och kopplingarna som binder oss inter-generationsmässigt och som därför pekar mot communitites som cirkulerar genom plats och tid. Dessa kopplingar är inte alltid uttalade eller lätta att artikulera, men de är samtidigt förkroppsligade på komplexa sätt och skapar linjer som skär genom generationer för att se hur affekt, trauman och skam blir kommunicerade inter-generationellt (Blackman, 2011). Freeman (2010:64-65) har också skrivit om hur generationskonceptet inte behöver vara baserat på familj, utan exempelvis kan vara kopplat till politiskt arbete för att producera delade subjektiviteter och erfarenheter som går bortom familj. Ambjörnsson och Bromseth (2013) konstaterar, utifrån sin intervjustudie med lesbiska och queera aktivister från olika generationer, att likheterna mellan den aktivism som bedrivits tidigare av de äldre aktivisterna och som bedrivs nu av de yngre i studien är slående. De argumenterar för att det är just när en vänder sig till det vardagliga motståndet som detta blir påtagligt. Det i sin tur menar de bidrar till att nyansera en polariserad historieskrivning där nuet ofta får stå för det bättre, mer moderna och uppdaterade, medan dået ofta får stå för det som är gammaldags och förelegat (eller där nu står för det ytliga politiskt ointressanta och dået för det autentiska) (Ambjörnsson & Bromseth, 2013).

Jag instämmer med de forskare som tidigare konstaterat att de feministiska och queera forskningsfälten i mycket högre utsträckning behöver lyfta in ålder som maktstruktur, samt utforska åldrande och den senare delen i livet i relation till kön, sexualitet och andra maktstrukturer (Ambjörnsson & Bromseth, 2010; Ambjörnsson & Jönsson, 2010; Krekula m.fl., 2005; Persson, 2010; Sandberg, 2011). Medan Halberstam framförallt fokuserar på det binära begreppsparat ungdom-vuxen och hur dessa blir rubbade av queera temporaliteter så har den här studien visat hur livet innehåller fler livsfaser och att bli gammal är också en del av livsloppet. Även om döende och död är mer förväntade i den senare delen av livet så kräver det också att förhålla sig till ett liv som är på väg att ta slut, en annan framtidshorisont. Studien har också illustrerat hur queera liv levs även på äldre dar, med delvis andra villkor där åldersnormer och kroppsligt åldrande får betydelse. Normativ tid störs även i andra åldersfaser än ungdom och vuxen, där att ragga, gå på en lesbisk fest, delta i Pride, starta en ny relation eller genomgå en transition på äldre dar bråkar med normativa temporaliteter. Detta är viktigt för att det ofta är i störningen av normativitet som denna blir synlig och i sprickorna andra ageranden och sätt att leva blir möjliga. Ett uppluckrande av normativa temporaliteter som problematiserar åldersnormer och heteronormativa ideal stör idéer om att saker måste ske på vissa sätt vid vissa tider i livet och öppnar upp för andra sätt att leva meningsfulla liv.

Att vandra vidare...

Innan jag lämnar texten vill jag säga något kort om vilka stigar jag hoppas att den har bidragit till att trampa upp och göra lite mer tillgängliga. Inom akademien är studien, i spåren av andra studier som rört sig i skärningen mellan gerontologin å ena sidan, och feministiska och queera studier å andra sidan, ett bidrag till att skapa en brygga mellan dessa fält. Jag hoppas att det feministiska fältet och queerstudier i större utsträckning utforskar ålder och betydelse av åldrande och den senare tiden i livet och jag hoppas att den gerontologiska forskningen i större utsträckning kritiskt utforskar betydelse av kön och sexualitet. Det behövs också större kunskap kring lhbtq-åldrande i en svensk kontext, både fler kvalitativa studier men också kvantitativa studier som kan ge en större bild av lhbtq-personers livsvillkor och peka mot mer generella mönster. Trans och åldrande behöver också i större utsträckning utforskas. Denna framtida forskning är inte minst viktig för att de i förlängningen kan leda till andra, mer normkritiska, förhållningssätt inom exempelvis vård- och (äldre)omsorg.

Även om den här texten är akademisk hoppas jag att den i förlängningen kan bidra till att ålderism lyfts in och diskuteras mer i feministiska, queera och lhbtq-politiska sammanhang där ungdomlighet många gånger premieras och där andra maktstrukturer diskuteras, men där det ofta finns en tystnad kring ålder och åldrande. Berättelserna i avhandlingen påminner oss om vikten av att ha kritiska förhållningssätt till ålder och att komma ihåg historier av kamp och motstånd, att lyssna på berättelser om åldrande kroppar och erfarenheter av att vara i den senare delen av livsloppet. De påminner om att vi måste skapa platser tillsammans som blir trygga även för äldre lhbtq-personer att ta plats i. Att skapa platser som kan bli hemma för personer oavsett ålder och där ålderism (oavsett om det riktar sig mot personer som genom åldersnormer blir förstådda som yngre eller äldre) inte passerar förbi.

Summary

Queer lines

Living and ageing as an LGBTQ person in a heteronormative world

This study is based on life-course interviews with 20 LGBTQ-identified people, born between 1922 and 1950, 62-88 years old at the time of the interviews. Older LGBTQ-identified people have experienced tremendous changes in how gender identities and sexualities have been re-negotiated during their lifetimes. In the Swedish context, homosexuality was criminalized until 1944 and considered a mental disorder until 1979. Trans identified people have had the legal ability to receive trans care since 1972; however, they have needed to first undergo gender assessments, be diagnosed with transsexualism and adjust to the requirements for treatment, including, until 2013, forced sterilization. Transvestism was removed as a mental disorder 2009, while transsexualism still is listed as such.

Despite how the situation has changed in many ways during their lives, heteronormative structures and ideas of how we are expected to live our lives are something to which everyone has to relate. These expectations are connected to norms for age and the idea that one should do certain things at certain times in life, such as study, meet a partner, have children, or retire. To do these things means being “on time” and allows one to pass as normal in relation to age (Dannefer & Settersten, 2010; Gubrium m.fl., 1994; Krekula m.fl., 2005). The expectations are also connected to

heteronormativity and norms on gender and sexuality, for which heterosexuality and reproduction are central, and for which following this expected “straight line” is strongly connected to a promise of happiness (Ahmed, 2006, 2010; Halberstam, 2005). Even though there is a small but growing field of LGBTQ ageing studies, queer studies rarely problematize age or ageing. At the same time, the gerontological field often assumes heterosexuality and cis-gender status. This dissertation focuses on what I have called queer lines, by which I mean life courses that move beyond the heteronormative expectations of how one should live one’s life in relation to gender identity and/or sexuality.

Aim and research questions

This study uses a life course perspective. It explores life experiences, both from the past and the present, as well as thoughts about the future. Individual lives are seen as embedded within historical and geographical contexts, which in turn affect what people experience as possible to say, do and be throughout life. In other words, this study is interested in the interplay between individuals’ embodied experiences and discourses and structures. The over-arching aim of the study is to *explore experiences and meanings of living and ageing as LGBTQ in a changing heteronormative world*. It is concretized through the following research questions:

- How do experiences of gender identity and sexuality relate to historical context, change over time, and to space and place?
- How are norms for gender, sexuality and age intersect in expectations on what life should look like, and what are the consequences of not living up to these?
- What do social relations, networks and subcultural contexts mean for people’s life experiences?
- How are experiences of ageing described, and what does it mean to age, become older and relate to the future, in relation to gender and sexuality?

Methodology and theoretical framework

This study has used a qualitative research design. Life course interviews have been conducted with 20 respondents who were between 64 and 88 years old at the time of the interviews. They were recruited through advertisements in newspapers, through a Swedish online forum for LGBTQ-identified people and by snowball sampling. Since previous research in the field has been criticized for having narrow samples, with a majority of the respondents being middle class people living in urban areas and often active in LGBTQ organizing, efforts were made to recruit people with other experiences. The participants live in both urban and rural areas in Sweden. They are all white, but

SUMMARY IN ENGLISH

differ in relation to class, (former) occupation, health status, integration within social networks, engagement in LGBTQ groups, sexuality, partnership status, and gender identities. Fourteen of the respondents are cisgender; seven of these identify as lesbian and seven as gay men. Six participants identify as being on the transgender spectrum.

The life-story interviews lasted between one and a half and six hours each. I used a narrative approach, so the interviews had an open-ended structure in which the respondents were encouraged to speak freely about their lives and what their experiences have been (Riessman, 2002; Atkinson, 1998). They knew that I had an interest in their lives and ageing in relation to gender identity and/or sexuality. I used thematic analysis, which, according to Braun and Clarke, is a method for “identifying, analysing and reporting patterns (themes) within data” (2006:79). The initial coding was open and focused, among other things, on feelings, repetitions, contradictions and turning points. In the next step of the analysis, the codes were sorted into themes. These themes emerged from the empirical material, as well as the theoretical starting points and the research questions guiding the study (Ryan & Bernard, 2003). The interviews were transcribed and coded parallel to the process of conducting fieldwork. Thus, discoveries in the coding process could be implemented in future interviews for greater depth (Silverman, 2006).

The theoretical framework in this study refers to critical gerontology, feminist theory and queer theory. An important starting point for the study is seeing ageing as a lifelong process, and a view of age and ageing as mutually material and discursive. Ageing is, on the one hand, a set of physiological processes through which the body is constantly changing, while age is also seen as a socially structuring principle closely connected to power and subjectivity that affects people’s experiences of what they can do and say in different contexts. The life course perspective is central in the study. It is both about seeing how previous life experiences affect how one experiences the present in later life, how individual experiences are situated in time and space, and about timing during the life course (Elder, 1994; Phillips, Ajrouch & Hillcoat-Nalletamby, 2010:140). The life course perspective connects various dimensions in the analysis, such as experiences, structures, historical time, lives time, and age and ageing. Intersectionality is used to explore how norms on gender, age and sexuality intersect in people’s expectations of the life course. Queer theory is used to access analytical tools to critically engage with gender and sexuality. While I came into the project with a social constructionist and discourse theoretical approach, during the analysing process I found that these perspectives were not enough to theorize bodies and materiality. Post-human perspectives then allowed understandings of the body as agential, and encouraged questioning of how the boundaries of bodies as well as subjects and objects are created through intra-actions. Use of these perspectives has also allowed me to pay more attention to materiality

generally within the analysis Barad, 2003; Alaimo & Hekman, 2008). Ahmed's queer phenomenology has also been central, in which the focus is on how bodies are orientated, and how they are expected to move along a straight line, on which heterosexuality is compulsory. This perspective became a fruitful way to see individuals as embodied subjects (Ahmed, 2006).

Results

There are six empirical chapters in the dissertation that will be summarized in this section.

Time and space: the line's surroundings

In Chapter 6, the surroundings of the life course are explored, that is, the meaning of time and space. Initially it focuses on time, what historical time has meant and what expectations of genders and sexualities have been present in different times. It is also about what the spirit of the times meant for how the lines the participants were expected to move along were shaped, and for which other lines (and with them, thoughts, feelings, actions and contexts) were perceived as less or more visible and available when the participants grew up. The chapter illustrates how sexual desires and gender expressions beyond hetero- and cis norms were experienced as invisible to a large extent, but also often constructed as something criminal, sick and deviant. State and medical discourses that pathologized and criminalized desires and gender identities are traceable in the respondents' narratives. There were few queer role models when the respondents were young.

The chapter also looks at the meanings of space and place. To move and change environments often led to the ability to orientate oneself towards other ways of living. The established narrative of queer migration as from a homophobic countryside to a free urban milieu is challenged here. Moving can happen in other ways, at different points in life. The ideas of the city as a liberating queer space and the countryside as heteronormatively coded are not necessarily maintained through the empirical material. The transgender participants also problematize how the previous research on queer migration often equates queer with non-heterosexual, while this study illustrates how moving and migration can also be important for those with trans experiences. Taken together, this chapter indicates how the surroundings of the lines, along with when and where one moves along them, have great importance for the experiences one has.

To be on line: heteronormative expectations

Chapter 7 moves the gaze from the line's surroundings to the actual line, where norms on age, gender and sexuality are connected through expectations for what life is

SUMMARY IN ENGLISH

supposed to look like, what is supposed to happen, and when it is supposed to happen. The first part of the chapter illustrates how cis-norms are interconnected in the expected life script, during which one is expected to act and present as the legal gender they were assigned at birth. This is something that the participants became “aware of” early on in life and that they carry with them. The body is central in this understanding, in which it can sometimes be complicated to be read as one wishes, and for moving along lines in the way one wants to. While the transgender participants have various experiences, all of them relate to the binary expectations of gender that characterize the life course. These expectations intersect with age norms. The participants’ experiences shed light on how bodily ageing can affect the ability to perform gender and how one’s gender identity is read by others, as well as affecting the access to trans care that one wishes to receive.

The chapter also illustrates how heterosexual marriage and children are central to all expectations of what life should look like. For the respondents who did not live with heterosexual partners at an age when it started to get critical to become “on time”, that meant receiving constant questions and pressure from the surroundings, especially from the biological family. Several of the participants have experiences of getting married because they wanted to become “normal”. I understand this in relation to a wish to become intelligible. The narratives also point to how marriage and reproduction are strongly connected to ideas of happiness, something that in turn can become a promise that orientates us toward certain life choices (cf Ahmed, 2006, 2010).

The violence of (hetero)normativity

Chapter 8 focuses on the consequences for the participants who did not follow the well-trodden straight line. Stepping off this path, and not living up to cis- and heterosexual norms, may have substantial social and material consequences. Several people have not experienced being open as a possible alternative during parts of life. Several of the transgender people have been hiding their gender identities for many years, some even from their partners and children. The fears of coming out are related to feelings of shame and fears of being socially repudiated. The fears are not unfounded; there are many narratives about how coming out can have large social costs. For some, their partners at the time cut them off, but coming out can also mean that friends, acquaintances, biological family members or children distance themselves. The respondents have also encountered homo- and transphobia in their working lives, within organisations and in religious contexts. Physical violence in public spaces is also something the respondents relate to, especially gay men and transgender people. To leave heteronormativity often means that various actors try to force one back through social or material threats. This chapter shows how not living up to the norms surrounding the life course can have violent consequences.

Other paths, other worlds?

Chapter 9 looks closer at how the respondents have oriented themselves toward other lines, or what I call paths, other ways of living in a time when these were often hard to find. It is about searching for and finding these other worlds where one's desires and/or gender identity are allowed and where other ways of living become possible. The first part of the chapter focuses on becoming aware of one's desires. Some of the respondents report that they "always knew", while other became aware later in life, and for still others, it changed with time. In the narratives on becoming aware of or discovering desires, the body is central. Those who lived in heterosexual marriages faced often long processes of "re-orientating" themselves to be able to live other lives. Age, along with class and race, matter for the possibilities one has to choose certain paths and how one arrives at them. Sometimes other people can work as guides to these paths, and other people, places and contexts are often found along this new path. Places, such as a trans weekend, a lesbian-feminist group, a gay bar, may also work as guides. They may also work as a way to find friends, lovers, partners, communities and chosen families. The chapter examines how orientating oneself away from the straight line demands work and is often a process that develops over time. Searching for other paths also involves hope of finding the way home, to be comfortable and to be seen as one wishes. To find these other contexts, people and groups have been of great importance for the respondents. Sometimes though, these contexts can be perceived as excluding. Some of the transgender respondents experienced the early trans movement, as well as LGBTQ contexts, as excluding. Until the 1980s, the transgender community was rather separated from the gay and lesbian community, and they were often organized in different ways. In the early trans groups, people were expected to identify as male cross-dressers and expected to have a heterosexual family outside the group. Lesbian and gay groups more often included the idea of constituting a family in which one could find relations for social and practical support, and crises, such as the HIV epidemic, were handled collectively in these communities.

Relations and social networks

Chapter 10 focuses on the close and supporting relations of the respondents. Some of those who identify as gay or lesbian describe their relations in terms of "chosen families", in which friends, partners, children and exes are included. Friends are often given great importance and have often been there since the time in life when the respondents were involved in the political LGB groups and communities. These often constitute strong social networks that offer social and material support in everyday life. Others describe their romantic relationships throughout life as the primary and most important relationships. For the transgender respondents who have been open with their trans

SUMMARY IN ENGLISH

identities to their partners, their romantic relationships are often given great importance as one of the few relationships in which they have been able to be open. Some of the transgender respondents have large networks from a variety of groups and organisations, but these differ from some of the other respondents' networks in that they are more peripheral and sometimes even constitute obstacles to being able to live openly. Some of the respondents describe their biological families as what they see as their family. The chapter is also about not living up to for the norm of being in a couple relation, an experience half of the respondents share. Some of these have social networks, while others are lonely and lack support in everyday life. The last part of the chapter is about dating, meeting partners and engaging in LGBTQ contexts in later life. Many of the respondents use the internet to meet lovers or partners. In the gay male world, there are ideas of young, sleek bodies, and the respondents' ages are not an asset when dating. While there are narratives on moving to the periphery as an older lesbian as well, there are also narratives on less strict norms for appearance and less ageism in lesbian environments compared to gay male and heterosexual contexts. For the transgender respondents, internet dating holds a risk of having to relate to transphobia instead of being seen as one desires. What and who one desires is dependent on what and who ones can become in relation to gender. Health, economic status and energy also affect the possibilities of dating in later life.

Retired life and thoughts about the future

The last empirical chapter is initially about life as a retired person. In many ways, the respondents' narratives are similar to those of other people the same age, with new ways of relating to time outside of the working life, to be seen as less valued by the labour market in later life, to relate to expectations of "aging well" including having an active life and a healthy body, and to be categorized as "older" by others. But there are also narratives that are specific to LGBTQ experiences. For some, especially the transgender respondents, it can be perceived as easier to come out after retiring, when there are no colleagues or clients to relate to anymore, and when there are greater possibilities to choose which people one wants around. The last part of the chapter is about thoughts, feelings and dreams for the future. It is about relating to a future that is constantly decreasing in duration, when some of the respondents with poor health know that the time left in life is very short. It is also about worries for future risks of encountering homo- and/or transphobia when needing care in later life. The ability to control which people one wants around, which spaces one wants to be in decreases.

Final discussion

Some themes cut through the empirical chapters and problematize as well as make contributions to the different theoretical fields the dissertation moves between. I will discuss these through three themes.

Queering the life course

The study has illustrated how gender and sexuality are structuring principles that are of great importance during the life course. This insight can in turn contribute to more complex conceptualisations of the life course. This study has pointed to the ways in which the state and medical discourses have constructed gender identities and sexualities beyond heteronormativity as deviant. This in turn has consequences in individuals' lives, where desires and feeling can be perceived as shameful and impossible. The disciplining of queer gender identities and sexualities takes place both within the closer social networks and from the state and strangers. These results are interesting in relation to the survey studies conducted in Sweden with LGBT people (of all ages) that illustrate how leaving heteronormativity increases the risk of being harassed or attacked. It is also more common to report poor health, consider suicide and to have an unstable economic status (Folkhälsomyndigheten, 2014, 2015). Taken together, these things suggest that gender identity and sexuality are not private matters, but rather constitute normative structures intersecting with expectations of how people should live their lives. To deviate from these can result in social and material consequences. Thus, life course studies should include gender and sexuality as important structuring principles.

To use a life course perspective while using a heteronormative starting point as a model is to reproduce these norms. Instead, there is a need to bring critical approaches to gender and sexuality to the life course perspective and to gerontology at large. Even in the leading works on gender and age, which have been of great importance as feminist contributions to gerontology, there are assumptions of cis-gender status by presupposing a binary gender model (see Arber, Davidson & Ginn, 2003; Calasanti & Slevin, 2001, 2006). Important turning points during the life course are often described in terms of employment, marriage, having children and retirement (Hareven & Masaoka, 1988; Teruya & Hser, 2010). This study have illustrated how other things can constitute turning points, such as coming out, moving, arriving in an LGBTQ context for the first time etcetera. By having an open idea of what turning points could be, understandings of the life course become less normative and more exploratory and complex. The heteronormative assumptions often found in life course studies also reproduce these norms that are substantial not only for LGBTQ identified people, but for everyone not living up to them. This could be people who do not have children, who are living alone or who in other ways are not living up to heteronormative ideals.

SUMMARY IN ENGLISH

Posthumanist perspectives on age and ageing

In this study I have used a post-humanist approach in which the body is seen as material-discursive and bodies and materiality as agential (Barad, 2003, 2007). I suggest that this could be a fruitful way to theorize the ageing body without emphasizing the discursive and social too much, but without falling back to a merely bio-medical understanding of the body. The focus on embodiment may also trouble central gerontological concepts such as the successful aging paradigm in which people are held responsible for their health and for aging well. The interviews show how this is not always in one's control. A perspective in which bodies are seen as agential may work to alter this concept. While the successful ageing paradigm often assumes that people have the same prerequisites, the empirical material illustrates how gender, sexuality, economy, social networks et cetera affect one's physical health and the ability to influence it. Bodies are material-discursively racialised, gendered, sexualised, aged and have different conditions based on class and ability, and they are not passive material to shape after an individual's likings. Gerontologists have tried to distance their field from narratives that are not positive by emphasizing activity, autonomy, mobility, choice and well-being. This focus tends to ignore the experiences that are about ageing, disease, poverty, loneliness and marginalisation (Katz, 2002). In relation to embodiment, I want to argue that it is important to listen to narratives on pain, loneliness, disability, fears, shame, lack of intimacy, isolation, anxiety and dying. These narratives may also challenge the dominating narratives on (active) ageing. It is also important to talk about ageing as more complex than living an active, consuming life since the reality is far from that for many people in later life.

The analysis has also focused on the importance of materiality beyond embodiment. Bodies and subjects are created as non-linear, older, disabled, a/sexual etcetera depending on context and surroundings. In some of the transgender respondents' narratives, spaces that demands that one be be naked, stand up and urinate, or sexual situations with expectations of certain genitalia with certain functions, have been presented as situations that must be avoided to avoid being seen as deviant. Icy streets may be slippery for people of all ages, but become a greater risk for someone who has fragile bone structure. Houses that lack elevators, and other inaccessible environments make people with knee problems or other disabilities less able. Gay male contexts that socially and visually accentuate the young, masculine and fit body as sexually attractive creates older bodies as wrinkly, out of place and unattractive. Care facilities with questions and forms based on a heteronormative model and environments with gender separate restrooms create LGBTQ people as deviant or non-existing. Some spaces, though, do allow the body to take up space and be comfortable, and these spaces feel safe, such as LGBTQ community spaces. What the body is surrounded by becomes as important as the body itself; city, countryside, internet, bed rooms, clubs, sex toys,

money, clothes and many other things are of importance for queer experiences and ageing. The material, including embodiment, is important to bring into analysis.

Problematising linear time and ideas of linear development

Both in relation to individual life courses and to historical writing, linear time is given meaning, in which ideas of development over time are closely connected to progression (Freeman, 2010; Holstein & Gubrium, 2000). History is often used in liberal democracies to point to development; history works as a success story of the nation in which all has become better and better. LGBTQ history is a telling example of this, which in turn may conceal state queerphobia that still occur through laws and exercise of authority.

I have understood the life course through Ahmed's (2006) line metaphor. The narratives in this study have illustrated how life is not, as one of the respondents says, moving "in a straight line", but is often characterized by crossroads, turnings and new lines. While Ahmed focuses on how bodies become gendered and racialised, age and ageing are rather absent from her analysis. In this study, it is clear how age matters for the possibilities of moving along lines, which crossroads one meets and which other lines one can head into. This is illustrated by narratives on how, around the age of 30, it becomes critical to be "on line", through adapting to heteronormative expectations. These are brought to the fore at the age when one needs to hurry. To move beyond that age may also make these expectations less obvious, since it is "too late". I suggest that to be "on line" needs to be understood also in relation to age and what it means to be "on and off time". Age, gender and sexuality need to be understood intersectionally. An example from the empirical material is people who come out in mid- or late life, when one is expected to already have figured one's sexuality out. It may also mean arriving to lines as new and unexperienced while being an age when that is not expected. Trans experiences also trouble normative timelines, when one can arrive at puberty again, or perceive that one's age becomes different with one's trans identity. This troubles previous theoretical concepts within gerontology in relation to being "on time" in relation to age and failure.

Considering how life course expectations to a great extent rest on ideals of the nuclear family, to conceptualise family in other ways may also trouble normative temporalities. The creation of communities and spaces also create meanings for lives outside of the straight line. The concept of generation may also be challenged by intergenerational communities which exist through time and place (Blackman, 2011; Freeman, 2010:64-65). While Halberstam focuses on the binary youth-adult, and how these may be disturbed by queer temporalities, this study points to how life holds more life phases and how becoming older is also part of the life course. Normative time is troubled in later life, when dating, going to a lesbian party, joining a Pride parade or going through a transition in old age may also disturb normative temporalities. The narratives also trouble the idea of a linear history writing in which "everything gets

SUMMARY IN ENGLISH

better". The respondents emphasize that gender norms are hard to alter, and that even though there are legal improvements, attitudes take a long time to change.

Referenser

- Aase, P., Johansson, K., Kottorp, A., & Rosenberg, L. (2012). *Äldreboende för HBT-personer*. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet.
- Ahmed, S. (2006). *Queer phenomenology : orientations, objects, others*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Ahmed, S. (2008). Open Forum Imaginary Prohibitions: Some Preliminary Remarks on the Founding Gestures of the 'New Materialism'. *European Journal of Women's Studies*, 15(1), 23–39.
- Ahmed, S. (2010). *The Promise of Happiness*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Alaimo, S., & Hekman, S. J. (2008). Introduction: Emerging Models of Materiality in Feminist Theory. I S. Alaimo & S. J. Hekman (Red.), *Material Feminisms* (s. 1–19). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Alarcón, N. (1990). The theoretical Subject(s) of 'This Bridge Called My Back and Anglo-American Feminism. I G. Anzaldúa, *Making Face, Making Soul (Haciendo Caras): Creative and Critical Perspectives by Feminist of Color* (s. 356–369). San Francisco: Aunt Lute Press.
- Ambjörnsson, F., & Bromseth, J. (2010). När du gifter dig och får barn: om ålder, heteronormativitet och genus. I F. Ambjörnsson & M. Jönsson (Red.), *Livslinjer : berättelser om ålder, genus och sexualitet* (s. 204–231). Göteborg: Makadam.
- Ambjörnsson, F., & Bromseth, J. (2013). Aktivism : tema. I *Lambda nordica* (Vol. S. 7–125). Lambda nordica.
- Ambjörnsson, F., & Jönsson, M. (2010). *Livslinjer : berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg: Makadam.
- Anarchopride. (2012). Queeraktivister ockuperar Socialstyrelsen – ”Sluta sjukdomsförklara trans”. Hämtad 22 september 2015, från http://motkraft.net/2012/03/02/anarchopride-queeraktivister-ockuperar-socialstyrelsen-sluta-sjukdomsforklara-trans/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=anarchopride-queeraktivister-ockuperar-socialstyrelsen-sluta-sjukdomsforklara-trans
- Anarchopride. (u.å.). Tidigare aktioner. Hämtad 22 september 2015, från <https://anarchopride.wordpress.com/arkiv/>
- Andersson, J., Lukkarinen Kvist, M., Nilsson, M., & Närväven, A.-L. (2011). *Att leva med tiden : samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och åldrande*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, L. (2008). *Ålderism*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, L. (2009). Måste vi utplåna den fjärde åldern? I H. Jönson (Red.), *Åldrande, åldersordning, ålderism*. Linköping: Linköpings universitet.
- Anetzberger, G. J., Ishler, K. J., Mostade, J., & Blair, M. (2004). Gray and Gay. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 17(1), 23–45.
- Arber, S., Davidson, K., & Ginn, J. (2003). *Gender and ageing : changing roles and relationships*. Buckingham: Open University Press.

REFERENSER

- Asencio, M., Blank, T., Descartes, L., & Crawford, A. (2012). The prospect of prostate cancer: A challenge for gay men's sexualities as they age. *Sexuality Research and Social Policy*, 6(4), 38–51.
- Atkinson, R. (1998). *The life story interview*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Avrahami, D. (2007). *Vi dansar inte på bordet : lesbiska invandrarkvinnor i Sverige : stigmatisering & stolthet*. Ramlösa: Pickabook.
- Baars, J. (2009). Problematic Foundations: Theorizing Time, Age and Aging. I V. L. Bengtson (Red.), *Handbook of theories of aging* (s. 87–100). New York, N.Y.: Springer.
- Baars, J., Dannefer, D., Phillipson, C., & Walker, A. (Red.). (2006). *Aging, Globalization and Inequality: The New Critical Gerontology* (1:a uppl.). Baywood Publishing Co., Inc.
- Bailey, L. (2012). Trans Ageing: Thoughts on a Life Course Approach in Order to Better Understand Trans Lives. I R. Ward, I. Rivers, & M. Sutherland (Red.), *Lesbian, gay, bisexual and transgender ageing: biographical approaches for inclusive care and support* (s. 165–182). London, UK: Jessica Kingsley.
- Barad, K. (2003). Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs*, 28(3), 801–831.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway : quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Barrett, C., Cramer, P., Lambourne, S., Latham, J., & Whyte, C. (2015). Understanding the experiences and needs of lesbian, gay, bisexual and trans Australians living with dementia, and their partners. *Australasian Journal on Ageing*, 34, 34–38.
- Bauer, G. R., Scheim, A. I., Pyne, J., Travers, R., & Hammond, R. (2015). Intervenable factors associated with suicide risk in transgender persons: a respondent driven sampling study in Ontario, Canada. *BMC Public Health*, 15, 525.
- Becker, H. S. (1998). *Tricks of the trade : how to think about your research while you're doing it*. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press.
- Berger, R. M. (1984). Realities of Gay and Lesbian Aging. *Social Work*, 29(1), 57–62.
- Bergsmark, E. M. (2014). *Något måste gå sönder*.
- Berg, V., & Summanen, E. (Red.). (2011). *Det är vår tur nu! : att vara trans i en tvåkönsvärld*. Stockholm: RFSL.
- Bernfort, L., Gerdle, B., Rahmqvist, M., Husberg, M., & Levin, L.-Å. (2015). Severity of chronic pain in an elderly population in Sweden – Impact on costs and quality of life: *PAIN*, 1.
- Bildtgård, T. (2000). The Sexuality of Elderly People on Film—Visual Limitations. *Journal of Aging and Identity*, 5(3), 169–183.
- Blackman, L. (2011). Affect, Performance and Queer Subjectivities. *Cultural Studies*, 25(2), 183–199.
- Borland, K. (1998). That's not What I Said: Interpretive Conflict in Oral Narrative Research. I R. Perks (Red.), *Alistair* (s. 320–332). London: Routledge.
- Bornat, J. (2008). Biographical methods. I P. Alasuutari, L. Bickman, & J. Brannen (Red.), *The SAGE handbook of social research methods* (s. 344–356). London: SAGE.

- Bost, S. (2008). From Race/Sex/Etc. to Glucose, Feeding Tube, and Mourning: The Shifting Matter of Chicana Feminism. I S. Alaimo & S. J. Hekman (Red.), *Material Feminisms* (s. 340–372). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Boxer, A. M. (1997). Gay, Lesbian, and Bisexual Aging into the Twenty-First Century: An Overview and Introduction. *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 2(3-4), 187–197.
- Boyd, N. A. (2006). Bodies in Motion: Lesbian and Transsexual Histories. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (1:a uppl., s. 420–433). Routledge.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Bremer, S. (2011). *Kroppslinjer: kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Göteborg: Makadam.
- Bromseth, J. (2013). ”Som en riktig familj”: äldre lesbiska och bisexuella kvinnors berättelser om familj och nära relationer. I J. Bromseth & A. Siverskog (Red.), *LHBTQ-personer och äldre: nordiska perspektiv*. (s. 47–75). Lund: Studentlitteratur.
- Bromseth, J., & Siverskog, A. (2013). *LHBTQ-personer och äldre: nordiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Broström, M. (2014). *Äldre människors föreställningar om den egna framtiden, döendet och döden*. Norrköping: Linköpings Universitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier.
- Browne, K., & Bakshi, L. (2013). *Ordinary in Brighton? LGBT, Activisms and the City [Elektronisk resurs]*.
- Browne, K., Bakshi, L., & Lim, J. (2012). Ageing in gay Brighton. I R. Ward, I. Rivers, & M. Sutherland (Red.), *Lesbian, gay, bisexual and transgender ageing: biographical approaches for inclusive care and support* (s. 165–182). London, UK: Jessica Kingsley.
- Burgess, C. (2000). Internal and External Stress Factors Associated with the Identity Development of Transgendered Youth. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 10(3-4), 35–47.
- Burr, V. (2003). *Social constructionism*. London: Routledge.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1994) Against Proper Objects. Introduction. *Differences* 6(2-3), 1-26
- Butler, J. (2006). *Genus gjort: kropp, begär och möjlig existens*. (K. Lindeqvist, övers.). Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Cahill, S., & South, K. (2002). Policy Issues Affecting Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender People in Retirement. *Generations*, 26(2), 49-54.
- Calasanti, T. M. (2007). Bodacious Berry, Potency Wood and the Aging Monster: Gender and Age Relations in Anti-Aging Ads. *Social Forces*, 86(1), 335–355.
- Calasanti, T. M., & King, N. (2005). Firming the Floppy Penis Age, Class, and Gender Relations in the Lives of Old Men. *Men and Masculinities*, 8(1), 3–23.
- Calasanti, T. M., & Slevin, K. F. (2001). *Gender, social inequalities, and aging*. Lanham, Md.: AltaMira Press.
- Calasanti, T. M., & Slevin, K. F. (2006a). *Age matters: realigning feminist thinking*. New York: Routledge.

REFERENSER

- Calasanti, T. M., & Slevin, K. F. (2006b). Introduction. I T. M. Calasanti & Slevin, Kathleen F., *Age Matters. Realigning Feminist Thinking* (s. 1–18). New York: Routledge.
- Chamberlayne, P., Bornat, J., & Wengraf, T. (2000). Introduction: the biographical turn. I P. Chamberlayne, J. Bornat, & T. Wengraf (Red.), *The turn to biographical methods in social sciences: Comparative issues and examples* (s. 1–30). London: Routledge.
- Christiansen, M. (2013). ”Plötsligen är jag ett spöke!?: Hiv i äldre bögars liv. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *HBQTQ-personer och äldre: Nordiska perspektiv* (s. 209–227). Lund: Studentlitteratur.
- Cook-Daniels, L. (2006). Trans Aging. I D. Kimmel, T. Rose, & D. Steven, *Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Aging: Research and Clinical Perspectives* (s. 21–35). New York: Colombia University Press.
- Coupland, J. (2000). Past the ‘perfect kind of age’? Styling selves and relationships in over-50s dating advertisements. *Journal of Communication*, 50(3), 9–30.
- Crisp, C., Wayland, S., & Gordon, T. (2008). Older Gay, Lesbian, and Bisexual Adults: Tools for Age-Competent and Gay Affirmative Practice. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 20(1-2), 5–29.
- Cronin, A., & King, A. (2010). Power, Inequality and Identification: Exploring Diversity and Intersectionality amongst Older LGB Adults. *Sociology*, 44(5), 876–892.
- Cronin, A., & King, A. (2014). Only connect? Older lesbian, gay and bisexual (LGB) adults and social capital. *Ageing & Society*, 34(02), 258–279.
- Dannefer, D., & Settersten, R. A. (2010). The Study of the Life Course: Implications for Social Gerontology. I D. Dannefer & C. Phillipson (Red.), *The SAGE Handbook of Social Gerontology* (s. 4–21). London: SAGE Publications Ltd.
- D’Augelli, A. R., Grossman, A. H., Hershberger, S. L., & O’Connell, T. S. (2001). Aspects of mental health among older lesbian, gay, and bisexual adults. *Ageing & mental health*, 5(2), 149–158.
- Denzin, N. K. (2014). Writing and/as Analysis or Performing the World. I U. Flick (Red.), *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis* (s. 569–584). Los Angeles: SAGE.
- de Vries, B. (2005). Home at the End of the Rainbow. *Generations*, 29(4), 64.
- de Vries, B., & Megathlin, D. (2009). The Meaning of Friendship for Gay Men and Lesbians in the Second Half of Life. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1-2), 82–98.
- Doan, P. L. (2010). The tyranny of gendered spaces – reflections from beyond the gender dichotomy. *Gender, Place & Culture*, 17(5), 635–654.
- Donahue, P., & McDonald, L. (2005). Gay and lesbian aging: current perspectives and future directions for social work practice and research. *Families in Society*, 86(3), 359–366.
- Donovan, T. (2002). Being Transgender and Older. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 13(4), 19–22.
- Dresen, A. (2009). *Sjunde himlen. Wolke 9*. Pan Vision. Hämtad från <http://www.sfi.se/sv/svensk-filmdatabas/Item/?type=MOVIE&itemid=67132>

- Duggan, L. (2002). The New Homonormativity: The Sexual Politics of Neoliberalism. I R. Castronovo & D. D. Nelson (Red.), *Materializing democracy: toward a revitalized cultural politics* (s. 175–194). Durham: Duke University Press.
- Edenheim, S. (2005). *Begärets lagar: moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Eslöv: Symposion.
- Eggebo, H., Maria Almli, & Taylor Bye, M. (2015). *Skeiv på bygda* (Kun No. KUN-rapport 2015:2). Nordfold: KUN senter for kunnskap og likestilling.
- Elder, G. (1994). Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 4–15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Engdahl, U. (2010). *Att vara som/den "en" är: en etisk diskussion om begreppen rättvisa, erkännande och identitet i en trans*kontext*. Linköping: Linköpings Universitet, Institutionen för Tema.
- Erosheva, E. A., Kim, H.-J., Emler, C., & Fredriksen-Goldsen, K. I. (2016). Social Networks of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Older Adults. *Research on Aging*, 38(1), 98–123.
- Esteban Muñoz, J. (2007). Queerness as Horizon: Utopian Hermeneutics in the Face of Gay Pragmatism. I G. E. Haggerty & M. McGarry (Red.), *A Companion to Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Studies* (s. 452–463). Blackwell Publishing Ltd.
- Fabbre, V. D. (2014). Gender Transitions in Later Life: A Queer Perspective on Successful Aging. *The Gerontologist*.
- Fabbre, V. D. (2015). Gender Transitions in Later Life: A Queer Perspective on Successful Aging. *The Gerontologist*, 55(1), 144–153.
- Fahl, H. (2014). ”Hen” med i ordlistan. *Dagens nyheter*. Hämtad 12 augusti 2015, från <http://www.dn.se/kultur-noje/spraket/hen-med-i-ordlistan/>
- Fairhurst, E. (2003). New identities of ageing: perspectives on age, gender and life after work. I S. Arber, K. Davidson & J. Ginn (Red.) *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*. (s. 31–46). Buckingham: Open University Press.
- Featherstone, M., & Hepworth, M. (1990). Images of Ageing. I J. Bond & P. Coleman (Red.), *Ageing in Society. An introduction to social gerontology*. London: Sage.
- Feinberg, L. (1993). *Stone butch blues*. Firebrand Books, U.S.
- Feinberg, L. (2006). Transgender Liberation. A Movement Whose Time Has Come. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (s. 205–220). New York: Routledge.
- Folkhälsomyndigheten. (2014). *Utvecklingen av hälsan och hälsans bestämningsfaktorer bland homo- och bisexuella personer. Resultat från nationella folkhälsoenkäten Hälsa på lika villkor*. Folkhälsomyndigheten.
- Folkhälsomyndigheten. (2015). *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner - en rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige [Elektronisk resurs]*. Folkhälsomyndigheten. Hämtad från <http://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationer/Halsan-och-halsans-bestamningsfaktorer-for-transpersoner--en-rapport-om-halsolaget-bland-transpersoner-i-Sverige>
- Foucault, M. (1980). *Sexualitetens historia. 1, Viljan att veta*. (B. Gröndahl, övers.). Stockholm: Gidlund.

REFERENSER

- Foucault, M. (1988). *Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault*. (L. H. Martin, H. Gutman, & P. H. Hutton, Red.). Amherst: Univ. of Massachusetts Press.
- FPES. (u.å.). FPES historia | Transföreningen FPES. Hämtad 2 juli 2015, från <http://fpes.se/om/historia/>
- Fredriksen-Goldsen, K. I., Cook-Daniels, L., Kim, H.-J., Erosheva, E. A., Emler, C. A., Hoy-Ellis, C. P., Goldsen, J., Muraco, A. (2013). Physical and Mental Health of Transgender Older Adults: An At-Risk and Underserved Population. *The Gerontologist*.
- Fredriksen-Goldsen, K. I., Hyun-Jun, K., Emler, C., A., Muraco, A., Erosheva, E. A., Hoy-Ellis, C. P., Goldsen, J., Petry, H. (2011). *The Aging and Health Report Disparities and Resilience among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Older Adults*. The National LGBT Health and Aging Center.
- Fredriksen-Goldsen, K. I., & Muraco, A. (2010). Aging and Sexual Orientation: A 25-Year Review of the Literature. *Research on Aging*, 32(3), 372–413.
- Freeman, E. (2010). *Time binds: queer temporalities, queer histories*. Durham [N.C.]: Duke University Press.
- Fruhauf, C. A., Orel, N. A., & Jenkins, D. A. (2009). The Coming-Out Process of Gay Grandfathers: Perceptions of Their Adult Children's Influence. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1-2), 99–118.
- Färlin, M. (2015). Debatten om transpersoners inkludering i feminismen inte ny. Hämtad 24 november 2015, från <https://feministisktperspektiv.se/2014/03/28/debatten-om-transpersoners-inkludering-i-feminismen-inte-ny/>
- Gabrielson, M. L., & Holston, E. C. (2014). Broadening Definitions of Family for Older Lesbians: Modifying the Lubben Social Network Scale. *Journal of Gerontological Social Work*, 57(2-4), 198–217.
- Garner, J. D., Clunis, D. M., Freeman, P. A., Nystrom, N. M., & Fredriksen-Goldsen, K. I. (2004). *The Lives of Lesbian Elders: Looking Back, Looking Forward* (1:a uppl.). Routledge.
- Genke, J. (2004). Resistance and Resilience. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 17(2), 81–95.
- Gilleard, C., & Higgs, P. (2000). *Cultures of ageing: self, citizen and the body*. Harlow: Prentice Hall.
- Gorman-Murray, A. (2009). Intimate mobilities: emotional embodiment and queer migration. *Social & Cultural Geography*, 10(4), 441–460.
- Grossman, A. H. (2008). Conducting Research Among Older Lesbian, Gay, and Bisexual Adults. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 20(1-2), 51–67.
- Grosz, E. (1994). *Volatile bodies: toward a corporeal feminism*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Gubrium, J. F., Holstein, J. A., & Buckholdt, D. R. (1994). *Constructing the life course*. Dix Hills, N.Y.: General Hall.
- Halberstam, J. (2005). *In a queer time and place: transgender bodies, subcultural lives*. New York: New York University Press.
- Halberstam, J. (2011). *The queer art of failure*. Durham, [N.C.]; Duke University Press.

- Hale, J. (2006). Are Lesbians Women. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (1:a uppl., s. 281–299). London: Routledge.
- Hallgren, H. (2008). *När lesbiska blev kvinnor: lesbiskfeministiska kvinnors diskursproduktion rörande kön, sexualitet, kropp och identitet under 1970- och 1980-talen i Sverige*. Göteborg: Kabusa Böcker.
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
- Haraway, D. (1997). *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse: feminism and technoscience*. New York: Routledge.
- Haraway, D. (2003). *The companion species manifesto: dogs, people and significant otherness*. Chicago: Prickly Paradigm.
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*. London: Free Association Books.
- Hareven, T. K., & Masaoka, K. (1988). Turning Points and Transitions: Perceptions of the Life Course. *Journal of Family History*, 13(1), 271–289.
- Harnett, T. (2010). *The trivial matters: everyday power in Swedish elder care*. Jönköping: School of Health Sciences, Jönköping University.
- Hbt-historia - RFSL. (u.å.). Hämtad 1 juli 2015, från <http://www.rfsl.se/?p=413>
- Heaphy, B. (2007). Sexualities, Gender and Ageing Resources and Social Change. *Current Sociology*, 55(2), 193–210.
- Heaphy, B. (2009). Choice and Its Limits in Older Lesbian and Gay Narratives of Relational Life. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1-2), 119–138.
- Heaphy, B., & Yip, A. K. T. (2003). Uneven Possibilities: Understanding Non-Heterosexual Ageing and the Implications of Social Change. *Sociological Research Online*, 8(4).
- Heaphy, B., & Yip, A. K. T. (2006). Policy Implications of Ageing Sexualities. *Social Policy and Society*, 5(04), 443–451.
- Heaphy, B., Yip, A. K. T., & Thompson, D. (2004). Ageing in a non-heterosexual context. *Ageing & Society*, 24(06), 881–902.
- Herd, G., Beeler, J., & Rawls, T. W. (1997). Life Course Diversity Among Older Lesbians and Gay Men: A Study in Chicago. *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 2(3-4), 231–246.
- Hesse-Biber, S. N., & Leavy, P. (2004). Interaction and Positionality within Qualitative Research. I S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Red.), *Approaches to Qualitative Research: A Reader on Theory and Practice* (s. 131–148). Oxford: Oxford University Press.
- Hines, S. (2007). Transgendering care: Practices of care within transgender communities. *Critical Social Policy*, 27(4), 462–486.
- Hirschfeld, M. (2006). The Transvestites. The Erotic Drive to Cross-Dress. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (1:a uppl., s. 28–39). Routledge.
- Holgerson, M., & Lindblom, H. (2011). *Tidskriften FUL: Feministisk Analys och Queer Kultur*. Laholm.
- Holmqvist, A., & Kerpner, J. (2005). Full fart – från 0 till 100. Hämtad 10 november 2015, från <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article10557549.ab>

REFERENSER

- Holmqvist, M. (2014). *Könsväxlingar: Nedslag i svensk translitteraturhistoria 1800-1900: Lars Molin/Lasse-Maja och Aurora Ljungstedt/Claude Gerard*. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2000). *Constructing the life course*. Dix Hills, N.Y.: General Hall.
- hooks, bell. (2003). Culture to Culture: Ethnography and Cultural Studies as Critical Intervention. I S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Red.), *Approaches to Qualitative Research: A Reader on Theory and Practice* (s. 149–158). New York: Oxford University Press.
- Hughes, M. (2009). Lesbian and Gay People's Concerns about Ageing and Accessing Services. *Australian Social Work*, 62(2), 186–201.
- Hunter, S. (2005). *Midlife and Older LGBT Adults: Knowledge and Affirmative Practice for the Social Services* (1:a uppl.). Routledge.
- Jackson, N. C., Johnson, M. J., & Roberts, R. (2008). The potential impact of discrimination fears of older gays, lesbians, bisexuals and transgender individuals living in small- to moderate-sized cities on long-term health care. *Journal of homosexuality*, 54(3), 325–339.
- Jones, J., & Pugh, S. (2005). Ageing Gay Men Lessons from the Sociology of Embodiment. *Men and Masculinities*, 7(3), 248–260.
- Jones, R. (2009). *Older people have a lot to say about sex and sexuality: Issues in researching sexuality and ageing*. Poster presentation presenterad vid Gender, Ageing and the Body conference, London, Juli 2009.
- Jönson, H., & Siverskog, A. (2012). Turning vinegar into wine: Humorous self-presentations among older GLBTQ online daters. *Journal of Aging Studies*, 26(1), 55–64.
- Jönsson, H. (2009). Äldreomsorgen, ålderismen och de nästan döda. I H. Jönson (Red.) *Åldrande, åldersordning, ålderism* (s. 191–209). Norrköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet
- Katz, S. (2000). Busy Bodies: Activity, aging, and the management of everyday life. *Journal of Aging Studies*, 14(2), 135–152.
- Katz, S. (2002). Growing Older without Aging? Positive Aging, Anti-Ageism, and Anti-Aging. *Generations*, 25(4), 27.
- Katz, S. (2005). *Cultural Aging: Life Course, Lifestyle, And Senior Worlds*. University of Toronto Press.
- Katz, S., & Calasanti, T. (2015). Critical Perspectives on Successful Aging: Does It “Appeal More Than It Illuminates”? *The Gerontologist*, 55(1), 26–33.
- Katz, S., & Marshall, B. (2003). New sex for old: lifestyle, consumerism, and the ethics of aging well. *Journal of Aging Studies*, 17(1), 3–16.
- Katz, S., & Marshall, B. L. (2004). Is the Functional ‘Normal’? Aging, Sexuality and the Bio-marking of Successful Living. *History of the Human Sciences*, 17(1), 53–75.
- Kessler, E.-M., Bowen, C. E., Baer, M., Froelich, L., & Wahl, H.-W. (2012). Dementia worry: a psychological examination of an unexplored phenomenon. *European Journal of Ageing*, 9(4), 275–284.

- Kim, H.-J., & Fredriksen-Goldsen, K. I. (2016). Living Arrangement and Loneliness Among Lesbian, Gay, and Bisexual Older Adults. *The Gerontologist*, 56(3), 548–558.
- Kobra. (2014). Mainstreamkulturens intresse för transpersoner ökar. Hämtad 12 augusti 2015, från <http://www.svt.se/kobra/12-nov>
- Kohli, M. (2007). The institutionalization of the life course: Looking back to look ahead. *Research in Human Development* 4(3-4), 253-271
- Krekula, C. (2006). *Kvinnor i ålderskodad värld : om äldre kvinnors förkroppsligade identitetsförhandlingar*. Uppsala: Department of Sociology, Uppsala University.
- Krekula, C., Närvänen, A.-L., & Näsman, E. (2005). Ålder i intersektionell analys. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 26(2-3), 81-94.
- Kulick, D. (2005). 400 000 perversa svenskar. I D. Kulick (Red.) *Queersverige* (s. 72–108). Stockholm: Natur och kultur
- Kåhlin, I. (2015). *Delaktig (även) på äldre dar : åldrande och delaktighet bland personer med intellektuell funktionsnedsättning som bor i gruppbostad*. Norrköping: Linköpings universitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier.
- Lahad, K., & Hazan, H. (2014). The terror of the single old maid: On the insolubility of a cultural category. *Women's Studies International Forum*, 47, Part A, 127–136.
- Lander, I. (2014). Det går inte an som farmor - Genus, åldrande och narkotikabruk. I L. Finstad & H. Mork Lomell (Red.), *Motmale: En antologi till Kjersti Ericsson, Cecilie Høigård og Guri Larsen* (s. 277–292). Oslo: Novus Forlag.
- Latham, J., & Barrett, C. (2015). *'We're people first': Trans Health and Ageing – An Evidence-Based Guide to Inclusive Services*. Australian Research Centre in Sex, Health and Society, La Trobe University.
- Lawton, J. (1998). Contemporary Hospice Care: the Sequestration of the Unbounded Body and 'Dirty Dying'. *Sociology of Health & Illness*, 20(2), 121–143.
- Laz, C. (2003). Age embodied. *Journal of Aging Studies*, 17(4), 503–519.
- Lilja, M., & Vinthagen, S. (2009). Motståndsteorier. I M. Lilja & S. Vinthagen (Red.) *Motstånd* (s. 47–93). Malmö:Liber
- Lindholm, M. (2013). ”Jag vill dö med gräsklipparen i händerna!” : en berättelse om lesbiskhet och åldrande. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och åldrande: Nordiska perspektiv* (s. 77-104). Lund: Studentlitteratur.
- Lindholm, M., & Nilsson, A. (2005). Rum, liv, identitet : kvinnligt och manligt homoliv. I D. Kulick (Red.) *Queersverige* (s. 288-306). Stockholm: Natur och kultur
- Linsk, N. (1997). Experience of Older Gay and Bisexual Men Living with HIV/AIDS: Coming of Age: Gays, Lesbians, and Bisexuals in the Second Half of Life. *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 2(3-4), 285–308.
- Lukkarinen Kvist, M. (2006). *Tiden har haft sin gång : hem och tillhörighet bland sverigefinnar i Mälardalen*. Linköping: Tema Äldre och åldrande, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Lundahl, P. (1998). *Lesbisk identitet*. Stockholm: Carlsson.
- Lynott, R. J., & Lynott, P. P. (1996). Tracing the Course of Theoretical Development in the Sociology of Aging. *The Gerontologist*, 36(6), 749–760.

REFERENSER

- Lövgren, K. (2009). "Se lika ung ut som du känner dig": kulturella föreställningar om ålder och åldrande i populärpress för kvinnor över 40. Norrköping: Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande (NISAL), Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- MacKenzie, J. (2008). Judith Butler, Gender, Radical Democracy: What's Lacking? *Transformations*, (16). [Elektronisk resurs] Hämtad från http://www.transformationsjournal.org/journal/issue_16/article_04.shtml
- Manalansan, M. F. (2006). Queer Intersections: Sexuality and Gender in Migration Studies. *International Migration Review*, 40(1), 224–249.
- Mannheimer, L. (2015). *Ceremonin. La Cérémonie*. French Quarter Film AB.
- Matza, A. (2009). *The Boston "T" party: masculinity, testosterone therapy, and embodiment among aging men and transgender men. Theses and Dissertations*. University of Iowa. Hämtad från <http://ir.uiowa.edu/etd/252>
- Mayer, K. U. (2004). Whose Lives? How History, Societies, and Institutions Define and Shape Life Courses. *Research in Human Development*, 1(3), 161–187.
- McFarland, P. L., & Sanders, S. (2003). A Pilot Study About the Needs of Older Gays and Lesbians. *Journal of Gerontological Social Work*, 40(3), 67–80.
- Mercer, J. (2012). Coming of age: Problematizing gay porn and the eroticized older man. *Journal of Gender Studies*, 21(3), 313–326.
- MetLife Market Institute. (2010). *Still Out, Still Aging. The MetLife Study of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Baby Boomers*. Westport: Mature Market Institute.
- Mills, S. (2004). *Discourse*. London: Routledge.
- Mizock, L., & Lewis, T. K. (2008). Trauma in Transgender Populations: Risk, Resilience, and Clinical Care. *Journal of Emotional Abuse*, 8(3), 335–354.
- Mortimer-Sandilands, C. (2008). Landscape, Memory, and Forgetting: Thinking Through (My Mother's) Body and Place. I S. Alaimo & S. Hekman (Red.), *Material Feminisms* (s. 265–290). Indiana University Press.
- Munt, S. R. (2007). *Queer attachments : the cultural politics of shame*. Aldershot: Ashgate.
- Muraco, A., & Fredriksen-Goldsen, K. I. (2016). Turning points in the lives of lesbian and gay adults age 50 and over. *Advances in Life Course Research*.
- Muraco, A., LeBlanc, A. J., & Russell, S. T. (2008). Conceptualizations of Family by Older Gay Men. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 20(1-2), 69–90.
- Måwe, I. (2015). Genusforskning kastar ljus på debatten om identitetspolitik. Hämtad 12 augusti 2015, från <http://www.genus.se/Aktuellt/nyheter/genusflodet/genusflodet-detalj/genusforskning-kastar-ljus-pa-debatten-om-identitetspolitik.cid1283813>
- Møllerop, C. A. (2013). Normen, identiteten, sexet och ålderdomen. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och åldrande: Nordiska perspektiv* (s. 277–302). Lund: Studentlitteratur
- Namaste, V. (2006). Genderbashing. Sexuality, Gender and the Regulation of Public Space. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (s. 584–598). New York: Routledge.
- Nash, C. J. (2010). Trans geographies, embodiment and experience. *Gender, Place & Culture*, 17(5), 579–595.

- Neugarten, B. L., & Neugarten, D. A. (1996). *The Meanings of Age: Selected Papers*. University of Chicago Press.
- Nielsen, M. (2010). Ett kapitalt misstag. Behovet av en queer antikapitalism. Hämtad 3 September 2013 från <http://trikster.net/4/nielsen/1.html>
- Nilsson, M. (2011). *Det blev inte av : äldre ensamstående män utan barn på landsbygden : rapport nr 3 från forskningsprojektet Boende, åldrande, livslopp på landsbygden*. Linköping: Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande (NISAL), Linköpings universitet.
- Nordin, L. (2005). När man inte vill vara själv : om vådan av att vara ensamstående man i norrländsk glesbygd. I D. Kulick (Red.) *Queersverige* (s. 24-46). Stockholm: Natur och kultur
- Norrhem, S., Rydström, J., & Winkvist, H. (2008). *Undantagsmänniskor : en svensk HBT-historia*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Norrman, L., Nilsson, E., & Törnblom, J. (2013). Den kommunala garderoben. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och åldrande: Nordiska perspektiv* (s. 229-250). Lund: Studentlitteratur
- Närvänen, A.-L. (2009). Ålder, livslopp, åldersordning. I H. Jönson (Red.), *Åldrande, åldersordning, ålderism* (s. 18-29). Linköping: Linköpings universitet.
- Orel, N. (2006). Lesbian and Bisexual Women as Grandparents. I D. Kimmel, T. Rose, & S. David (Red.), *Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Aging: Research and Clinical Perspectives* (s. 175-194). New York: Columbia University Press.
- Persson, T. (2010). *Kvinnlig för sin ålder : en intervjustudie om ålder, kropp och femininitet*. Stockholm: Bullfinch publishing.
- Phillips, J. E., Ajrouch, K. J., & Hillcoat-Nalletamby, S. (2010). *Key Concepts in Social Gerontology*. SAGE Publications Ltd.
- Phillipson, C. (2003). Globalisation and the Future of Ageing: Developing a Critical Gerontology. *Sociological Research Online*, 8(4), 1-6.
- Plummer, K. (1995). *Telling sexual stories : power, change and social worlds*. London: Routledge.
- Porter, K. E., Ronneberg, C. R., & Witten, T. M. (2013). Religious Affiliation and Successful Aging Among Transgender Older Adults: Findings From the Trans MetLife Survey. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 25(2), 112-138.
- Price, E. (2008). Pride or Prejudice? Gay Men, Lesbians and Dementia. *British Journal of Social Work*, 38(7), 1337-1352.
- Puar, J. (2007). *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Duke University Press Books.
- Puar, J., Rushbrook, D., & Schein, L. (2003). Guest Editorial. Sexuality and Space: Queering Geographies of Globalization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(4), 383-387.
- Queer killjoys. (2014). Queeranarkistiskt glädjedödande. Hämtad 2 September 2015 från <https://queersmotkapitalism.wordpress.com/2014/12/13/queeranarkistiskt-glädjedodande/>
- RFSL - Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners och queeras rättigheter. (2014). Vad är RFSL? Hämtad 4 juli 2015 från <http://www.rfsl.se/?p=109>

REFERENSER

- Ricciardelli, R., Grills, S., & Craig, A. (2016). Constructions and Negotiations of Sexuality in Canadian Federal Men's Prisons. *Journal of Homosexuality*, 1–25.
- Rich, A., C. (1986). Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. I *Blood Bread and Poetry* (s. 23–75). New York: Norton.
- Richardson, L. (2003). Writing: A Method of Inquiry. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Red.), *Collecting and Interpreting Qualitative Materials* (s. 499–541). Thousand Oaks: SAGE.
- Riessman, C. K. (1993). *Narrative analysis*. Newbury Park: Sage.
- Robertsson, H. (2013). Äldre homo- och bisexuella mäns upplevelser av normbrytande. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och åldrande: Nordiska perspektiv* (s. 185–206). Lund: Studentlitteratur
- Robertsson, H., & Tovatt, C. (2008). *Det dubbla utanförskapet. Mångfald och sexuell läggning bland äldre*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Robinson, W. A., Petty, M. S., Patton, C., & Kang, H. (2008). Aging with HIV: Historical and Intra-Community Differences in Experience of Aging with HIV. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 20(1-2), 111–128.
- Rohy, V. (2010). *Anachronism and its others : sexuality, race, temporality*. Albany, N.Y. : SUNY Press
- Rollins, J., & Hirsch, H. N. (2003). Sexual Identities and Political Engagements: A Queer Survey. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 10(3), 290–313.
- Rosenberg, T. (2002). *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Rosenberg, T. (2006). *L-ordet : vart tog alla lesbiska vägen?* Stockholm: Normal.
- Roseneil, S. (2000). Queer Frameworks and Queer Tendencies: Towards an Understanding of Postmodern Transformations of Sexuality. *Sociological Research Online* 5(3) Hämtad 23 augusti 2016, från <http://www.socresonline.org.uk/5/3/roseneil.html>
- Roseneil, S., & Budgeon, S. (2004). Cultures of Intimacy and Care Beyond 'the Family': Personal Life and Social Change in the Early 21st Century. *Cultures de l'intimité et du soin au delà de "la famille": vie privée et changement social au début du XXIe siècle.*, 52(2), 135.
- Rosenfeld, D. (1999). Identity work among lesbian and gay elderly. *Journal of Aging Studies*, 13(2), 121–144.
- Rosenfeld, D. (2003). *The Changing of the Guard: Lesbian and Gay Elders, Identity, and Social Change*. Temple University Press.
- Rosenfeld, D. (2009). Heteronormativity and Homonormativity as Practical and Moral Resources The Case of Lesbian and Gay Elders. *Gender & Society*, 23(5), 617–638.
- Roth, N., Boström, G., & Nykvist, K. (2006). *Hälsa på lika villkor. Hälsa och livsvillkor bland HBT-personer* (No. 2006:08). Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Rowan, N. L., & Butler, S. S. (2014). Resilience in Attaining and Sustaining Sobriety Among Older Lesbians With Alcoholism. *Journal of Gerontological Social Work*, 57(2-4), 176–197.
- Rozanova, J. (2010). Discourse of successful aging in The Globe & Mail: Insights from critical gerontology. *Journal of Aging Studies*, 24(4), 213–222.

- Rubin, G. (1999). Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality. I R. Parker & P. Aggleton (Red.), *Culture, Society & Sexuality* (s. 143–178). London: UCL Press.
- Rubin, G. (2011). Blood under the Bridge: Reflections on "Thinking Sex". *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 17(1), 15–48.
- Rubinstein, R. L., & Medeiros, K. de. (2015). "Successful Aging," Gerontological Theory and Neoliberalism: A Qualitative Critique. *The Gerontologist*, 55(1), 34–42.
- Ryan, G. W., & Bernard, H. R. (2003a). Data Management and Analysis Methods. I N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Red.), *Collecting and Interpreting Qualitative Materials* (s. 259–309). Thousand Oaks: Sage.
- Ryan, G. W., & Bernard, H. R. (2003b). Techniques to Identify Themes. *Field Methods*, 15(1), 85–109.
- Rydström, J. (1999). Polisen och de perversa : klagomål och angivelser rörande homosexualitet 1925-1944. I G. Söderström (Red.) *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960* (s. 371–387). Stockholm : Stockholmia
- Rydström, J. (2004). Från fula gubbar till goda föräldrar : synen på sexualitet och genus i lagstiftning och debatt 1944-2004. I A-C. Olsson & C. Olsson (Red.) *I den akademiska garderoben* (s. 37–65). Stockholm: Atlas
- Rydström, J. (2008). Varför behövs transhistoria? *Lambda Nordica*, 13(1-2), 63–77.
- Sandberg, L. (2008). The Old, the Ugly and the Queer : thinking old age in relation to queer theory. *Graduate journal of Social Science*, 5:2, s. 117-139. Hämtad från <http://www.gjss.org>
- Sandberg, L. (2011). *Getting intimate : a feminist analysis of old age, masculinity & sexuality*. Linköping: Gender Studies, Department of Thematic Studies, Linköping University.
- Sandin, O. (2012). De tar semester från normen. Hämtad 12 augusti 2015, från <http://www.skanesfria.se/2012/08/12/de-tar-semester-fran-normen/>
- Schope, R. D. (2005). Who's afraid of growing old? Gay and lesbian perceptions of aging. *Journal of gerontological social work*, 45(4), 23–38.
- Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the closet*. Berkeley: University of California Press.
- Settersten Jr., R. A., & Gannon, L. (2005). Structure, Agency, and the Space Between: On the Challenges and Contradictions of a Blended View of the Life Course. *Advances in Life Course Research*, 10, 35–55.
- Settersten, J. Richard A., & Hagestad, G. O. (2015). Subjective Aging and New Complexities of the Life Course. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 35(1), 29–53.
- Sharp, C. E. (1997). Lesbianism and Later Life in an Australian Sample: How Does Development of One Affect Anticipation of the Other? *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 2(3-4), 247–263.
- Siebers, T. (2008). Disability experience on trial. I S. Alaimo & S. J. Hekman (Red.), *Material Feminisms* (s. 291–307). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data : methods for analyzing talk, text and interaction*. London: SAGE.

REFERENSER

- Silverstolpe, F. (1999). Inledning. I G. Söderström (Red.), *Sympatiens bemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960* (s. 15–26). Stockholm: Stockholmia.
- Siverskog, A. (2013). Den internationella forskningen om äldre hbtq-personer. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och äldre: Nordiska perspektiv* (s. 31-43). Lund: Studentlitteratur
- Siverskog, A. (2014). "They Just Don't Have a Clue": Transgender Aging and Implications for Social Work. *Journal of Gerontological Social Work*, 57(2-4), 386–406.
- Siverskog, A. (2015). Ageing Bodies that Matter: Age, Gender and Embodiment in Older Transgender People's Life Stories. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 23(1), 4–19.
- Skeggs, B. (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. (A. Persson, övers.). Göteborg: Daidalos.
- Slevin, K. (2008). Disciplining Bodies: The Aging Experiences of Older Heterosexual and Gay Men. *Generations*, 32(1), 36–42.
- Slevin, K. F., & Linneman, T. J. (2010). Old Gay Men's Bodies and Masculinities. *Men and Masculinities*, 12(4), 483–507.
- Sluytman, L. G. V., & Torres, D. (2014). Hidden or Uninvited? A Content Analysis of Elder LGBT of Color Literature in Gerontology. *Journal of Gerontological Social Work*, 57(2-4), 130–160.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional ethnography: a sociology for people*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Socialstyrelsen. (2010). *Transsexuella och övriga personer med könsidentitetsstörningar – Rättsliga villkor för fastställelse av könstillhörighet samt vård och stöd*. Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen. (2013). *Äldre hbt-personer och kommunernas vård och omsorg om äldre – En kartläggning* (no. 2013-11-17). Stockholm: Socialstyrelsen. Hämtad från <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2013/2013-11-17>
- Soloway, J. (2014) *Transparent*. Amazon Original.
- SOU 2015:103. (2015). *Ett utvidgat straffrättsligt skydd för transpersoner: betänkande*. Stockholm: Wolters Kluwer. Hämtad från <http://www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2015/12/sou-2015103>
- Spade, D. (2006). Mutilating gender. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader*. London: Routledge.
- Spade, D. (2011). *Normal life: administrative violence, critical trans politics, and the limits of law*. Brooklyn, NY: South End Press.
- Statens Offentliga Utredningar. (2007). *Ändrad könstillhörighet – förslag till ny lag. Betänkande av Könstillhörighetsutredningen. SOU 2007:16*. Stockholm.
- Stockholm Pride. (u.å.). Om Pride Parade - stockholmpride.org. Hämtad 1 juli 2015, från <http://www.stockholmpride.org/Pride-Parade/OmPrideParade/>
- Stone, S. (2006). The Empire Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (s. 221–235). New York: Routledge.

- Straube, W. (2014). *Trans cinema and its exit scapes : a transfeminist reading of utopian sensibility and gender dissidence in contemporary film*. Linköping: Linköping University, Department of Thematic Studies - Gender Studies.
- Stryker, S. (2006). "(De)Subjugated Knowledges: An Introduction to Transgender Studies. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (s. 1–17). New York: Routledge.
- Stryker, S. (2008). *Transgender history*. Berkeley, CA: Seal Press.
- Stryker, S., & Aizura, A. Z. (2013). *The transgender studies reader 2*.
- Stryker, S., & Whittle, S. (2006). *The transgender studies reader*. London: Routledge.
- Suhr, J. A., & Kinkela, J. H. (2007). Perceived threat of Alzheimer disease (AD): the role of personal experience with AD. *Alzheimer Disease and Associated Disorders*, 21(3), 225–231.
- Sullivan, K. M. (2014). Acceptance in the Domestic Environment: The Experience of Senior Housing for Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Seniors. *Journal of Gerontological Social Work*, 57(2-4), 235–250.
- Svensk författningssamling 1972:119 Lag (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall - riksdagen.se. (u.å.). Hämtad 11 augusti 2015, från http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskförfattningssamling/Lag-1972119-om-faststalland_sfs-1972-119/?bet=1972:119
- Svensson, I. (2007). *Liket i garderoben : en studie av sexualitet, livsstil och begravning*. Stockholm: Normal. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-6783>
- Szebehely, M. (1999). Omsorgsarbetets olika former - nya klasskillnader och gamla könsmonster i äldreomsorgen. *Sociologisk forskning*, (1), 7–32.
- Szebehely, M., & Eliasson-Lappalainen, R. (2008). Vardagslivsforskning. I A. Meeuwisse, H. Swärd, R. Eliasson-Lappalainen, & K. Jacobsson (Red.), *Forskningsmetodik för socialvetare* (s. 57–72). Stockholm: Natur & Kultur.
- Söderström, G. (1999a). Affären Kejne. I G. Söderström (Red.) *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960* (s. 421-442). Stockholm : Stockholmia
- Söderström, G. (1999b). Föreningsliv. I G. Söderström (Red.) *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960* (s. 648-677). Stockholm : Stockholmia
- Söderström, G. (1999c). Homosexuella i vardagslivet. I G. Söderström (Red.) *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960* (s. 502-521). Stockholm : Stockholmia
- Söderström, G. (Red.). (1999d). *Sympatiens hemlighetsfulla makt: Stockholms homosexuella 1860-1960*. Stockholm: Stockholmia.
- Taghizadeh Larsson, A. (2009). *Att åldras med funktionsbinder : betydelser av socialt och kronologiskt åldrande för människor som under lång tid levt med fysiska funktionsnedsättningar*. Norrköping: Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande (NISAL), Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Teruya, C., & Hser, Y.-I. (2010). Turning Points in the Life Course: Current Findings and Future Directions in Drug Use Research. *Current drug abuse reviews*, 3(3), 189–195.

REFERENSER

- Theelin, A. (2013). *Äldrefattigdom : ekonomisk utsatthet i yngre ålderspensionärers vardag*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Tolley, C., & Ranzijn, R. (2006). Predictors of heteronormativity in residential aged care facilities. *Australasian Journal on Ageing*, 25(4), 209–214.
- Transformering. (u.å.). Transhistoria | Transformering.se. Hämtad 11 augusti 2015, från <http://www.transformering.se/vad-ar-trans/transhistoria>
- Twigg, J. (2004). The body, gender, and age: Feminist insights in social gerontology. *Journal of Aging Studies*, 18(1), 59–73.
- Twigg, J. (2007). Clothing, age and the body: a critical review. *Ageing & Society*, 27(02), 285–305.
- Twigg, J. (2013). *Fashion and Age: Dress, the Body and Later Life*. A&C Black.
- Valentine, G. (1993). Negotiating and Managing Multiple Sexual Identities: Lesbian 'Time-Space Strategies'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18(2), 237–248.
- Valentine, G., & Skelton, T. (2003). Finding oneself, losing oneself: the lesbian and gay 'scene' as a paradoxical space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 849–866.
- Vares, T. (2009). Reading the "Sexy Oldie": Gender, Age(ing) and Embodiment. *Sexualities*, 12(4), 503–524.
- Vetenskapsrådet. (2011). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Vetenskapsrådet.
- Villar, F., Serrat, R., Fabà, J., & Celdrán, M. (2015). As Long as They Keep Away From Me: Attitudes Toward Non-heterosexual Sexual Orientation Among Residents Living in Spanish Residential Aged Care Facilities. *The Gerontologist*, 55(6), 1006–1014.
- Vita huset. (2013). Joint Statement by President Obama and Prime Minister Reinfeldt of Sweden | whitehouse.gov. Hämtad 01 juli 2015, från <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/09/04/joint-statement-president-obama-and-prime-minister-reinfeldt-sweden>
- Voss, J. (2012). Avkladd protest mot tvångssterilisering. Hämtad 12 augusti 2015, från <http://www.qx.se/samhalle/19860/avkladd-protest-mot-tvangssterilisering>
- Waitt, G., & Gorman-Murray, A. (2007). Homemaking and mature age gay men "down-under": paradox, intimacy, subjectivities, spatialities, and scale. *Gender, Place and Culture: a journal of feminist geography*, 569–584.
- Wallin, S. (2007). *När jag letar efter Max*. Stockholm: Normal.
- Ward, R., River, L., & Fenge, L.-A. (2008). Neither Silent nor Invisible: A Comparison of Two Participative Projects Involving Older Lesbians and Gay Men in the United Kingdom. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 20(1-2), 147–165.
- Warkander, P. (2013). *"This is all fake, this is all plastic, this is me": a study of the interrelations between style, sexuality and gender in contemporary Stockholm*. Stockholm: Stockholm University.
- Wasshede, C. (2013). Med hat och smuts som vapen : queeraktivisters självpresentationer på internet. I *Lambda nordica* 18:(1), s. 35–60). *Lambda nordica*.

- Wengraf, T. (2001). *Qualitative research interviewing. biographic narrative and semi-structured methods*. Thousand Oaks, Calif. London : SAGE, 2001.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151.
- Weston, K. (1991). *Families we choose : lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia Univ. Press.
- Weston, K. (2004). Fieldwork in Lesbian and Gay Communities. I S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Red.), *Approaches to qualitative research : a reader on theory and practice*. New York ; Oxford University Press.
- Westwood, S., & Price, E. (Red.). (2016). *Lesbian, Gay, Bisexual and Trans* Individuals Living with Dementia: Concepts, Practice and Rights*. Oxon: Routledge.
- Wiggo Kristiansen, H. (2013). Sexualitet och värdighet bland äldre homosexuella män i Norge. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och äldre: Nordiska perspektiv* (s. 163–183). Lund: Studentlitteratur.
- Whittle, S. (2006). Foreword. I S. Stryker & S. Whittle (Red.), *The Transgender Studies Reader* (s. xi–xvi). New York: Routledge.
- Whittle, S. T., & Witten, T. M. (2004). TransPanthers: the greying of transgender and the law. *Deakin Law Review*, 9(2), 503–522.
- Wickman, J. (2010). Queer activism: What might that be? Hämtad 3 juli 2015 från <http://trikster.net/4/wickman/1.html>
- Wickman, J. (2013). Äldre lhbt-personers livsvillkor och möte med vården i Finland. I J. Bromseth & Siverskog, Anna (Red.), *LHBTQ-personer och äldre: Nordiska perspektiv* (s. 251–275). Lund: Studentlitteratur.
- Wilkens, J. (2015). Loneliness and Belongingness in Older Lesbians: The Role of Social Groups as “Community”. *Journal of Lesbian Studies*, 19(1), 90–101.
- Williams, M. E., & Fredriksen-Goldsen, K. I. (2014). Same-Sex Partnerships and the Health of Older Adults. *Journal of Community Psychology*, 42(5), 558–570.
- Winther Jørgensen, M., & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. (S.-E. Torhell, övers.). Lund: Studentlitteratur.
- Witten, T. M. (2009). Graceful Exits: Intersection of Aging, Transgender Identities, and the Family/Community. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1-2), 35–61.
- Witten, T. M. (2013). It's Not All Darkness: Robustness, Resilience, and Successful Transgender Aging. *LGBT Health*, 1(1), 24–33.
- Witten, T. M. (2016). Aging and Transgender Bisexuals: Exploring the Intersection of Age, Bisexual Sexual Identity, and Transgender Identity. *Journal of Bisexuality*, 16(1), 58–80.
- Witten, T. M., & Eyler, E. A. (2012). Transgender and Aging: Beings and Becomings. I Witten, Tarynn M. & E. A. Eyler (Red.), *Gay, Lesbian, Bisexual and Transgender Aging: Challenges in Research, Practice and Policy* (s. 187–269). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Wittig, M. (1992). *The straight mind and other essays*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Åkesson, J., & Herrstedt, C. (2010). SD – ett parti för hbt-personer. Hämtad 12 oktober 2013, från

REFERENSER

- <http://www.aftonbladet.se/debatt/debattamnen/jamstalldhet/article12256370.ab>
- Åsberg, C. (2012). Läs-kunnighet bortom humanioras bekvämlighetszoner. En inledning. I C. Åsberg, M. Hultman, & F. Lee (Red.), *Posthumanistiska nyckeltexter* (s. 7–21). Lund: Studentlitteratur.
- Åsberg, C., Hultman, M., & Lee, F. (2012). Möt den posthumanistiska utmaningen. I C. Åsberg, M. Hultman, & F. Lee, *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.
- Öberg, P., Andersson, L., & Bildtgård, T. (2016). Skyddar en parrelation på äldre dar mot ensamhet? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 23(1).
- Öberg, P., & Tornstam, L. (2001). Youthfulness and Fitness Identity Ideals for All Ages? *Journal of Aging and Identity*, 6(1), 15–29.

Bilaga 1. Informantöversikt

- Saga** 66 år vid intervjun (född 1944) identifierar sig som lesbisk, lever ensam i större stad, (finsk bakgrund).
- Kari** 65 år vid intervjun (född 1945) identifierar sig som lesbisk, lever ensam i medelstor stad, barn från tidigare äktenskap.
- Irene** 70 år vid intervjun (född 1940) identifierar sig som lesbisk, lever med sin fru i medelstor stad, barn från tidigare äktenskap, (amerikansk bakgrund).
- Ingrid** 69 år vid intervjun (född 1941) identifierar sig som lesbisk, lever med sin fru i medelstor stad, barn från tidigare äktenskap.
- Anita** 66 år vid intervjun (född 1944) identifierar sig som lesbisk, lever som särbo med sin fru i storstad.
- Maj** 68 år vid intervjun (född 1943) identifierar sig som lesbisk, lever ensam i storstad, tidigare relationer med kvinnor.
- Marianne** 66 år vid intervjun (född 1945) identifierar sig som lesbisk, lever som särbo i storstad.
- Lena** 65 år vid intervjun (född 1945) identifierar sig som transsexuell kvinna, lever ensam på landsbygden, barn från tidigare äktenskap.
- Kjell** 65 år vid intervjun (född 1946) identifierar sig som icke-binär transperson, lever med sin fru i medelstor stad.
- Sture** 76 år vid intervjun (född 1935) identifierat sig som transsexuell kvinna tidigare i livet, lever ensam i en mycket liten ort på landsbygden. Allvarligt sjuk.
- Bengt** 78 år vid intervjun (född 1933) identifierar sig som transvestit, lever ensam i medelstor stad. Barn från tidigare äktenskap.
- Lily** 66 år vid intervjun (född 1945) identifierar sig som transsexuell kvinna, lever ensamstående i mellanstor stad.
- Klas**, 62 år vid intervjun (född 1950) identifierar sig som man med transsexuell bakgrund, lever ensam i mindre stad.
- Ivar**, 67 år vid intervjun (född 1942) identifierar sig som homosexuell, lever ensam i en medelstor stad.
- Erland**, 73 år vid intervjun (född 1937) identifierar sig som homosexuell, lever ensam i en mellanstor stad.
- Matti**, 67 år vid intervjun (född 1943) identifierar sig som homosexuell, lever med sin man på landsbygden (finsk bakgrund).
- Lars**, 75 år vid intervjun (född 1935) identifierar sig som homosexuell, lever med sin man på landsbygden.
- Harald**, 66 år vid intervjun (född 1944) identifierar sig som homosexuell, lever ensam i storstad.
- Olof**, 69 år vid intervjun (född 1941) identifierar sig som homosexuell, lever ensam på en mindre ort.
- Inge**, 88 år vid intervjun (född 1922) identifierar sig som homosexuell, lever med sin man i en storstad, barn från tidigare äktenskap. Allvarligt sjuk, var under intervjuerna inlagd för vård i livets slutskede.

Bilaga 2. Annonser

HBTQ-personer över 65 år sökes för medverkan i forskningsprojekt

Jag är doktorand vid Linköpings Universitet och skriver min avhandling om äldre personer som identifierar sig som homosexuella, bisexuella, transpersoner eller queera. Jag söker nu personer från hela Sverige för intervjuer, vilka kommer att handla om den egna livsberättelsen. Deltagandet är självklart anonymt. Kontakta mig om du är intresserad av att medverka eller vill få mer information om projektet:

Anna Siverskog, e-mail: anna.siverskog@liu.se

Linköpings Universitet, NISAL, ISV

601 74 Norrköping

Tfn: 011-36 34 62, 0703 576 367

Linköpings universitet
FILOSOFISKA FAKULTETEN

Bilaga 3. Informationsbrev

Hej,

Du har visat intresse för att medverka i en intervju och jag skickar därför nu ytterligare information till dig om projektet och din medverkan i detta. Jag heter Anna Siverskog och är doktorand vid NISAL, Nationella Institutet för forskning om Äldre och Åldrande. Jag ska genomföra dessa intervjuer som en del i mitt avhandlingsarbete som handlar om homo-, bisexuella och transpersoner över 65 år. Studien handlar om livsberättelser, om tidigare erfarenheter men även om tankar kring nuet och framtiden. Syftet med forskningsprojektet är att få en större kunskap kring äldre hbtq-personers erfarenheter och situationer. Dessa är i stor utsträckning idag exkluderade från forskningen då äldreforskning sällan innehåller icke-heterosexuella perspektiv eller transperspektiv och queerforskning sällan inkluderar perspektiv på ålder och åldrande.

Sammanlagt kommer jag att göra ett tjugotal intervjuer vilka kommer att fungera som ett forskningsmaterial för min avhandling. Intervjun som du ska medverka i kommer, som jag tidigare skrivit, att handla om din livshistoria och du kommer att få berätta ganska fritt om hur ditt liv har sett ut, men även om din nuvarande livssituation och om hur du ser på framtiden. Intervjun kan ta mellan 2-3 timmar och om du önskar kan vi dela upp detta tillfälle i flera kortare intervjuer. Intervjun genomförs på den plats du föredrar; på min arbetsplats i Norrköping, på ett café eller annan offentlig plats, eller i ditt hem.

Intervjun kommer, om du samtycker till detta, att spelas in. Det är emellertid bara jag som kommer att lyssna på denna inspelning och vid utskriften av denna kommer ditt namn inte att finnas med. I avhandlingen samt i vetenskapliga artiklar där utdrag av intervjun sedan publiceras förblir du alltså helt anonym. Även andra namn samt bostadsorter, arbetsplatser etc. kommer att ändras eller tas bort för att undvika identifiering.

Slutligen vill jag informera dig om att ditt deltagande är helt frivilligt och att du har rätt att avbryta din medverkan när som helst under processens gång utan att ge en förklaring till detta. Du är välkommen att kontakta mig eller huvudansvarig för projektet, professor Lars Andersson, för frågor eller mer information.

Med vänlig hälsning

Anna Siverskog
Linköpings Universitet, NISAL, ISV, 601 74 Norrköping
anna.siverskog@isv.liu.se 011-363462, 0703-576367

Lars Andersson,
Linköpings Universitet, NISAL, ISV, 604 74 Norrköping.
Lars.andersson@isv.liu.se 011-363406